

ЗВО «УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА»

НАУКОВО- ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО:
ЖУРНАЛ. СЕРІЯ ПРАВО**

Видається 2 рази на рік
Заснований у 2010 р.

№13 (25), 2022

Івано-Франківськ
2022

УДК 34

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25

Засновник та видавець
ЗВО «Університет Короля Данила»

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія KB №17191-5961 ПР від 23.11.2010

Журнал включений до переліку наукових фахових видань
(Наказ МОН України №1188 від 24.09.2020 р.,
відповідно до якого журналу надано категорію «Б»)

Мови видання
українська, російська, англійська, польська.

Рекомендовано до друку
рішенням Вченої ради ЗВО «Університету Короля Данила»
(протокол № 11 від 30.06.2022 р.).

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: журнал. Серія Право. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2022. Вип. 13 (25). 219 с.

У журналі досліджуються проблемні питання сучасної української юридичної науки, здійснюється розробка проблем державотворення в Україні, наукових концепцій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства.

In the magazine to research the modern Ukrainian lawyers, conducted a scientific discussion of a state in Ukraine, development of scientific concepts to improve national law.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори.

При використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на це видання є обов'язковим.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Луцький А. І. – доктор юридичних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНІ РЕДАКТОРИ:

Короєд С. О. – доктор юридичних наук;
Луцький М. І. – доктор юридичних наук, доцент;

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Луцький А. І. – доктор юридичних наук, доцент;
Шутак І. Д. – доктор юридичних наук, професор; заслужений діяч науки і техніки України;
Короєд С. О. – доктор юридичних наук, доцент;
Басиста І. В. – доктор юридичних наук, професор;
Анжей Біштіга – доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща)
Вовк В. М. – доктор юридичних наук, професор;
Гуменюк Т. І. – доктор історичних наук, доцент;
Гусарєв С. Д. – доктор юридичних наук, професор;
Кармаза О. О. – доктор юридичних наук, професор;
Котуха О. С. – доктор юридичних наук, доцент;
Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор акад. НАПрН, член-кор. АПНУ, заслужений юрист України, екс-суддя Конституційного Суду України;
Кушерець Д. В. – доктор юридичних наук, доцент;
Луцький М. І. – доктор юридичних наук, доцент;
Луцький Р. П. – доктор юридичних наук, доцент;
Онищук І. І. – доктор юридичних наук, доцент;
Андріяшко М. В. – кандидат юридичних наук, доцент (Барановичі, Республіка Білорусь)
Махарадзе А. А. – доктор юридичних наук, професор (м. Батумі, Грузія)
Бабецька І. Я. – кандидат юридичних наук, доцент;
Жукевич І. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Зварич Р. В. – доктор юридичних наук, доцент;
Книш В. В. – доктор юридичних наук, доцент;
Косьмій М. М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Кушакова-Костицька Н. В. – доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;
Острогляд О. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Урсу В. О. – кандидат юридичних наук (Республіка Молдова);
Ілин Л. М. – кандидат історичних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНА ЗА ВИПУСК:

Федик Л. Б. – кандидат історичних наук, доцент.

ISSN 2618-0308 (Online)

Включено до електронного архіву наукових періодичних видань України "Наукова періодика України" Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Включено до міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus International**, індексується у 2016-2020 роках.

Включено до міжнародної наукометричної бази **Eurasian Scientific Journal Index** (Казахстан)

Включено до міжнародної наукометричної бази **Directory of Research Journals Indexing**

Включено до міжнародної наукометричної бази **Scientific Indexing Services (SIS)**

Індексується пошуковою системою **Google Scholar**

Науковим присвоюється міжнародний ідентифікатор цифрового об'єкта **DOI**, з 2018 року публікаціям

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Бутирін Є. О.

Запровадження органів земського самоврядування в українських губерніях
Російської імперії у другій половині XIX ст. та їх правове становище.....8

Горбаченко О. В.

Історико-правовий аспект становлення зовнішньої функції України:
від додержавних утворень до козацтва.....28

Жупник В. В.

Трансформація правового змісту концепту соборність в українській
політико-правовій думці XIX – початку XX ст.....37

Зварич Р. В.

Проблеми ефективності правового регулювання в контексті юридичного
закріплення та реалізації регулятивної функції права в Україні.....45

Ілин Л.М., Каленюк О.М., Гаврецька М.Й.

Принцип історизму в праві та правових дослідженнях.....54

Кельман М. С., Сивуля Т. М.

Теоретична складність і практична значимість проявів взаємовпливу релігії та права.....61

Криховецький І. З.

Теоретичні підходи до вивчення історії українського парламентаризму.....69

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Андрухів О. І.

Статус дітей сиріт в Україні в умовах війни.....76

Жукова Є. О.

Вплив концепції незначущості приватних інтересів людини
і громадянина на систему державного управління.....85

Завгородній В. А.

Поняття функції постанов суду Ради Європи.....91

Лесько Н. В.

Правові засади попередження медіанасильства щодо дітей.....98

Луцький Р. П., Пуш О. М.

Теоретичні основи російського імперіалізму як небезпеки конституційному
ладу України та світовому правопорядку.....106

Магновський І. Й.	
Муніципальна реформа у контексті державотворення в Україні: конституційно-правовий аспект.....	116

Скочиляс-Павлів О. В.	
Роль правових переваг у реалізації правоохоронної діяльності держави та профілактиці протиправної поведінки.....	125

Шопіна І. М.	
Поняття інформаційної безпеки: концептуальні підходи до визначення.....	133

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Андрусів Л. М.	
Поняття «майно» у практиці Європейського суду з прав людини.....	141

Бабецька І. Я.	
Захист прав інтелектуальної власності в соціальних мережах.....	151

Боцюрко В. І., Луцький Р. П., Касіянчук В. Д., Луцька М. П.	
Законодавча основа реалізації процесу виробництва та використання інуліну в нашій державі.....	158

Кармаза О. О.	
Модифікація процесуальних прав в нотаріальному процесі України в умовах дії воєнного стану.....	165

Ходак С. М.	
Зловживання інтересом у сімейному праві.....	172

Шевчук Л. В.	
Медіація, як альтернатива прийняття безконфліктних рішень. Закон України про медіацію.....	184

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

Басиста І. В.	
Чи передбачена можливість у перебігу досудового розслідування оскаржувати ухвалу слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, яка постановлена у порядку частини 6 статті 193 КПК України?.....	189

Мовчан Р. О.	
Кримінально-правова новела про виправдовування збройної агресії російської федерації проти України (ст. 436-2 КК України): правозастосовні та правотворчі проблеми.....	197

Репецький С. П.	
Кримінальні правопорушення, пов'язані з продукцією порнографічного характеру в кримінальному законодавстві зарубіжних країн.....	205

Ursu V.	
Rehabilitation institution in the legislation of the Republic of Moldova.....	213

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. QUESTION PHILOSOPHY OF LAW, SOCIOLOGY OF LAW AND LEGAL PSYCHOLOGY

Butyrin E.

Establishment of land self-government bodies in the Ukrainian provinces
of the Russian empire in the second half of the XIX century and their legal status.....8

Horbachenko O.

Historical and legal aspect of the formation of the external function of Ukraine:
from state formations to the cossacks.....28

Zhupnyk V.

Transformation of the legal content of the concept unity in the
Ukrainian political and legal thought of the XIX – early XX century.....37

Zvarych R.

Problems of efficiency of legal regulation in the context of legal establishment
and implementation of the regulatory function of law in Ukraine.....45

Ilyn L., Kaleniuk O., Havretska M.

Principle of historicism in law and legal research.....54

Kelman M., Syvulia T.

Theoretical complexity and practical significance of the manifestations
of the interaction of religion and law.....61

Krykhovetskyi I.

Theoretically go to the review of history of Ukrainian parliamentarism.....69

CONSTITUTIONAL LAW AND PROCEDURE, ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE, FINANCIAL LAW AND PROCEDURE. PUBLIC INTERNATIONAL LAW. JUDICIARY, THE JUDICIARY AND THE BAR

Andrukhiv O.

Status of orphan children in Ukraine in war.....76

Zhukova E.

The influence of the concept of the significance of private interests
of humans and citizens on the system of public governance.....85

Zavhorodnii V.

The concept of the functions of court judgments of the Council of Europe.....91

Lesko N.

Legal principles of preventing median violence against children.....98

Lutskyi R., Push O.

Theoretical foundations of Russian imperialism as a danger to the
constitutional order of Ukraine and world order.....106

Mahnovskyi I.

Municipal reform in the context of state building in Ukraine:
constitutional and legal aspect.....116

Skochylias-Pavliv O.

The Role of Legal Advantages in the Implementation
of Law Enforcement Activities of the State and Prevention of Illegal Behavior.....125

Shopina I.

The concept of information security: conceptual approaches to definition.....133

CIVIL LAW AND PROCEDURE, FAMILY, BUSINESS LAW AND PROCESS. PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Andrusiv L.

The concept of «possession» in the practice of the European court of human rights.....141

Babetska I.

Protection of intellectual property rights in social networks.....151

Botsyurko V., Lutskyi R., Kasiyanchuk V., Lutska M.

Legislative basis of implementation of the process of production
and use of inulin in our country.....158

Karmaza O.

Modification of procedural rights in the notarial process of Ukraine
under conditions of maritime.....165

Khodak S.

Abuse of interest in family law.....172

Shevchuk L.

Mediation as an alternative to acceptance conflict-free solutions.
Law of Ukraine on mediation.....184

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, PENAL PARVO. CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINOLOGY AND FORENSIC EXAMINATION

Basysta I.

Is it possible according to part 6 of article 193 CPC of Ukraine
to appeal against the decision of the investigating judge on the choice
of preventive measure in the form of detention during the pre-trial investigation?.....189

Movchan R.

Criminal law novel about justifying the armed aggression of the
russian federation against Ukraine (article 436-2 of the Criminal Code of Ukraine):
law enforcement and law-making problems.....197

Repetskyi S.

Criminal offenses related to pornographic products in the criminal law of foreign countries.....205

Ursu V.

Rehabilitation institution in the legislation of the Republic of Moldova.....213

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 342.553 (477)

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.8-27

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОРГАНІВ ЗЕМСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В
УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ
СТ. ТА ЇХ ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ

Бутирін Євген Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри політичних наук та права
навчального закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет ім. К.Д. Ушинського»

с. Поляна, Закарпатська область, Свалявський район, Україна, 89313

e-mail: Butyrinevgenij83@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3915-4026>

Мета. Метою роботи є проаналізувати запровадження земств в українських губерніях Російської імперії, виявити порядок їх формування, з'ясувати джерела фінансування та визначити їх функції.

Методика. Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного, історико-правового матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: термінологічний, теоретичного дослідження, системно-структурний, логіко-нормативний.

Результати. У процесі дослідження визнано, що Положення 1864 р. не реформувало старий земський адміністративний механізм, а створило якісно нову систему місцевої влади, у якій було реалізовано відмову держави від управління «несуттєвими» для нього господарськими справами повіту та губернії, спираючись на такі базові принципи, як: виборність, строковість, всестановість земського представництва, майновий ценз, самостійність виключно в межах господарської діяльності.

Наукова новизна. У процесі дослідження встановлено, що саме завдяки земствам, з їх виборністю, розпочався процес формування земських партій – тимчасових об'єднань, які гуртували навколо певного ватажка землевласників, фабрикантів, промисловців. За своєю політичною орієнтацією ці угруповання мали або консервативно-поміщицький, або ліберально-буржуазний характер, і в залежності від цього визначався й характер губернських та повітових земств.

Практична значимість. Результати дослідження може бути використано у правотворчій діяльності під час подальшої реформи органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної влади.

Ключові слова: органи земського самоврядування, губернатор, повітові гласні; міністр внутрішніх справ, волосний суд, міська курія, майновий ценз, положення.

Eugene Butyrin

PhD in Law Science, Associate Professor of Political Science and Law of the educational institution "South Ukrainian National Pedagogical University. K.D. Ushinsky"

Transcarpathian region, Svalyava district, village Polyana, 89313

e-mail: Butyrinevgenij83@gmail.com

ESTABLISHMENT OF LAND SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE
UKRAINIAN PROVINCES OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE SECOND HALF OF
THE XIX CENTURY AND THEIR LEGAL STATUS

Purpose. The purpose of the work is to analyze the introduction of zemstvos in the Ukrainian provinces of the Russian Empire, to identify the order of their formation, to identify sources of funding and determine their functions.

Method. The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of existing scientific and theoretical, historical and legal material and the formulation of relevant conclusions and recommendations. The

following methods of scientific knowledge were used during the research: terminological, theoretical research, system-structural, logical-normative.

Results. The study acknowledged that the Regulations of 1864 did not reform the old zemstvo administrative mechanism, but created a qualitatively new system of local government in which the state refused to manage "irrelevant" for him economic affairs of the county and province, based on such basic principles as: election, urgency, omnipresence of the zemstvo representation, property qualification, independence exclusively within the framework of economic activity.

Scientific novelty. The study found that it was thanks to the zemstvos, with their election, that the process of forming zemstvo parties began - temporary associations that rallied around a certain leader of landowners, manufacturers, and industrialists. According to their political orientation, these groups were either conservative-landlord or liberal-bourgeois, and depending on this, the character of provincial and county zemstvos was determined.

Practical significance. The results of the study can be used in law-making activities during further reforms of local governments and local authorities.

Key words: Zemstvo self-government bodies, governor, county publics, Minister of Internal Affairs, township court, city curia, property qualification, regulations.

Постановка проблеми. Пошук оптимальної моделі державного управління та місцевого самоврядування в сучасній Україні зумовлює потребу ретроспективного осмислення наявного вітчизняного досвіду їх організації. Серед управлінських нововведень минулого вагоме місце займає земська реформа другої половини XIX – початку XX ст. Саме тому вивчення моделей земських установ, зокрема тих, які функціонували в українських губерніях Російської імперії у II пол. XIX ст., належить до соціально значимих тем сучасної історичної науки і є актуальним як для суспільної свідомості, так і для новітніх політико-філософських узагальнень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У дорадянський період з'явилися різні оцінки місця та ролі земств. Праці найчастіше поєднували в собі риси політико-правових трактатів, історичних досліджень та публіцистичних статей. Оцінку реформи можна в узагальнюючих працях із історії земств Російської імперії А. Авчиннікова, Б. Веселовського, З. Френкеля, О. Русова, Г. Львова, Т. Полнера, В. Трутовського. Особливе місце серед робіт сучасних вітчизняних дослідників посідають праці С. Різніченка, Л. Дровозюк, І. Верховцевої, В. Стецюка.

Постановка завдання. Здійснити історико-правовий аналіз запровадження земств в українських губерніях Російської імперії, виявити порядок їх формування, з'ясувати джерела фінансування та визначити їх функції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тривалі правотворчі зусилля двох комісій щодо губернських та повітових установ під проводом М. О. Мілютіна та П. О. Валуєва, Ради Міністрів, барона М. А. Корфа та Державної Ради втілилися в чинному законодавстві – 1 січня 1864 р. Височайшим указом було затверджене «Положення про губернські та повітові земські установи» [1, с. 411].

Відповідно до імператорського указу Правлячому Сенатові від 1 січня 1864 р. земські установи запроваджувались у 33 губерніях Європейської Росії, зокрема: у 1865 р. Херсонській (у квітні), Полтавській та Чернігівській (у вересні), Харківській (у жовтні); у 1866 р. Катеринославській (у вересні), Таврійській (у жовтні) [2, с. 8-9]. Також, згідно зі ст. 15 Положення, у Санкт-Петербурзі, Москві та Одесі, де вже було запроваджено міське управління, земськими справами будуть перейматися міські думи: загальна дума – на рівні повноважень повітового земського зібрання, а розпорядча дума – як земська управа. Думкою загального зібрання Державної Ради було наказано Міністрові внутрішніх справ узгодити з генерал-губернаторами західних губерній: Віленської, Могилевської, Київської, Волинської та Подільської, час та порядок введення в цих губерніях Положення про земські установи [3, с. 157-158].

Положення 1864 р. не реформувало старий земський адміністративний механізм, а створило якісно нову систему місцевої влади, у якій було реалізовано відмову держави від управління «несуттєвими» для нього господарськими справами повіту та губернії, спираючись на такі базові принципи, як: виборність, строковість, всестановість земського представництва, майновий ценз, самостійність виключно в межах господарської діяльності. На думку В. П. Безобразова, Положення 1864 р. не впровадило земські установи в загальний устрій державних установлень, а поставило поруч, як окремі державно-суспільні тіла, які не мають ніяких органічних зв'язків із системою державного управління [4].

Саме такі базові умови забезпечували перевагу помісного дворянства в новій системі управління, що можна вважати певною компенсацією служилому стану за позбавлення його (у 1861 р.) права зверхності над кріпосним населенням. Скасування кріпацької залежності селян від поміщиків обумовило потребу у створенні органів селянського управління. За взірця було взято реформу управління державними селянами, яка була проведена в 35 оброчних губерніях імперії ще у 1838 р. [5, с. 10]. Відповідно до Загального Положення про селян, які вийшли з кріпосної залежності для селян, було створено адміністративно-територіальні одиниці – сільські та волосні громади, які й стали формою селянського самоврядування, зі своїми органами управління, сільським сходом та сільським старостою в громаді та волосним сходом, правлінням та волосним селянським судом у волості [6, с. 30-33]. На час запровадження земської реформи система селянського самоврядування лише починала своє функціонування, що відбувалося на тлі незадоволення як селян, так і поміщиків. Особливо дрібного помісного дворянства, якому довелося сплачувати грошову компенсацію. Підтримка зверхності дворянства забезпечувалась й нормами земської реформи. Невипадково, що, відповідно до ст. 27 Положення 1864 р., головування на виборчому з'їзді землевласників покладалося на повітового предводителя дворянства.

За своєю структурою, згідно із ст. 46 Положення 1864 р., органи земського самоврядування склалися з повітового земського зібрання, яке обирало на три роки земську управу в складі голови та двох членів і була виконавчим органом земського самоврядування з утриманням, що встановлювалось земським зібранням (ст. 49). Губернській рівень земських органів формувався вже без безпосередньої участі виборців. Так губернське земське зібрання обиралося на три роки гласними повітових земських зібрань губернії зі свого кола. Воно, своєю чергою, губернську земську управу, що складалася з голови та шести членів. Відповідно до вимог ст. 56 Положення 1864 р., голова губернської земської управи затверджувався на посаді міністром внутрішніх справ.

Положення про земства запроваджувало позастанову, але куріальну виборчу систему, що діяла на основі майнового цензу. Виборців було поділено на три курії: землевласників, містян, що мають нерухомість та представників сільських громад. Обрання гласних від кожної курії відбувалося окремо.

У з'їзді представників від першої курії, брали участь великі і середні землевласники, які володіли землею в повіті не менше як 200 дес., або іншим нерухомим майном вартістю 15 тис. руб. і більше, або особи, річний дохід яких становив не менше 6 тис. руб. Дрібні землевласники, які мали лише 1/20 цензу, обирали своїх представників із розрахунку поділу сумарної вартості належного їм майна на розмір повного цензу. Також, відповідно до ст. 21 Положення 1864 р., до участі у зборах допускались особи, які орендували земельний наділ на території повіту. Орендна угода мала бути укладеною за

два роки до виборів та передбачати не менше як шестирічний термін оренди і завершуватися не пізніше ніж за три роки після виборів.

З'їзд представників другої – міської курії обіймав домовласників, фабрикантів та заводчиків, купців й інших містян, які мали річний дохід не менше 6 тис. руб., або власників нерухомості вартістю не менше 4 тис. руб., а в маленьких містах 500 руб.

Виборці першої та другої курій обирали повітових гласних безпосередньо на виборчому з'їзді, окрім дрібних землевласників першої курії. Усе гласні від землевласників і все гласні від міських обивателів обиралися спільно [7].

Третя селянська курія не передбачала майнового цензу, виборчим правом наділялись всі селяни-домогосподарі, рахуючи й тимчасовозобов'язаних. Майновий ценз було замінено триступеневими виборами. Спочатку сільській схід обирав своїх виборців від громади, які потім, на волосному сході, обирали виборщиків від волості й не повинні були перевищувати третини від загальної кількості волосних виборщиків. І вже на третьому етапі, повітовому земському з'їзді, волосні виборщики з-посеред себе обирали повітових селянських гласних. Сподівання розробників проекту положення були спрямовані на залучення до земських установ найзаможніших селян – сільської буржуазії. Взагалі пропонувалось залучати саме сільських старост та волосних старшин [8, с. 38], зазначаючи таке: сільські старости, обрані самими селянами, можуть слугувати, без сумніву, кращими представниками інтересів сільських громад, що їх обирають; волосні старшини суть самі ж такі природні представники громадських інтересів цілої волості [9, с. 49]. Низький рівень грамотності, необізнаність селян у справі самоврядування, особливо на перших порах, приводили до того, що представником від села обирався або місцевий поміщик, або представник духовництва, або міщанин, що дозволялось Положенням [10].

Суттєве значення в земських установах, окрім обраних гласних, відігравала інтелігенція, яка виконувала службові функції. Ця складова зростала з року в рік і з часом значно перевищила виборних гласних, у середньому на одного гласного приходилось до 50 службовців: статистів, інженерів, техніків, секретарів, бухгалтерів, вчителів, ветеринарів, агрономів тощо. Утім, попри зростаючу роль інтелігенції, створена царатом система земського управління неухильно забезпечувала панування в ній поміщиків [11, с. 144, 200].

Окрім майнового цензу, Положення 1864 р. встановлювало додаткові обмеження щодо активного права участі у виборах. Так, відповідно до ст. 17, були позбавлені цього права: ті, хто на час виборів не досяг 25-річного віку; державні чиновники місцевого рівня, поліціанти, прокурори, судді; особи під слідством; осуджені; іноземці, що не мали російського підданства. Жінки, за загальними вимогами, були позбавлені права участі у виборах земських гласних, проте ст. 18 робила виняток: якщо власність жінки відповідала цензовим майновим вимогам, то вона мала право делегувати свій голос довірній особі.

Визначення кількості земських гласних покладалось законодавством на спеціальні комісії для підготовки впровадження земських установ, яка розраховувала її, зважаючи на кількість населення в губерніях і повітах та середніх земельних наділів [12, с. 127, 140]. Інформація про це містилася в Земському табелі, передбаченому в додатках до Положення 1864 р., який зазначав, що в повіті обиралось від 30 до 54 повітових гласних і 100 гласних губернських [13, с. 370].

Проведення виборів земських гласних відбувалось відкритим голосуванням. Голосувати можна було як «за», так і «проти» того чи іншого кандидата. Обраним

вважався кандидат, який отримав просту більшість голосів, після зменшення кількості поданих голосів «за» на кількість голосів поданих «проти». У разі якщо кількість виборців, що прибули на повітовий з'їзд, не перевищувала кількості гласних, які обирались, то, відповідно до ст. 34 Положення 1864 р., всі прибулі зараховувались гласними.

Отже, виборча процедура земських гласних, передбачена Положенням 1864 р., носила формально позастановий характер, проте вона не була всезагальною, не була рівною, а щодо селян, то і не була прямою, проте була куріальною та цензовою. Будучи побудованою на компромісному підході, процедура зберігала в собі як риси феодального, так і буржуазного права. Вона ефективно забезпечувала інтереси помісного дворянства протягом усього часу існування земства. До того ж була позитивно сприйнята в суспільстві і, власне, у самому земському середовищі. Лише в 1870–72 рр. мала місце спроба професорів Е. С. Гордієнко та Е. М. Делярю в Харківському земстві запропонувати проект виборів, що спирався на територіальний принцип [14, с. 7].

Результати перших виборів, які пройшли з 1865 по 1867 рр., демонструють соціальну орієнтацію новоутвореної системи місцевого самоврядування, у якій забезпечувалось безумовне домінування поміщиків. Винятком лишалася тільки Таврійська губернія, де було відсутнє поміщицьке землеволодіння, що забезпечило чисельну перевагу селянства. Отже, за наслідками виборів гласних до повітових земських зібрань, станове співвідношення було наступним: дворяни – 41,64 %; духовні особи – 6,5 %; купецтво – 10,42 %; міщани – 0,45%; селяни – 38,45 %; інші стани – 2,53 % [15, с. 49].

Обрані повітові земства починають функціонування з упорядкування своєї діяльності шляхом прийняття Правил про порядок засідань повітових земських зборів [16, с. 139]. Визначаючи порядок обрання претендентів на посади, правила, зазвичай, встановлювали відкрите поіменне голосування. Проте більшість повітів припускали й можливість таємного голосування, коли йшлося про обрання голови та секретаря повітової управи [17, с. 101-111]. Першим завданням повітових земств, відповідно до статей 46 та 51 Положення 1864 р., було формування повітових управ та обрання губернських гласних. Щодо управи, то її склад не повинен був перевищувати 6 осіб. У середньому, повітова управа складалася з 3–5 осіб. Дослідники відзначали відсутність порушень законодавства та конфліктів при обранні голів та членів управ, що пояснюється, по-перше, наявністю кваліфікаційних вимог: освіта, фахова підготовка, які виступали певним запобіжником для зайняття цих посад селянами, а по-друге, відносно низьке посадове утримання відлякувало заможні верстви від участі в балотуванні на посади до управи [18, с. 49-52]. Отже склад повітових управ переважно формувався з представників першої курії (65,7 %), хоча незначний відсоток і припадав на селян (18,8 %), а ще менший – на міську буржуазію (15,5 %). Посади голів повітових управ обіймали виключно дворяни, переважно предводителі дворянства [19, с. 129].

Відповідно до ст.ст. 51–52 Положення 1864 р. повітові гласні на своїх земських зборах повинні були обрати губернських гласних. У залежності від кількості повітових гласних та відповідно до земського табелю, кожне повітове земство обирало від 5 до 9 губернських гласних [20, с. 12]. Як і при формуванні повітових управ, при обранні губернських гласних конкурентної боротьби не спостерігалось, що пояснюється, насамперед, безоплатністю цього служіння та збільшенням навантаження та витрат.

Отже, за наслідками виборів гласних до губернських земських зібрань, у середньому, станове співвідношення було наступним: дворяни – 74,2 %; духовні особи – 3,8 %; купецтво – 10,9 %; міщани – 0,5 %; селяни – 10,6 % [22, с. 11]. У різних українських

губерніях цей показник коливався в межах 10 %: так у Полтавське губернське земство було обрано 63 % дворян, міщан – 9 %, селян – 28 % [23, с. 14]; у Чернігівській губернії ці показники становили, відповідно, 74, 2 % дворян, міщан – 10,7 %, селян – 14 % [24, с. 6].

У перше триріччя існування земських установ певний відсоток гласних припадав на представників духовництва, який до 90-х років зійшов нанівець. Намагаючись всіляко зміцнити склад земських гласних, вочевидь, уряд звернувся до єпархіального керівництва з проханням посприяти щодо участі священників в земських інституціях. Первинно і переважно священники обирались від курії землевласників, а також від селянських громад. Утім їх присутність у складі земств сприймалася в середовищі землевласників недоброзичливо [25, с. 91-95].

Щодо містян, то в загальній кількості гласних вони відігравали незначну роль. Виявилось, що купецтво було неготовим та ставилося індиферентно до суспільної діяльності через участь у земстві [26, с. 43]. Сучасники зазначали, що Положення про земські установи, встановлюючи склад земських зборів, поставило у щільну та неминучу залежність міських гласних від сільських, які в цих умовах були позбавлені фактичного права мати своїх представників у губернському земському зібранні, а у повітовому вони були пригнічені перевагою голосів селянських і землевласницьких, споріднених між собою значно більше, ніж із містянами [27, с. 15-16].

Щодо селянства, то від початку створення земських установ їх активність була занадто низькою. Сучасник зазначав, що на вибори гласних до земських зібрань селяни дивляться як на відбування нової повинності, мету якої вони не розуміють. Земства для селян поки що є лише однією формальністю [28, с. 18-19]. Надаючи характеристику першим гласним від селян, відомий земський діяч та публіцист Н. П. Колюпанов зазначав, що коли селянські виборні зібрались у перший раз, для призначення земських гласних, для них загальна необізнаність у земській справі була ускладнена багатьма іншими міркуваннями самого невтішного ґтибу: зайві витрати, дальня поїздка, незвичне життя в повітовому місті, справи, що ніколи не були в руках, які, замість полегшення, лягали, вірогідно, новим податком. Тому немає ніяких підстав вважати, що перший призив селянських гласних був найкращим та найбільш доцільним: мали місце винятки і в той, і в інший бік; в одному місці селяни посиляли дійсно дуже розвинутих людей, в інших – вони призивали недоїмників, як відбування громадської повинності; проте, у більшості випадків, вибори відбувались без особливих міркувань: відряджались люди тямущі та письменні, щоб могли зрозуміти, прочитати та повідомити в чому справа [29, с. 298-301].

Восени 1865 р. губернські земські збори розпочали роботу з перевірки правомірності обрання губернських гласних. Не виявивши правопорушень, під час виборів гласні присягнули та заступили до здійснення своїх повноважень. Перша сесія була присвячена обранню голови та членів губернської земської управи. І попри те, що кандидатури пройшли процедуру попереднього узгодження з губернатором, предводителем губернського дворянства, гласними від дворян, альтернативність висунення кандидатів обумовила боротьбу, яка точилась за посади в управі, бо вони зосереджували у своїх руках чималі владні повноваження. Звичайно, що перемогу в цій боротьбі отримало дворянство, яке в середньому було представлено в управах на 66 % [30, с. 411].

Отже на першому етапі функціонування земських інституцій виборчому процесу були притаманні такі риси, як: посилений контроль з боку держави за становим складом самоврядних установ; неприхований протекціонізм щодо дворян з боку земських

виборчих комісій; формування ситуативних дворянських угруповань, які брали участь у виборчому процесі.

З набранням досвіду та поступовим зосередженням у руках земств фінансового ресурсу та відчуттям економічних можливостей зростала й зацікавленість щодо участі в роботі земств. З кожною новою виборчою компанією зростала кількість бажаючих потрапити до складу гласних, що підсилювало конкурентну боротьбу, а відтак приводило до зловживань та порушень чинного виборчого законодавства. Так друкований орган Полтавського губернського земства «Земский обзор» у 1884 р. інформував громадськість про порушення кримінальних справ проти предводителів дворянства, під проводом яких проводились вибори і які припустилися серйозних зловживань [31, с. 242]. Преса характеризувала вибори таким чином: зміст земської виборчої боротьби полягає в тому, щоб набрати якомога більше мертвих душ та подати їх на виборчий з'їзд [32, с. 137]. Підкуп виборців був звичайною практикою.

Боротьба з цими зловживаннями велася урядом у двох напрямках, по-перше, це посилення адміністративного контролю за виборчим процесом, а по-друге, вдосконалення чинного законодавства. Так Правлячий Сенат 25 квітня 1879 р. запровадив додаткові вимоги до виборів губернських гласних. Голови повітових земських комісій набули права відмовляти щодо повторного балотування тим кандидатам, яких не було обрано на попередніх виборах [33, с. 290]. Указом від 11 лютого 1881 р. встановили вимоги щодо нотаріального посвідчення довіреностей. Власне видавати довіреність повинен був особисто довіритель у присутності двох свідків [34].

Вживались заходи й щодо покращення положення дворян та сприяння обрання їх гласними. Так Державна Рада своїм судженням від 1 червня 1870 р. значно розширила виборчі можливості дворян. Виборчим право наділили дворян, яких Положення 1864 р. не допускало до виборів, а саме: дворян-орендаторів земельних угідь; дворян, які передали свої землі в управління кредиторів; дворян, звільнених з державної служби впродовж трьох років; дворян, що перебували під слідством та тих, кого суд визнав банкрутами; а також дворян, яких було виключено з дворянського зібрання [35, с. 234].

За два десятиліття функціонування земських установ зусиллями уряду в губерніях Лівобережної України кількість губернських гласних від дворян збільшилась на 10 % та досягла середнього рівня по імперії, а кількість селян зменшилась майже утричі. Такий результат обумовлений відносно невисоким розвитком промислового виробництва та домінуванням дворянського землеволодіння, яке тягло за собою напівфеодальні відносини. Своєю чергою, варто виділити процес обуржуазнення середнього та дрібного дворянства, що розпочався внаслідок буржуазно-демократичних реформ. Змінився розклад сил і в міській курії, де зменшилось представництво буржуазії на користь представників від чиновництва. Але порівняно з середньоімперським показником, в українських губерніях перевага поміщиків у земських зборах була незначною. І навіть, в окремих випадках, перевага була на боці недворянських станів – козаків та селян [36, с. 244], які, узявши верх у зібранні, наполягали на запровадженні виборності голови земських зборів.

Саме завдяки земствам з їх виборністю розпочався процес формування земських партій – тимчасових об'єднань, які гуртували навколо певного ватажка землевласників, фабрикантів, промисловців. М. М. Коркунов вважав, що саме земська система виборів призводила до панування в місцевому середовищі однієї партії, яка правдою чи неправдою могла сформувати більшість. Якщо гласні обираються спільно, то достатньо групі місцевих воротил мати більшість усього в один голос, щоб повністю обертися [37, с.

162]. І такі «дворянські партії» були доволі потужними, особливо в Тамбовському, Полтавському та Харківському земствах [38, с. 330-331]. За своєю політичною орієнтацією ці угруповання мали або консервативно-поміщицький або ліберально-буржуазний характер, і в залежності від цього визначався й характер губернських та повітових земств [39].

Так упродовж першого десятиліття існування Полтавського губернського земства його управління було в руках консервативно-поміщицького угруповання під проводом голови губернської управи Л. П. Томарою. У 1880 р. перемогу на виборах здобуло ліберально-буржуазне угруповання О. В. Заленського, так звана «помірно-прогресивна партія». І ця боротьба за зверхність тривала постійно і не лише на губернському рівні а й на повітовому. Мало місце гостре протистояння, коли на одне місце в управі претендувало по кілька кандидатів, у Гадяцькому, Золотоніському, Миргородському, Кобеляцькому, Кременчуцькому й Хорольському повітах [40, с. 197-198].

У 60-х роках в Чернігівському губернському земстві панувала партія губернського предводителя дворянства І. Н. Дурново, яка пильно стежила за непорушністю інтересів поміщицького землеволодіння. У 70-х, після консолідації опозиції, зверхність переходить спочатку до О. П. Карпинського (лікаря, сина сільського священника), а потім І. І. Петрункевича, що загостило боротьбу поміж гласних. Але вже у 1877 р. до влади повертаються консерватори на чолі з І. Ф. Іскрицьким. Засновують, на приватній основі – на кошти губернського предводителя дворянства М. І. Неплюєва, партійний щотижневий засіб масової інформації – «Чернігівська Газета», за допомогою якого розпочинають політичну компанію, спрямовану проти «прогресистів». Так, у програмній статті, вміщеній в другому номері газети, йшлося, що в останнє триріччя, в окремих земських зібраннях різко позначився намір значної кількості діячів обернути земську справу в справу партії. Члени цієї партії проявляють значну енергію, переслідуючи в земські справі головним чином власні особисті інтереси, маскуючи їх ліберальними тенденціями [41]. Наступні 1878, 1879, 1880 рр. відзначились пожвавленням політичного життя [42, с. 262], саме у вигляді партійного протистояння. Причому це були вже не партії особистостей, а партії у дійсному сенсі слова, тобто партії з суспільними тенденціями, з напрацьованими програмами, структурною організацією, тощо [43, с. 2]. Прогресивна група під проводом І. І. Петрункевича, у складі О. П. Карпинського, М. О. Константиновича, І. Л. Шрагома, О. Ф. Ліндфорсона відзначилась найбільш ярою, для того часу політичною активністю. Саме ця активність налякала й консерваторів і царську адміністрацію, що призвело навіть до висилки у 1879 р. І. І. Петрункевича в Галич.

Від початку роботи Харківського губернського земства в 60-тих роках зверхність належала великим землевласникам, яким протистояли група прогресистів проф. Є. С. Гордеєнко, З. І. Бекарюков, О. О. Телятников, проф. Є. М. Делярю, якій у 1868 р. вдалося обрати на посаду очільника управи О. І. Іоніна – мирового посередника першого призову, поміркованого прогресиста. У 1871 р. політичні терези схилиються на бік дворянської групи і відразу Харківське губернське земство змінює свою позицію доєднавшись до Бессарабського та Херсонського земств, що виступали, до прикладу, за збереження подушної податі [43, с. 2]. У 1874 р. знову до влади приходять опозиція (а це переважно Харківський, Вовчанський та Куп'янський повіти), головою управи стає З. І. Бекарюков. На відміну від Чернігівської губернії, в Харківській земські партії не набули такого потужного виокремлення і хоча протистояння з групою кріпосників під

проводом О. Р. Шидловського, було постійним, особливо з питань влаштування поземельного кредиту для селян, структурно це не набуло свого оформлення. І впритул до 90-х років політична боротьба у губерньському земстві велася доволі повільно, загострюючись наприкінці 60-х та на початку 80-х та втрачаючи свою гостроту в 70-х. Повітові земства функціонували в унісон з губерньською установою, втім у Вовчанському, Харківському, Купянському та Сумському повітах, впритул до 90-х років, владу тримали «шестидесятники» і опозиція майже не намагалася її вибороти [44].

Достатньо політично бурхливим був початок роботи Херсонського земства. Проте ця бурхливість пов'язана не з боротьбою політичних угруповань в губернії, а з конфліктом, що виник з губерньською адміністрацією у зв'язку з передачею земству справ, що знаходились в компетенції дореформених інституцій. Показовим є й те, що ця боротьба з адміністрацією під проводом губернатора П. М. Клушина, завершилась перемогою земства. Нелояльний до земства губернатор був замінений у 1867 р. на лояльного доктора медицини М. С. Абазу, якого через рік змінив не менш лояльний С. І. Старинкевич.

Відчуваючи непевність щодо створюваної земської інституції, при формулюванні предмету діяльності, законодавець поділив функції на обов'язкові та необов'язкові. До першої групи було віднесено справи, що мали певну обтяжливність та незручність для бюрократії, від яких місцева адміністрація відмовилась із задоволенням. За великим рахунком ці справи ніякого відношення до місцевого господарства не мали, а саме: утримання житла для поліцейських чинів та арештантських приміщень; надання возів для потреб поліції, жандармерії та державних чиновників; етапна повинність; утримання мирових посередників та суддів; влаштування та ремонт великих шляхів. Передаючи ці клопіткі справи та змушуючи земства до співпраці з поліцією уряд сподівався на створення обтяжуючих умов для діяльності самоврядних установ, разом з тим ці повинності були важливими для уряду і саме тому вони вважались обов'язковими. Окрім цього земствам доручили справи, так би мовити факультативні – необов'язкові, які важко здійснювати з імперського центру: страхування сільськогосподарських будівель від пожеж; утримання міських лікарень та богаділень, ремонт мостів і доріг; продовольча допомога населенню [45]. Як зазначалось вище, в проекті Положення про земства такі функції як освіта, медицина, ветеринарія навіть не згадувались [46]. Вони заявляються лише після обговорення проекту в Державній Раді й то в наперед нечітко визначеному формулюванні, задля того, щоб в разі потреби уряд міг втрутитися. Насамкінець до необов'язкових функцій земства було віднесено: надання медичної допомоги населенню; господарські питання щодо організації народної освіти; створення ветеринарної служби; сприяння сільському господарству; влаштування доріг; поштова справа [47]. Також земствам доручили перейматися й певними справами, які не були властивими для самоврядування, а саме надання губернаторові та центральним урядовим установам інформації щодо земських господарських справ. На підставі окремих статутів, положень чи-то постанов земству могли передати й інші місцеві справи, що до того відносились або до компетенції губернатора, або до повітової державної адміністрації. І ці повноваження сприймалися як такі, що делеговані, передоручені державою органам місцевого самоврядування [48, с. 213-224].

Але навіть цей обмежений функціонал земства вступав в конфлікт з царською адміністрацією, бо земства, від початку свого створення, намагались вийти за суто господарську сферу діяльності й стати на політичний шлях. Будучи насторожений цією політичною активністю царат всіляко намагався повернути земське самоврядування до господарських справ. Вся друга половина 60-х років перенасичена законами,

циркулярами, роз'ясненнями, які були реакцією на функціонування земств, що ставили собі за мету прибрати зайву самостійність та посилити залежність від адміністративних установ, чітко окреслити межі дозволеного. Причому мова цих нормативних актів була категоричною та витримана в наказовому стилі. Особливий непокій у царату викликало намагання земств щодо їх об'єднання зі спробами вийти за межі місцевих потреб та розширенню власних повноважень. 4 травня 1867 р. Правлячий Сенат розтлумачив земствам, що обмін постановами між губернськими земськими зібраннями видається невідповідним закону, що обмежує коло дій земських установ межами губерній та повітів [49].

Однією з головних умов функціонування будь-якої установи є джерела її фінансування, від яких залежить самостійність цієї установи. Так, Положення 1864 р. передбачало, що фінансування земств відбувалось за рахунок місцевих земських зборів та особливих видатків з державного бюджету, саме відповідно до цих джерел земства й складали свій кошторис прибутків та видатків [50]. Разом з Положенням 1864 р. було затверджено й Тимчасові правила для земських установ у справах про земські повинності, народне здоров'я та громадське піклування, які вже більш докладніше намагалися вирішити це важливе питання [51]. Втім Тимчасові правила при визначенні земських зборів послуговувались відносно застарілим та таким, що не відповідав сучасності Статутом про земські повинності, який було затверджено царем як Правила нового устрою земських повинностей від 13 липня 1851 р [52, с.41].

Отже відповідно до цих нормативних актів джерелом фінансування визначались наступні збори: – з нерухомого майна у містах і повітах: земель, житлових будинків, промислових та торговельних приміщень (але чинні норми не встановлювали ставки самих зборів); – з свідоцтв, що надавали право на ведення промислів та торгівлі у формі надбавки до державної ціни на товар (з гільдійських купецьких свідоцтв та патентів на виробництво і реалізацію спиртних напоїв складала 25 %, надбавка з інших свідоцтв встановлювалась в розмірі 10 %); – з користування переправами, що перебували у віданні земств; – з фізичних осіб, на яких не було покладено виконання натуральної повинності з винищення сільськогосподарських шкідників, а також за використання терезів, що належали земству [53, с. 83].

Найбільші надходження земства отримували від зборів з нерухомого майна, які складали близько 70 %. Збори фабрично-заводські давали, в середньому, 23 %. Збори, що сплачувались з міської нерухомості залежали від того наскільки урбанізованою була та чи інша губернія, і знову таки в середньому становили 12 % земських статків. Збори від торговельно-промислових ліцензій приносили 2 % [54, с. 219-226].

Уявлення про правове положення земських інституцій дає така нормативно-правова категорія як компетенція, під якою розуміють сукупність владних повноважень відносно визначених предметів відання. Так, до повноважень губернських земських інституцій чинне законодавство відносило справи, що стосуються інтересів насамперед всієї губернії або кількох повітів, зокрема: розподіл земського майна на губернське та повітове; влаштування ярмарків; будівництво пристаней; організація страхування майна; проведення розкладок державних зборів між повітами; погодження повітових кошторисів; розгляд скарг на земські повітові управи; звернення з клопотаннями до державної адміністрації щодо переведення земських доріг в категорію державних [55, с. 49].

Щодо земських інституцій повітового рівня то їх повноваження звісно обмежувались повітом і полягали в наступному: розкладка всередині повіту державних та губернських зборів; складання попередніх пропозицій кошторису щодо розміру та способу виконання повітових повинностей; звідомлення губернського земства щодо предметів господарювання в повіті; надання дозволів на проведення торгів та відкриття ярмарок; визначення розрядів та напрямків повітових доріг; утримання бечівників (смуг уздовж річок задля обслуговування судноплавства), а в разі гострої необхідності клопотатися через губернатора щодо прийняття їх на державне утримання; розпорядження та догляд щодо виконання настанов губернської управи з питань влаштування губернських шляхів сполучення; влаштування страхування; звітування перед губернією за виконання покладених на них повноважень.

У межах цієї компетенції обов'язки між зібраннями та управами розподілялись у такий спосіб – земським зібранням належала розпорядча влада та загальний нагляд за виконанням справ, що належать до їх відання, а управам виконавча влада та безпосереднє завідування земськими справами. Так, розпорядча влада губернських земських зборів поширювалась на розгляд та затвердження кошторисів, розкладок земських повинностей; дозволи щодо операцій з нерухомістю, отримання кредитів; розпорядження земськими коштами; встановлення земських зборів; визначення статусу та категорійності земських доріг; попередній розгляд урядових проектів та надання власних пропозицій; звернення до уряду з клопотаннями; затвердження звітів земських управ. Щодо губернських зборів, то вони мали право приймати постанови, які були обов'язковими для повітових земств. У свою чергу повітові збори приймали настанови повітовим управам щодо виконання губернських постанов [56].

Виконавча влада губернських та повітових управ була спрямована на виконання розпоряджень земських зборів; управління майном, складання проектів кошторисів, розкладок та звітування, контроль за надходженням прибутків, розпорядження коштами, представлення інтересів земства в суді. Саме управи, у статусі юридичної особи, представляли земство в правових відносинах, набуваючи та відчужуючи майно, укладаючи правочини, набуваючи зобов'язання, подаючи цивільні позови та відповідаючи за майновими справами від імені земств [57]. Уряд сприймав земське господарство подібно до господарства приватної особи [58].

При оцінці компетенцій органів земського самоврядування дослідники, майже одностайно, вказують, що законодавець недостатньо чітко прописав повноваження губернських та повітових установ. І це, безумовно, призводило до конфліктів між зазначеними інституціями, де арбітром виступав уряд, у ручному режимі роз'яснюючи та розтлумачуючи ті чи інші спірні норми законів [59]. Так Правлячий Сенат своїми указами від 22 грудня 1866 р. і 29 вересня 1871 р. ставив за мету врегулювати відносини між губернським і повітовими земствами, підтвердивши зверхність губернських установ. Протягом 1870 р. Сенат, сімнадцять разів, своїми указами вирішував спори між губернськими і повітовими земствами щодо затвердження кошторисів [60]. Повітові земства за сенатським указом від 3 квітня 1875 р. отримали право оскаржувати в Сенаті постанови губернських земств.

Характеризуючи функції земського самоврядування, визначені Положенням 1864 р., варто виділити їх сучасну актуальність. Так для земських представницьких органів (губернського та повітових зібрань) це були нормотворча, установча, контрольна та правоохоронна функції.

Реалізація нормотворчої функції відбувалось через прийняття локальних (губернських чи повітових) нормативно-правових актів, які унормовували насамперед власну діяльність (Правила про порядок засідань губернських/повітових земських зборів, Інструкція про порядок виконання справ у губернській/повітових земській управі) [61], встановлювали права і обов'язки земських посадовців, а також регламентували функціонування інших суб'єктів, які знаходились під земською юрисдикцією.

Від початку земські установи не були наділені правом видавати обов'язкові для населення постанови. Стаття 68 Положення 1864 р. надавала губернським та повітовим земським зборам лише право через губернську адміністрацію звертатися з відповідними клопотаннями до уряду щодо питань, які відносяться місцевої господарської користі та потреб.

Окрім цієї локальної нормотворчості, земства були залучені й до державного законодавчого процесу через розгляд підготовлених урядом проектів законів та постанов з подальшим наданням власних пропозицій. У 1879 р. уряд, розпочавши роботу над вдосконаленням місцевих установ з селянських справ, доручив земським зборам переглянути чинне положення про влаштування цих установ 1874 р. та надати свої пропозиції щодо його вдосконалення [62, с. 18].

Щодо установчої функції, то вона стосувалась заснування численних комісій, також до цієї функції варто віднести діяльність земств щодо встановлення земських зборів та розподілу повинностей посеред платників.

Контрольна функція земства реалізовувалась як безпосередньо земськими зібраннями (відповідно до ст. 65 Положення 1864 р. на них покладалась – розпорядча влада та загальний нагляд за ходом справ), так і за допомогою ревізійної комісії яка створювалась земськими зборами саме для контролю за діяльністю земської управи. Контроль полягав у затвердженні звіту земської управи щодо результатів господарської та фінансової діяльності за попередній рік, припинення повноважень гласних та надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, контроль за проведенням земських виборів, розгляд скарг на дії посадових осіб земських управ. Додатково, земські повітові управи постановою Міністра внутрішніх справ у 1870 р. були наділені правом контролювати діяльність сільських волосних правлінь з питань встановлення та стягнення земського податку, такі ревізії покладались саме на земські ревізійні комісії.

І насамкінець, правоохоронна функція також була притаманна земським інституціям. Вони долучались до обрання мирових суддів та співпраці з поліцією щодо утримання в'язниць, куди потрапляли засуджені мировими суддями. Відповідно до ст. 24 Заснування судових установлень 1864 р. [63] на земські повітові збори покладался обов'язок обирати дільничних та почесних мирових суддів. І хоча списки кандидатів на посаду готував повітовий предводитель дворянства, контроль за цим процесом і скарги розглядали саме земські збори (ст. 30, 31). Після обрання суддів, простою більшістю голосів, голова зборів передавав списки на затвердження до Сенату.

Висновки. Таким чином, Положення 1864 р. не реформувало старий земський адміністративний механізм, а створило якісно нову систему місцевої влади: у ній реалізовано відмову держави від управління т. зв. «несуттєвими» для нього господарськими справами повіту та губернії на основі таких базових принципів, як: виборність, строковість, всестановість земського представництва, майновий ценз, самостійність виключно в межах господарської діяльності. Так перші вибори, які пройшли з 1865 по 1867 рр., демонструють соціальну орієнтацію новоутвореної системи

місцевого самоврядування, тобто на основі безумовного домінування поміщиків. Перший етап функціонування земських інституцій виборчого процесу виділився такими рисами: посилений контроль з боку держави за становим складом самоврядних установ; неприхований протекціонізм щодо дворян з боку земських виборчих комісій; формування ситуативних дворянських угруповань, які брали участь у виборчому процесі. Фінансування земств відбувалось за рахунок місцевих земських зборів та особливих видатків з державного бюджету. Отже, характеризуючи функції земського самоврядування, визначені Положенням 1864 р., варто вказати на їх нагальності, зокрема для земських представницьких органів – губернського та повітових зібрань – це були нормотворча, установча, контрольна та правоохоронна.

Список використаних джерел

1. Коркунов Н. М. Русское государственное право. Т. 1: Введение и общая часть / под ред.: З. Д. Авалова, М. Б. Горенберга, К. Н. Соколова. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1908. 623 с.
2. Державний архів Харківської області. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 8–9.
3. Материалы по земскому общественному устройству: положение о земских учреждениях. Санкт-Петербург: изд. Хоз. деп. М-ва внутр. дел., 1885–1886: В 2 т. Т. 1. 1885. 409, II с.
4. Положение о губернских и уездных земских учреждениях 1 января 1864 г. *ПСЗ РИ.* Собр. 2-е. Т. XXXIX. Отд. I. № 40457. Санкт-Петербург, 1867. Ст. 2.
5. Герасименко А. Г. Земское самоуправление в России. Москва: Наука, 1990. 264 с.
6. Абрамов В. Ф. Земская избирательная система. *Родина.* 1992. № 11–12. С. 30–33.
7. Штаты и табеля 1864 г. *ПСЗ РИ.* Собр. 2-е. Т. XXXIX. Отд. 3. № 40457. Санкт-Петербург, 1867. Ст. 1–9.
8. Веселовский Б. Б. История земства за сорок лет. Санкт-Петербург: Изд-во О.Н.Поповой, 1909–1911. Т. 3. 1911. – XIV, 708.
9. Веселовский Б. Б. История земства за сорок лет. – Санкт-Петербург: Изд-во О.Н.Поповой, 1909–1911. Т. 3. 1911. XIV, 708 с. С. 49.
10. Положение о губернских и уездных земских учреждениях 1 января 1864 г. *ПСЗ РИ.* Собр. 2-е. – Т. XXXIX. Отд. I. № 40457. Санкт-Петербург, 1867. Ст. 88.
11. Щербина Ф. А. История Полтавского земства. *Дореформенный период и введение земских учреждений.* 1914. Вып. 1. 236 с.
12. Гордеенко Е. С. О положении сельского хозяйства и земства в Харьковской губернии. Харьков: Тип. губ. правления, 1885. 65 с.
13. *Обзор царствования государя императора Александра II и его реформ.* 1855–1871. Санкт-Петербург: Русская книгопечатня, 1871. VI, 522 с.
14. Штаты и табеля 1864 г. *ПСЗ РИ.* Собр. 2-е. Т. XXXIX. Отд. 3. № 40457. Санкт-Петербург, 1867. Ст. 1–9.
15. Веселовский Б. Б. История земства за сорок лет. Санкт-Петербург : Изд-во О. Н. Поповой, 1909–1911. Т. 3. 1911. XIV, 708 с.
16. Щербина Ф. А. История Полтавского земства. *Дореформенный период и введение земских учреждений.* 1914. Вып. 1. 236 с.

17. Рахно О. Земська реформа 1864 р. і утворення органів земського самоврядування в Чернігівській губернії. *Сіверянський літопис*. 2010. № 6. С. 101–111.
18. Веселовский Б. Б. История земства за сорок лет. Санкт-Петербург: Изд-во О. Н. Поповой, 1909–1911. Т. 3. 1911. XIV, 708 с
19. Отечественные записки. 1865. № LXIV. Отд. II. С. 125.
20. Коллюпанов Н. Общий взгляд на первый период земских собраний в России. *Вестник Европы*. 1867. № I. С. 12.
21. В захолустье и в столице. *Отечественные Записки*. 1869. № 11.
22. Коллюпанов Н. Общий взгляд на первый период земских собраний в России. *Вестник Европы*. 1867. № I. С. 11.
23. Захарова Л. Г. Земская контрреформа 1890 г. Москва: Изд. Московского ун-та, 1968. 176 с.
24. Двадцатилетие русского земства. Земский обзор: еженедельное издание Полтавского губернского земства / Ред. А. Заленский (председатель Полтавского губернского земства). Полтава, 1884. С. 6.
25. Наше самоуправление. *Русский вестник*. 1885. № 178. С. 901–915.
26. Систематический свод указов Правительствующего Сената, последовавших по земским делам. Т. II. (1866 – 1900 гг.) / Сост. Н. И. Кузнецов. Санкт-Петербург: Тип. Колпинского, 1902. 719 с.
27. Указ правительствующего Сената от 11.02.1881 г. О порядке совершения доверенностей на участие в земских выборах. *Земский обзор: еженедельное издание Полтавского губернского земства* / Ред. А. Заленский (председатель Полтавского губернского земства). Полтава, 1884. С. 15–16.
28. Сборник правительственных распоряжений по делам до земских учреждений относящимся (за 1970 год). Т. IV. Санкт-Петербург: Тип. МВС, 1872. 256 с.
29. Веселовский Б. Б. История земства за сорок лет. Санкт-Петербург: Изд-во О. Н. Поповой, 1909–1911. Т. 4. 1911. VIII, 696 с.
30. Конкунов Н. М. Русское государственное право. Т. I: Введение и общая часть. Учебник. Изд. 5-е. Санкт-Петербург: Изд-во М. М. Слюсаревича, 1904. 573 с.
31. Веселовский Б. Б. История земства за сорок лет. Санкт-Петербург: Изд-во О. Н. Поповой, 1909–1911. Т. 3. 1911. XIV, 708 с.
32. Волощенко А. К. Нариси з історії суспільно-політичного руху на Україні в 70-х на початку 80-х рр. XIX ст. Київ : Наук. думка, 1977. 287 с.
33. Веселовский Б. Б. История земства за сорок лет. Санкт-Петербург: Изд-во О. Н. Поповой, 1909–1911. Т. 4. 1911. VIII, 696 с.
34. *Черниговская Газета*. 1877. № 2.
35. Веселовский Б. Б. История земства за сорок лет. Санкт-Петербург : Изд-во О. Н. Поповой, 1909–1911. Т. 3. 1911. – XIV, 708 с.
36. *Слово*. 1879. № IX–X. С. 244.
37. Веселовский Б. Б. История земства за сорок лет. Санкт-Петербург : Изд-во О. Н. Поповой, 1909–1911. Т. 1: Бюджет. Медицина. Общественное призрение. Народное образование. Систематический указатель литературы по земским вопросам. 1909. – XVI, 724 с.
38. Веселовский Б. Б. История земства за сорок лет. Санкт-Петербург : Изд-во О. Н. Поповой, 1909–1911. Т. 4. 1911. VIII, 696 с.

39. Положение о губернских и уездных земских учреждениях 1 января 1864 г. *ПСЗ РИ.* – Собр. 2-е. Т. XXXIX. Отд. I. № 40457. Санкт-Петербург, 1867. Ст. 2.
40. Материалы по земскому общественному устройству : положение о земских учреждениях. Санкт-Петербург : изд. Хоз. деп. М-ва внутр. дел., 1885–1886. В 2 т. Т. 1. 1885. 409, II с.
41. Положение о губернских и уездных земских учреждениях 1 января 1864 г. *ПСЗ РИ.* Собр. 2-е. Т. XXIX. Отд. I. № 40457. Санкт-Петербург, 1867. Ст. 2.
42. Нольде Б. Э. Очерки русского государственного права. Санкт-Петербург : тип. «Правда», 1911. 554 с.
43. Белоконский И. П. Земское движение. 2-е изд., испр., знач. доп. Москва: Тип. Г. Лиснера и Д. Собко, 1914. VIII, 397 с.
44. Положение о губернских и уездных земских учреждениях 1 января 1864 г. *ПСЗ РИ.* – Собр. 2-е. Т. XXIX. Отд. I. № 40457. Санкт-Петербург, 1867. Ст. 2.
45. Временные правила для земских учреждений по делам о земских повинностях, народном здравии и общественном призрении 1864 г. *ПСЗ РИ.* Собр. 2-е. Т. XXXIX. Отд. I. № 40458. Санкт-Петербург, 1867.
46. Высочайше утвержденные правила нового устройства земских повинностей 13 июля 1851 г. *ПСЗ РИ.* Собр. 2-е. Т. XXVI. Отд. I. № 25398. Санкт-Петербург, 1851.
47. Временные правила для земских учреждений по делам о земских повинностях, народном здравии и общественном призрении 1864 г. *ПСЗ РИ.* Собр. 2-е. Т. XXXIX. Отд. I. № 40458. Санкт-Петербург, 1867. Ст. 9, 53, 54.
48. Лаврів М. Місцеве опадаткування в Україні в умовах земського самоврядування. *Регіональна економіка.* 2001. № 3. С. 213–224.
49. Положение о губернских и уездных земских учреждениях 1 января 1864 г. *ПСЗ РИ.* Собр. 2-е. Т. XXXIX. Отд. I. № 40457. Санкт-Петербург, 1867. Ст. 61, 62.
50. Положение о губернских и уездных земских учреждениях 1 января 1864 г. *ПСЗ РИ.* Собр. 2-е. Т. XXXIX. Отд. I. № 40457. Санкт-Петербург, 1867. Ст. 68.
51. Положение о губернских и уездных земских учреждениях 1 января 1864 г. *ПСЗ РИ.* Собр. 2-е. Т. XXXIX. Отд. I. № 40457. Санкт-Петербург, 1867. Ст. 5, 6, 8.
52. Безобразов В. П. Земские учреждения и самоуправление. Москва: Унив. тип. (Катков и К^о), 1874. 52 с.
53. Калутін С. А. Земське самоврядування на Харківщині (1865–1917 рр.): монографія. Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. 148 с.
54. Иванов И. В. Компетенція органів зеського самоврядування та її еволюція протягом 1864–1917 рр. *Публічне право.* 2013. № 4 (12). С. 219–226.
55. Сборник правительственных распоряжений по делам, до земских учреждений относящимся (за 1870 г.). Т. IV. Санкт-Петербург: Тип. МВД, 1872. 256 с.
56. Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания 1866–1913 гг. Екатеринослав, 1914. Т. 1. XXX+1182 с.
57. Систематический свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за первые шесть трехлетий (с 1865 по 1882 г. вкл.). Полтава, 1885. Вып. 1. XXXIII+769 с.
58. Свод постановлений Черниговского Земского собрания (XIX–XXXV сессий) 1883–1890 гг. с кратким сводом постановлений с 1865 по 1882 г. Чернигов: Тип. Губерн. земства, 1902. Вып. 1. 619 с. ; Чернигов : Тип. Губерн. Земства, 1903. Вып. 2. 1295 с.

59. Систематический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания 1865–1888 гг. Одесса : Тип. «Одесских новостей», 1888. Т. 1. XV+VI+704 с.; Свод постановлений Харьковского губернского земства за годы с 1865 по 1883 г. Харьков, 1883. Т. 1. VI+190+292 с.

60. Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания 1866–1913 гг. Екатеринослав, 1914. Т. 1. XXX+1182 с. ;

61. Систематический сборник постановлений Александровского уездного земского собрания 1866–1899 гг. Александровск : Печатано в тип. Б. Я. Штерн, 1900. XIV+1152 с.; Систематический свод постановлений Харьковского уездного земского собрания 1865–1884 гг. Харьков, 1885. VI+802 с.

62. Лаптева Л. Е. Земская реформа в России (историко-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва: ИНИОН АН СССР, 1986. 209 с.

63. Высочайше утвержденное 20 ноября 1864 года Учреждение судебных установлений. *ПСЗ РИ*. Собр. 2-е. Т. XXXIX. Отд. II. № 41475. Санкт-Петербург, 1864.

References

1. Korkunov, N. M. (1908). *Russkoe gosudarstvennoe pravo* [Introduction and general part] Vol. 1 : Vvedenie i obshaya chast / ed.: Z. D. Avalova, M. B. Gorenberga, K. N. Sokolova. Sankt-Peterburg : Tip. M. M. Stasyulevicha, 623 p. (in Russian)

2. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archives of Kharkiv region]. F. 3. Op. 1. Spr. 50. Ark. 8–9. (in Ukrainian)

3. Materials on the zemstvo social structure: regulations on zemstvo institutions (1885). St-Peterburg: ed. Hoz. dep. M-va vnutr. del., 1885–1886. (Vol.1-2; vol. 1). 409, II p. (in Russian)

4. Regulations on provincial and district zemstvo institutions January 1, 1864 (1867) *PSZ RI*. Sobr. 2-nd. Vol. XXXIX. Dept. I. № 40457. Sankt-Peterburg. Art. 2. (in Russian)

5. Gerasimenko, A. G. (1990). *Zemskoe samoupravlenie v Rossii*. [Zemsky self-government in Russia]. Moskva: Nauka, 1990. 64 p. (in Russian)

6. Abramov, V. F. (1992) *Zemskaya izbiratel'naya sistema* [Zemsky electoral system]. *Rodina*, 11–12, pp. 30–33. (in Russian)

7. Shtaty i tabelya 1864 g. *PSZ RI*. [States and records of 1864 *PSZ RI*] (1867). Sobr. 2-nd. T. XXXIX. Dept. 3. Issue 40457. St-Peterburg, art. 1–9. (in Russian)

8. Veselovskij, B. B. (1911) *Istoriya zemstva za sorok let* [History of the zemstvo for forty years]. St. Peterburg: Publishing House O. N. Popova, 1909–1911. Vol. 3. XIV, 708. (in Russian)

9. Veselovskij, B. B. (1911) *Istoriya zemstva za sorok let* [History of the zemstvo for forty years]. St. Peterburg : Publishing House O. N. Popova, 1909–1911. Vol. 3. XIV, 708 p. (in Russian)

10. *Polozhenie o gubernskih i uездnyh zemskih uchrezhdeniyah 1 yanvarya 1864 g. PSZ RI*. [Regulations on provincial and county zemstvo institutions January 1, 1864 *PSZ RI*] (1867) Sobr. 2nd. Vol. XXXIX. Dept. I. Issue 40457. St. Peterburg, art. 88. (in Russian)

11. Sherbina, F. A. (1914). *Istoriya Poltavskogo zemstva. Doreformennyj period i vvedenie zemskih uchrezhdenij*. [History of Poltava Zemstvo]. *Pre-reform period and introduction of zemstvo institutions*, 1, pp. 144, 200. (in Russian)

12. Gordeenko, E. S. (1885). *O polozhenii selskogo hozyajstva i zemstva v Harkovskoj gubernii* [On the situation of agriculture and zemstvos in the Kharkiv province]. Kharkiv: Tip. gub. Pravleniya, 65 p. (in Russian)

13. Obzor carstvovaniya gosudarya imperatora Aleksandra II i ego reform. 1855–1871 (1871) [Review of the reign of Emperor Alexander II and his reforms. 1855–1871]. St. Peterburg : Russkaya knigopечатnaya, VI, 522 p. (in Russian)
14. Shtaty i tabelya 1864 g. PSZ RI (1867) [States and records of 1864 PSZ RI]. Sobr. 2nd. Vol. XXXIX. Otd. 3. Issue 40457. St. Peterburg, art. 1–9, p. 7. (in Russian)
15. Veselovskij, B. B. (1911). Istoriya zemstva za sorok let [History of the zemstvo for forty years]. St. Peterburg: Publishing House O. N. Popovoj, 1909–1911. Vol. 3. XIV. (in Russian)
16. Sherbina, F. A. (1914) Istoriya Poltavskogo zemstva [History of Poltava Zemstvo]. *Doreformennyj period i vvedenie zemskih uchrezhdenij*, 1, 236 p. (in Russian)
17. Rahno, O. (2010). Zemska reforma 1864 r. i utvorenniya organiv zemskogo samovryaduvannya v Chernigivskij guberniyi. Siveryanskij litopis [Zemsky reform of 1864 and the formation of zemstvos in the Chernihiv province]. *Severyansky Chronicle*, 6, 101–111. (in Russian)
18. Veselovskij, B. B. (1911). *Istoriya zemstva za sorok let* [The history of the Zemstvo for forty years]. St. Peterburg: Publishing House O. N. Popovoj, 1909–1911. Vol. 3. XIV, 708 p. (in Russian)
19. *Otechestvennye zapiski*. (1865). LXIV. Dept. II. P. 125. (in Russian)
20. Kolyupanov, N. (1867). Obshij vzglyad na pervyj period zemskih sobranij v Rossii. Vestnik Evropy [An overview of the first period of zemstvo meetings in Russia]. *Bulletin of Europe*, I, 12. (in Russian)
21. V zaholuste i v stolice [In the outback and in the capital]. (1869). *Otechestvennye Zapiski*, 11. (in Russian)
22. Kolyupanov, N. (1867) Obshij vzglyad na pervyj period zemskih sobranij v Rossii. Vestnik Evropy [General view of the first period of zemstvo meetings in Russia]. *Bulletin of Europe*, I, 11. (in Russian)
23. Zaharova, L. G. (1867) Zemskaya kontrreforma 1890 g. [Zemsky counter-reform of 1890] Moscow: Ed. Moscow University, 176 p. (in Russian)
24. Zalenskij, A. (Ed.) (1884) *Dvadcatiletie russkogo zemstva. Zemskij obzor: ezhenedelnoe izdanie Poltavskogo gubernskogo zemstva* [Twentieth anniversary of the Russian zemstvo. Zemsky review: weekly edition of the Poltava provincial zemstvo]. Poltava, 6. (in Russian)
25. Nashe samoupravlenie [Our self-government] (1885). *Russkij vestnik*, 178, pp. 901–915. (in Russian)
26. Kuznetsov, N.I. (Comps.). (1902). *Sistematicheskij svod ukazov Pravitelstvuyushogo Senata, posledovavshih po zemskim delam* [Systematic set of decrees of the Governing Senate, which followed on land affairs] Vol. II. (1866 - 1900). St. Petersburg: Type. Kolpinsky, 719 p. (in Russian)
27. Zalensky, A. (Ed.) (1884). Ukaz pravitelstvuyushogo Senata ot 11.02.1881 g. O poryadke soversheniya doverennostej na uchastie v zemskih vyborah [Decree of the Governing Senate of 11.02.1881 on the procedure for issuing powers of attorney for participation in zemstvo elections]. *Zemskij obzor: ezhenedelnoe izdanie Poltavskogo gubernskogo zemstva* (1884) *Zemskij obzor: ezhenedelnoe izdanie Poltavskogo gubernskogo zemstva*. Poltava, pp. 15–16. (in Russian)
28. Collection of government orders on cases related to zemstvo institutions (for 1970) (1872) Vol. IV. -St. Petersburg: Type. MIA. 256 p. (in Russian)

29. Veselovskij, B. B. (1911). *Istoriya zemstva za sorok let* [History of the zemstvo for forty years] (Vol. 4. VIII). St. Petersburg: Publishing House O.N Popova, 696 p. (in Russian)
30. Konkunov, N. M. (1904). *Russkoe gosudarstvennoe pravo* [Russian state law] (Vol. I: Vvedenie i obshaya chast. Uchebnik). Ed. 5th. St. Peterburg : Publishing House M. M. Slyusarevich, 573 p. (in Russian)
31. Veselovskij, B. B. (1911). *Istoriya zemstva za sorok let* [History of the zemstvo for forty years]. (Vol. 3. XIV). St. Peterburg : Publishing House O. N. Popova, 708 p. (in Russian)
32. Voloshenko, A. K. (1977). *Narisi z istoriyi suspilno-politichnogo ruhu na Ukrayini v 70-h na pochatku 80-h rr. XIX st.* [Essays on the history of socio-political movement in Ukraine in the 70's in the early 80's of the XIX century]. Kyiv: Nauk. Dumka. 287 p. (in Russian)
33. Veselovskij, B. B. (1911). *Istoriya zemstva za sorok let* [History of the zemstvo for forty years]. (Vol. 4. VIII). St. Peterburg Publishing House: O. N. Popova, 696 p. (in Russian)
34. *Chernigovskaya Gazeta* (1877). 2. (in Russian)
35. Veselovskij, B. B. (1911). *Istoriya zemstva za sorok let* [History of the zemstvo for forty years]. (Vol. 3. XIV). St. Peterburg : Publishing House O. N. Popova, 708 p. (in Russian)
36. *Slovo* (1879). IX–X, p. 244. (in Russian)
37. Veselovskij, B. B. (1909) *Istoriya zemstva za sorok let* [History of the zemstvo for forty years]. Vol. 1: Byudzheth. Medicina. Obshestvennoe prizrenie. Narodnoe obrazovanie. Sistematcheskij ukazatel literatury po zemskim voprosam. [Budget. Medicine. Public charity. Public education. Systematic index of literature on zemstvo issues] XVI. St. Peterburg: Publishing House O. N. Popova, 724 p. (in Russian)
38. Veselovskij, B. B. (1911). *Istoriya zemstva za sorok let* [History of the zemstvo for forty years]. (Vol. 4. VIII). St. Peterburg : Izd-vo O. N. Popovoj, 696 p. (in Russian)
39. *Polozhenie o gubernskih i uezdnyh zemskih uchrezhdeniyah 1 yanvarya 1864 g. PSZ RI.* [Regulations on provincial and county zemstvo institutions January 1, 1864 PSZ RI] *Sobr.* 2nd. Vol. XXIX. Dept. I. Issue 40457. St. Petersburg. Art. 2. (in Russian)
40. *Materialy po zemskomu obshestvennomu ustrojstvu: polozhenie o zemskih uchrezhdeniyah* [Materials on the zemstvo social structure: regulations on zemstvo institutions] (1885). (Vol. 1). St. Peterburg : ed. Hoz. dep. M-va vnutr. del., 409, II p. (in Russian)
41. *Polozhenie o gubernskih i uezdnyh zemskih uchrezhdeniyah 1 yanvarya 1864 g. PSZ RI.* [Regulations on provincial and county zemstvo institutions January 1, 1864 PSZ RI]. *Sobr.* 2nd. Vol. XXIX. Dept. I. Issue 40457. Art. Petersburg, 1867. Art. 2. (in Russian)
42. Nolde, B. E. (1911). *Ocherki russkogo gosudarstvennogo prava* [Essays on Russian state law] St. Petersburg: type. Pravda, 554 p. (in Russian)
43. Belokonskij, I. P. (1914). *Zemskoe dvizhenie* [Zemsky movement] 2nd ed., Corrected, significant. ext. Moscow: Type. G. Lissner and D. Sobko. VIII, 397 p. (in Russian)
44. *Polozhenie o gubernskih i uezdnyh zemskih uchrezhdeniyah 1 yanvarya 1864 g. PSZ RI.* [Regulations on provincial and county zemstvo institutions January 1, 1864 PSZ RI] (1867). *Sobr.* 2nd. Vol. XXIX. Dept. I. Issue 40457. St. Petersburg, art. 2. (in Russian)
45. *Vremennye pravila dlya zemskih uchrezhdenij po delam o zemskih povinnostyah, narodnom zdravii i obshestvennom prizrenii 1864 g. PSZ RI* [Temporary rules for zemstvo institutions on matters of zemstvo duties, public health and public welfare of 1864 PSZ RI] (1867). *Sobr.* 2nd. Vol. XXIX. Dept. I. Issue 40458. St. Petersburg. (in Russian)
46. *Vysochajshe utverzhdennye pravila novogo ustrojstva zemskih povinnostej 13 iyulya 1851 g. PSZ RI* [The highest approved rules of the new system of zemstvo duties July 13, 1851 PSZ RI] (1851). *Sobr.* 2nd. Vol. XXVI. Dept. I. Issue 25398. St. Petersburg. (in Russian)

47. *Vremennye pravila dlya zemskih uchrezhdenij po delam o zemskih povinnostyah, narodnom zdavii i obshestvennom prizrenii 1864 g. PSZ RI* [Temporary rules for zemstvo institutions on matters of zemstvo duties, public health and public welfare of 1864 PSZ RI] (1867). Sobr. 2nd. Vol. XXIX. Dept. I. Issue 40458. St. Petersburg. Art. 9, 53, 54. (in Russian)
48. Lavriv, M. (2001) Mistseve opadatkuvannia v Ukraini v umovakh zemskoho samovriaduvannia [Local taxation in Ukraine in terms of zemstvo self-government]. *Rehionalna ekonomika*, 3, pp. 213–224; 216–217. (in Ukrainian)
49. *Polozhenie o gubernskih i uezdnyh zemskih uchrezhdeniyah 1 yanvarya 1864 g. PSZ RI* [Regulations on provincial and county zemstvo institutions January 1, 1864 PSZ RI] (1867) Sobr. 2nd. Vol. XXIX. Dept. I. Issue 40457. St. Petersburg. Art. 61, 62. (in Russian)
50. *Polozhenie o gubernskih i uezdnyh zemskih uchrezhdeniyah 1 yanvarya 1864 g. PSZ RI* [Regulations on provincial and county zemstvo institutions January 1, 1864 PSZ RI] (1867). Sobr. 2nd. Vol. XXIX. Dept. I. Issue 40457. St. Petersburg. Art. 68. (in Russian)
51. *Polozhenie o gubernskih i uezdnyh zemskih uchrezhdeniyah 1 yanvarya 1864 g. PSZ RI* [Regulations on provincial and county zemstvo institutions January 1, 1864 PSZ RI] (1867). Sobr. 2nd. Vol. XXIX. Dept. I. Issue 40457. St. Petersburg. Art. 5, 6, 8 (in Russian)
52. Bezobrazov, V. P. (1874). *Zemskie uchrezhdeniya i samoupravlenie* [Zemsky institutions and self-government]. Moscow: Univ. type. (Katkov and K°). 52 p. (in Russian)
53. Kaluhin, S. A. (2000) *Zemske samovriadiuvannia na Kharkivshchyni (1865–1917 rr.) : monohrafiia* [Zemstvo self-government in the Kharkiv region (1865-1917): monograph] / ed. O. N. Yarmish. Kharkiv: University of Internal Affairs. Affairs. 148 p. P. 83. (in Russian)
54. Ivanov, I. V. (2013). Kompetentsiia orhaniv zeskooho samovriaduvannia ta yii evoliutsiia protiahom 1864–1917 rr. [Competence of Zessian self-government bodies and its evolution during 1864–1917]. *Publichne pravo*, 4 (12), pp. 219–226. (in Ukrainian)
55. *Sbornik pravitelstvennyh rasporyazhenij po delam, do zemskih uchrezhdenij otnosyashimsya (za 1870 g.)* [Collection of government orders on cases related to zemstvo institutions] (1872) (for 1870) Vol. IV. St. Petersburg: Type. MVD. 256 p. (in Russian)
56. *Sistematicheskij svod postanovlenij Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 1866–1913 gg.* [Systematic set of resolutions of the Ekaterinoslav provincial zemstvo assembly of 1866–1913] (1914). (Vol. 1. XXX). Ekaterinoslav, 1182 p. (in Russian)
57. *Sistematicheskij svod postanovlenij i rasporyazhenij Poltavskogo gubernskogo zemstva za pervye shest trehletij (s 1865 po 1882 g. vkl.)* [Systematic set of resolutions and orders of the Poltava provincial zemstvo for the first six three years (from 1865 to 1882 inclusive)]. (Issue. 1). Poltava, XXXIII+769 p. (in Russian)
58. *Svod postanovlenij Chernigovskogo Zemskogo sobraniya (XIX–XXXV sessij) 1883–1890 gg. s kratkim svodom postanovlenij s 1865 po 1882 g.* [Code of resolutions of the Chernihiv Zemsky Assembly (XIX–XXXV sessions) 1883-1890. with a brief set of decrees from 1865 to 1882] (1903). Chernihiv: Type. Gubern. Zemstvo. Issue. 1. 619 p. ; Chernigov: Type. Gubern. Zemstvo. Issue. 2. 1295 p. (in Russian)
59. *Sistematicheskij svod postanovlenij Hersonskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 1865–1888 gg.* 59. [Systematic set of resolutions of the Kherson provincial zemstvo assembly of 1865–1888] (1883; 1888). Odessa: Type. "Odessa News", 1888. Vol. 1. XV + VI + 704 p. ; [Code of resolutions of the Kharkiv provincial zemstvo for the years from 1865 to 1883] (1883) Kharkiv, 1883. Vol. 1. VI + 190 + 292 p. (in Russian)

60. Sistematischeskij svod postanovlenij Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 1866–1913 gg. [Systematic set of resolutions of the Ekaterinoslav provincial zemstvo assembly of 1866–1913] (1914). (Vol. 1.). Ekaterinoslav. XXX + 1182 p. (in Russian)

61. Sistematischeskij sbornik postanovlenij Aleksandrovskogo uezdnogo zemskogo sobraniya 1866–1899 gg. [Systematic collection of resolutions of the Alexander County Zemstvo Assembly of 1866–1899] (1885). Alexandrovsk: Printed in -type. B. Ya. Stern. XIV + 1152 p. ; Systematic set of resolutions of the Kharkiv district zemstvo assembly of 1865–1884. Kharkiv. VI + 802 p. (in Russian)

62. Lapteva, L. E. (1986). *Land reform in Russia (historical and legal research)*: PhD diss. Moscow: INION AN SSSR. 209 p. (in Russian)

63. Vysochajshe utverzhdennoe 20 noyabrya 1864 goda Uchrezhdenie sudebnyh ustanovlenij. PSZ RI. [Supreme Establishment of Judicial Establishments, approved on November 20, 1864. PSZ RI] (1864). Sobr. 2nd. Vol. XXXIX. Dept. II. № 41475. St. Petersburg. (in Russian)

Стаття: надійшла до редакції 27.05.2022
прийнята до друку 06.06.2022
The article: is received 27.05.2022
is accepted 06.06.2022

Бібліографія: Бутирін Є. О. Запровадження органів земського самоврядування в українських губерніях російської імперії у другій половині XIX ст. та їх правове становище. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 8-27. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.8-27.

УДК 340 (340.15+341)

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.28-36

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ФУНКЦІЇ УКРАЇНИ: ВІД ДОДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ ДО КОЗАЦТВА

Горбаченко Олександра Володимирівна,
аспірантка юридичного факультету
Університету економіки та права «КРОК»
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113
e-mail: gorbachenkoov@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8805-4024>

Мета. В даному науковому дослідженні спробуємо висвітлити часи від додержавних утворень, що мали місце ще до утворення відомої Київської Русі до часів козацтва та прослідкувати їх способи ведення переговорів, закріплення домовленостей договорами чи ж шлюбами, які напрямки зачіпали. Спробуємо висвітлити різні періоди існування Київської Русі за різних князів, їх діяльність та її вплив на зовнішні відносини. Висвітлимо часи її нащадка – Галицько-Волинське князівство, що роками підтримувала традиції свого предка, часи Козацтва, постать Б. Хмельницького, пошук соратників та збереження від розтягання світом коліс соборних земель. **Методика.** Методика передбачає аналіз наявних науково-теоретичних матеріалів та формування рекомендацій, що відповідають вимогам часу. **Методи.** В ході проведення даного наукового дослідження були використані такі методи наукового пізнання, як історичний, порівняльний, аналізу та синтезу, функціональний. **Результати.** Відмічаємо, що питання історико-правового аспекту становлення зовнішніх функцій держави до яких сьогодні відносять: захист суверенітету; інтеграція в міжнародне співтовариство самодостатніх демократичних держав; зовнішньоекономічна діяльність; дипломатична співпраця з іншими державами; міжнародне співробітництво з питань охорони навколишнього середовища; боротьба з міжнародним тероризмом, «відмиванням» коштів, отриманих злочинним шляхом, наркобізнесом, торгівлею людьми і нелегальною міграцією має давні традиції й виступає дзеркальним відображенням того ж довгого та складного шляху, як і історія становлення самої держави, проте завжди є актуальним та вкрай важливим на етапі проведення правового аналізу в загальній системі юридичних наук та насамперед в науці теорії та історії держави і права. В ході дослідження було встановлено, що вимоги до учасників міжнародних відносин було сформовано ледь не разом з формуванням тодішніх державних утворень, які практично не є зміненими й сьогодні, доречніше вказати, що вони є еволюційними. Не менш важливим є факти духовності, волюнтаристичності та мудрості державного керівництва, від якого залежить і міжнародно-правова діяльність і становище. **Наукова новизна.** Сучасний світ переживає наразі нелегкі часи в умовах глобальних зрушень та перетворень, що тягне за собою ряд наслідків до яких чимало держав, як і саме міжнародне право не є пристосованим. В українській науковій літературі практично в комплексі не досліджується проблематика оновлення міжнародно-правового функціонування, що є вкрай актуальним питанням як в цілому, так і для України зокрема, котра стала на шлях кардинального оновлення свого міжнародно-функціонального гардеробу. Саме тому для вироблення як найактуальніших рекомендацій по оновленню ситуації сьогодення ми проводимо дослідження від початку створення державності. **Практична значимість.** Результати даного дослідження можуть бути підґрунтям для подальшого дослідження даного історико-правового напрямку та в ході проведення лекційних та семінарських занять з дисципліни «Теорія та історія держави і права».

Ключові слова: Генезис, зовнішня функція, історико-правовий аналіз, додержавні утворення, Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, Козацтво, Україна.

Oleksandra Horbachenko
PhD student of law faculty of «KROK» University
Tabirna st., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113
e-mail: gorbachenkoov@krok.edu.ua

HISTORICAL AND LEGAL ASPECT OF THE FORMATION OF THE EXTERNAL FUNCTION OF UKRAINE: FROM STATE FORMATIONS TO THE COSSATIANS.

Purpose. In this scientific research we will try to cover the times from pre-state formations that took place before the formation of the famous Kievan Rus to the times of the Cossacks and trace their ways of negotiating, consolidating agreements or marriages, which affected areas. Different periods of Kievan Rus under different

princes, their activities and its impact on foreign relations are going to be mentioned. Let us highlight the times of her descendant - the Galicia-Volyn principality, which for years maintained the traditions of its ancestor, the times of the Cossacks, the figure of B. Khmelnytsky, the search for allies and the preservation of the once-cathedral lands. **Method.** The method involves the analysis of available scientific and theoretical materials and the formation of recommendations that meet the requirements of the time. **Methods.** During this scientific research were used such methods of scientific knowledge as historical, comparative, analysis and synthesis, functional. **Results.** We note that the issues of historical and legal aspects of the formation of external functions of the state, which today include: protection of sovereignty; integration into the international community of self-sufficient democracies; foreign economic activity; diplomatic cooperation with other states; international cooperation on environmental protection; The fight against international terrorism, money laundering, drug trafficking, human trafficking and illegal migration has a long tradition and reflects the same long and difficult path as the history of the state itself, but is always relevant and extremely important. stage of legal analysis in the general system of legal sciences and especially in the science of theory and history of state and law. The study found that the requirements for participants in international relations were formed almost together with the formation of the that state entities, which are virtually unchanged today, it is more appropriate to indicate that they are evolutionary. No less important are the facts of spirituality, volunteerism and wisdom of the head of state, on which depends the international legal activity and position. **Scientific novelty.** The modern world is currently going through difficult times in the context of global changes and transformations, which entails several consequences to which many states, as well as international law itself, are not adapted. The Ukrainian scientific literature practically does not comprehensively study the issue of updating the international legal functioning, which is an extremely important issue both in general and for Ukraine in particular, which has embarked on a path of radical renewal of its international functional wardrobe. That is why we have been conducting research since the beginning of statehood to develop the most up-to-date recommendations for updating the current situation. **Practical significance.** The results of this study can be the basis for further research in this historical and legal field and during lectures and seminars in the discipline "Theory and History of State and Law".

Key words: Genesis, external function, historical and legal analysis, pre-state formations, Kievan Rus, Galicia-Volyn principality, Cossacks, Ukraine.

Постановка проблеми. Діяльність держави при реалізації її зовнішніх функцій, як головних напрямків і видів діяльності держави є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Саме тому процеси державотворення в Україні зумовлені низкою чинників. Кожного дня на шляху даного напрямку виникають нові виклики та загрози різних масштабів, що викликає інтерес вчених і громадськості звертати увагу на його історичне підґрунтя, адже хід історії інколи можна передбачити в силу її повторності. Зовнішні функції мають глибинну історію свого зародження, для України котра має наміри будувати міжнародні відносини нового рівня варто пам'ятати практику своїх предків, адже не можливо творити «завтра» без знання «вчорашнього».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даний напрям наукового дослідження можна зустріти серед наступних дослідників, використаних в ході дослідження: О. Задорожний, Б. Андрушин, В. Головченко, В. Матвієнко, О. Тараненко, О. Мартинюк, О. Буткевич.

Постановка завдання. Завданням даного наукового дослідження є висвітлення історико-правового аспекту становлення зовнішньої функції України від додержавних утворень до козацтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свій початок, за офіційно прийнятими позиціями істориків, українська сторона бере ще з часів існування праукраїнських додержавних утворень – Антський союз та слов'янські вождівства, що існували ще до заснування славнозвісної Київської Русі. Говорячи щодо правосуб'єктності перших, то Н. Крадін з праці О. Задорожного, зазначив, що вождівства подолали локальну автономію громад і функціонували на основі політичної ієрархії. Зовнішні зносини у вождівствах відбувались централізовано. Формально вони використовували всі ті функції, що й держави, тому це дало даному науковцеві підстави стверджувати, що позначена в загальних рисах демаркаційна лінія між вождівствам і державою при ближчому розгляді стає розпливчастою. Вони були учасниками міжнародних

правовідносин, зокрема укладали та виконували положення міжнародних договорів, і таким чином були суб'єктами міжнародного права. На додачу Візантійська Імперія, котра була і залишалася провідною державою тривалий час, визнавала Антський союз та слов'янські вождівства і вела активні зносини з ними, що є показником їх законності [1, с. 32-33].

Першим відомим в історії княжої України закордонним дипломатичним візитом вважається візит київського князя Кия до столиці Візантії Царгорода 530 року в результаті котрого між Юстиніаном I і Києм був укладений договір про припинення нападів підлеглих князю племен на Візантію та її придунайські землі і перехід їх на службу до імперії, так званий договір «миру і любові». На цьому міжнародні договори Антського союзу та слов'янських вождівств із наймогутнішою тогочасною європейською державою – Східною Римською імперією (Візантія), яка безумовно визнавала їхню міжнародну правосуб'єктність, і брала на себе серйозні міжнародно-правові зобов'язання лише беруть початок. Заселення візантійських володінь Балканами слов'янськими поселеннями набирала все більшого розмаху і все більше проникаючи в їх володіння, тому для утримання від слов'янських заворушень та використання їх на свій лад уряд Юстиніана I вчинив досить дипломатично та юридично, на наш погляд, уклавши черговий договір – «Візантійско-Антський мирний договір» 545 року – анти мали оселитися на лівому березі Дунаю навколо збудованої в Дакії ще імператором Траяном, на той час спустілої, фортеці Турріс. За дотримання мирних відносин і оборону Візантії від нападів тюркомовних болгар та склавинів імператорський уряд обіцяв антам велику платню і всілякі вигоди. Не менш проривним є «Суразький мирний договір» (Польовий мир) 790 року – за цим договором чи не вперше було згадано питання щодо обміну полоненими, а також передбачалося повернення награбованого церковного майна та виведення нападників з міста [2, с. 5-6; 1, с. 24].

Початок IX століття характеризується розпадом Антського союзу на племінні частини з яких і сформувалася Київська Русь – наступний етап міжнародно-правового творення. У 860 році після успішного походу на Константинополь Київська Русь уклала перший відомий в нашій міжнародній історії договір «миру і любові» з Візантією, який став своєрідним міжнародним визнанням Київської Русі. Передісторією договору слугує тонкий військовий розрахунок Аскольда і Діра щодо часу нападу на Велику і могутню Візантію, а саме коли на місці був залишений незначний гарнізон, а уся сила направлена вглиб Малої Азії, для відсічі арабів, слов'янські війська напали на Візантію з моря і запустили піше військо, яке в точний час зустрілися й рушили в напад. Ситуація зігралася таким чином, що візантійському імператорові довелося залишити «арабів» та рушити захищати столицю. Патріарх Фотій, з праці В. Головченка та В. Матвієнка у своїх проповідях згадував – «становище обложених було критичним, місто ледве, не було підняте на спис, тобто взяте штурмом». Між Аскольдом та імператором Михайлом III відбулися таємні переговори, результатом котрих став величезний викуп, з яким Аскольд тріумфально зняв облогу міста та рушив додому. Наступний похід Аскольда у 866 році на думку Б. Рибаківа і М. Котляра в праці В. Головченка та В. Матвієнка був менш тріумфальним, через морський штурм, який розкидав кораблі русичів, як пір'їни план штурму пішов скереберть, проте візантійський бік застосувавши, на наш погляд, тонкощі ведення дипломатичних зносин, підписавши Русько-візантійський мирний договір згодилися виплачувати данину на обмін забезпечення військового захисту з боку Русі, відновили торгівлю з наданням привілеїв сторонам на території перебування, а також прийняття Аскольдом і його близького оточенням християнства, адже на наш погляд,

Візантія чудово розуміла, що на цьому русичі не зупиняться, це лише питання часу коли відбудеться їх наступний неочікуваний напад, тому вклавши черговий договір стабілізували ситуацію на найближчі місяці чи ж роки [3, с. 28].

У 882 році підступно убивши Аскольда і Діра до князювання приходить Олег, якого як пояснює О. Задорожний, народ прийняв, бо той пообіцяв зберегти язичництво та відновити зруйновані Аскольдом, котрий був його ярим противником, капища. А тим часом поки йшло встановлення нового правління Олега, на підставі договору «мира і любові» 867 року, досвідчена візантійська дипломатія дійшла висновку, що її суперник втратив свій наступальний потенціал. Імперська адміністрація стала чинити перешкоди руським купцям як у Константинополі, так і в інших великих містах. Але головним було те, що Візантія відмовилася сплачувати Русі передбачену угодою з Аскольдом щорічну данину. Візантійська імперія, яка купувала собі найманців, і не вступала в постійні союзи, оскільки візантійські правителі не визнавали жодну державу гідним партнером у політичній грі й свідомо принижувала іноземних послів на офіційних прийомах. В 907 році, коли князь Олег на чолі великого кінного війська, що пройшло територією союзної Болгарії, й флоту звідусіль заблокував Константинополь і спустошив його околиці, «греки убоялися і сказали, виславши своїх полів до Олега: *«Не погубляй город. Ми згоджуємось на данину, як ти ото хочеш»*. За Візантійсько-руським торгівельним договором, візантійська контрибуція була – 12 грн. (близко 200 грам срібла за 1 грн.) на судно, а Русь пообіцяла надавати постійну військову допомогу. Умови договору також передбачали, що під час перебування в столиці імперії київські послы без жодних обмежень отримуватимуть спеціальний «посольський» пайок, а купці – «місячину» протягом півроку: хліб, вино, рибу, м'ясо і овочі. Слід відмітити, що в угоді окремо зазначалося: *«нехай дадуть їм митися, скільки вони хочать»*, хоча вода в посушливому Константинополі була розкішшю, а купання в лазні для греків було великою насолодою і навіть засобом лікування. Візантійські власті також зобов'язувалися постачати руських послів і купців усім необхідним для зворотного шляху: вітрилами, якорями, канатами і харчами. Подібні привілеї, слід гадати, надавала руська сторона грецьким купцям. Для проживання у Константинополі русам відвели передмістя поблизу церкви монастиря Святого Мами (Маманта). Найголовнішим же в угоді було те, що Русь отримала право безмитної торгівлі у Константинополі – *«хай торгують, як ото їм треба, не платячи мита ні від чого»*, при цьому слід відзначити, що даний договір був укладений в усній формі та скріплений присягами сторін. А вже Договір 911 року був своєрідним оновленням договору 907 року та укладеним вже у письмовій формі, містив низку нових статей, що визначали порядок урегулювання конфліктів при операціях купівлі-продажу між візантійцями і русами, а також обмін і викуп військовополонених, повернення рабів і злочинців-утікачів, охорону товарів русинів у Константинополі, наслідування майна, повернення статків померлих у Константинополі. Сторони несли рівну відповідальність за здійснені злочини – вбивства, завдання тяжких тілесних пошкоджень (штраф у чотири гривні срібла), бійки, грабежі й крадіжки (повернення втраченого у потрібному розмірі), зобов'язувалися надавати допомогу в урятуванні торговельних суден, що зазнали аварії, примусово повертати полонених і втікачів-злочинців [1, с.115; 3, с. 33-34]. На думку С. Юшкова, договори 907, 911, 945 та 971 років – є пам'ятками засвідчення міцних економічних, політичних та культурних зв'язків Русі з Візантією. При цьому зобов'язання греків були значно ширшими. Ці договори безумовно підкреслюють величність Київської Русі, на наш погляд, перед якою навіть велична Візантія «ставала на коліна» [4]. Так, на

додачу О. Тараненко вірно зазначив, що Олегові угоди були свідченням сталого державного устрою Русі [5].

Після трагічної загибелі Олега, до влади приходить Ігор (912-945). На своєму шляху князювання ним було укладено Мирний русько-візантійський договір 944 року, на наш погляд, черговий тонкий дипломатичний крок з боку імператора, який не хотів гибелі своїх воїнів через нестримне бажання князя Ігоря «відігратися» після першого розгромленого візантійцями його походу. Цей договір, з нашої точки зору, можна назвати чисто формальним, адже не містив ні вигідних русинам положень, ні візантійцям в порівнянні дипломатичних договорів в часи Олега, більше того усі виборені останнім привілеї, даним договором були утрачені. Єдине, що передбачав договір 944 року – військова допомога без обмежень сторонам.

945-964 роки припадають на правління княгині Ольги – дружина князя Ігоря. Ольга в першу чергу помстилася за свого чоловіка Ігоря, придушивши древлянське повстання, вбивши кількох древлянських князів, а їх головне місто – Іскоростень було спалено. На міжнародній арені сюжет зігрався не на користь княгині, котра уклала союзницькі угоди з Константинополем, щодо християнізації Русі, те ж саме вона обговорювала і з німецькою стороною бажаючи залучитись їх дипломатичною підтримкою та дружбою, проте стрімкий вектор зміни політики зіграв з княгинею злий жарт, через втрату підтримки в середині країни, їй довелося рятуватися втечею. За час її правління не було укладено жодного міжнародного договору, мали місце лише переговори [6]. Хоча як пояснює О. Мартинюк, під час переговорів з Візантією Ольга намагалася диктувати та встановити свої умови договору, що було неприпустимим для перших, тому результати цих переговорів не підійшли княгині, саме тому вона почала шукати підтримки в інших. При цьому такий швидкий вектор зміни ходів змінив думку у Візантії щодо передбачуваності русичів [7].

Святослав (964-972 роки) – син Ігоря та Ольги, здійснив ряд переможних походів, показавши себе з точки зору гарного полководця. З точки зору дипломатії, то на наш погляд, його дипломатичні кроки були дуже передбачливими, саме тому візантійський бік, що вправно володіло даним мистецтвом, змогло «замилити» очі Святославу та вцілент розбити його війська, і в результаті був укладений Русько-візантійський договір 971 року за яким бік Русі повністю відмовлявся від проведення військової політики на територіях Імперії, зокрема балканських землях [8].

На 980-1015 роки припадає правління Володимира. Його правління відрізнялося від попередників укладанням шлюбів задля гарантованості союзів угод та тим що міжнародні перемовини виходять за рамки Візантії. Так, був укладений у 985 році Русько-болгарський мирний договір. На його укріплення Володимир одружився з болгарського принцесою. У 988 році відбулася угода між Константинополем для придушення громадянської війни, а у 989 році Ярослав одружився із сестрою візантійського імператора Анною, що послугувало ратифікацією угоди 988 року. А задля зближення зі Священною Римською імперією Володимир одружився, після смерті Анни з онукою німецького імператора Оттоном I. Варто також відмітити, що за час правління Володимира відбулося Хрещення Русі та прийняття християнства, що, на державному рівні, що було доказом цивілізації та культури [3, с. 45-47].

Роками правління Ярослава є 1019-1054. Характерними рисами слугують укладання династичних шлюбів за що його прозвали «тестем Європи». Так, у 1039 році військово-політичний союз з Польщею був через укладання шлюбу між польським королем Казимиром I із сестрою Ярослава Мудрого – Добронею-Марією. У 1042 році Союзним

договором старший син Ярослава Ізяслав одружився із рідною сестрою Казимира I, де Русь надаватиме військову допомогу Польщі в боротьбі з сепаратистами, Казимир зобов'язувався повернути 800 руських військовополонених, захоплених ще Болеславом Хоробрим у 1018 році. Після Київської Русі та її занепаду на арені виділяється Галицько-Волинське князівство та розпочинається династія Романовичів. Будучи прямим нащадком Київської Русі князівство продовжувало дипломатичні традиції свого предка та близько 100 років тримало позицію на міжнародній арені, встановлюючи відносини з Польщею, Угорщиною. Так, у 1221 році був укладений русько-угорський договір. За яким після розгрому галицьким князем Мстиславом Удатним угорського війська біля Гадяча, донька князя заручалася із королевичем, а після смерті Мстислава Галич йде до його зятя. У 1230 році була укладена військова союзна угода з Польщею [3, с.51; 13]. Таким чином, як доцільно і відзначає О. Буткевич – характерною рисою Середньовіччя стало формування міжнародного права, саме як договірної. При цьому вбачається, що Київська Русь, як феодално-типова держава породила доцільність модерації міжнародного права. Так були сформовані критерії до учасників міжнародних відносин: існування своєї території та здійснення державної влади над нею; здійснення суспільних зовнішніх зв'язків та державної зовнішньої торгівлі; здатність укладати міжнародні договори та забезпечувати їх виконання; несення міжнародної відповідальності [10, с. 202, 210]. На додачу, як вірно зазначає О. Мартинюк саме в часи Київської Русі міжнародний договір поступово став головним витоком міжнародного права, міжнародно-торгового, тут же зародилися його принципи та норми [7].

Після занепаду князівства українські землі пішли світом та очутилися в складі Польщі та Литви, про формування нових напрямків дипломатичних зв'язків мови не йшлося, а з початку 1480 році на горизонті в додаток до всього з'явилося Московське князівством під гаслом «збирання земель Русі», далі утворення Люблінською унією Речі Посполитої у 1569 році і українські землі все ще в піднесеному стані. Говорячи про етап Козацтва, то відбиток в історії вони залишили, адже воюючи на стороні Речі Посполитої, тим самим вони захищали і українські землі від ще більшого розтягання світом та поневолення і тим самим поступово перетворилося на носія національної державності. Початок етапу української національної революції середини 17 століття та розгортання національно-визвольної війни (лютий 1648 - серпень 1657 років) в історію вступає визначна постать – Богдан Хмельницький. Основний напрям діяльності Хмельницького був направлений на пошук соратників. Так, у 1648 році з'явився союзний договір з Кримом, який у 1651 році за Білоцерківським договором між Військом Запорозьким та Річчю Посполитою мав бути розірваний, та й самі дипломатичні зносини з будь-якою державою заборонялися. Зокрема пошуки союзника, що був би гарантом незалежності України стали причиною укладання Переяславського договору 1659 року з Росією, котрий обмежив й без того обмежений суверенітет України, і фактично перетворив Україну на автономну частину Росії, чи ж Слободищевський трактат 1660 року з Польщею, який був дуже схожим із Гадяцьким 1658 року, укладеним І. Виговським, обидва прописували Україну як частину Речі Посполитої та позбавлення права зовнішніх зносин. Так, другий етап української революції вересень 1657 – червень 1663 року спустошив українські землі, розколов їх на дві частини (Правобережжя та Лівобережжя) та привів численні громадянські війни та боротьбу за гетьманську булаву. А наступний етап української історії характеризується остаточним падінням гетьманату 1764 року, а поразка української революції остаточно закріпивши владу Польщі, Росії та Туреччини за Бахчисарайським договором 1681 року, будь які намагання українців на повстання швидко й жорстко

діставали розправу, зокрема під проводом Гонти та Залізняка. А наприкінці 18 століття, Росія котра проводила «оксамитову» політику щодо повстанців в Польщі й таки загарбала собі і Правобережжя, тому проблема іноземного панування не зникла, а тільки змінилися форми та методи експлуатації місцевих [11;12;13].

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, варто відмітити жагу до цивілізації тодішніх вождів та союзів та безумовно міць та могутність Київської Русі, котра стала не лише логічним злиттям так званих додержавних утворень, але й стала точкою відліку державності та міжнародно-правового формування, котра впевнено тримала свої позиції. Проте, заради справедливості відмічаємо, що коли на чолі був сильний духом князь, то лідерські позиції трималися та росли, коли ж приходив до влади слабший, то і позиції Русі були швидкоплинними, причому це стосується як і першої, так і її нащадка Галицько-Волинського князівства. Тому, на наш погляд з часів розпаду Галицько-Волинського князівства роль України була не більше, ніж розмінної монети, доказом того слугують: російсько-турецька війна (1735-1739 рр) – Україна стала базою для російських військ; Північна війна (1700 рік за не допуск Швеції до панування на Балтійському морі), де українські землі використовувалися на користь відстоювання власного авторитету та інтересів Москви, котра під час переговорів з польською стороною пообіцяла віддати декілька українських міст. Не можемо не підсумувати щодо сформованих критеріїв до учасників міжнародних договірних зносин, котрі ліквідувалися для українських земель на довгий час разом з Галицько-Волинським князівством, і тим самим унеможлиблював будь які міжнародно-правові зносини. Безумовно це були етапи високих злетів та болючих падінь.

Список використаних джерел

1. Задорожній О. Генеза міжнародної правосуб'єктності України: монографія. Київ: К.І.С., 2014. 687 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=UuvrCgAAQBAJ&pg=PA32&lpg=PA25&focus=viewpor t&vq=%D1%81%Do%BE%D1%8E%Do%B7&hl=ru&output=html_text.
2. Андрусишин Б. Антирусь-Україна: етапи становлення української державності. *Державотворчі процеси в Україні та зарубіжних країнах: історичний аспект* (до 1000-річчя з початку правління Ярослава Мудрого). Харків:ФОП Бровін О. В., 2019. С.4-8. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/Konf-21.pdf.
3. Головченко В., Матвієнко В. Дипломатична історія України (від найдавніших часів до XIX століття): навч. посіб. К.: Київський ун-т, 2007. 512 с. URL: <http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/%Do%94%Do%B8%Do%BF%Do%BB%Do%BE%Do%BC%Do%Bo %D1%82%Do%B8%D1%87%Do%BD%Do%Bo-%D1%96%D1%81%D1%82%Do%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%Do%A3%Do%BA%D1%80%Do%Bo%D1%97%Do%BD%Do%B8.pdf>.
4. Русько-візантійський договір. URL: [https://www.wiki.uk-ua.nina.az/%Do%Ao%D1%83%D1%81%D1%8C%Do%BA%Do%BE-%Do%B2%D1%96%Do%B7%Do%Bo%Do%BD%D1%82%D1%96%Do%B9%D1%81%D1%8C%Do%BA%Do%B8%Do%B9_%Do%B4%Do%BE%Do%B3%Do%BE%Do%B2%D1%96%D1%80_\(911\).html](https://www.wiki.uk-ua.nina.az/%Do%Ao%D1%83%D1%81%D1%8C%Do%BA%Do%BE-%Do%B2%D1%96%Do%B7%Do%Bo%Do%BD%D1%82%D1%96%Do%B9%D1%81%D1%8C%Do%BA%Do%B8%Do%B9_%Do%B4%Do%BE%Do%B3%Do%BE%Do%B2%D1%96%D1%80_(911).html).
5. Тараненко О. Право та законодавство Київської Русі. URL: <http://litopys.org.ua/istkult/ikulto8.htm>.
6. Новий довідник історії України: Персоналії. URL:

<https://uahistory.co/book/new/p5.html>.

7. Мартинюк О. Норми міжнародного права у правовій системі Київської Русі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 313-316. URL: http://lsej.org.ua/5_2021/75.pdf.

8. Святослав Хоробрий. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/vlasov-2020-ukraine-history-7-class/5.php>.

9. Галицько-Волинське князівство, Королівство Русі. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%B%D0%B4%D0%BD%D1%96_%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.

10. Буткевич О. Історія міжнародного права. Київ: Ліра-К., 2021. 416 с.

11. Історія. URL: <https://mfa.gov.ua/pro-ministerstvo/istoriya>.

12. Козацькі часи. URL: <https://sites.google.com/site/historystiopin/5-%D0%BA%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D0%B0>.

13. Боротьба за збереження держави. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/gisem-introduction-to-history-5-class-2018/18.php>.

References

1. Zadorozhnii, O. (2014). *Heneza mizhnarodnoi pravosubiektnosti Ukrainy: monohrafiia* [Genesis of international legal personality of Ukraine]. Kyiv: K.I.S., 687 p. Available at: https://books.google.com.ua/books?id=UuvrCgAAQBAJ&pg=PA32&dp=PA25&focus=viewpor t&vq=%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7&hl=ru&output=html_text. (in Ukrainian)

2. Andrusyshyn, B. (2019). Antyrus-Ukraina: etapy stanovlennia ukrainskoi derzhavnosti [Anti-Rus-Ukraine: stages of formation of Ukrainian statehood]. *Derzhavotvorchy protsesy v Ukraini ta zarubizhnykh krainakh: istorychnyi aspekt (do 1000-richchia z pochatku pravlennia Yaroslava Mudroho)*. Kharkiv: FOP Brovin O. V., pp. 4-8. Available at: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/Konf-21.pdf. (in Ukrainian)

3. Holovchenko, V., Matviienko, V. (2007). *Dyplomatychna istoriia Ukrainy (vid naidavnishykh chasiv do KhIKh stolittia): navch. posib.* [Diplomatic history of Ukraine (from recent hours to the 19th century): heading guide]. K. : Kyivskiy un-t, 512 p. Available at: <http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/%D0%94%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.pdf>. (in Ukrainian)

4. Russian-Byzantine agreement. Available at: [https://www.wiki.uk-ua.nina.az/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D0%B2%D1%96%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80_\(911\).html](https://www.wiki.uk-ua.nina.az/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D0%B2%D1%96%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80_(911).html). (in Ukrainian)

5. Taranenko O. Law and legislation of Kievan Rus. Available at: <http://litopys.org.ua/istkult/ikult08.htm>. (in Ukrainian)

6. New story of Ukrainian history: Personalities. Available at: <https://uahistory.co/book/new/p5.html>. (in Ukrainian)

7. Martyniuk, O. (2021). Normy mizhnarodnoho prava u pravovii systemi Kyivskoi Rusi

[Norms of international law in the legal system of Kievan Rus]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 5, pp. 313-316. Available at: http://lsej.org.ua/5_2021/75.pdf. (in Ukrainian)

8. Svyatoslav Khorobry. Available at: <https://uahistory.co/pidruchniki/vlasov-2020-ukraine-history-7-class/5.php>. (in Ukrainian)

9. Galicia-Volyn principedom, Kingdom of Russia. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96_%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8_%D0%B2_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8. (in Ukrainian)

10. Butkevych, O. (2021). *Istoriia mizhnarodnoho prava* [History of international law]. Kyiv: Lira-K., 416 p. (in Ukrainian)

11. History. Available at: <https://mfa.gov.ua/pro-ministerstvo/istoriya>. (in Ukrainian)

12. Clock of the Cossacks. Available at: <https://sites.google.com/site/historystiopin/5-%D0%BA%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D0%B0>. (in Ukrainian)

13. The struggle for the preservation of the state. Available at: <https://uahistory.co/pidruchniki/gisem-introduction-to-history-5-class-2018/18.php>. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 10.02.2022

прийнята до друку 23.02.2022

The article: is received 10.02.2022

is accepted 23.02.2022

Бібліографія: Горбаченко О. В. Історико-правовий аспект становлення зовнішньої функції України: від додержавних утворень до козацтва. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 28-36. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.28-36.

УДК 340.1

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.37-44

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОГО ЗМІСТУ КОНЦЕПТУ СОБОРНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Жупник Василь Васильович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри права,
вул. Коновальця 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: vasyi.v.zhupnyk@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1417-3394>

Мета. Мета статті полягає у розкритті особливостей формування та трансформації концепції «соборності» в українській державно-правовій думці XIX – XX ст. Часові рамки обумовлюються насамперед активізацією українського національного руху, його політизацією, формуванням концепції національної державності та її реалізації впродовж 1917-1921 рр. **Методика.** Методологічну основу дослідження склав комплекс загальнонаукових, спеціальнонаукових і філософських методів. Ключовим став аналітичний метод та компаративістський підхід, які дозволили розкрити особливості становлення й еволюції концепту «соборності» в конкретному історичному періоді. **Результати.** Встановлено, що концепт «соборності» в українській політико-правовій думці впродовж XIX – початку XX ст. пройшов кілька етапів, кожен з яких характеризувався відповідним змістом поняття «соборність», способом її досягнення, а також ступенем суспільної підтримки. Зокрема виокремлено чотири етапи: 1) 1830-1840-ві рр. – «організаційний»; 2) 1860-1880-ті рр. – «проміжний»; 3) 1890-ті рр. – перше десятиліття XX ст. («політичний»); 4) з 1907 до 1919 р. **Наукова новизна.** Аргументовано тезу про традиційність для української політико-правової думки ідеї національно-територіальної єдності українських земель, що і відображалася в понятті «соборність». **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів, зокрема при вивченні історії держави і права України, історії вчень про державу і право.

Ключові слова: «соборність», політико-правова думка, національна держава, Галичина, Наддніпрянина.

Vasyl Zhupnyk

PhD of Historical Sciences, Associate Professor
of the Department of Law of King Danylo University,
35 Konovaletsia str., Ivano-Frankivsk, Ukrain, 76018
e-mail: vasyi.v.zhupnyk@ukd.edu.ua

TRANSFORMATION OF THE LEGAL CONTENT OF THE CONCEPT UNITY IN THE UKRAINIAN POLITICAL AND LEGAL THOUGHT OF THE XIX – EARLY XX CENTURY

Purpose. The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the formation and transformation of the concept of «unity» in the Ukrainian state and legal thought of the XIX – XX centuries. The time frame is determined primarily by the intensification of the Ukrainian national movement, its politicization, the formation of the concept of national statehood and its implementation during 1917-1921. **Methods.** The methodological basis of the study was a set of general scientific, special scientific and philosophical methods. The analytical method and the comparative approach became the key, which allowed to reveal the peculiarities of the formation and evolution of the concept of «unity» in a particular historical period. **Results.** It is established that the concept of «unity» in the Ukrainian political and legal thought during the XIX – early XX centuries. passed several stages, each of which was characterized by the corresponding content of the concept of «unity», the way to achieve it, as well as the degree of public support. In particular, four stages are distinguished: 1) 1830-1840 – «organizational»; 2) 1860-1880's – «intermediate»; 3) 1890's – the first decade of the twentieth century. («political»); 4) from 1907 to 1919. **Scientific novelty.** The thesis about the traditional idea of the national-territorial unity of the Ukrainian lands for Ukrainian political and legal thought was argued, which was reflected in the concept of «unity». **Practical significance.** The results of the study can be used in further historical and legal research, preparation of special courses, in particular in the study of the history of state and law of Ukraine, the history of doctrines of state and law.

Key words: «unity», political and legal thought, nation-state, Galicia, Dnieper Ukraine.

Постановка проблеми. Останні вісім років стали для українців черговим етапом боротьби за збереження територіальної цілісності країни. Окупація Криму та окремих регіонів Донецької і Луганської областей Росією у 2014 р. стала тільки першим кроком до спроб зруйнувати українську державність. Характерно, що ключовою тезою агресора виступала ідея про мовно-культурну «відмінність» між окремими регіонами України, зокрема Сходом і Заходом. Ще більше, ця ідеологема посилилася після відкритого збройного нападу Росії 24 лютого 2022 р. Однак, саме військова агресія Росії, стала ключовим консолідуючим фактором української нації, а ідея «соборності» і єдності українських земель набула нового значення.

Показово, що для української політико-правової і навіть суспільної думки, ідея соборності і боротьба за збереження національної державності не є новою. Впродовж останніх століть українці не тільки активно боролися за відновлення власної держави, а й утверджували у суспільній свідомості, політичній і правовій думці концепт єдності всіх етнічних українських земель.

З огляду на зазначене, наукова актуальність нашого дослідження полягає у розкритті особливостей формування та трансформації змісту концепції «соборності» в українській політико-правовій думці XIX – початку XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на міждисциплінарний зміст поняття «соборність», воно вивчалось богословами, істориками і власне правниками. Якщо богослови та історики намагаються розкрити духовні засади поняття, а також специфіку формування ідеї єдності українських земель у конкретну історичну епоху, то завданням юристів – є виокремлення саме правової складової, форми і типу державного утворення, що має виникнути на підставі реалізації концепції соборності.

Загалом, методологічною основою нашого дослідження стали праці С.Барана, М.Гедіна, Т.Горбань, Н.Григорук, Л.Ілина, М.Луцького, Ю.Пінчука, І.Райківського, О.Салтовського, О.Тимошенка та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у розкритті особливостей формування та трансформації концепції «соборності» в українській державно-правовій думці XIX – XX ст. Часові рамки обумовлюються насамперед активізацією українського національного руху, його політизацією, формуванням концепції національної державності та її реалізації впродовж 1917-1921 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначалося вище, концепція соборності українських земель не нова для національної суспільної думки, однак чітких політико-правових ознак, вона набула саме у XIX – на початку XX ст. В контексті цієї тези, актуальною є думка Л. Ілина, що «українцям властивий історичний міф про єдність організаційну і державну, ще з часів зародження перших протодержавних утворень на теренах України» [6, с. 18]. Закономірно, що говорячи про Київську Русь, Гетьманщину, ми не можемо говорити про соборність етнічних українських земель, адже саме поняття нації в той час не було сформоване. З правової точки, поняття соборність набуває цілісного змісту саме у XIX ст., коли від впливом загальноєвропейської революції «Весни народів» 1848-1849 рр. у Європі починають формуватися національні держави, а в українських землях утверджується розуміння ключових націє утворюючих ознак – спільної мови, історії, культури і навіть ментальності. Як наслідок, саме в XIX ст. сформувалися цілісні політико-правові концепції, що обґрунтовували ідею соборності.

Формуванню концепцій соборності в українській політико-правовій думці сприяли ряд чинників, які відрізнялися для Наддніпрянщини, що була інкорпорована імперією Романових та західноукраїнських земель включених до імперії Габсбургів. Так, основною

об'єктивною передумовою формування концерту «соборності» було збереження в історичній пам'яті ідеї національної держави, її тяглості й послідовності в різних історичних епохах. Ця передумова посилювалася відсутністю національної державності та включенням українських земель до складу іноземних держав. Показово що українці в обох цих регіонах завжди намагалися підтримувати тісні стосунки, більше того формували правові підстави і аргументи до єдності українських земель. Громадсько-політичні діячі Наддніпрянщини, втікаючи від переслідувань царською владою втікали саме в Галичину, яку М.Грушевський назвав «українським П'ємонт».

Характерно, що саме правова система імперії Габсбургів, яка відрізнялася своїм ліберальним характером, а конституція 1867 р. гарантувала національно-культурні права окремих народностей, сприяла формуванню необхідних правових і політичних передумов становлення і розвитку концепції «соборності». Залучення українців до роботи місцевих та імперських парламентських інституцій сприяло не тільки розвитку правової культури населення, а й накопичення реального практичного досвіду в сфері державотворення. Також слід зауважити, що суспільно-політичні умови, які існували в Галичині сприяли не тільки виникненню ідеї соборності, а й її трансформації з духовного-світоглядного в політично-ідеологічне поняття.

У Наддніпрянщині, навпаки, формування ідеї соборності відбувалося, як спротив проти імперської політики спрямованої на ліквідацію національних ознак – мови, історії, культури. Однак, чіткої концепції єдності етнічних українських земель не існувало, домінуюча в середовищі українських громадсько-політичних діячів ідея слов'янофільства, відстоювала не стільки національну єдність українських земель, як федеративне об'єднання усіх слов'янських народів довкола Києва. Однак, в українців, на відміну від росіян, ідея слов'янофільства носила виразний конфедеративний характер. Прикладом можуть слугувати погляди на державу І.Костомарова, який відстоюючи ідеї української національної окремішності, дотримувався федералістсько-автономістських засад [3, с. 137]. Українська концепція конфедерації передбачала створення панслов'янського союзу, основою консолідації якого виступала культурна і релігійна спільність слов'ян. Основним зразком подібного державного утворення були США та утверджені в них принципи демократії і рівноправності органів державної влади [8, с. 160]. Такий зміст політичних поглядів українців пояснює Т.Горбаль, справедливо стверджуючи, що «до початку XX ст. поняття «Україна» було відсутнє не тільки як державно-політична, а й територіально-географічна реальність» [4, с. 95]. Ми погоджуємося з цією думкою з огляду й на те, що в Галичині, місцеві мешканці до початку XX ст. називали себе русинами, а назва «Україна» тут почала утверджуватися тільки в останній третині XIX ст.

Загалом, для розкриття еволюції поняття соборності в українській політико-правовій думці XIX – початку XX ст., можна виокремити кілька етапів. Ці етапи, в певній мірі дублюють етапи українського національно-культурного відродження і мають певні відмінності в межах Галичини та Наддніпрянщини. Однак, на відміну від розвитку національно-культурного руху, українська політико-правова думка розвивалася менш активно і йшла власне у фарватері культурного життя, адже саме боротьба за статус української мови, вивчення історії, етнографії, сприяло утвердженню концепції соборності етнічних українських земель.

М.Луцький, у своєму дослідженні виділяє чотири етапи у процесі становлення ідеї соборності в українській державно-правовій думці: 1) етап становлення – друга половина XIX – початок XX ст.; 2) етап організаційного і юридичного оформлення – період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.; 3) етап декларативного оформлення

соборності – час функціонування Карпатської України та Української Самостійної Соборної Держави створеної Актом відновлення української державності 30 червня 1941 р.; 4) етап державного утвердження – після 1991 р. [7, с. 49]. Загалом погоджуючись з такою періодизацією, вважаємо більш деталізувати етапи впродовж XIX – початку XX ст. і звернути увагу на те, що початки формування концепції соборності українських земель були сформовані ще у 1830-х рр. Як наслідок, ми пропонуємо чотири етапи розвитку ідеї соборності в українській політико-правовій думці впродовж XIX – початку XX ст.

Перший етап припав на 1830-1840-ві рр. і його можна назвати «організаційним», адже саме в той час завдяки політичними ідеями членів «Руської трійці» утверджується як ідея окремої української народності в Австрії так і концепт єдності українців Галичини та Наддніпрянщини. Ця ідея була наскрізним мотивом літературної збірки «Русалка Дністова» [11], за що, власне, й було арештовано весь тираж видання. Позитивно, що ідеї членів «Руської трійці» отримали підтримку не тільки в Галичині, а й в Наддніпрянщині, де на думку вчених, ці ідеї «знаходили розуміння і відгук, перекликалися з патріотичними настроями наддніпрянців» [11]. У 1840-х рр., зокрема під час загальноевропейської революції «Весни народів», у відозві першої політичної організації українців Галичини Головної Руської Ради, вказувалося, що галичани становлять з мешканцями Наддніпрянщини єдину народність, яку об'єднує спільна мова [10, с. 269].

Другий етап припав на 1860-1880-ті рр. Цей етап можна назвати «проміжним». Характерно, що як в Галичині, так і в Наддніпрянщині, виникла певна «пауза» у розгортанні політико-правової ідеї відродження національної держави. Це обумовлювалося кількома причинами, які відрізнялися для кожного регіону. Так, у Наддніпрянщині, 60-80-ті рр. XIX ст. характеризувалися поєднанням розвитку громадського руху і обмеження царською владою української мови, що в кінцевому випадку призвело до еміграції багатьох громадсько-політичних діячів. Натомість у Галичині, українці були залучені до роботи в місцевих та імперських представницьких органах влади, які стали офіційним майданчиком, де можна було легально відстоювати власні національно-культурні і політичні права, які гарантувалися конституцією 1867 р. Важливість цього етапу полягає в тому що українці отримали реальний досвід політичної діяльності, дискусії з поляками в сеймі, пошук конструктиву і співпраці з імперською владою, а також окремими польськими політичними колами, дозволили українцям переконатися в необхідності формування власної концепції національної держави. Закономірно що ідея незалежності не була популярною в той час, але концепція національно-територіальної автономії домінувала й була цілком реальною для реалізації.

Третій етап становлення ідеї «соборності» відноситься до 1890-х рр. – першого десятиліття XX ст. Це був етап, коли в умовах політизації українського національного руху, ідея соборності знаходить своє відображення як в програмних документах українських політичних партій, так і в праці Ю. Бачинського «Україна irredenta». Саме в цій праці, вперше в історії української політико-правової думки було обґрунтовано концепцію «соборності» усіх етнічних українських земель. Показово що Ю. Бачинський обґрунтовує доцільність єдності українських земель на основі економічних факторів. Такий підхід кардинально відрізняв погляди Ю. Бачинського від ідей М. Міхновського який у 1900 р. в праці «Самостійна Україна» обґрунтував ідею єдності України на основі національного чинника. Власне, Ю. Бачинський був переконаний, що соборною може бути тільки «вільна, велика, незалежна, політично самостійна Україна – одна, нероздільна від Сяну по Кавказ» [2, с. 79]. Закономірно, можна звинувачувати Ю. Бачинського в прихильності до ідеї марксизму, які були популярними в Європі

останніх десятиліть XIX ст., однак саме акцентування уваги марксистів на економічній складовій стало ключовим аргументів молодого Галицького мислителя щодо єдності українських земель і економічного потенціалу майбутньої української держави. Показово що Ю. Бачинський на відміну від того ж таки М. Міхновського (у Наддніпрянщині власне тільки М. Міхновський та його Українська народна партія були єдиною силою, що відстоювали незалежність) не був єдиним прихильником ідеї «соборності» й національної незалежності.

Також, ідея єдності українських земель і їх незалежності становила програми максимум Української національно-демократичної партії (далі – УНДП) [5, с. 290]. Характерно, що в політичній програмі УНДП йшлося про єдність галичан, закарпатців, буковинців та українців Наддніпрянщини, зокрема зазначалося, що партія «буде намагатися нав'язати і підтримувати зв'язки з угорськими і російськими Русинами (українцями), щоб створити почуття національної (народної) єдності на цих землях, заселених нашим народом і щоб на всьому просторі руських (українських) земель наш народ здобув собі повну свободу та став господарем своєї долі» [1, с. 15; 5, с. 293]. У Наддніпрянщині, політичною програмою, що виступала за досягнення незалежності була Українська народна партія (далі – УНП), яка виникла 1902 р. і очолювана М. Міхновським. Власне це була перша і єдина політична сила в Україні, що виступала виключно за проголошення незалежності. Жодним проміжних варіантів, як скажімо в УНДП стосовно національно-територіальної автономії не передбачалося.

Характерно, що «Самостійна Україна», М. Міхновського не стала програмою УНП. Власне, М. Міхновський 1906 р. опублікував програму партії у Чернівцях. Власне текст програми демонструє, чому ідея відродження держави за національною ознакою, яку М. Міхновський сформулював у 1900 р. не отримала поширення. УНП визнавалася, як партія «робітничкої маси українського народу, українського міського пролетаріату» [9, с. 1] і вказувала на першочергове вирішення соціального питання. При цьому, в УНП були переконані, що соціальне питання може бути вирішеним тільки після реалізації національної єдності українських земель [13, с. 331]. У програмі зокрема вказувалося, що «розв'язання національного питання, єсть тим кроком, через який народи вступають в чистий святий храм соціалістичного устрою, де не буде ані насилля, ані гніту, ані визиску, де буде вільна праця вільних людей» [12, с. 39]. Ці ідеї М. Міхновського були схожими до ідей Ю. Бачинського, але потрібно визнати, що такі переконання не користувалися загальною популярністю. Вони тільки підготували відповідний ґрунт і утверджували у суспільній свідомості ідеї державної єдності. Як наслідок, можна погодитися з думкою Т. Горбань, що українська інтелігенція початку XX ст. скептично ставилася до ідеї побудови самостійної української держави, або й взагалі її відкидала, а концепція «соборності» слугувала принципом єдності етнічних українських земель» [4, с. 97].

Четвертий етап, у становленні і розвитку концепції соборності настав у Наддніпрянщині після 1907 р. коли було придушено першу демократичну революцію і «столипінська» реакція призвела до заборони політичної діяльності українців. У Галичині 1907 р. також став доленосним, адже було прийнято нове виборче законодавство, і вибори до імперського парламенту проходили в межах загального виборчого права. Цю реформу українців вважали своєю «малою» перемогою, адже боролися окрім неї, ще й за відкриття окремого українського університету у Львові, статус української мови. Як наслідок, і придушення революції і реформа виборчого права, пригальмували український національний рух. Ситуація змінилася тільки після початку

Першої світової війни, коли сформувалося кілька окремих течій, які не тільки по різному ставилися до війни, а й розглядали можливість відродження української державності.

Якщо Товариство українських поступовців заклиало до нейтралітету, а редактор журналу «Украинская жизнь» у Москві С. Петлюра закликав підтримувати імперію Романових, в Наддніпрянщині починаючи з 1916 р. виникають численні студентські організації, які висувають самостійницькі гасла [11]. Однак, через обмежену соціальну базу, відсутність консолідації і чіткої програми дій, самостійні ідеї залишилися виключно декларативними. Більш чіткими були політичні ідеї створеної на початку серпня 1914 р. у Львові Головної Української Ради. Програма останньої практично повторювала політичну програму УНДП, і на першому етапі задовольнялася широкою національно-територіальною автономією українських земель у межах Австро-Угорщини. У серпні 1914 р. емігранти з Наддніпрянщини створили у Львові Союз визволення України, й закликали підтримувати Німеччину та Австро-Угорщину для повалення російського самодержавства і відродження української державності. Однак, ідеї СВУ взагалі не користувалися підтримкою в Наддніпрянщині. Характерно, що одним із заставників СВУ був Д. Донцов, автор концепції «інтегрального націоналізму», яка і лягла в основу державницьких поглядів радикального крила Організації Українських Націоналістів. Очолюваної С. Бандерою.

Завершальним моментом цього п'ятого етапу стало укладання Акта Злуки УНР та ЗУНР 22 січня 1919 р. Показово, що ініціаторами цього акту були політики ЗУНР, які розпочали перемови про об'єднання ще з гетьманом П. Скоропадським, але реалізувати це вдалося з Директорією.

Висновки. Таким чином, впродовж XIX – початку XX ст. концепція соборності українських земель пройшла тривалу еволюцію змісту. Її формування було пов'язано з активізацією національно-визвольного руху, зокрема в Галичині, де члени «Руської Трійці» вперше задекларували ідею національної єдності українців Галичини та Наддніпрянщини. Загалом, з 1830-х рр. до початку XX ст. ідея соборності у своєму розвитку пройшла чотири етапи: 1) 1830-1840-ві рр. – «організаційний»; 2) 1860-1880-ті рр. – «проміжний»; 3) 1890-ті рр. – перше десятиліття XX ст. («політичний»); 4) з 1907 до 1919 р. Для кожного з цих етапів властиве акцентування уваги на національній складовій, як ключовому змісту відродження національної держави. Навіть на межі XIX – XX ст. коли були популярними ідеї соціалізму та марксизму, українські мислителі, такі, як Ю.Бачинський та М.Міхновський, аргументовано доводили необхідність державно-правової єдності усіх етнічних українських земель. Хоч ідеї соборності й незалежності не були популярними на початку XX ст., саме в умовах національно-демократичної революції 1917-1921 рр. отримали практичну реалізацію через укладання Акта Злуки.

Список використаних джерел

1. Баран С. Наша програма і організація. Програма і організація Української національно-демократичної (народної) партії. Львів: Друк. «Діла», 1913.
2. Бачинський Ю. Україна irredenta / передм. В. Дорошенка. 3-тє вид. Берлін: Вид-во укр. Молоді, 1924. XXVIII. 238 с.
3. Гедін М. Вплив слов'янофільства на історіософські погляди М. І. Костомарова. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Історія, економіка, філософія.* 2018. Вип. 23. С. 133-157.
4. Горбань Т. Ідея соборності в українській суспільно-політичній думці першої чверті XX ст. *Український історичний журнал.* 2005. № 6. С. 95-102.

5. Григорук Н. Національна ідея у діяльності Української національно-демократичної партії Галичини на початку XX ст. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць.* Серія: Історія, міжнародні відносини. 2013. Вип. 11. С. 290-295.
6. Ілин Л. Ідея «соборності» в державотворчих концепціях Галичини XIX – початку XX ст. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* Серія: Право. 2019. № 8. С. 15-21.
7. Луцький М. І. Ідея соборності у державницьких концепціях українців XX ст. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* Серія: Право. 2020. № 10. С. 47-55.
8. Пінчук Ю. Вибрані студії з костюмарознавства. К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2012. 608 с.
9. Програма УНП. Чернівці, 1906.
10. Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. 932 + 16 с.
11. Салтовський О.І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя). К.: ПАРАПАН, 2002. 396 с. URL: <http://litopys.org.ua/salto/salto9.htm>.
12. Самостійна Україна: збірник програм українських політичних партій початку XX ст. Тернопіль, 1991. 80 с.
13. Тимошенко О. Розвиток української національної ідеї М.Міхновського в період діяльності УНП. *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Збірник наукових праць*, 2005. Вип. IX. С. 328-338.

References

1. Baran, S. (1913). *Nasha prohrama i orhanizatsiia. Prohrama i orhanizatsiia Ukrainskoi natsionalno-demokratychnoi (narodnoi) partii* [Our program and organization. Program and organization of the Ukrainian National Democratic (People's) Party]. Lviv: Druk. «Dila». (in Ukrainian)
2. Bachynskiy, Yu. (1924). *Ukraina irredenta* [Ukraine irredenta]. 3-tie vyd. Berlin: Vyd-vo ukr. Molodi, XXVIII. 238 p. (in Ukrainian)
3. Hedin, M. (2018). Vplyv slovianofilstva na istoriosofski pohliady M. I. Kostomarova [The influence of Slavophilism on the historiosophical views of MI Kostomarov]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Serii: Istorii, ekonomika, filosofii*, 23, pp. 133-157. (in Ukrainian)
4. Horban, T. (2005). Ideia sobornosti v ukrainskii suspilno-politychnii dumtsi pershoi chverti XX st. [The idea of catholicity in Ukrainian socio-political thought of the first quarter of the XX century]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6, pp. 95-102. (in Ukrainian)
5. Hryhoruk, N. (2013). Natsionalna ideia u diialnosti Ukrainskoi natsionalno-demokratychnoi partii Halychyny na pochatku XX st. [The national idea in the activities of the Ukrainian National Democratic Party of Galicia in the early twentieth century]. *Ukraina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: Istorii, mizhnarodni*, 11, pp. 290-295. (in Ukrainian)
6. Ilyn, L. (2019). Ideia «sobornosti» v derzhavotvorchykh kontseptsiiakh Halychyny XIX – pochatku XX st. [The idea of «catholicity» in the state-building concepts of Galicia in the XIX – early XX centuries]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Serii: Pravo*, 8, pp. 15-21. (in Ukrainian)

7. Lutskyi, M. (2020). *Ideia sobornosti u derzhavnytskykh kontseptsiiakh ukrainsiv XX st.* [The idea of catholicity in the state concepts of Ukrainians of the twentieth century.]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Serii: Pravo*, 10, pp. 47-55. (in Ukrainian)
8. Pinchuk Yu., 2012. *Vybrani studii z kostomarovoznavstva* [Selected studies in kostomarovoznavstva]. K.: Instytut ukrainskoi arkhoeohrafii ta dzhereloznavstva im. M. Hrushevskoho NAN Ukrainy, 608 p. (in Ukrainian)
9. *Prohrama UNP* [UNP program] (1906). Chernivtsi. (in Ukrainian)
10. Raikivskiy, I. (2012). *Ideia ukrainskoi natsionalnoi yednosti v hromadskomu zhytti Halychyny XIX stolittia* [The idea of Ukrainian national unity in the public life of Galicia in the XIX century]. Ivano-Frankivsk: Vydavnytstvo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka, 932 + 16 p. (in Ukrainian)
11. Saltovskiy, O. (2002). *Kontseptsii ukrainskoi derzhavnosti v istorii vitchyznianoï politychnoi dumky (vid vytokiv do pochatku XX storichchia)* [Concepts of Ukrainian statehood in the history of domestic political thought (from the origins to the beginning of the twentieth century)]. K.: PARAPAN, 396 p. Retrived from: <http://litopys.org.ua/salto/salto9.htm>. (in Ukrainian)
12. *Samostiina Ukraina: Zbirnyk prohram ukrainskykh politychnykh partii pochatku XX st.* [Independent Ukraine. Collection of programs of Ukrainian political parties of the early twentieth century] (1991). Ternopil, 80 p. (in Ukrainian)
13. Tymoshenko, O. (2005). *Rozvytok ukrainskoi natsionalnoi idei M. Mikhnovskoho v period diialnosti UNP* [Development of M. Mikhnovsky's Ukrainian national idea during the period of UNP activity.]. *Drohobyskyi kraieznauchyi zbirnyk. Zbirnyk naukovykh prats*, IX, pp. 328-338. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 12.02.2022
прийнята до друку 22.02.2022
The article: is received 12.02.2022
is accepted 22.02.2022

Бібліографія: Жупник В. В. Трансформація правового змісту концепту соборність в українській політико-правовій думці XIX – початку XX ст. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 37-44. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.37-44.

УДК 340.1

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.45-53

ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЮРИДИЧНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГУЛЯТИВНОЇ ФУНКЦІЇ ПРАВА В УКРАЇНІ

Зварич Роман Васильович,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права

Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»

вул. Є. Коновальця 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: roman.zvarych@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3296-9591>

Мета. Метою роботи є комплексний теоретико-правовий аналіз основних проблемних аспектів правового регулювання суспільних відносин, які стосуються юридичного закріплення та реалізації регулятивної функції права в правовій системі України. **Методика.** При проведенні дослідження використано наступні теоретичні методи наукового пізнання: метод наукового аналізу; системно-структурний; історико-правовий; аксіологічний; порівняльно-правовий; формально-юридичний та метод узагальнення. **Результати.** В науковій статті висвітлено основні проблеми та шляхи їх подолання, які визначають стан ефективності правового регулювання суспільних відносин шляхом юридичного закріплення та реалізації регулятивної функції права в Україні. В процесі дослідження доведено, що сучасні реалії потребують не тільки активізації правової діяльності у різних напрямках, але й наукового та практичного виявлення оптимального стану правового регулювання визначення меж можливості застосування тих чи інших форм правового регулювання, наукового пошуку оптимального співвідношення цих форм, насамперед особливостей функціонування права у сучасних умовах, а особливо – його провідної функції – регулятивної. Важливою проблемою, яку необхідно нагально вирішувати є забезпечення успішної взаємодії державного регулювання та суспільного саморегулювання, що здійснюватиметься завдяки співпраці державних органів та інститутів громадянського суспільства. Це можливо втілити шляхом створення та реалізації принципів соціальної держави, які передбачають розширення соціальної бази правотворчості та посилення довіри народу до владних структур. За посередництвом регулятивної функції права повинна забезпечуватись соціально-позитивна самореалізація особистості її здібностей, умінь та навиків. **Наукова новизна.** За результатами дослідження встановлено, що право регулюючи суспільні відносини, а отже – й реалізуючи свою регулятивну функцію, тим самим визначає і те, яким чином діє держава, як організовується і функціонує система державної влади, як взаємодіють різні органи державної влади, якою є їх компетенція і якими є їх повноваження. На практиці це означає, що саме в процесі правового регулювання діяльності держави визначаються її основні функції. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути корисні для подальших загальнотеоретичних і прикладних досліджень сучасних проблем ефективності правового регулювання в контексті юридичного закріплення та реалізації регулятивної функції права в Україні.

Ключові слова: право, правове регулювання, функції права, регулятивна функція права, правова система України.

Roman Zvarych

Doctor of Law, Professor, Professor of Law

Higher Education Institution "King Daniel University"

35 Konovalets street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

e-mail: roman.zvarych@ukd.edu.ua

PROBLEMS OF EFFICIENCY OF LEGAL REGULATION IN THE CONTEXT OF LEGAL ESTABLISHMENT AND IMPLEMENTATION OF THE REGULATORY FUNCTION OF LAW IN UKRAINE

Purpose. The aim of the work is a comprehensive theoretical and legal analysis of the main problematic aspects of legal regulation of public relations, which relate to the legal consolidation and implementation of the regulatory function of law in the legal system of Ukraine. **Method.** The following theoretical methods of scientific knowledge were used in the study: the method of scientific analysis; system-structural; historical and legal; axiological; comparative law; formal-legal and method of generalization. **Results.** The scientific article highlights

the main problems and ways to overcome them, which determine the state of effectiveness of legal regulation of public relations through the legal consolidation and implementation of the regulatory function of law in Ukraine. In the process of research it is proved that modern realities require not only intensification of legal activity in different directions, but also scientific and practical identification of the optimal state of legal regulation. in modern conditions, and especially - its leading function - regulatory. An important issue that needs to be urgently addressed is to ensure the successful interaction of state regulation and social self-regulation, which will be carried out through the cooperation of state bodies and civil society institutions. This can be achieved by creating and implementing the principles of the welfare state, which include expanding the social base of lawmaking and strengthening public confidence in government. Through the regulatory function of law, the socially positive self-realization of the individual's abilities, skills and abilities should be ensured. **Scientific novelty.** According to the results of the study, the law regulating public relations, and hence - and implementing its regulatory function, thereby determines how the state operates, how the system of government is organized and functions, how different government agencies interact, what is their competence and what are their powers. In practice, this means that it is in the process of legal regulation of the state that its main functions are determined. **Practical significance.** The results of the research can be useful for further general theoretical and applied research of modern problems of the effectiveness of legal regulation in the context of legal consolidation and implementation of the regulatory function of law in Ukraine.

Key words: law, legal regulation, functions of law, regulatory function of law, legal system of Ukraine.

Постановка проблеми. Для сучасного етапу розвитку суспільства та держави характерні радикальні зміни та реформаційні процеси в усіх сферах суспільного життя – політичній, економічній, соціальній, духовній тощо. Безумовно, що такі суттєві трансформації торкаються і сфери правового регулювання, яка завдяки регулятивній функції права юридично закріплює соціальні та інші перетворення і тим самим змінює існуючі чи формує нові суспільні відносини та правовідносини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науково-теоретичним підґрунтям написання даної статті послужили основні праці з визначеної проблематики І. Антошиної, А. Бобильова, С. Дроботова, В. Ковальського, А. Козаченко, А. Коєна, Л. Мамут, А. Якуб'як-Мірошук, С. Вронської, та інших.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз основних проблемних аспектів правового регулювання суспільних відносин, які стосуються юридичного закріплення та реалізації регулятивної функції права в правовій системі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку української держави істотних змін зазнали соціальна структура та суспільна правосвідомість, змінилися потреби людей, що, у свою чергу, не могло не вплинути на соціальне (в т. ч. і правове) регулювання. Усі ці процеси, маючи глобальний характер, вплинули і на вітчизняний соціум та правову систему сучасної України. Сучасні реалії потребують не лише активізації правової діяльності у різних напрямках, але й наукового та практичного виявлення оптимального стану правового регулювання визначення меж можливості застосування тих чи інших форм правового регулювання, наукового пошуку оптимального співвідношення цих форм. Саме тому виникає потреба у науковому дослідженні особливостей функціонування права у сучасних умовах, а особливо – його провідної функції – регулятивної.

При цьому слід зауважити, що дослідження особливостей та проблем юридичного закріплення і реалізації регулятивної функції права у правовій системі сучасної України слід вирішити наступні завдання: 1) дати наукове поняття регулятивної функції права з урахуванням її співвідношення з іншими функціями права, а також функціями держави та державно-правових інституцій; 2) встановити основні ознаки регулятивної функції права у правовій державі, а також окреслити механізми її реалізації; 3) розкрити зміст і значення цієї функції права у процесах сучасного правотворення та державотворення. Тобто, використовуючи право як важливий інструмент суспільних перетворень і

одночасно визнаючи за ним виняткову роль у соціальному розвитку, необхідно мати комплексне знання про його функції, про те, яким чином воно впливає або може впливати на суспільство, державу та особу. Це дає підстави наголосити на актуальності такого дослідження, оскільки воно дозволяє встановити один з базових критеріїв розвитку держави, її правової системи та суспільства.

Слід зауважити, що однією з найважливіших проблем у цій сфері є *проблема ефективності правового регулювання, яка безпосередньо залежить від якості юридичного закріплення та реалізації регулятивної функції права*. Як зауважив А.І.Бобильов, ефективність правового регулювання в контексті юридичного закріплення норм права визначається як співвідношення між результатом правового регулювання та тією метою, яка ставиться перед кожним конкретним актом такого регулювання [2, с. 108].

Отже, ефективність регулятивної функції залежить від співвідношення між її метою та реальними результатами здійснення. Фактори, що впливають на процес юридичного закріплення цієї функції права слід визначати як явища і процеси матеріальної і духовної культури, що формотворчими у стосунку до цієї функції, її вмісту та змісту, характеру реалізації, і впливають на досягнення через її дію соціальних та інших результатів.

Не менш важливою за пріоритетністю є *проблема взаємодії елементів правової системи України та її державних інституцій у процесі реалізації регулятивної функції*. Незважаючи на те, що право наділене певними ознаками саморегулювання, усі процеси врегулювати самостійно воно не спроможне, звідси випливає, що функції права, передусім регулятивна має механізм реалізації ззовні, який складається з усіх суб'єктів права наприклад громадян, посадових осіб, об'єднань, державних органів, тощо. Як зазначив В. С. Ковальський, організація регулятивної функції права здійснюється як через систему права, зокрема галузі, інститути, норми, договори, прецеденти, акти застосування, так і шляхом відповідної діяльності органів державної влади [4, с. 6].

Досліджуючи проблему взаємозв'язку функцій права з державно-правовими інституціями, С. Вронковська акцентує увагу на тому, що сама процедура правового регулювання широко дискутується у сучасній юридичній науці й природно натрапляє на певні проблеми у процесі власної імплементації важливі з точки зору функціонування демократичних інститутів та складні з точки зору виконання самими суб'єктами правовідносин. У першу чергу у процесі правового закріплення регулятивної функції слід відзначити її вплив на суспільні відносини. З іншого боку ця функція покликана підвищувати правосвідомість громадян й збільшувати довіру до правових інститутів загалом [12, с. 118].

Ще однією проблемою на шляху реалізації регулятивної функції є *проблема розуміння її сутності та змісту*. Зокрема, Ю. Л. Смирнікова вважає, що регулятивну функцію права можна визначити як якість права зумовленою об'єктивною необхідністю здійснення діяльності в тій чи іншій сфері суспільних відносин, що виражається в можливості здійснення правового впливу на публічні чи приватні відносини. Головним призначенням цієї функції права є регулювання суспільних відносин, тобто досягнення їх упорядкування, забезпечення передбачуваності поведінки суб'єктів, з метою гарантування захисту їх інтересів [9, с. 16].

Регулятивна функція права останнім часом набуває все більшого значення, оскільки в умовах розвитку ринкової економіки ті відносини, що нині виникають між суб'єктами господарювання й раніше не потребували правового регулювання, підлягають правовому

впливу з метою здійснення насамперед превентивних заходів, необхідних для сталого економічного розвитку різноманітних підприємств.

Втілення регулятивної функції права, у першу чергу, пов'язане з її конституціоналізацією. А звідси випливає *проблема належного конституційного закріплення регулятивної функції*. Вважаємо, що основою ефективної реалізації регулятивної функції права є її результативність у сфері конституційних правовідносин, адже фундаментальні принципи цієї функції закріплені конституцією України, тому у підрозділі природно робляться акценти на з'ясуванні результативності регулятивної функції у сфері відносин що регулюються конституційними нормами й обґрунтовується теза про те, що на сьогодні деструктивним елементом для ефективної реалізації цієї функції є сфера зіткнення декількох норм, що регулюють правовідносини.

Нагального вирішення у цій сфері також потребує *проблема взаємодії громадських та державно-правових інституцій у процесі реалізації регулятивної функції права*. Зокрема, спираючись на досвід зарубіжних країн, у яких уже відбулися складні процеси демократизації інститутів громадянського суспільства, що передбачали необхідність реформування правової системи в цілому, слід відзначити, що в контексті імплементації регулятивної функції критерієм її ефективного застосування визначалась саме належна співпраця між громадянами й правовими інституціями на засадах суспільної справедливості та раціональності [11, s. 32].

На основі практичного застосування регулятивної функції виникла ідея ефективного права. Ефективним та корисним у вирішенні вказаної проблеми є реформаційний досвід Польщі у тому аспекті, що ефективна реалізація регулятивної функції права не можлива без створення й функціонування на демократичних засадах усіх без винятку політичних інститутів. Механізм реалізації регулятивної функції права полягає у застосуванні системи правових засобів, послідовне використання яких забезпечує належний вплив права на відповідні соціальні відносини, щодо яких відбувається регулювання за тими головними напрямками, які зумовлені сутністю цього механізму та соціальним призначенням правового регулювання як такого. Елементами зазначеного механізму є норми права, юридичні факти, правові відносини, акти реалізації права, у тому числі в окремих випадках акти застосування права. При цьому основною формою реалізації регулятивної функції права виступають правові відносини, що імплементують абстрактні правові приписи у реальні та конкретні соціально-правові зв'язки між суб'єктами [5, с. 318-319]. Ці елементи виступають як система правових засобів з допомогою яких між суб'єктами забезпечується належне регулювання правовідносин з метою підтримання соціальної справедливості та способів реалізації регулятивної функції в рамках правової системи України.

Закріплення та зміна правового статусу громадян за посередництвом правових норм є одним з найважливіших шляхів реалізації регулятивної функції. У цьому випадку ефективність здійснення цієї функції залежить від своєчасного реагування наявної у державі законодавчої бази на досягнення у політичній, економічній, культурній та інших сферах суспільної діяльності.

Можна виокремити наступні особливості юридичної реалізації регулятивної функції права в Україні на сучасному етапі: 1) чинники ефективності регулятивної функції права, які з точки зору їх особливостей юридичної реалізації можна поділити на специфічні риси, а саме, риси стосуються самих юридичних норм, їх структури та змісту, а також методів та предмету правового регулювання; риси, що стосуються до правотворчості та її якості і змісту; риси, що стосуються право реалізації та особливостей правозастосування;

риса, що стосується правосвідомості; 2) зовнішні (змістовні) та внутрішні (процедурні) чинники ефективності вказаної функції. Складність юридичного закріплення процедурних функцій права виражається в інформаційній, організаційній та юридично-технічній площині; 3) самі особливості застосування регулятивної функції права, які мають специфічний характер, що виражається у стані та тенденціях розвитку культури, у широкому її розумінні, в якому вона трактується як сукупність усіх створених людьми матеріальних цінностей, а також зразків поведінки визнаних у певних громадах та придатних для передачі наступним поколінням [10].

Важливою проблемою юридичного закріплення досліджуваної функції права є наявність чи відсутність необхідних психологічних передумов для їх реалізації на сучасному етапі. Йдеться передусім про індивідуальний правовий досвід, навички правової поведінки, наявність відповідних оціночних критеріїв правомірності цієї поведінки, що базуються на належно засвоєних правових поняттях та умінні правильного трактування правових приписів. Адже без них громадян не здатний повною мірою здійснювати різну за рівнем складності правове регулювання, особливо у тих випадках, коли норми права не наділені елементарною очевидністю та потребують усвідомлення змісту і прийняття суб'єктивного рішення, щодо їх дотримання чи застосування. Тому формування особистісних психологічних передумов вважаємо важливою специфічною рисою правого регулювання за умови включення до їх переліку системи ціннісних орієнтацій, потреб та інтересів особистості, рівня її правосвідомості та правової культури [8, с. 54-55].

Як зазначає А. Коєн, індивід, що опинився у ситуації психологічної напруги, внаслідок якої він відчуває спокусу девіантної поведінки, стикається із проблемою регулювання своїх вчинків з моральними уявленнями та визначеннями моральних критеріїв у тих референтних групах, які є домінантними в конкретному державному устрої. На думку цього автора існують три можливих шляхи вирішення цієї проблеми: перший має конформістський характер, а два інших відповідно нонконформістський. Щодо першого то, він пропонує альтернативу, яка полягає у тому, щоб незважаючи на потенційний душевний розлад продовжувати дотримуватися належної поведінки, яка як морально, так і символічно узаконюється зазначеними референтними групами. Друга альтернатива зводиться до того, щоб порвати із своїми референтними групами, визнавши при цьому правила поведінки інших, норми, яких здатні узаконити потенційний вчинок та приписують йому певну символіку ролі. Такий спосіб вирішення проблеми може спонукати до пошуку відповідних референтних груп, або ж до об'єднання з іншими особами, що опинилися у також становищі. Третя альтернатива полягає у тому, щоб діяти самостійно порушуючи інституціоналізовані очікування без будь-якої підтримки [6, с. 530-531].

Істотною проблемою процесу юридичної імплементації регулятивної функції на сучасному етапі вважаємо відсутність у громадян належного рівня правосвідомості. Адже право реалізує власну регулятивну функцію інтегрально з суспільною правосвідомістю, яка покликана створити належну соціокультурну і духовну атмосферу для реалізації правових норм. Вона відіграє як інтегруючу так і координуючу роль в процесі правого регулювання взаємодіючи з іншими видами нормативного регулювання суспільних відносин. Переконані, що дослідження ролі правосвідомості в контексті з'ясування його особливостей та динамічних змін є важливим завданням в процесі реалізації не лише регулятивної, але й інших функцій права.

Складності імплементації правосвідомості, як фактора ефективності регулятивної функції права, можуть подолані через вдосконалення системи правового виховання, адже значення свідомості у механізмі правового регулювання соціального та духовного життя, його особлива роль викликають необхідність постійного роз'яснення його значення, мети та конкретних приписів, що власне і становить один із способів проведення цілеспрямованої виховної роботи серед громадян. Адже, щоб норми права належним чином відігравали регулятивну функцію та більш ефективно застосовувались у конкретних правовідносинах, передусім вони мають стати частиною правосвідомості та розуміння громадян членів суспільства як загальноприйняті норми поведінки та критерії соціальних цінностей. Особливо високою така правосвідомість повинна бути у громадян, які визначаючи відношення до права та рівень його засвоєння беруть участь у формуванні правової поведінки.

До спеціальноююридичних особливостей, які визначають реалізацію регулятивної функції права у сучасній Україні слід віднести *проблему удосконалення правотворчої та правозастосовчої діяльності*, підвищення формальної якості нормативних та правозастосовчих актів збереження вимог юридичної техніки. Адже, застосування регулятивної функції права мусить опиратися на визначені соціальні й аксіологічні основи пов'язані із специфікою розвитку та сучасного стану українського суспільства.

Важливою соціальною основою здійснення регулятивної функції права у сучасній Україні, відтак її соціальною метою є *проблема розвитку громадянського суспільства і становлення соціальної держави*, що пов'язане із подоланням численних протиріч. Адже активність громадянського суспільства та його саморегуляція за таких умов успішно співвідносяться із достатнім рівнем державного регулювання за допомогою механізмів права. Формування регулятивних основ соціальної держави передбачає проходження наступних етапів: підтримувати належний рівень життя членів суспільства, що фундаментальною передумовою реалізації самого інституту держави; постійно зменшувати рівень та гостроту соціальної напруги, притаманної для будь-якого суспільства, при цьому здійснюючи превентивну роботу з упередження соціальних розколів та конфліктів; дотримуватись гуманітарних нормативів цивілізованого співжиття; виконувати приписи морального обов'язку, втілювати морально-етичні установки, альтруїзму, милосердя та благодійності [7, с. 7].

Отже, за посередництвом регулятивної функції права повинна забезпечуватись соціально-позитивна самореалізація особистості її здібностей, умінь та навиків. Важливою проблемою, яку на наш погляд необхідно нагально вирішувати є забезпечення успішної взаємодії державного регулювання та суспільного саморегулювання, що здійснюватиметься завдяки співпраці державних органів та інститутів громадянського суспільства. Це можливо втілити шляхом створення та реалізації принципів соціальної держави, які передбачають розширення соціальної бази правотворчості та посилення довіри народу до владних структур.

В останні десятиліття питання, які стосуються поняття, ролі та класифікації функції права широко обговорюються і в загальнотеоретичній і в галузевій юриспруденції. Це пов'язано з тим, що як ми уже відзначали, функції права знаходяться у безпосередній динаміці, постійному розвитку. Вони не лише змінюються у зв'язку із змінами суспільного буття, але й змінюється їх якість у зв'язку з формуванням нових функцій. Це стосується регулятивної, оскільки вона визначається як традиційна та спеціально-юридична. Тому регулятивний потенціал права відображає його сутнісні риси та визначає напрями його впливу на свідомість і волю людей, на їх поведінку, оскільки відбуваються

постійні зміни у галузевому призначенні права, вивчення регулятивної функції та проблем пов'язаних з її імплементацією слід здійснювати за усіма напрямками сучасної юриспруденції. Тільки поглиблений аналіз взаємозв'язків цієї функції з усіма іншими дає можливість охопити цей процес всесторонньо. Саме специфічні риси регулятивного потенціалу права, продиктовані сьогоденням викликають значний дослідницький інтерес, що дозволяє з'ясувати рівень необхідності права у суспільстві та особливості й механізми його дій і проявів як в цілому, так і в окремих сферах суспільного життя.

Завдяки своїй регулятивній функції право не лише визначає напрямки, а й детермінує процеси, які покликані забезпечувати потреби громадян, суспільства та держави, які змінюються у зв'язку зі змінами соціальних та індивідуальних потреб.

Період незалежності України у цьому контексті не став винятком й актуальна залежність функцій права від тих завдань, які необхідно вирішувати з допомогою їх ефективного застосування що найменше не зменшилася.

Як зазначив С. А. Дроботов, на сучасному етапі державотворення важливою складовою регулятивної функції права є її інформативний вплив, забезпечення нею чіткого встановлення меж державного втручання у сферу автономного існування індивідів та громадянського суспільства, стабільність правового регулювання в частині збереження фундаментальних принципів права [3, с. 53].

Правове регулювання забезпечується у тому числі й психологічним впливом, що виявляється у встановленні певних правових обмежень: правова інформація подається у такій формі, що вже власне її зміст впливає на свідомість. У цьому й полягає інформаційна наповненість регулятивного потенціалу права, як цілеспрямоване поширення правової інформації, яка зрештою впливає на усіх суб'єктів права. Інформаційний аспект не можна штучно відривати від психологічного, адже право як знакова система здатна регулювати поведінку тільки тоді, коли адресна інформація сприйнята та засвоєна свідомістю особи, здатна трансформуватись у мотив її поведінки. Правова ж мотивація може бути позитивною, що виступає в якості правового стимулювання [1, с. 23].

Важливе значення також має *проблема співвідношення та взаємодії функцій права та функцій держави*. Виходячи з усього вищенаведеного, можна констатувати, що в умовах в умовах розвитку сучасної правової системи України регулятивна функція рівною мірою діє як на громадян та суспільство в цілому, так і на державу. Це зумовлюється тим, що у державі право постає не стільки як один з багатьох продуктів державної діяльності, що може змінюватись нею на власний розсуд, застосовуватись або не застосовуватись, використовуватись для досягнення власних цілей, що не пов'язані з ідеєю суспільного блага, скільки як узагальнена система норм, цінностей та ідеалів, які відіграють визначальну роль і для держави, і для суспільства. У цьому розумінні для держави регулятивна функція права не є тотожною регулятивній функції держави, оскільки саме право не є інструментом держави.

Висновки. Таким чином, регулюючи суспільні відносини, а отже – й реалізуючи свою регулятивну функцію, право тим самим визначає і те, яким чином діє держава, як організовується і функціонує система державної влади, як взаємодіють різні органи державної влади, якою є їх компетенція і якими є їх повноваження. На практиці це означає, що саме в процесі правового регулювання діяльності держави визначаються її основні функції.

Список використаних джерел

1. Антошина И. Традиционные и нетрадиционные функции украинского права. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 21-28.
2. Бобылев А. И. Механизм правового воздействия на общественные отношения. *Государство и право*. 1999. № 5. С. 104-109.
3. Дроботов С. А. Регулятивна функція права у правовій державі: поняття і ознаки. *Держава і право: зб. наук.праць*. Вип. 59. Юридичні і політичні науки. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. С. 48-53.
4. Ковальський В. С. Функції права: поняття, джерела, динаміка. *Теорія практика інтелектуальної власності*. К.: Науко-дослідний інститут інтелектуальної власності. Академії правових наук України, 2009. № 2. С. 3-10.
5. Козаченко А. Злочини і покарання в Україні-Гетьманщині за універсалами Богдана Хмельницького (1648-1657 роки). *Вісник Академії правових наук України*. 2003 №4 (35). С. 120-126.
6. Коэн А. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения. *Социология сегодня. Проблемы и перспективы*. М.: Прогресс, 1965. С. 530–531.
7. Мамут Л. С. Социальное государство с точки зрения права. *Государство и право*. 2001. № 7. С. 7.
8. Новик Ю. И. Психологические проблемы правового регулирования. М.: Университетское изд-во, 1989. С. 54–55.
9. Смирникова Ю. Л. Регулятивная функция финансового права: системный подход и реализация: автореферат дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.14. М., 2012. 52 с.
10. Brown L. (a.o.). 16 Impacts of Population Growth. *The Futurist*. 1999. February.
11. Jakubiak-Mirocczuk A. Model tworzenia prawa w Polsce po reformie Better Regulation a idea demokracji deliberatywnej. *Zeszyty Naukowe Zakiadu Europeistyki Wyiszej Szkoily Informatyki i Zarzdzania* 2009, 3/11, s. 30–34.
12. Wronkowska S. Proces prawodawczy dwuch dekad sukcesy i niepowodzenia. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*. 2009, LXXI/2, S. 118.

References

1. Antoshina, I. (2014). Traditsionnyye i netraditsionnyye funktsii ukrainskogo prava [Traditional and non-traditional functions of Ukrainian law]. *Yuridichnyi visnik*, 2, pp. 21-28. (in Russian)
2. Bobylev, A. I. (1999). Mekhanizm pravovogo vozdeystviya na obshchestvennyye otnosheniya [The mechanism of legal influence on public relations]. *Gosudarstvo i pravo*, 5, pp. 104-109. (in Russian)
3. Drobotov, S. A. (2010). Rehuliatyvna funktsiia prava u pravovii derzhavi: poniattia i oznaky. *Derzhava i pravo: zb. nauk.prats. Yurydychni i politychni nauky*. K.: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 59, pp. 48-54. (in Ukrainian)
4. Kovalskyi, V. S. (2009). Funktsii prava: poniattia, dzherela, dynamika [Functions of law: understanding, dzherela, dynamics]. *Teoriia praktyka intelektualnoi vlasnosti*. K.: Nauko-doslidnyi instytut intelektualnoi vlasnosti. Akademii pravovykh nauk Ukrainy, 2, pp. 3-10. (in Ukrainian)
5. Kozachenko, A. (2003). Zlochyny i pokarannia v Ukraini-Hetmanshchyni za universalamy Bohdana Khmelnytskoho (1648-1657 roky) [Crimes and Punishments in the

Hetmanate of Ukraine according to the Universals of Bohdan Khmelnytsky (1648-1657)]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 4 (35), pp. 120-126. (in Ukrainian)

6. Koen, A. (1965). *Issledovaniye problem sotsialnoy dezorganizatsii i otklonyayushchegosya povedeniya* [Research into the problems of social disorganization and deviant behavior]. *Sotsiologiya segodnya. Problemy i perspektivy*. M.: Progress, pp. 530–531. (in Russian)

7. Mamut, L. S. (2001). *Sotsialnoye gosudarstvo s tochki zreniya prava* [The social state in terms of law]. *Gosudarstvo i pravo*, 7, pp. 7. (in Russian)

8. Novik, Yu. I. (1989). *Psikhologicheskiye problemy pravovogo regulirovaniya* [Psychological problems of legal regulation]. M.: Universitetskoye izd-vo, pp. 54–55. (in Russian)

9. Smirnikova, Yu. L. (2012). *Regulatory function of financial law: a systematic approach and implementation*: Dr. of Law abstract of diss. M., 52 p. (in Russian)

10. Brown, L. (a.o.). (1999). 16 Impacts of Population Growth. *The Futurist*. 1999. February. (in English)

11. Jakubiak-Mirocczuk, A. (2009). Model tworzenia prawa w Polsce po reformie Better Regulation a idea demokracji deliberatywnej. *Zeszyty Naukowe Zakiadu Europeistyki Wyiszej Szkoily Informatyki i Zarzdzania*, 3/11, pp. 30–34. (in English)

12. Wronkowska, S. (2009). Proces prawodawczy dwuch dekad sukcesy i niepowodzenia. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, LXXI/2, pp. 118. (in English)

Стаття: надійшла до редакції 30.04.2022
прийнята до друку 11.05.2022
The article: is received 30.04.2022
is accepted 11.05.2022

Бібліографія: Зварич Р. В. Проблеми ефективності правового регулювання в контексті юридичного закріплення та реалізації регулятивної функції права в Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 45-53. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.45-53.

УДК 340.12

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.54-60

ПРИНЦИП ІСТОРИЗМУ В ПРАВІ ТА ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Ілин Любомир Михайлович,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права,
ЗВО «Університет Короля Данила»,
вул. Героїв Миколаєва, 129А, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018,
e-mail: liubomyr.ilyn@ukd.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4319-2327>

Каленюк Оксана Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права,
ЗВО «Університет Короля Данила»,
вул. Є.Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018,
e-mail: oksana.kaleniuk@ukd.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3443-8209>

Гаврецька Марина Йосипівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права,
ЗВО «Університет Короля Данила»,
вул. Є.Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018,
e-mail: maryna.havretska@ukd.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6743-7854>

Мета. Метою публікації є висвітлення основних підходів до розуміння змісту поняття історизм чи принцип історизму, а також визначення його ролі в праві загалом та історико-правових дослідженнях зокрема. **Методика.** Методологічну основу дослідження склав комплекс загальнонаукових, спеціально наукових й історичних методів, а також принципи історизму та об'єктивності. **Результати.** Встановлено, що основоположником класичного поняття історизм був німецький вчений XVIII ст. Ф.Шлегель, який пропонував відмовитися від усталеного на той час підходу, що усі історичні процеси в конкретній царині науки відбувалися послідовно і типово, натомість вказував, що все залежить від «особистості» що впливає на процес чи його здійснює, або від суспільних чи інших обставин в яких цей процес розвивається. Відомими українськими вченими, які розвивали теоретичний зміст принципу історизму були М.Ковалевський та С.Дністрянський. Авторами публікації, пропонується розглядати принцип історизму у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні, принцип історизму – це процес розуміння і трактування правових норм під впливом історичних, соціальних чи політичних факторів. У широкому розумінні – форма правового дослідження, яка розглядає процес прийняття правових рішень як продукт політичних, соціальних й історичних умов. **Наукова новизна.** Встановлено, що формування принципу історизму відбулося у середині XIX ст. і пов'язане з розвитком історичної школи права. Ключовими у процесі розуміння і застосування принципу історизму визначається об'єктивна апеляція до закономірних соціальних, політичних, економічних і навіть культурних процесів, які в конкретну історичну епоху впливали на право. Роль науковця в цьому процесі не повинна зводитися виключно до викладу матеріалу на підставі хронологічного підходу, так само, як і не варто асоціювати принцип історизму з принципом історизму. Встановлено, що в сучасній українській правничій науці спостерігається відхід від радянських ідеологем, які асоціювали принцип історизму з принципом партійності й надавали йому виняткових діалектичних рис. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у подальших історико-правових дослідженнях та теоретико-правових дослідженнях.

Ключові слова: історизм, принцип історизму, право, правова наука, методологія досліджень, принципи досліджень.

Liubomyr Ilyn

*PhD of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Law of King Danylo University,
Ivano-Frankivsk, str. Heroes of Nikolaev 129A, Ukraine, 76018
e-mail: liubomyr.ilyn@ukd.edu.ua*

Oksana Kaleniuk

*PhD of legal sciences, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Law of King Danylo University,
35 Konovaltsia str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
e-mail: oksana.kaleniuk@ukd.edu.ua*

Maryna Havretska

*PhD of legal sciences, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Law of King Danylo University,
35 Konovaltsia str., Ivano-Frankivsk, Ukraine 76018
e-mail: maryna.havretska@ukd.edu.ua*

PRINCIPLE OF HISTORISM IN LAW AND LEGAL RESEARCH

Purpose. The purpose of the publication is to highlight the main approaches to understanding the meaning of historicism or the principle of historicism, as well as to determine its role in law in general and historical and legal research in particular. **Method.** The methodological basis of the study was a set of general scientific, special scientific and historical methods, as well as the principles of historicism and objectivity. **Results.** It is established that the dreamer of the classical concept of historicism was a German scientist of the XVIII century. F. Schlegel, who proposed to abandon the then established approach that all historical processes in a particular field of science took place consistently and typically, but pointed out that everything depends on the «personality» that influences the process or carries it out, or social or other circumstances in which this process develops. Well-known Ukrainian scholars who developed the theoretical content of the principle of historicism were M. Kovalevsky and S. Dnistriansky. The authors of the publication propose to consider the principle of historicism in a narrow and broad sense. In a narrow sense, the principle of historicism is the process of understanding and interpreting legal norms under the influence of historical, social or political factors. In a broad sense, it is a form of legal research that considers the process of legal decision-making as a product of political, social and historical conditions. **Scientific novelty.** It is established that the formation of the principle of historicism took place in the middle of the XIX century. and related to the development of the historical school of law. The key to the process of understanding and applying the principle of historicism is determined by the objective appeal to the natural social, political, economic and even cultural processes that influenced the law in a particular historical epoch. The role of the scientist in this process should not be limited to the presentation of material on the basis of a chronological approach, just as one should not associate the principle of historicism with the principle of historicism. It has been established that in modern Ukrainian legal science there is a departure from Soviet ideologues, who associated the principle of historicism with the principle of partisanship and gave it exceptional dialectical features. **Practical significance.** The results of the research can be used in further historical and legal research and theoretical and legal research.

Key words: historicism, the principle of historicism, law, legal science, research methodology, principles of research.

Постановка проблеми. Правова наука оперує широким інструментарієм методів та принципів наукового пізнання, які застосовуються як індивідуально, так і в комплексі. Це обумовлюється потребою об'єктивного висвітлення, подій, явищ, процесів і причинно-наслідкових зв'язків. Власне і саме право, з аксіологічної точки зору повинно керуватися виключно принципом об'єктивності. Окрім об'єктивності, одним із ключових принципів, що пронизує роботу правника і супроводжує усі правові дослідження є принцип історизму. Його утвердження і широке застосування у праві відбулося у XIX ст. і обумовлювалося поширенням позитивістських концепцій. В наш час, історизм на рівні з теорією пронизує кожен галузь права, адже вивчається не тільки історія розвитку держави, конституційного, кримінального чи цивільного права, а й трансформація основоположних норм права в контексті історії еволюції суспільства, людської свідомості.

З огляду на зазначене, науково обґрунтованою і актуальною видається потреба трактування змісту і характеристики способів застосування принципу історизму в праві загалом та правових дослідженнях зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали праці таких українських та іноземних вчених, як М. Байтін, Дж. Балкін, С. Дністрянський, С. Ковалевський, О. Козинець, С. Левінсон, К. Менджул, П. Музиченко, С. Ромашкін, Ф. Садиков, С. Стельмах, О. Терзі та ін.

Постановка завдання. Метою публікації є висвітлення основних підходів до розуміння змісту поняття історизм чи принцип історизму, а також визначення його ролі в праві загалом та історико-правових дослідженнях зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеризуючи теоретичний зміст поняття «історизм» в наш час, слід вказати на ряд проблем. По-перше, українська наука, оперуючи поняттям історизм, принцип історизму, послуговуються радянськими ідеологемами й підходами до розуміння цих термінів. По-друге, не здійснюються пошуки нових підходів, не вивчається розуміння змісту історизму властиве для європейської чи американської наукової практики. Особливо яскраво ці дві проблеми проявляються саме в праві та правових дослідженнях. Так, в «Словнику української мови», «історизм» трактується, як «діалектичний принцип вивчення та оцінки предметів і явищ у їх історичному розвитку» [9]. Таке трактування тотожне до формаційного підходу й нівелює індивідуалізм. У контексті правових досліджень таке розуміння є недопустимим, адже окремі процеси та явища можуть не тільки розвиватися паралельно, а й повторюватися в різні історичні періоди.

Розкриваючи зміст і спосіб застосування принципу історизму, необхідно конкретизувати його теоретичне поняття, адже існують різноманітні підходи стосовно його інтерпретації й практики застосування українськими та іноземними вченими. Багатоманітність визначення історизму обумовлюється його міждисциплінарним впливом. Оскільки принцип історизму є похідним від історичної науки, то насамперед доцільно розглянути, як він виник.

Закономірно, що ще античні мислителі Платон і Геракліт в межах натурфілософії сформували ідею циклічності процесів і явищ що відбуваються [12, с. 253], але це не трактувалося власне, як історизм. Натомість, вперше практично застосованим принцип історизму був у християнському трактуванні світової історії, яка подавалася лінійно. У філософських вченнях французьких і німецьких мислителів історизм почав набувати типових ознак, його почали прив'язувати до суспільного розвитку, характеристики унікальних й індивідуальних особливостей розвитку народів, епох, культур, важливість конкретно-історичного контексту при дослідженні історичних епох тощо [12, с. 253]. Основоположником класичного поняття історизм був німецький вчений XVIII ст. Ф.Шлегель, який вивчав історію літератури і вказав, що її розвиток відбувався на підставі «індивідуальних змін в часі» [10]. Тобто, вчений пропонував відмовитися від усталеного на той час підходу, що усі історичні процеси в конкретній царині науки відбувалися послідовно і типово, натомість вказував, що все залежить від «особистості» що впливає на процес чи його здійснює, або від суспільних чи інших обставин в яких цей процес розвивається. Такі висновки були закономірні, адже саме на межі XVIII – XIX ст. дослідники починаються відмовлятися від «лінійного» погляду на історію, вказуючи на її циклічність. Особливий вплив на зміст історизму здійснили представники марксизму, які надали йому виразного формаційного характеру, й відкинули індивідуальні підходи до розуміння окремих подій і явищ в історії. Паралельно із еволюцією змісту поняття

історизм, принцип історизму активно застосовується в праві. Саме в середині XIX ст. у зв'язку з поширенням і розвитком концепції відносності права.

Найбільший вплив історизм мав на формування історичної школи права, яка виникла в Німеччині на початку XIX ст. [4, с. 16]. Представники історичної школи права відстоювали ідею, що право це елемент соціального й економічного устрою суспільства, який розвивається і еволюціонує, а не простою сукупністю норм і правил [7, с. 97]. Ключовою думкою представників історичної школи права, є теза, що «немає єдиного, загальнолюдського права, у кожного народу є своє, властиве тільки йому право, як і своя мова» [4, с. 16]. Власне, ідея про необхідність вивчення історії права й дослідження пам'яток права для його кращого розуміння та трактування [1, с. 22]. Остання теза, на нашу думку актуальна і в наш час, адже право еволюціонувало й трансформувалося впродовж конкретних історичних етапів, але зберігало при цьому свою ціннісну складову. Так само важливо вивчати джерела права, які демонструють в який спосіб і як змінювалися конкретні норми права.

Власне наведені ідеї історичної школи права, лягли в основу самого принципу історизму. Завдяки цьому принципу можна виявити закономірності, особливості виникнення й розвитку держави і права; закономірності переходу від одного якісно визначеного ступеню розвитку держави і права до наступного; характер закономірностей трансформації елементів попереднього ступеня в наступний ступінь на новому етапі історичного розвитку [6]. При цьому, як слушно зауважує П.Музиченко, застосування принципу історизму не повинно зводитися до звичайного опису подій [6]. Таке формулювання обумовлюється тим, що апологетами історичної школи права було сформульовано ряд ідей, які в сучасних умовах є неприйнятними і не дозволяють ані об'єктивно послуговувалися правом, ані його вивчати. Так, представники згаданої наукової школи відстоювали ідею, що зміст права не важливий, важлива наявність права, при цьому його зміна відбувається виключно під впливом існуючих суспільних відносин [4, с. 17].

З огляду на зазначене, варто також розкрити еволюцію змісту й трактування самого принципу історизму, адже в українській правовій науці розуміння цього принципу відбувається під впливом встановлених в радянський період ідеологем. Ключовою із них було те, що принцип історизму розглядався виключно у взаємозв'язку з принципом партійності [5, с. 239]. Інший взаємозв'язок принципу історизму прослідковувався з діалектичним підходом. Як зауважує, І.Музика, «ця діалектика розкривається через зв'язок логічного й історичного, перервності й неперервності, минулого, сучасного та майбутнього, наступності і заперечення в суспільному розвитку» [5, с. 239].

Застосуванням принципу історизму викликає і ряд труднощів, оскільки правове дослідження вимагає залучення значного фактологічного матеріалу, але дозволяє при цьому «вивчати об'єкт у широкому історичному контексті, розкривати механізми і закономірності історичного процесу, показувати, як під впливом певних умов і факторів суспільного розвитку відбувається перевтілення одного якісного стану суспільства в інше» [5, с. 239]. Основною ж перевагою, який дає принцип історизму є та, що детальний аналіз особливостей суспільного розвитку, джерел права, способів і напрямків трансформації змісту самих правових норм, дозволяють змодельовати перспективи майбутнього розвитку й перспективи самого історичного процесу [8, с. 16-17].

Характерно, що в українській правовій науці є також відомі вчені, які належать до числа теоретиків принципу історизму. В цьому випадку варто звернути увагу на роботу М. Ковалевського та С. Дністрянського. Власне, М. Ковалевський, звернув увагу на те, що

країни та народи знаходяться на різних рівнях соціального, культурного, економічного і навіть політичного розвитку, а тому правники «не повинні обмежуватись констатуванням факту проходження різними народами одних і тих стадій розвитку» [5, с. 241]. Ця його теза вкотре доводить, що принцип історизму не зводиться до констатації історичних подій, фактів і явищ, а з іншого боку вказує на зв'язуючи роль норм права, які можуть об'єднати народи і держави, що знаходяться на різних рівнях розвитку. Також ця теза, звертає увагу на недопустимості розгляду права, як локального елементу, право окремої країни слід вивчати у світовому контексті [3, с. 21].

Принцип історизму чітко прослідковується також і в теорії суспільних зв'язків С. Дністрянського. Дослідник, зокрема вказав, що «в епіцентрі всього, зокрема, теорії права, мають бути генетичні основи соціальних зв'язків, в основі яких лежать економічні чинники. Постійні потреби людей, які живуть у суспільстві, заставляють їх до спільного життя з іншими. Так, творяться суспільні зв'язки, які виходять перш за все із самого суспільства» [2, с. 9]. На підставі цього С. Дністрянський дійшов висновку, що «право – це суспільний порядок соціального зв'язку» [5, с. 241]. Ця теза стала ключовою для поділу права на приватне і публічне.

Важливим аспектом при вивченні принципу історизму є недопущення його асоціації з принципом історизму. Останній є надзвичайно популярним серед іноземних дослідників, зокрема американських, і вони активно його використовують вивчаючи норми кримінального та цивільного права. Важливість недопущення подібної асоціації обумовлюється тим, що історизм послуговується ідеєю «розумної необхідності», коли відбувається формальне виправдання зла і насильства як дієвих знарядь прогресу [6]. Так само принцип історизму нівелює втрачені й нереалізовані можливості, а сучасне трактується як повна істина минулого [6]. Власне, трактування сучасного, як істини минулого це основоположна ідеологема, що відрізняє історизм від історизму. Останній, не ідеологізує минуле, а розглядає його як окремий етап у процесі становлення й еволюції права.

Загалом, можна констатувати, що принцип історизму дозволяє визначити, що є доброю чи поганою правовою нормою, яка не фіксована, а змінюються з часом у відповідності до зміни соціальних, політичних та історичних умов. Взаємопроникнення правових норм та історичних обставин постійно змінює межі того, що люди трактують, як найкращим чи найгірше. Особливо чітко це прослідковується саме в праві, адже хоч і закон повинен задовольняти і захищати інтереси усіх громадян, багато-хто не погоджується з окремими нормами, а інколи ці норми просто не відповідають вимогам часу [13].

Отже, поняття історизму є багатограним і його можна розглядати у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні, принцип історизму – це процес розуміння і трактування правових норм під впливом історичних, соціальних чи політичних факторів. У широкому розумінні – форма правового дослідження, яка розглядає процес прийняття правових рішень як продукт політичних, соціальних й історичних умов. Правники можуть і повинні критикувати правові дії як минулого, так і сьогодення, а не об'єктивно і неупереджено. Але не можуть піддавати критиці суспільні, історичні чи інші обставини, які впливали на процес правотворення чи розвитку державності, з історичної точки зору вони були закономірними.

Висновки. У процесі наукового дослідження застосовується широкий набір методів і принципів наукового пізнання. Такий інструментарій дозволяє об'єктивно розкрити правові явища та процеси, показати їх динаміку й еволюцію. Власне динаміка й еволюція

в історико-правових дослідженнях прослідковується на підставі застосування принципу історизму.

Формування принципу історизму відбулося у середині XIX ст. і пов'язане з розвитком історичної школи права. При цьому, ключовими у процесі розуміння і застосування принципу історизму має стати об'єктивна апеляція до закономірних соціальних, політичних, економічних і навіть культурних процесів, які в конкретну історичну епоху впливали на право. Роль науковця в цьому процесі не повинна зводитися виключно до викладу матеріалу на підставі хронологічного підходу, так само, як і не варто асоціювати принцип історизму з принципом історизму.

В сучасній українській правничій науці спостерігається відхід від радянських ідеологем, які асоціювали принцип історизму з принципом партійності й надавали йому виняткових діалектичних рис.

Список використаних джерел

1. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Саратов: СГАП, 2001. 416 с.
2. Дністрянський С. С. Загальна наука права і політики. Прага: Державна друкарня у Празі, 1923. Т. 1. 400 с.
3. Ковалевский М. М. Историко-сравнительный метод в юриспруденции и приемы изучения истории права. Москва: Типография Ф. Б. Миллера, 1880. 74 с.
4. Козинець О., Менджул К., Історична школа права: загальна характеристика і представники. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2020. № 1. С. 15-18.
5. Музика І. В. Принцип історизму у царині досліджень вітчизняної соціології права кінця XIX – початку XX століття. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 239–243.
6. Музиченко П. П. Історія держави і права України. К., 2000. 264 с.
7. Ромашкін С.В. Ідеї історичної школи права в становленні юридичної герменевтики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 97–102.
8. Садыков Ф. Б. Единство принципов историзма и партийности в науке. *Принцип историзма в науке. Межвузовский научный сборник*. Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 1985. С. 3-17.
9. Словник української мови. URL: <https://cutt.ly/fJbUBaL>.
10. Стельмах С.П. Історизм. *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2005. 672 с.: URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Istoryzm>
11. Терзі О. С., Аракелян Г. А. Формування історичної школи права. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 3. С. 28-31.
12. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
13. Balkin J., Levinson S. Legal Historicism and Legal Academics: The Roles of Law Professors in the Wake of Bush v. Gore. URL: <https://jackbalkin.yale.edu/sites/default/files/files/legalhist.pdf>.

References

1. Bajtin, M.I. (2001). *Sushhnost' prava (Sovremennoe normativnoe pravoponimanie na grani dvuh vekov)* [The essence of law (Modern normative legal understanding on the verge of two centuries)]. Saratov: SGAP, 416 p. (in Ukrainian)

2. Dnistrianskyi, S. S. (1923). *Zahalna nauka prava i polityky* [General science of law and politics]. (Vol. 1). Praha: Derzhavna drukarnia u Prazi, 400 p. (in Ukrainian)
3. Kovalevskij, M. M. (1880). *Istoriko-sravnitel'nyj metod v jurisprudencii i priemy izuchenija istorii prava* [Historical-comparative method in jurisprudence and methods of studying the history of law]. Moskva: Tipografija F. B. Millera, 74 p. (in Russian)
4. Kozynets, O., Mendzhul, K. (2020). *Istorychna shkola prava: zahalna kharakterystyka i predstavnyky* [Historical school of law: general characteristics and representatives]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*, 1, pp. 15-18. (in Ukrainian)
5. Muzyka, I. V. (2012). *Pryntsyp istoryzmu u tsaryni doslidzhen vitchyznanoi sotsiologii prava kintsia XIX – pochatku XX stolittia* [The principle of historicism in the field of research of domestic sociology of law of the late nineteenth - early twentieth century]. *Almanakh prava*, 3, pp. 239–243. (in Ukrainian)
6. Muzychenko, P. P. (2000). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy* [History of the state and law of Ukraine]. K., 264 p. (in Ukrainian)
7. Romashkin, S. V. (2009). *Idei istorychnoi shkoly prava v stanovlenni yurydychnoi hermenevtyky* [Ideas of the historical school of law in the formation of legal hermeneutics]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* [Current issues of state and law], 50, pp. 97–102. (in Ukrainian)
8. Sadykov, F. B. (1985). *Edinstvo principov istorizma i partijnosti v nauke* [The unity of the principles of historicism and partisanship in science]. *Princip istorizma v nauke. Mezhevuzovskij nauchnyj sbornik*. Ufa: Izd-vo Bashkirskogo un-ta, pp. 3-17. (in Russian)
9. *Slovnnyk ukraïnskoi movy* [Glossary of Ukrainian language]. Retrived from: <https://cutt.ly/fJbUBaL>. (in Ukrainian)
10. Stelmakh, S. P. (2005). *Istoryzm* [Historicism]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of History of Ukraine]: Vol. 3: E-Y / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: V-vo «Naukova dumka», 672 p. Retrived from: <http://www.history.org.ua/?termin=Istoryzm> (in Ukrainian)
11. Terzi, O. S., Arakelian, H. A. (2012). *Formuvannia istorychnoi shkoly prava* [Formation of the historical school of law]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, 3, pp. 28-31. (in Ukrainian)
12. Shynkaruk, V. I. (Ed.). (2002). *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnnyk: entsyklopedyia* [Philosophical encyclopedic dictionary: encyclopedia] / NAN Ukrainy, In-t filosofii im. H. S. Skovorody. Kyiv: Abrys, 742 p. (in Ukrainian)
13. Balkin, J., Levinson, S. Legal Historicism and Legal Academics: The Roles of Law Professors in the Wake of Bush v. Gore. Retrived from: <https://jackbalkin.yale.edu/sites/default/files/files/legalhist.pdf>. (in English)

Стаття: надійшла до редакції 03.05.2022
прийнята до друку 16.05.2022
The article: is received 03.05.2022
is accepted 16.05.2022

Бібліографія: Лін Л. М., Каленюк О. М., Гаврецька М. Й. Принцип історизму в праві та правових дослідженнях. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 54-60. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.54-60.

УДК 348.02

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.61-68

ТЕОРЕТИЧНА СКЛАДНІСТЬ І ПРАКТИЧНА ЗНАЧИМІСТЬ ПРОЯВІВ ВЗАЄМОВПЛИВУ РЕЛІГІЇ ТА ПРАВА

Кельман Михайло Степанович,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права та
конституціоналізму ІППІОНУ «Львівська політехніка»

e-mail: muchaylo_lviv@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4393-4626>

Сивуля Т. М.,

аспірант кафедри права Закладу вищої освіти
«Університет Короля Данила»

e-mail: syvulia_@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7704-2055>

Мета. Довести неможливості зникнення феномену релігійності у суспільстві та очевидним фактам впливу релігії на процеси становлення й розвитку права. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз багатьох історичних джерел та формування висновків, що саме релігія є насправді духовною коліскою права. **Методологічну основу** дослідження становить система концептуальних підходів, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, а також способів наукового пізнання: антропологічний, ідеалістичний, потребовий дослідницький, системний, комунікативний підходи, та такі методи як: історико-правовий, порівняльно-правовий тощо. **Результати.** В процесі дослідження обґрунтовано, що для ініціювання правового спілкування необхідні три речі: знання права (інтелектуальний елемент), діяльність (вольовий елемент), і – поза сумнівом – свідомість (духовний елемент). Зрештою тільки духовне ідентифікує два перші. Тільки духовна складова наповнює «юридичним світлом», змістом, метою, духом закону, правовим зв'язком, гарантує їх від перетворення у кращому випадку на формальну схему, у гіршому – на кримінально правовий хаос, а саме право – не право. **Наукова новизна.** Встановлено, що співвідношення релігії та права без урахування глибинних духовних засад життя суспільства, що знаходяться «по той бік» уявлень, ні про яку свободу особистості, права людини, відповідальності та особисту вину (а отже, і правову традицію в цілому) йтися не може. Проте в науці продовжує відчуватися негативне ставлення до релігії як засобу регулювання суспільних відносин, що зрештою і спонукало нас вдатися до спроби розглянути зазначену проблему. **Практичне значення.** Розгляд цих проблем становить і суто практичний інтерес, оскільки в умовах методологічної плюралізації сучасної юриспруденції, подолання ідеологічного монізму та залучення досвіду зарубіжних правознавців постає завдання переглянути основні питання місця права в системі соціального регулювання. Слід також зазначити, що попри певний «ренесанс» релігійної тематики, який спостерігається у сучасній юридичній літературі, в наукових працях майже відсутні спроби теоретично розробити співвідношення релігії і права.

Ключові слова: Бог, віра, релігія, право, суспільство, розум, справедливість, закон, політика.

Mykhailo Kelman

Doctor of Law, Professor, Institute of Law and Psychology,
Lviv Polytechnic National University,
e-mail: muchaylo_lviv@ukr.net

Tatiana Syvulia

postgraduate student of the 1st year
of the Department of Law of the Institution of Higher Education
King Danylo University
e-mail: syvulia_@ukr.net

THEORETICAL COMPLEXITY AND PRACTICAL SIGNIFICANCE OF THE MANIFESTATIONS OF THE INTERACTION OF RELIGION AND LAW

Purpose. To prove the impossibility of the disappearance of the phenomenon of religiosity in society and the obvious facts of the influence of religion on the processes of formation and development of law. **Method.** The

methodology includes a comprehensive analysis of many historical sources and the conclusion that religion is in fact the spiritual cradle of law. **The methodological basis** of the study is a system of conceptual approaches, general scientific and special legal methods, as well as methods of scientific knowledge: anthropological, idealistic, demanding research, systemic, communicative approaches, and methods such as historical-legal, comparative-legal and more. **Results.** In the course of the research it was substantiated that three things are necessary for initiating legal communication: knowledge of law (intellectual element), activity (volitional element), and - without a doubt - consciousness (spiritual element). After all, only the spiritual identifies the first two. Only the spiritual component fills with "legal light", content, purpose, spirit of law, legal connection, guarantees them from transformation at best into a formal scheme, at worst - into criminal chaos, and law itself is not law.

Scientific novelty. It is established that the relationship between religion and law without taking into account the deep spiritual foundations of society, which are "on the other side" of ideas, no freedom of the individual, human rights, responsibility and personal guilt (and hence the legal tradition as a whole). However, science continues to have a negative attitude towards religion as a means of regulating social relations, which ultimately prompted us to try to consider this problem. **Practical significance.** Consideration of these problems is of purely practical interest, because in the context of methodological pluralism of modern jurisprudence, overcoming ideological monism and drawing on the experience of foreign jurists, the task is to reconsider the main issues of law in the system of social regulation. It should also be noted that despite a certain "renaissance" of religious themes, which is observed in modern legal literature, in scientific works there are almost no attempts to theoretically develop the relationship between religion and law.

Key words: God, faith, religion, law, society, reason, justice, law, politics.

Постановка проблеми. Існуючі дослідження у цій царині досить часто характеризуються фрагментарністю. Історичний розвиток підтверджує постійну потребу людства як у картині світу, моделі світогляду, що пропонується релігією, так і у нормативному регуляторі, заснованому на абсолютних трансцендентальних цінностях. Досвід втілення у життя атеїстичних соціальних проєктів також дозволяє зробити висновок про те, що примусове витіснення релігійної компоненти із суспільної свідомості чи із системи нормативної регуляції призводить або до руйнації таких проєктів (особливо державно-правових, яскравим прикладом чого є недовга історія «першої у світі атеїстичної держави» Албанія), оскільки відбуваються надмірна релятивізація соціальних інститутів, а відповідно і значне зниження їх функціонального потенціалу, або до стрімкого заповнення сфери традиційної релігійності релігійними еквівалентами — секулярними ідеологіями, яким властива низка соціально-психологічних ознак, притаманних і класичним віруванням (наявність заснованих на вірі світоглядних засад, об'єкта поклоніння, нормативної складової, елементів культу, квазісвященних текстів, організаційних утворень, тісно пов'язаних із державно-правовими та іншими суспільними інститутами).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджуючи дану проблематику можемо константувати, що попри певний «ренесанс» релігійної тематики, який спостерігається у сучасній юридичній літературі, в наукових працях майже відсутні спроби теоретично розробити співвідношення релігії і права. Існуючі ж дослідження у цій царині досить часто характеризуються фрагментарністю. На монографічному рівні вони переважно або звернені до проблем свободи совісті і правового статусу релігійних організацій, або ж у них розглядається вплив на право положень окремого віровчення. Майже поза увагою вчених-правників залишаються форми впливу релігії на правоутворення, недостатньо повно вивчено природу релігійного права, а релігійний чинник у наукових пошуках компаративістів висвітлюється здебільшого в межах традиційних чи релігійних правових систем. До цього треба додати, що релігійне забарвлення деяких робіт, а іноді — спірність їх відправних засад (наприклад, тези про правильність або хибність догматів тієї чи іншої конфесії в контексті державно-правового розвитку) теж не сприяють вирішенню питань взаємодії релігії і права саме в юридичній площині. Таким чином, на даний час існує потреба в концептуальному, заснованому на

сучасній методології дослідження взаємовпливу релігії і права у процесі правогенезу й функціонування правової системи.

Постановка завдання. Розглянути особливості релігійного впливу на процеси становлення й розвитку права, а також встановити й проаналізувати форми такого впливу заснованому на сучасній методології юридичної науки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розділ 1. Релігія – духовна колыска права

Протягом багатьох десятиліть ми були переконані в тому, що в основі будь-чого лежить економічна складова, і більшість людей поза волею намагалися в цьому розглядати конфлікт виробничих сил і виробничих відносин, інтересів класів та їх антагоністичну боротьбу. Сучасній людині, яка живе в умовах секуляризованих суспільства та монополії матеріалістичних поглядів, важко уявляти собі існування інших соціальних атмосфер, сприймати на загальний очевидний факт визначальних впливів релігії на процеси становлення й розвитку права.

Аналіз багатьох історичних джерел дає переконливо твердити, що саме релігія є насправді духовною колыскою права. Для переконливості достатньо поставити низку простих запитань і неупереджено дати на них відповідь. Отже, :

Хто були перші юристи? – Жерці.

Де зародилося право? – У храмах – святилищах.

Від кого право отримало свою родову назву? – Від верховного Бога римлян.

Що означає санкція? – Священну кару богів.

Звідки походять юридичні процедури? – Від культу, від релігійних обрядів.

Який найганебніший злочин? – Блюзнірство.

Що таке у сутності судова присяга? – Клятва божеству.

У чому сенс покарання? – У духовному і моральному очищенні.

Такий же «діалог» можна продовжувати і продовжувати. Назагал, що необхідно для ініціювання правового спілкування? Три речі: знання права (інтелектуальний елемент), діяльність (вольовий елемент), і – поза сумнівом – свідомість (духовний елемент). Зрештою тільки духовне ідентифікує два перші. Тільки духовна складова наповнює «юридичним світлом», змістом, метою, духом закону, правовим зв'язком, гарантує їх від перетворення у кращому випадку на формальну схему, у гіршому – на кримінально правовий хаос, а саме право – не право [1, с. 108].

Принципи та етичні категорії, сформовані у лоні віри через певний час ставали затребованими у громадських співтовариствах, або чи навіть у суспільствах. На маргінесі залишалися тільки ті, хто не бажав цього визнавати, а у таких, до речі, як зазначали древні, доля була невтішною – бачити в основі права спільне для усіх народів - вищий релігійний початок. Не тільки зародження, а й піднесення права в античності, його занепад і забуття поряд з падінням суспільних структур, правових інститутів і державного устрою, як історично зафіксовано, було тісно пов'язаним із розквітом або кризою релігійного політеїзму. Руйнування античних політичних і державно-правових форм життя, матеріалістична традиція обумовлена виключно працею рабів, через що праця стала вважатися ганебною для вільної людини.

Тут доречно зауважити: по-перше, не зрозуміло, чому для цього знадобилося сотні років, по-друге; «ганебна праця» - категорія вже не економічна, а оцінна, психологічна; по третє, зміна правління, устрою держави, позитивного законодавства, правової ідеології незмінно відбувалося при одному й тому ж рабовласницькому способі виробництва.

У цьому контексті слід вказати на ряд обставин, які за висловом Лівія, «настільки ж старі, наскільки і загальновідомі», що й призвело до падіння Риму. Йдеться про моральне виродження, деградацію патриціату, серцями якого заволодівали ідоли обожнюваних персон, матеріальні накопичення. Упадок духовних коренів людського буття, богом даних моральних основ забезпечив торжество деструктивних сил і занепад античної правової культури [2, с. 196].

Хоч сформоване у добу античності римське право традиційно розглядалося як найбільш досконалий тип права, який базувався на приватній власності, це переконання набуло аксіоматичного визнання, про що свідчить понад тисячолітнє студіювання його тими, хто присвячував себе юриспруденції. Але якщо ж скористатися порадою Декарта і подивитися на проблему у природному сенсі, то з легкістю побачимо в реальних основах римського права античну релігію, яка певною мірою і гарантувала визнану усіма досконалість. Можна згадати не одну правову систему – шумерів, індусів, єгиптян, які будували інститути приватної власності, і залишили римське право далеко позаду. Чому? Щоб відповісти, слід заглибитися у вивчення стародавніх джерел.

Визнаймо, у сучасному світі широке розповсюдження отримала теорія креаціонізму, яка наголошує на тому, що післяпотопне людство значною мірою втратило історичну пам'ять і відійшло від Божих заповідей, хоча суспільна свідомість того часу характеризує людину як невід'ємну частину природи.

Самобутній італійський філософ Джанбатіста Віко, який досліджував родовід правових понять, прямо пов'язує з природними явищами. Так, юридичний термін «lex» (закон) він виводить із слова «ilex» (падуб, камінний дуб). Ще до появи писемності «lex» відповідав зібранню громадян, тобто публічному парламенту, оскільки присутність народу, тобто «зібрання», узгоджена воля і давала силу договору, заповіту, була законом. Насамперед, від «- Lex» пішов добір букв і складання з них слів і фраз (Legeze – читати) [3, с. 87].

Інтегруючий вплив релігії, її цементуючий вплив на суспільство не означає, що все застигає у певний моноліт. Ні. Йдуть процеси. Так чи інакше зростає римський пантеон [4, с. 236].

Вже Тіт Лівій вказує на існування богів небесних, земних, підземних (Liv, I, 32, 6-14). Крім того, богів поділяють на головних і другорядних. Вищі, наприклад, Юпітер, Діана, Меркурій, можуть діяти в усіх трьох середовищах.

Світ богів, людей живих і мертвих, хоча й відносно розмежовувався, але досить чітко взаємодіяв. Люди не починали жодної справи, не дізнавшись про ставлення богів. Звідси складне мистецтво авгурів, які вгадували волю богів з польоту і поведінки птахів, удару блискавки, грому, особливо за кольором печінки жертовних тварин.

У цьому бачимо постійне намагання тлумачити незвичне і зрозуміти, чи не є воно знаком невдоволення богів, чим воно викликано і як його спокутувати. Це ілюструє діалог Ціцерона «Про природу богів».

Налагоджені відносини з богами – це добре, але вони встановлювалися не на шкоду з родичами. До прикладу шанобливий батько стає богом для своїх синів. Кожний римський громадянин відчував неабияку гордість від усвідомлення свого нерозривного зв'язку (релігія у перекладі з лат. – зв'язок) з сім'єю, родом, життя якого перебувало у безперервному служінні державі.

Панувало спільне переконання у тому, що мертві впливають на справи живих, мстять за зневажливе ставлення до встановлених правил і звичаїв (Oxi d. I. us. I, II, 563). При цьому очевидний певний «звуковий» аспект, відголосок. Інтенсивність діалогу,

високий ступінь напруги, яка була властива античному мовному середовищу, не зменшувалася ані у розмовах живих людей, ані у розмовах з богами, ані з душами померлих, поза залежністю від будь-яких зовнішніх обставин.

Слід згадати ще один винахід антиків, - епітафія (у перекладі з грецької – надгробний). Тип епітафії, характерний для європейської культури був запозичений і склався в античності [Краткая литературная энциклопедия Т.8. С.920]. У такий спосіб фіксувався не тільки зв'язок з культом мертвих і піклування про посмертну славу, як зазвичай думають, а скоріш за все оро-акустичний діалог.

Тривала інерція, що брала до уваги тільки відцентровані сили у вигляді класових антогонізмів, не дає відповіді на питання, чому більше тисячі років дивував і захоплював усі народи Рим - надія світу, не зважаючи на тиск зовнішніх і внутрішніх чинників! Значить, були задіяні і реальні (а не надумані) і могутні доцентровані сили, які насправді об'єднували суспільство. Це сили релігійні «relegire» означає «зв'язувати». Мається на увазі єднання кожного віруючого з вищою істотою. Водночас релігія єднає й усіх віруючих між собою.

Суспільство пронизували релігійні зв'язки як по горизонталі, так і по вертикалі (вверх до олімпійців, і вниз - у царство тіней).

Соціальна складова виявилася настільки міцно пронизаною цими зв'язками, успішно протистояла зовнішнім і внутрішнім збуренням. Цементуючий вплив релігії відчувався не тільки на верхах, а й у конкретних, індивідуальних випадках.

У багатьох джерелах того періоду зустрічаємо термін «культ», і це як видається, не випадково. Він відображає сутнісну необхідну практику богослужіння, історичну античну релігію «культу» як зовнішній вираз релігійного поклоніння, таїнства, як наявну і усвідомлену сторону поклоніння божеству. Якби іронічно ми не ставилися до цього феномена, не можна не визнати, що за ним ховається великої важливості процес формування культури.

Російський православний богослов Отець Павло Флоренський вибудував відповідний ціннісний ряд : «культ» - «культура» - «цивілізація», підкреслюючи значення релігійного культу як фундаменту культури, одним з проявів якого виступає технічна цивілізація.

Цілком зрозуміло, що культ породжує культуру як матеріальну, так і духовну. Та своєю чергою спричиняє цивілізацію – не тільки у сенсі побутового, домашнього комфорту, а й що дуже впливове у цьому випадку, усно державно-правову сферу знань.

Цивілізація — такий щабель розвитку людства, коли власні соціальні зв'язки починають домінувати над природними, і коли суспільство починає розвиватися і функціонувати на своєму власному ґрунті.

Поняття *цивілізація* (від лат. *civilis* — громадський, суспільний, державний, громадянський) введене у науковий словник французьким просвітником Оноре Габріелем Мірабо 1756 року. Під цим визначенням французькі просвітники мали на увазі суспільство, засноване на засадах розуму та справедливості [5].

Природно, що від культу йде знаменне *jus civile* – цивільне право, політичні права, уся правова культура, включаючи правову практику і правову свідомість.

Зрозуміло, що єдина віра і бог, їх спільний культ, зрозуміла усім мова і звичаї готували підґрунтя для економіки і торгівлі, а не навпаки. Високий імідж релігії підтримував і бездоганний державний, суспільний правовий порядок, і забезпечував перемоги у війнах Риму. Не зважаючи на універсальне проникнення у буденне життя і

діяльність держави, релігія не стала, умовно кажучи, фактором тоталітарного «закручування гайок»

Древня релігія, так би мовити, напрацювавши свій ресурс, не зловживала довірою людей, активно передавала естафету майбутнім поколінням. Цьому сприяла низка факторів. За віки існування не склалося могутньої у політичному сенсі касты жерців. Економічний потенціал не став значущим, оскільки храмам заборонялося дарувати і заповідувати землі. Правда 276 понтифіків поєднували розробку богослов'я та лише частина (невелика) займалися юриспруденцією. Практичні римляни взагалі вважали, що слід займатися справою. Загальну думку висловив Фабій Квінтіліан: «Практика без теорії цінніша, ніж теорія без практики».

За усім тим, як бачимо, продуманої, злагодженої догматики не склалося. Великі сумніви щодо існування богів висловлює у свої трактатах «Про природу богів» і «Про дівінації» Ціцерон, сам був авгуром. Цю позицію Ціцерона філософ заперечує Ціцерон політик і юрист у діалозі «Про закони», вважаючи віру у богів й усі релігійні настанови предків обов'язковими. І це досить показове.

Етичні чесноти, які римляни обожнювали у древності, «відійшли» у світ людей, у їх суспільні відносини, значною мірою у правове спілкування. Етика визначалася не релігією, а законом, правом, потребами служінню державі, потребою усього народу.

Народ, громада, держава нагороджували гідних заслуженими почесними, карали і таврували зневагою тих, хто забував свій обов'язок, грішив, переступав закон.

Пріоритет суспільного, публічного над релігійним констатує Варрон: «У кінці Республіки слабе покоління «списоносному» Квіріну – Ромулу» [6, с. 300].

Народ, при цьому, зберігає вірність богам, але не офіційним, а богам землі, ремесел: Геркулесу, Сільвану, Феронії та іншим. Від них чекали заступництва за життя і нагороди після смерті.

Віра у безсмертя душі та її загібну долю як результат доброчесної поведінки за життя стає спільною.

Безпосередньо перед появою християнства на фоні занепаду офіційного культу зростає тяжіння до єдиного всемогутнього, поки що Бога, якого не бачили і який стоїть вище земних володарів, але є ближчим до «маленької людини», - вже, правда, не члена якоїсь громади, а виступає індивідуально як тяжіння, до прикладу, для наслідування людиною і водночас як Богу, який пішов на жертву заради спасіння людей. Це підготувало перемогу християнству.

Безперечно, перекреслити одним махом релігію радикальним ідеологам, якими б вони не були авторитетними, не під силу. За іронією долі сам марксизм перетворився у лжетеорію і псевдокульт (хрестний похід – демонстрація свободи, собори - з'їзди, хорутви - портери вождів, червоний куток – ленінська кімната і т.д.). Катехизична методика без доказів і обговорень, стала панівною: «Вчення Марка, всесильне, тому що правильне», «Матерія первинна, свідомість вторинна», «Партія - розум, честь і совість нашої епохи» тощо.

У підсумку першого розділу зазначимо, що особливості релігійного життя, яке супроводжувало історичний побут людей, визначає усі моральні пошуки особистості, пов'язані з тим чи іншим типом культури, усі відмінності національного характеру, і тим паче принципи, зв'язки, відносини, стани, закріплені правом. Таким виявився благодатний вплив релігії на генезис «юриспруденції, яка звучить» зароджуваного права в античному Римі.

Загальнствердне переконання висловлено рядком з «Од» Горація: - «Що означають закони без (добрих) звичаїв – що означають (добрі) звичаї без віри?!! [III 24,35-36]. «Очевидне не потребує доказів» – говорили юристи античності [7; 8,с.7].

Висновки

1. Тільки духовна складова наповнює «юридичним світлом», змістом, метою, духом закону, правовим зв'язком, гарантує їх від перетворення у кращому випадку на формальну схему, у гіршому – на кримінально правовий хаос, а саме право – не право.

2. Принципи та етичні категорії, сформовані у лоні віри через певний час ставали затребуваними у громадських співтовариствах, або чи навіть у суспільствах.

3. Хоч сформоване у добу античності римське право традиційно розглядалося як найбільш досконалий тип права, який базувався на приватній власності, це переконання набуло аксіоматичного визнання, про що свідчить понад тисячолітнє студіювання його тими, хто присвячував себе юриспруденції. Але якщо ж скористатися порадою Декарта і подивитися на проблему у природному сенсі, то з легкістю побачимо в реальних основах римського права античну релігію, яка певною мірою і гарантувала визнану усіма досконалість.

4. Тривала інерція, що брала до уваги тільки відцентровані сили у вигляді класових антагонізмів, не дає відповіді на питання, чому більше тисячі років дивував і захоплював усі народи Рим - надія світу, не зважаючи на тиск зовнішніх і внутрішніх чинників! Значить, були задіяні і реальні (а не надумані) і могутні доцентрові сили, які насправді об'єднували суспільство. Це сили релігійні «telegire» означає «зв'язувати». Мається на увазі єднання кожного віруючого з вищою істотою. Водночас релігія єднає й усіх віруючих між собою.

5. Безпосередньо перед появою християнства на фоні занепаду офіційного культу зростає тяжіння до єдиного всемогутнього, поки що Бога, якого не бачили і який стоїть вище земних володарів, але є ближчим до «маленької людини», - вже, правда, не члена якоїсь громади, а виступає індивідуально як тяжіння, до прикладу, для наслідування людиною і водночас як Богу, який пішов на жертву заради спасіння людей. Це підготувало перемогу християнству.

Список використаних джерел

1. Кельман М. С., Стратонов В. М. Загальна теорія права : підручник. Вид. 6-те, доп. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 742 с.
2. Августин Аврелій. О Граде Божьем. Антология мировой правовой мысли : в 5 т. Рук. науч. проекта Г. Ю. Семигина. М.: Мусль, 1999. Т. II: Европа: V–XVII вв. С. 193–199.
3. Августин Блаженный. Творения. Сост. С. И. Еремеевна: в 4 т. СПб.: Алетейя; К. : УЦИММ-Пресс, 2000. Т. 1. 742 с.
4. Аквинский Фома. Сумма теологий: в 4 ч. / пер. с лат. С. Еремеева, А. Юдина. К. : Ника-центр, СПб.: Алетейя, 2006. Ч. 1. 560 с.
5. Павленко О. Цивілізація. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 770.
6. Мечковская Н. Б. Мифу и фольклор. Язык и религия: лекции по филологии и истории религий. М.: Издательский дом: Агентство «Фаир», 1998. 352 с; Мифы народов мира: в 2 т. М., 1987-1988. Т.2 С. 300.
7. Содомора А. (переклад), 1982 Джерело: Горацій. Твори. К.: Дніпро, 1982. *E-Text*: Бібліотека "Нова Доба"; Редагування: Aerius (ae-lib.by.ru), 2004.

8. Кельман М., Несправа М., Токарська А., Вовк В., Скрипа Є. Онтологія добра і зла в розумінні великих християнських учителів і святих. *Журнал юридичних, етичних та нормативних питань*. 2020. Вип. 23. Вип. 5. С. 1–8.

References

1. Kelman, M. S., Stratonov, V. M. (2020). *Zahalna teoriia prava: pidruchnyk* [General theory of law: a textbook]. Vyd. 6-te, dop. Kherson: OLDI-PLiuS, 742 p. (in Ukrainian)
2. Avhustyn, Avrelyi. (1999). *O Hrade Bozhem. Antolohyia myrovoi pravovoi mysly* [About the City of God. Anthology of world legal thought]. (Vol. II: Evropa: V–XVII vv). M.: Mysl, pp. 193–199. (in Russian)
3. Eremeevna, S. Y. (Comps.). (2000). Avhustyn Blazhennyi. *Tvorenyia* [Creations]. (Vol. 1). SPb. : Aleteia; K. : UTsYMM-Press, 742 p. (in Russian)
4. Akvynskyi, Foma. (2006). *Summa teolohyi* [The sum of theologies]: per. s lat. S. Eremeeva, A. Yudyna. (Part 1.). K.: Nyka-tsentr, SPb.: Aleteia, 560 p. (in Russian)
5. Pavlenko, O. (2011). *Tsyvilizatsiia. Politychna entsyklopediia* [Civilization. Political encyclopedia]. Redkol.: Yu. Levenets, Yu. Shapoval ta in. K. : Parlamentske vydavnytstvo, p. 770. (in Ukrainian)
6. Mechkovskaia, N. B. (1998). *Myfy y folklor. Yazyk y relyhyia. Lektsyy po fylolohyy y ystoryy relyhyi* [Myth and folklore. Language and religion. Lectures on philology and history of religions]. M.: Yzdatelskyi dom : Ahentstvo «Fayr», 352 p.; *Myfy narodov myra* [Myths of the peoples of the world] (1988). (Vol. 2), p. 300. (in Russian)
7. Sodomora, A. (Translator). (2004). 1982 *Dzherelo: Horatsii. Tvory* [Writings]. K.: Dnipro, 1982. E-Text: Biblioteka "Nova Doba"; Redahuvannia: Aerius (ae-lib.by.ru). (in Ukrainian)
8. Kelman, M., Nesprava, M., Tokarska, A., Vovk, V., Skrypa, Ye. (2020). Ontolohiia dobra i zla v rozuminni velykykh khrystyianskykh uchyteliv i sviatykh [An ontology of good and evil in the understanding of great Christian teachers and saints]. *Zhurnal yurydychnykh, etychnykh ta normatyvnykh pytan (Journal of legal, ethical and regulatory issues)*, 23, 5. pp. 1–8. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 21.02.2022
прийнята до друку 01.03.2022
The article: is received 21.02.2022
is accepted 01.03.2022

Бібліографія: Кельман М. С., Сивуля Т. М. Теоретична складність і практична значимість проявів взаємовпливу релігії та права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 61-68. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.61-68.

УДК 340.1

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.69-75

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

Криховецький Іван Зіновійович,

доктор юридичних наук, доцент, віце-президент

ЗВО «Університет Короля Данила»,

вул. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: ivan.krykhovetskyi@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2296-2185>

Мета. Метою нашого дослідження є визначення теоретичних підходів та характеристика ключових понять в контексті вивчення історії українського парламентаризму, на прикладі представницьких органів влади створених в імперії Габсбургів другої половини XIX – початку XX ст. **Методика.** Методологічну основу дослідження склав комплекс загальнонаукових, спеціально наукових й історичних методів, а також принципи історизму та об'єктивності. **Результати.** Розкрито ключові теоретичні і категоріально-понятійні підходи до вивчення історії українського парламентаризму. Визначено етимологію поняття парламентаризм, а також історичну традицію становлення парламентських інституцій на теренах України в XIX – на початку XX ст. Ми схильні вважати, що витоки класичного парламентаризму на українських землях слід шукати в другій половині XIX ст., коли в Галичині та Буковині, під впливом конституційних перетворень було започатковано крайові сейми, що стали вищими представницькими органами влади в краї. Закономірно, що це не була українська форма парламентаризму, однак практичний досвід отриманий українцями в стінах Галицького і Буковинського сеймів, а також імперського парламенту, був надзвичайно вагомим. **Наукова новизна.** Встановлено, що теоретичною основою дослідження діяльності Галицького сейму є поняття парламентаризм, нормотворча діяльність, алегат та ін. Усі вони, по-перше, вказують, що крайовий сейм був класичним прикладом представницького органу влади із вираженими законодавчими функціями. По-друге, доводять, що саме Галицький і Буковинський сейми були першими класичними парламентськими інституціями до роботи яких залучалися українські послы. Окрім того, існування сеймів мало вагомий вплив і на тогочасне суспільство, адже існуюча виборча система передбачала залучення широких прошарків суспільства до політичних процесів. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: парламентаризм, історія держави, крайовий сейм, нормотворча діяльність, сервітут, алегати, пропінація.

Ivan Krykhovetskyi

Doctor of Laws, Associate professor, Professor of the Department of Law of
King Danylo University,

35 Konoval'tsja St., Ivano-Frankivs, Ukraine, 76018

e-mail: ivan.krykhovetskyi@ukd.edu.ua

THEORETICALLY GO TO THE REVIEW OF HISTORY OF UKRAINIAN PARLIAMENTARISM

Purpose. The aim of our study is to identify theoretical approaches and characterize key concepts in the context of studying the history of Ukrainian parliamentarism, on the example of representative authorities created in the Habsburg Empire in the second half of the XIX – early XX century. **Method.** The methodological basis of the study was a set of general scientific, special scientific and historical methods, as well as the principles of historicism and objectivity. **Results.** Key theoretical and categorical-conceptual approaches to the study of the history of Ukrainian parliamentarism are revealed. The etymology of the concept of parliamentarism is determined, as well as the historical tradition of the formation of parliamentary institutions in Ukraine in the XIX - early XX centuries. We tend to believe that the origins of classical parliamentarism in Ukraine should be sought in the second half of the nineteenth century, when in Galicia and Bukovina, under the influence of constitutional changes, regional parliaments were established, which became the highest representative authorities in the region. Naturally, this was not a Ukrainian form of parliamentarism, but the practical experience gained by Ukrainians within the walls of the Galician and Bukovinian Seimas, as well as the imperial parliament, was extremely important. **Scientific novelty.** It is established that the theoretical basis for the study of the Galician Seimas is the concept of

parliamentarism, rule-making activities, allegations, etc. All of them, first of all, point out that the regional seimas was a classic example of a representative body of power with pronounced legislative functions. Secondly, it is argued that the Galician and Bukovinian Seimas were the first classical parliamentary institutions to involve Ukrainian ambassadors. In addition, the existence of the Seimas had a significant impact on the society of that time, because the existing electoral system provided for the involvement of broad sections of society in political processes. **Practical significance.** The results of the study can be used in further historical and legal research, preparation of special courses.

Key words: parliamentarism, history of the state, regional seimas, rule-making activity, easement, allegates, propination.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, історія української державності, владних інститутів, традицій законотворення є затребуваною та актуальною, як з наукової, так і суспільної точок зору. Особливу увагу в цьому ракурсі заслуговує традиція парламентських інституцій. Саме парламентаризм є свідченням приналежності України до європейської традиції державотворення, демократичних ідеологем, ліберального типу ідеології й дотримання принципів народовладдя. Ще з Давньоруських часів, у державній практиці утвердилося існування представницьких органів влади з широкими повноваженнями. Однак, утвердження парламентаризму стало можливим тільки в умовах впровадження чітких конституційних форм державного правління, коли парламент чи будь-який інший представницьких орган був не тільки опозицією чи альтернативою владі монарха, а формував разом з ним цілісний державний апарат, закладаючи підвалини до системи поділу гілок влади на законодавчу та виконавчу.

Для української історико-правової традиції, питання витоків парламентаризму залишається дискусійним по сьогоднішній день. Як рудимент радянського минулого, утвердження парламентаризму асоціюється виключно з утвердженням радянських органів влади, але якщо це дійсно так, то «антинародний» характер радянських органів влади, в тому числі й Верховної Ради УРСР, нівелюють будь-які твердження про традиційно український характер законотворчої практики, що мала місце в той час.

На нашу думку, для України, традицію класичного парламентаризму варто виводити з XIX ст. коли на західноукраїнських землях, що входили до складу імперії Габсбургів, було запроваджено представницькі органи влади – імперський парламент та крайові сейми. Характерно, що крайові сейми створені у 1861 р. не були першими органами публічної влади, адже ще в кінці XVIII ст. під впливом реформ освіченого абсолютизму в Австрійській імперії, було створено станові сейми, які були швидше даниною місцевій аристократії за виявлений лібералізм. Певні спроби запровадження парламентських інституцій було впроваджено у 1848-1849 рр. коли в умовах «Весни народів», окремі українці Галичини та Буковини були обрані послами до імперського парламенту, але робота останнього з настанням контрреволюції була припинена. Відповідно, саме Галицький та Буковинський сейм можна вважати першим повноцінними парламентськими інституціями на території України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед сучасних дослідників відсутній єдиний підхід до пошуку витоків українського парламентаризму та теоретичних підходів до його вивчення. Методологічною основою нашого дослідження стали праці Ч.Вайза, В.Горбатенка, В.Гошовської, П.Кислого, Є.Мироненка, В.Питльованої, В.Петришина, В.Рум'янцева, Н.Тимочка, В.Шаповала, Ю.Шемшученка та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення теоретичних підходів та характеристика ключових понять в контексті вивчення історії українського парламентаризму, на прикладі представницьких органів влади створених в імперії Габсбургів другої половини XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеризуючи теоретичні підходи до вивчення українського парламентаризму, доцільно конкретизувати кілька ключових проблем: по-перше, пошук історичних витоків українського парламентаризму; по-друге, визначити зміст і розуміння поняття парламентаризм; по-третє, охарактеризувати основні поняття, які властиві для системи парламентаризму досліджуваного періоду.

Стосовно пошук історичних витоків українського парламентаризму, то серед українських науковців немає усталеної думки на рахунок цього питання. Частина науковців продовжуючи радянську наукову традицію вказують про правонаступність Верховної Ради України та Верховної Ради УРСР, як наслідок початком українського парламентаризму вважають 1920-ті рр. Є також група українських дослідників, які початком українського парламентаризму вважають формування представницьких органів влади у 1917 р., тобто Центральну Раду [7, с. 71]. У цьому випадку, основним аргументом є той факт, що цей представницький орган влади сформувався в умовах відродження української державності. Ми не погоджуємося, ані з першою, ані з другою точкою зору. По-перше, українська традиція державотворення більша як радянська, і органи влади, які функціонували були створені однозначно не на початку 1920-х рр. По-друге, Центральна Рада з моменту свого створення не займалася повноцінною законодавчою діяльністю.

Є також і частина фахових українських науковців, що пропонують вважати початком українського парламентаризму 1990 рік, коли було прийнято «Декларацію про державний суверенітет». Цю думку активно відстоює Ю.Шемшученко, і аргументує її тим, що саме Декларація закріпила за Верховною Радою статус законодавчого органу влади [12, с. 99]. Ця думка має рацію, за винятком того, що парламентські інституції, що функціонували на українських землях мають тривалу історичну традицію.

Власне парламентською інституцією, що існувала на українських землях і поднювала українську та західноєвропейську традицією парламентаризму був Галицький сейм. Відповідно, ми схильні вважати, що витoki класичного парламентаризму на українських землях слід шукати в другій половині XIX ст., коли в Галичині та Буковині, під впливом конституційних перетворень було започатковано крайові сейми, що стали вищими представницькими органами влади в краї. Закономірно, що це не була українська форма парламентаризму, однак практичний досвід отриманий українцями в стінах Галицького і Буковинського сеймів, а також імперського парламенту, був надзвичайно вагомим. З огляду на це, слушною є думка українських дослідників, які вказують, що парламентаризм не потрібно ототожнювати «з якими-небудь конкретними формами державного правління» [4, с. 5].

Власне теза про недоцільність ототожнення парламентаризму з конкретними формами державного правління, є ключовою в контексті нашого дослідження. По-перше, такий підхід властивий для більшості сучасних країн та більшості європейських держав XIX – початку XX ст. По-друге, таке формулювання дозволяє чітко прослідкувати історичну традицію державотворення й досвід існування окремих владних інституцій на теренах України, навіть в умовах відсутності національної державності.

Стосовно розуміння поняття парламентаризм, то «Політологічний енциклопедичний словник», трактує його, як поняття, що охоплює і форму організації державної влади, і конкретний спосіб управління державою, механізм взаємодії парламенту з інститутами виконавчої і судової гілок влади, і систему взаємодії держави і суспільства [3; 6, с. 463].

Стосовно змісту і розуміння парламентаризму, то ми погоджуємося із формулюванням запропонованим В. Гошовською, що «парламентаризм – це діюча система державного управління, яка прагне до забезпечення правового функціонування життя суспільства» [1, с. 58]. Слід зауважити, що дослідниця зауважує, що це сучасне розуміння парламентаризму, а для XIX – початку XX ст. воно було зовсім іншим, але в межах Галичини виконувало практично таке ж завдання – регулювало суспільні відносини і забезпечувало внутрішній розвиток суспільства. Відповідно, сучасне розуміння парламентаризму як, процесу функціонування парламенту – постійно діючого єдиного органу законодавчої влади, сформованого за принципом загального, рівного, прямого виборчого права [2], не відповідає реаліям XIX – початку XX ст.

Виходячи з цього, під «системою парламентаризму» ми розуміємо сукупність органів державної влади, яка функціонує на основі конституційних норм і покликана регулювати суспільні відносини в країні, чи в окремому регіоні (у випадку федеративного чи монархічного устрою).

Одночасно, вважаємо доцільно конкретизувати розуміння поняття «парламентаризму» у європейській політичній і правовій практиці. Там сформувалося два підходи. Перший розуміє парламентаризм – як спосіб, форму контролю над виконавчою владою; другий – як спосіб поділу влади за якого саме парламент підтверджує демократичну легітимність політичної системи [14].

Ну і ключова проблема в контексті аналізу саме української традиції парламентаризму XIX – початку XX ст., є характеристика властивої для того часу професійної термінології. Основоположним терміном, що розкриває характер і зміст системи парламентаризму є «нормотворча діяльність», яка була складовою в роботі депутатів сейму і виступала основним інструментом в процесі регулювання внутрішнього господарського, фінансового та культурно-освітнього життя. На думку О. Петришина, «нормотворчість – це діяльність уповноважених на це суб'єктів з розроблення, розгляду, прийняття та офіційного оприлюднення нормативно-правових актів, яка здійснюється за визначеною процедурою» [9, с. 201]. Ми цілком погоджуємося із таким формулюванням, оскільки не зважаючи на сучасний зміст, воно цілковито відображає процес законотворення другої половини XIX ст., розкриваючи не тільки процес прийняття нормативно-правових актів, а й учасників цього процесу. Згідно офіційного статусу, основним обов'язком депутатів крайових сеймів імперії Габсбургів було формування нових законів, що мали регулювати суспільні та соціально-економічні відносини в провінції. По-перше, сфера повноважень і поле законодавчої ініціативи було досить вузьким і зводилося до регулювання господарських, адміністративних, фінансових і культурно-освітніх питань і то у випадку. Якщо вони не попадали під пряму дію імперського законодавства. По-друге, прийнятий у стінах сейму нормативно-правовий акт, набував чинності тільки у випадку його підписання імператором, що не завжди відбувалося вчасно. Однак, слід зауважити, що нормотворча діяльність сеймів була обмеженою, а його вплив на політичне життя провінції визначався правовим статусом провінції в складі імперії та рівнем політичної активності народності, що заселяла провінцію.

У сучасному розумінні, прийняті в сеймах закони, які були не ратифіковані, можна кваліфікувати, як законодавчі проекти, оскільки вони не мали юридичної сили.

Загалом, дослідження діяльності крайових сеймів XIX ст. суттєво збагачує історико-правову науку новою термінологією. При цьому одні з цих понять є традиційними, а інші – новими. Так, такі поняття, як «стенограма», «алегат», «депутат» є традиційними для

системи парламентаризму, а їх сучасне розуміння відповідає їхньому змісту другої половини XIX – початку XX ст. Стенографування сеймових засідань було обов'язковим і законодавчо регулювалося. На превеликий жаль не всі стенографічні звіти з часу функціонування крайових сеймів збереглися, в окремі роки вони просто не велися. Алегати, виходячи з етимологічного розуміння поняття були своєрідними додатками до стенограм – збірниками прийнятих у сеймі законів, що отримали імперську ратифікацію. Статус «депутата» у XIX ст. практично не відрізнявся від сучасного: державне утримання, право законодавчої ініціативи, статус у суспільстві.

Новими категоріально-понятійними формами, можна вважати такі поняття, як «індемнізаційний рахунок», що був – специфічною формою компенсації поміщикам і землевласникам за ліквідацію кріпацтва. Дискусії стосовно затвердження індемнізаційних рахунків були досить активними, оскільки депутати, мали можливість в такий спосіб розпоряджатися значними матеріальними ресурсами й відповідно отримувати підтримку від колишніх поміщиків-землевласників. Також, багато колишніх поміщиків і великих землевласників були депутатами сейму. Для прикладу в Галичині індемнізація офіційно була затверджена 1858 р. і передбачала повернення 5% облігаціями впродовж 40 років [10].

Стосовно поняття «сервітут», то воно формально має два значення. З одного боку, сервітут – це обмежене право користування землею, а з іншого – обмежене речове право на користування землею іншого власника, з певними обмеженнями, що встановлювалися законом або договором [13, с. 594]. Сервітути набули особливого поширення після скасування кріпацтва у 1848 р. й стали основним об'єктом критики з боку селянства та сеймових послів, які представляли інтереси селян. Причиною цього було те, що у народній правосвідомості ліса, озера, річки, пасовиська, та інші об'єкти спільного користування, не могли комусь належати і були у вільному доступі для всіх хто мав на меті їх використовувати [8, с. 141].

Специфічним і властивим для системи парламентаризму XIX ст. було поняття «пропінації». Це поняття було рудиментом феодалізму і передбачало виняткове право поміщиків на виробництво та реалізацію алкоголю. В окремий період це право активно почали набувати євреї. З огляду на високу вартість акцизу, який необхідно було сплачувати в державний бюджет, а також монополію окремих етнічних груп, не всі бажаючі, навіть ті які мали матеріальні ресурси могли отримати право пропінації. Це питання окрім фінансової складової мало своїм наслідком важливу соціальну проблему – ріст алкоголізму серед українського населення, а також боргових зобов'язань перед виробниками та реалізаторами алкоголю.

Висновки. Таким чином, теоретичною основою вивчення історії парламентаризму в Україні є поняття парламентаризм, нормотворча діяльність, алегат та ін. Усі вони, по-перше, вказують, що крайові сейми імперії Габсбургів, зокрема Галицький та Буковинський, були класичними прикладами представницького органу влади із вираженими законодавчими функціями. По-друге, доводять, що саме крайові сейми були першими класичними парламентськими інституціями до роботи яких залучалися українські послы. Окрім того, існування сеймів мало вагомий вплив і на тогочасне суспільство, адже існуюча виборча система передбачала залучення широких прошарків суспільства до політичних процесів.

Список використаних джерел

1. Гошовська В. Спеціальність «Парламентаризм» у сучасних умовах підготовки керівних кадрів. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 4. С. 57-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2012_4_9.
2. Кислий П., Вайз Ч. Становлення парламентаризму в Україні: На тлі світового досвіду. К.: Абрис, 2000. 414 с.
3. Мироненко Є. Політологічний аналіз теорії дослідження парламентаризму: умови розвитку в сучасній Україні. *Персонал: журн. інтелект. еліти*. 2007. № 6. URL: <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=515>.
4. Гошовська В. А., Пашко Л. А., Задоя К. Ф. Парламентаризм в Україні. Державно-управлінські механізми реалізації функцій законодавчої влади: навч.-метод. матеріали. К.: НАДУ, 2013. 48 с.
5. Питльована В. Повноваження Галицького станового сейму (1775–1848 рр.). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 2009. №3. С. 1-6.
6. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд.: В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. К.: Генеза, 2004.
7. Рум'янцев В. Центральна Рада: становлення українського парламентаризму. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 4. С. 71.
8. Сервітутне право на українських землях Російської та Австро-Угорської імперій в XIX ст. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 135-142.
9. Теорія держави і права: підручник / За ред. О.В.Петришина. Х.: Право, 2015. 368с.
10. Тимочко Н. Економічна історія України: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2005. 204 с.
11. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс: підручник. К. : Юрінком Інтер, 2008. 480 с.
12. Шемшученко Ю. С. Проблеми українського парламентаризму у світлі конституційної реформи в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 2 (7). С. 99.
13. Юридичний словник-довідник / За ред. Ю. С. Шемшученка. К.: Феміна, 1996. С. 594.
14. Tiilikainen T. The concepts of parliamentarism in the EU's political system: approaching the choice between two models. *FIAA Working Paper*, 2019. № 108. URL: <https://www.fiia.fi/en/publication/the-concepts-of-parliamentarism-in-the-eus-political-system>.

References

1. Hoshovska, V. (2012). *Spetsialnist «Parlamentaryzm» u suchasnykh umovakh pidhotovky kerivnykh kadriv* [Specialty «Parliamentarism» in modern conditions of management training]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, 4, pp. 57-63. Retrived from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2012_4_9. (in Ukrainian)
2. Kyslyi, P., Vaiz, Ch. (2000). *Stanovlennia parlamentaryzmu v Ukraini: Na tli svitovoho dosvidu* [Formation of parliamentarism in Ukraine: Against the background of world experience]. K.: Abrys. 414 p. (in Ukrainian)
3. Myronenko, Ye. (2007). *Politolohichniy analiz teorii doslidzhennia parlamentaryzmu: umovy rozvytku v suchasnii Ukraini* [Political science analysis of the theory of the study of parliamentarism: conditions of development in modern Ukraine]. *Personal: zhurn. intelekt. Elity*, 6. Retrived from: <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=515>. (in Ukrainian)

4. Hoshovska, V. A., Pashko, L. A., Zadoia, K. F. (2013). *Parlamentaryzm v Ukraini. Derzhavno-upravlinski mekhanizmy realizatsii funktsii zakonodavchoi vlady: navch.-metod. Materialy* [Parliamentarism in Ukraine. State-administrative mechanisms of realization of functions of legislative power: teaching method. materials]. K.: NADU, 48 p. (in Ukrainian)
5. Pytlovana, V. (2009). *Povnovazhennia Halytskoho stanovoho seimu (1775–1848 rr.)* [Powers of the Galician Estates of the Sejm (1775–1848)]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 3, pp. 1-6. (in Ukrainian)
6. Horbatenko, V. P. (Comps.). (2004). *Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk* [Political science encyclopedic dictionary]. K.: Geneza. (in Ukrainian)
7. Rumiantsev, V. (1997). *Tsentralna Rada: stanovlennia ukrainskoho parlamentaryzmu* [Central Rada: the formation of Ukrainian parliamentarism]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 4, p. 71. (in Ukrainian)
8. *Servitutne pravo na ukrainskykh zemliakh Rosiiskoi ta Avstro-Uhorskoï imperii v XIX st.* [Easement law in the Ukrainian lands of the Russian and Austro-Hungarian empires in the XIX century] (2010). *Derzhava i pravo*, 50, pp. 135-142. (in Ukrainian)
9. Petryshyna, O. V. (Ed.). (2015). *Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk* [Theory of State and Law: a textbook]. Kh.: Pravo, 368 p. (in Ukrainian)
10. Tymochko, N. (2005). *Ekonomichna istoriia Ukrainy: Navch. posib.* [Economic History of Ukraine: Textbook. way]. K.: KNEU, 204 p. (in Ukrainian)
11. Shapoval, V. (2008). *Konstytutsiine pravo zarubizhnykh krain. Akademichnyi kurs: pidruchnyk* [Constitutional law of foreign countries. Academic course: textbook]. K.: Yurinkom Inter, 480 p. (in Ukrainian)
12. Shemshuchenko, Yu. (2008). *Problemy ukrainskoho parlamentaryzmu u svitli konstytutsiinoi reformy v Ukraini* [Problems of Ukrainian parliamentarism in the light of constitutional reform in Ukraine]. *Strateh. Priorytety*, 2 (7), p. 99. (in Ukrainian)
13. Shemshuchenka, Yu. S. (Ed.). (1996). *Iurydychnyi slovnyk-dovidnyk* [Legal dictionary-reference book]. K.: Femina, p. 594. (in Ukrainian)
14. Tiilikainen, T. (2019). The concepts of parliamentarism in the EUs political system: approaching the choice between two models. *FIAA Working Paper*, 108. Retrieved from: <https://www.fiaa.fi/en/publication/the-concepts-of-parliamentarism-in-the-eus-political-system>. (in English)

Стаття: надійшла до редакції 04.03.2022
прийнята до друку 18.03.2022
The article: is received 04.03.2022
is accepted 18.03.2022

Бібліографія: Криховецький І. З. Теоретичні підходи до вивчення історії українського парламентаризму. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 69-75. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.69-75.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І
ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО.
СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.7(477)

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.76-84

СТАТУС ДІТЕЙ СИРІТ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Андрухів Олег Ігорович,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права
ЗВО «Університет Короля Данила», м. Івано-Франківськ, с. Вовчинець,
вул. Потічна, 1 Д, кв. 100, 76006
e-mail: oleh.andrukhiv@ukd.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4871-0143>

Мета. Метою нашого дослідження є вивчення історичного досвіду запобігання безпритульності і бездоглядності дітей-сиріт, а також характеристика правових норм, що гарантують захист дітей-сиріт в умовах війни. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення теоретичного та джерельного матеріалу і подальшого формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались принципи об'єктивності та системності, а також загальнонаукові, спеціально-юридичні та спеціально-історичні методи наукового пізнання: аналізу, синтезу, компаративний, функціонально-юридичний, системно-історичний. **Результати.** Проблему дітей-сиріт варто розглядати крізь призму аналізу історичного досвіду виникнення такого явища та боротьби з ним; причин виникнення безпритульності та бездоглядності дітей-сиріт; процедуру взяття під опіку, усиновлення й виховання дітей-сиріт; інформаційну політику держави у сфері захисту дітей-сиріт. Дотримання прав дитини є основоположним завданням держави та громадянського суспільства. Особливо актуалізується ця проблема в умовах війни, коли дитина завжди є найменш захищеною. Статистичні відомості про кількість дітей, що осиротіли внаслідок війни (починаючи з 2014 року), кількість дітей, що насильно вивезені на територію Росії, внутрішнє переміщення дітей-сиріт з територій де ведуться бойові дії, свідчить про гостроту проблеми і необхідність консолідації суспільства для вирішення цієї проблеми. **Наукова новизна.** Проаналізовано історичні аспекти запобігання дитячої безпритульності, визначено причини виникнення такого явища; вказано на зміни, що відбулися в національному законодавстві стосовно процедури взяття під опіку, усиновлення й виховання дітей-сиріт. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: діти-сироти, безпритульні діти, інформаційна політика держави, національне законодавство, соціальний захист.

Oleh Andrukhiv

Doctor of Laws, Associate professor, Professor of the Department of Law of King Danylo University, street Potichna, 1 D, square. 100, p. Vovchinets, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76006
e-mail: oleh.andrukhiv@ukd.edu.ua

STATUS OF ORPHAN CHILDREN IN UKRAINE IN WAR

Purpose. The aim of our study is to study the historical experience of preventing homelessness and neglect of orphans, as well as the characteristics of legal norms that guarantee the protection of orphans in wartime. **Method.** The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of theoretical and source material and further formulation of relevant conclusions and recommendations. The study used the principles of objectivity and systematicity, as well as general scientific, special legal and special historical methods of scientific knowledge: analysis, synthesis, comparative, functional-legal, system-historical. **Results.** The problem of orphans should be considered through the prism of the analysis of the historical experience of the emergence of such a phenomenon and the fight against it; causes of homelessness and neglect of orphans; the procedure for taking into care, adoption and upbringing of orphans; information policy of the state in the field of protection of orphans. Respect for the rights of the child is a fundamental task of the state and civil society. This problem is especially relevant in times of war, when the child is always the least protected. Statistics on the number of children orphaned

by the war (since 2014), the number of children forcibly deported to Russia, the internal movement of orphans from areas where hostilities are taking place, indicate the urgency of the problem and the need to consolidate society to address this problems. **Scientific novelty.** The historical aspects of preventing child homelessness are analyzed, the causes of this phenomenon are determined; the changes that have taken place in the national legislation regarding the procedure of taking into care, adoption and upbringing of orphans are pointed out. **Practical significance.** The results of the study can be used in further historical and legal research, preparation of special courses.

Key words: orphans, homeless children, information policy of the state, national legislation, social protection.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року актуалізувало і загострило проблему, що сформувалася ще на весні 2014 року – права дитини і захист дітей сиріт. Війна є неприпустимою формою вирішення міждержавних взаємин. Офіційні статистичні відомості станом на 28 травня 2022 року свідчать про 682 дитини, які постраждали від війни, зокрема 242 – загинули та 440 – отримали поранення [13]. Усвідомлюючи те, що ці цифри документально зафіксовані, й не відомо про жертви серед дітей на тимчасово окупованих територіях, зокрема Маріуполі, ця цифра може бути значно більшою. Ще менше інформації про кількість дітей, яких окупаційна влада насильно вивезла на територію Росії. Якщо станом на 31 березня поточного року, ця кількість становила близько 84 тис. неповнолітніх [5], то 27 квітня, згідно інформації уповноваженої Верховної Ради України з прав людини Людмили Денісової, до Росії вивезли понад 160 тис. українських дітей, з яких понад 2000 – діти-сироти [3]. На початок травня 2022 року до Росії вивезли 181 тисячу українських дітей [12].

Окрім цього, варто звернути увагу й на іншу проблему – права дітей-сиріт, яких евакуювали із зони бойових дій. Кількість таких дітей вимірюється сотнями. Характерно, що евакуація дітей-сиріт, дітей з інвалідністю відбувалася як в Західні області України, так і за межі держави. Висока ймовірність того, що чіткої фіксації переміщення дітей не здійснювалося. Власне наслідки війни, а також відомості Міністерства соціальної політики про те, що у Україні щороку сиротіє близько 10 тисяч дітей [2], свідчать про гостроту проблеми статусу дітей-сиріт в Україні і в найближчі роки ця проблема тільки зростатиме.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З огляду на соціальну і правову проблему статусу дітей-сиріт, в українській науці зростає кількість публікацій і яких розкриваються практичні аспекти допомоги дітям-сиротам, вивчається надання їм соціального захисту, процеси соціалізації та інтеграції в суспільство. Як наслідок, проблема правового статусу і допомоги дітям-сиротам досліджується педагогами, психологами, правниками.

У контексті нашого дослідження варто відзначити праці таких українських дослідників, як О.Боднарчук, В.Кузьмін, О.Потопахіна, О.Прокопенко, І.Чеховська та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є вивчення історичного досвіду запобігання безпритульності і бездоглядності дітей-сиріт, а також характеристика правових норм, що гарантують захист дітей-сиріт в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчаючи правовий статус дітей-сиріт в умовах війни, необхідно розкрити кілька ключових моментів: історичний досвід виникнення такого явища та боротьби з ним; причини виникнення безпритульності та бездоглядності дітей-сиріт; процедура взяття під опіку, усиновлення й виховання дітей-сиріт; інформаційна політика держави у сфері захисту дітей-сиріт.

Характерно, що наведені причини збільшення кількості сиріт є історично обумовленими. Особливо такий історизм прослідковується крізь призму аналізу «радянської спадщини». Власне, ми можемо спостерігати певну історичну аналогію з процесами радянзації західноукраїнських земель у 1939-1941 роках та у повоєнній десятиліття. Тільки з лютого 1940 р. до червня 1941 р. органами НКВС із Волинської, Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської, Рівненської областей, виселено у віддалені регіони СРСР від 190 до 230 тис. осіб із категорії так званих «ворогів народу». Серед цієї кількості осіб було багато неповнолітніх осіб та дітей-сиріт. Характерно, що впродовж останніх місяців у інформаційному просторі ми спостерігаємо за популяризацією так званих «фільтраційних таборів» для українців на окупованих територіях. Однозначно, що в подібні місця потрапляють і неповнолітні. Відповідно, воєнні дії, є ключовою причиною стрімкого зростання кількості дітей-сиріт, а також дітей, що залишаються без опіки та піклування. З огляду на те, що військові дії в східних регіонах країни тривають з 2014 р., а також природні фактори смертності, щороку, в Україні сиротами стають близько 10 тис. дітей [2]. Певним позитивом в цьому плані можна вважати те, що 97% «осиротілих і позбавлених батьківського піклування дітей зараз влаштовані в прийомні сім'ї, дитбудинку сімейного типу, або передані під опіку та піклування» [2].

Детально характеризувати причини виникнення дитячої безпритульності й зростання кількості дітей-сиріт ми не будемо. Це деталізовано у працях І.Чеховської [16], В.Кузьміна. Саме останній слушно зауважив, що «сучасна соціально-економічна та військово-політична ситуація в Україні призводить до поширення феномену сирітства» [6, с. 6].

Характеризуючи нормативно-правову базу, що регулює процедуру захисту дітей сиріт, то це є насамперед Конституція України; Житловий Кодекс України (перейменований 24 лютого Житловий кодекс Української РСР); Закони України «Про охорону дитинства»; «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»; Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2005 року № 823 «Про затвердження Порядку надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку». Окрім того, Україна керується і рядом міжнародних документів, зокрема Конвенцією ООН про права дитини, у відповідності до якої у 2009 р. було прийнято Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року»» [10, с. 9].

У згаданих нормативних актах, подається чітке розуміння змісту понять дитина-сирота, дитина позбавлена батьківського піклування та безпритульна дитина. Так, у відповідності до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», «дитина-сирота – дитина, в якій померли чи загинули батьки; діти, позбавлені батьківського піклування, – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням

батьків на тимчасово окупованій території України або в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та безпритульні діти» [9]. Останнє поняття окремо конкретизовано, і національне законодавство під категорією безпритульних дітей розуміє дітей «які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання» [9].

У національному законодавстві загалом виокремлюється два види дітей-сиріт: діти-сироти (біологічні сироти) та діти, позбавлені батьківського піклування (соціальні сироти) [1, с. 320]. Вважаємо, що необхідно ще більш детально розмежувати ці поняття і ввести категорію дітей-сиріт, які втратили батьків під час військових дій.

В умовах повномасштабного вторгнення Росії, після 24 лютого 2022 р. було прийнято ряд змін до чинного законодавства, які зокрема спрощували процедуру перетину кордону неповнолітніми та дітьми-сиротами. Так, у відповідності до постанови Кабінету Міністрів України №166 від 28.02.2022 «Про внесення змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України», під час воєнного стану, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування зможуть виїхати закордон за спрощеною процедурою [4].

Закон передбачає, що спрощена процедура поширюється на:

- дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які не досягли 18 років, та перебувають цілодобово в закладах різних типів, форм власності та підпорядкування,
- дітей, які не досягли 18 років, не мають статусу дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування, але перебувають цілодобово в закладах різних типів, форм власності та підпорядкування,
- дітей, влаштованих до сімей патронатних вихователів, які не досягли 18-річного віку.

Для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають цілодобово в закладах різних типів, передбачена можливість виїзду за кордон під час надзвичайного або воєнного стану за наявності лише:

1. Паспорт громадянина України або свідоцтва про народження дитини (за відсутності паспорта) або документів, що містять відомості про особу, визнаних Держприкордонслужбою;
2. Наказ директора закладу (або особи, яка його заміщує), де проживала дитина, про виїзд дітей за межі України [8].

Такі діти можуть виїжджати за кордон у супроводі законного представника або іншої уповноваженої ним особи.

Діти, які не мають статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, але перебувають цілодобово в закладах різних типів, форм власності та підпорядкування, а також для дітей, влаштованих до сімей патронатних вихователів, також потрібні лише два документи для перетину кордону під час надзвичайного або воєнного стану:

1. Паспорт громадянина України або свідоцтво про народження дитини (за відсутності паспорта), або документи, що містять відомості про особу, визнані Держприкордонслужбою;
2. Один з наступних документів:
 - наказ директора закладу (або особи, яка його заміщує), де проживала дитина, про виїзд дітей за межі України,

- рішення органу опіки та піклування чи військової адміністрації про виїзд дітей за межі України,

- рішення органу опіки та піклування чи військової адміністрації або наказ служби у справах дітей про влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя [8].

Характерно, що не залежно від статусу дитини, неповнолітні повинні перетинати кордон тільки у супроводі супроводжуючого. Останні, зобов'язані протягом одного робочого дня поставити дітей на консульський облік у консульській установі України в країні перебування. Консульська установа протягом одного робочого дня зобов'язана через МЗС поінформувати Нацсоцслужбу про постановку дітей на консульський облік [4].

Важливим питанням, що актуалізувалося в умовах війни стала можливість всиновлення чи взяття під опіку дітей-сиріт. В публічному просторі поширюється інформація про заборону здійснення відповідних дій в умовах війни, однак українське законодавство, що регулює процедуру усиновлення змін не зазнало. Єдине обмеження полягає в тому, що усиновлення дітей, які перебувають на території України, провадиться лише в тих регіонах, де немає воєнних дій та працюють державні органи влади України і тільки по відношенню до тих дітей щодо яких вдалося встановити обставини життя їх батьків або інших родичів [14]. Відповідно, варто не піддаватися емоційним спекуляціям і керуватися виключно інтересами дитини, які забезпечуються нормами чинного законодавства, що регулюють питання усиновлення.

Загалом, процедура усиновлення на час воєнного стану не змінювалася і не набувала жодних інших форм, в тому числі ні спрощення ні ускладнення. Згадана процедура відбувається на загальних підставах і у відповідності до Сімейного Кодексу України та постанови Кабінету Міністрів України №905 від 08.10.2008 року, якою затверджено «Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей».

Чинне законодавство визначає, що основними чинниками, що «ускладнюють» процедуру усиновлення, є знову ж таки норма про інтереси дитини, а тому інституції, що відповідають за процедуру усиновлення відмовляють в усиновленні коли:

- «є надія на успішний розшук і возз'єднання сім'ї в найкращих інтересах дитини,
- ще не минув розумний період (зазвичай принаймні два роки), протягом якого були зроблені всі можливі кроки для розшуку батьків або інших членів сім'ї, що вижили» [14].

Усі інші вимоги стосуються осіб, що виявили бажання усиновити дитину.

Наразі, з огляду на воєнний стан, основними чинниками, що ускладнюють процедуру усиновлення є наступні:

- «в окремих регіонах, де відбуваються активні бойові дії, служби у справах дітей та суди тимчасово не здійснюють повною мірою своїх повноважень, а тому в цих регіонах не можливо організувати процес усиновлення.

- в умовах воєнного стану, коли люди можуть перебувати в облозі без зв'язку, у полоні або у лікарні із пораненнями різної складності, вкрай тяжко встановити обставини життя батьків чи інших родичів дитини.

- в умовах воєнного стану особи, які хочуть усиновити дитину, не завжди матимуть можливість зібрати необхідні документи, підтвердити наявність житла та постійного доходу й створити для дитини належні умови для виховання та розвитку» [14].

Ну і завершальною проблемою, що в умовах війни набуває першочергового значення – є інформаційна політика держави у сфері забезпечення процедури усиновлення чи взяття під опіку. Власно, ключовою є потреба у зруйнуванні міфу, що в

умовах воєнного стану заборонено всиновлювати дітей. Цей міф появився внаслідок активного заклику в соціальних мережах терміново всиновлювати дітей, яких евакуювали з районів бойових дій на Західну Україну.

Позитивом можна вважати те, що в сучасних умовах існує активна участь органів державної влади в дотриманні прав дітей-сиріт. Окрім того, активно діють міжнародні інституції, зокрема Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) [17], яке реалізує в Україні програму «Права людини в дії», яка виконується Українською Гельсінською спілкою з прав людини. Власне USAID підготували цінні інформаційні матеріали стосовно процедури усиновлення в умовах воєнного стану. З матеріалами програми можна ознайомитися на офіційній інтернет-сторінці установи [15].

Закономірно, що говорячи про дії держави спрямовані на забезпечення прав дітей-сиріт реалізовувалися по різному в мирний час і час війни. Однак, загалом, можна погодитися з думкою П.Прокопенко, що «існуючий в державі механізм не може повністю усунути проблему соціального сирітства в Україні, можливо тільки здійснити заходи щодо його профілактики шляхом проведення профілактичної роботи серед населення та забезпечення реалізації взятих державою зобов'язань щодо повного державного забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [11, с. 32]. Воєнні дії, починаючи з 2014 р. стали однією із ключових факторів впливу на зростання числа дітей-сиріт, відповідно існуючі соціальні фактори відійшли на другий план.

Висновки. Таким чином, дотримання прав дитини є основоположним завданням держави та громадянського суспільства. Особливо актуалізується ця проблема в умовах війни, коли дитина завжди є найменш захищеною. Статистичні відомості про кількість дітей, що осиротіли внаслідок війни (починаючи з 2014 року), кількість дітей, що насильно вивезені на територію Росії, внутрішнє переміщення дітей-сиріт з територій де ведуться бойові дії, свідчить про гостроту проблеми і необхідність консолідації суспільства для вирішення цієї проблеми. З одного боку держава, а з іншого громадянське суспільство мають вжити заходів для дотримання прав дитини, гарантування їм безпеки й по можливості пошуку нової сім'ї. Першочерговим завданням держави, окрім гарантування прав дітей-сиріт, є ведення активної інформаційної політики спрямованої на розвінчування міфу про неможливість усиновлення чи взяття під опіку дітей-сиріт в умовах воєнного часу, адже здорова і повноцінна сім'я, це основне місце де дитина стає повноцінним членом суспільства

Список використаних джерел

1. Боднарчук О. І. Ефективність нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 316-321.
2. В Україні зросла кількість осиротілих дітей. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/08/novyna/suspilstvo/ukrayini-zrosla-kilkist-osyrotilyx-ditej>.
3. Геноцид дітей України: для чого Росія їх вивозить, чому всиновлює, які шанси їх повернути. URL: <https://life.liga.net/istoriyi/article/genotsid-detey-ukrainy-dlya-chego-rossiya-ih-vyvozit-pochemu-usynovlyayet-kakie-shansy-vernut>.
4. Державне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. URL: <https://cutt.ly/wJitOjP>.

5. До Росії насильно вивезли понад 400 тисяч українців, зокрема 84 тисячі дітей – Денісова. URL: <https://zmina.info/news/denisova-do-rosiyi-nasylny-vyvezly-402-tysyach-ukrayincziv-zokrema-84-tysyachi-ditej/>.
6. Кузьмін В. В. Теоретичний аналіз проблеми інтеграції у суспільства дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: соціально-психологічний аспект. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*, 2017. №1. С. 3-8.
7. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: поняття та види. URL: http://sn-jurid.crimea.edu/arhiv/2010/uch_23_2law/016_potopahina.pdf/.
8. Про внесення змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України: постанова Кабінету міністрів України № 264 від 12 березня 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264-2022-%D0%BF#Text>.
9. Про охорону дитинства: Закон України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 30, Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
10. Прокопенко О. С. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування в Україні. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, 2018. 4(8), Vol. 2. С. 9-15.
11. Прокопенко О. С. Державна політика щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Державне управління*. 2017. Т. 305. Вип. 293. С. 29-33.
12. Росіяни незаконно вивезли 181 тисячу українських дітей – омбудсмен. URL: <https://suspilne.media/234957-rosiani-nezakonno-vivezli-181-tisacu-ukrainskih-ditej-ombudsmen/>.
13. Станом на ранок 28 травня з початку вторгнення рф в Україні загинуло 242 дитини, постраждало – 440. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/news_details/stanom-na-ranok-28-travnnya-z-pochatku-vtorgnennya-rf-v-ukrayini-zaginulo-242-ditini-postrazhdalo-440.
14. Усиновлення та тимчасове влаштування дітей в умовах воєнного стану. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/usynovlennia-ta-tymchasove-vlashtuvannia-ditey-v-umovakh-voiennoho-stanu/>.
15. Усиновлення та тимчасове влаштування дітей в умовах воєнного стану. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2022/03/usynovlennya_PBD_A4.pdf
16. Чеховська І. В. Державна сімейна політика в Україні: теорія та практика реалізації. Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня «Рута», 2013. 736 с.
17. USAID Ukraine. URL: <https://www.usaid.gov/ukraine>.

References

1. Bodnarchuk, O. I. (2014). *Efektivnist normatyvno-pravovykh aktiv u sferi zakhystu prav ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia* [Effectiveness of normative legal acts in the field of protection of the rights of orphans and children deprived of parental care]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 73, pp. 316-321. (in Ukrainian).
2. The number of orphaned children has increased in Ukraine. Retrived from: <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/08/novyna/suspilstvo/ukrayini-zroslo-kilkist-osyrotilyx-ditej>. (in Ukrainian).
3. Genocide of children of Ukraine: why Russia takes them out, why adopts, what are the

chances to return them] Retrived from: <https://life.liga.net/istoriyi/article/genotsid-detey-ukrainy-dlya-chego-rossiya-ih-vyvozit-pochemu-usynovlyaet-kakie-shansy-vernut>. (in Ukrainian).

4. State support for orphans and children deprived of parental care] Retrived from: <https://cutt.ly/wJitOjP>. (in Ukrainian).

5. More than 400,000 Ukrainians were forcibly deported to Russia, including Denisov's 84,000 children] Retrived from: <https://zmina.info/news/denisova-do-rosiyi-nasylny-vyvezly-402-tysyach-ukrayincziv-zokrema-84-tysyachi-ditej/>. (in Ukrainian).

6. Kuzmin, V. V. (2017). *Teoretychnyi analiz problemy intehtratsii u suspilstva ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia: sotsialno-psykholohichnyi aspekt* [Theoretical analysis of the problem of integration into society of orphans and children deprived of parental care: socio-psychological aspect]. *Aktualni problemy pedahohiky, psykholohii ta profesiinoi osvity*, 1, pp. 3-8. (in Ukrainian).

7. Potopakhina, O. M. *Sotsialnyi zakhyst ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia: poniattia ta vydy* [Social protection of orphans and children deprived of parental care: concepts and types]. Retrived from: http://sn-jurid.crimea.edu/arhiv/2010/uch_23_2law/016_potopahina.pdf/. (in Ukrainian)

8. On amendments to the Rules of crossing the state border by citizens of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 264 (2022, March 12). Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264-2022-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)

9. On the protection of childhood: Law of Ukraine. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001, 30, st.142. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>. (in Ukrainian)

10. Prokopenko, O. S. (2018). *Sotsialny zakhyst dite-syrit ta ditei pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia v Ukraini* [Social protection of orphans and children deprived of parental care in Ukraine]. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, 4(8), Vol, 2, pp. 9-15. (in Ukrainian)

11. Prokopenko, O. S. (2017). *Derzhavna polityka shchodo sotsialnoho zakhystu ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia* [State policy on social protection of orphans and children deprived of parental care]. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia». Seriia: Derzhavne upravlinnia*. Series: Public Administration, vol. 305, Vyp. 293, pp. 29-33. (in Ukrainian)

12. The Russians illegally removed 181,000 Ukrainian children - the ombudsman. Retrived from: <https://suspilne.media/234957-rosiani-nezakonno-vivezli-181-tisacu-ukrainskih-ditej-ombudsmen/>. (in Ukrainian)

13. As of the morning of May 28 since the beginning of the Russian invasion in Ukraine, 242 children died and 440 were injured. Retrived from: https://ombudsman.gov.ua/uk/news_details/stanom-na-ranok-28-travnnya-z-pochatku-vtorgnennya-rf-v-ukrayini-zaginulo-242-ditini-postrazhdalo-440. (in Ukrainian)

14. Adoption and temporary placement of children in martial law. Retrived from: <https://helsinki.org.ua/articles/usynovlennia-ta-tymchasove-vlashtuvannia-ditey-v-umovakh-voiennoho-stanu/>. (in Ukrainian)

15. Adoption and temporary placement of children in martial law. Retrived from: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2022/03/usynovlennya_PBD_A4.pdf. (in Ukrainian)

16. Chekhovska, I. V. (2013). *Derzhavna simeina polityka v Ukraini: teoriia ta praktyka realizatsii* [State family policy in Ukraine: theory and practice of implementation]. Kamianets-Podilskyi, TOV «Drukarnia «Ruta», 736 p. (in Ukrainian)

17. USAID Ukraine. Retrived from: <https://www.usaid.gov/ukraine>. (in English)

Стаття: надійшла до редакції 11.04.2022

прийнята до друку 25.04.2022

The article: is received 11.04.2022

is accepted 25.04.2022

Бібліографія: Андрухів О. І. Статус дітей сиріт в Україні в умовах війни. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 76-84. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.76-84.

УДК 342.7

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.85-90

ВПЛИВ КОНЦЕПЦІЇ НЕЗНАЧУЩОСТІ ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА СИСТЕМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Жукова Євгенія Олексіївна,

кандидат юридичних наук,

докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом,

вул. Фрометівська 2, м. Київ, Україна, 03039

e-mail: kafedra_prava@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2471-5230>

Мета. Метою дослідження є визначення особливостей впливу радянської концепції незначущості приватних інтересів людини і громадянина порівняно з інтересами держави на систему державного управління. **Методика.** Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові та спеціальні методи наукових досліджень, які базувалися на системному підході до вивчення явищ та процесів. У статті використовувалися історико-правовий та порівняльно-правовий методи, а також метод документального аналізу. **Результати.** Обґрунтовано, що системі управління часів входження Українських земель до складу СРСР було притаманне: а) нехтування принципом гуманізму, знецінення визначених у Конституціях СРСР і УРСР прав і свобод людини і громадянина; б) двоєдиний характер державного управління, в якому поєднувалися реальні владні повноваження єдиної у державі правлячої партії, і похідні від перших повноваження органів влади і місцевого самоврядування, які носили вторинний характер і не могли суперечити волі і рішенням комуністичної партії; в) заорганізованість та формальний характер багатьох управлінських процесів, що пояснювалося плановою економікою та відсутністю приватної власності на засоби виробництва і неможливістю внаслідок цього задіяти саморегулятивні механізми ринкової економіки; г) відсутність ефективного зворотного зв'язку між вирішенням важливих питань державної політики і їх схваленням або несхваленням громадянами. **Наукова новизна.** Визначено особливості радянської концепції державного управління в аспекті її впливу на рівень захисту прав і свобод людини та громадянина, рівень соціальної активності та відповідальності суспільства. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у подальших адміністративно-правових дослідженнях проблематики публічного управління, під час підготовки лекцій та навчальних занять з адміністративного права.

Ключові слова: державне управління, права людини та громадянина, інтереси держави, репресії, державна політика, владні повноваження.

Eugenia Zhukova

PhD of legal sciences, doctoral student of the Interregional Academy of Personnel

Management, 2 Frometivska Street, Kyiv, Ukraine, 03039

e-mail: kafedra_prava@i.ua

THE INFLUENCE OF THE CONCEPT OF THE SIGNIFICANCE OF PRIVATE INTERESTS OF HUMANS AND CITIZENS ON THE SYSTEM OF PUBLIC GOVERNANCE

Purpose. The aim of the study is to determine the peculiarities of the influence of the Soviet concept of the insignificance of the private interests of a person and a citizen in comparison with the interests of the state on the public administration system. **Methods.** The methodological basis of the study was general scientific and special methods of scientific research based on a systematic approach to the study of phenomena and processes. The article used the historical-legal and comparative legal methods, as well as the method of documentary analysis. **Results.** It is substantiated that the management system of the time when the Ukrainian lands became part of the USSR was characterized by: a) neglect of the principle of humanism, depreciation of the rights and freedoms of man and citizen defined in the Constitutions of the USSR and the Ukrainian SSR; b) the dual nature of public administration, which combined the real powers of the only ruling party in the state, and derivatives of the first powers of the authorities and local self-government, which were of a secondary nature and could not contradict the will and decision of the Communist Party; c) the organized and formal nature of many management processes, which was explained by the planned economy and the absence of private ownership of the means of production and the inability, as a result, to use the self-regulating mechanisms of the market economy; d) lack of effective feedback between the resolution of important public policy issues and their approval or disapproval by citizens. **Scientific**

novelty. The features of the Soviet concept of state administration in terms of influence on the level of protection of the rights and freedoms of man and citizen, the level of social activity and responsibility of society are determined. **Practical significance.** The results of the study can be used in further administrative and legal studies of public administration issues in the preparation of lectures and training sessions on administrative law.

Key words: public administration, human and civil rights, interests of the state, repressions, public policy, authority.

Постановка проблеми. Необхідність відсічі повномасштабній збройній російській агресії проти України загострила багато існуючих раніше у сфері публічного управління проблем. Однією з таких проблем є звільнення теорії права та національної управлінської практики від рудиментів радянської епохи, які обумовлювали викривлене розуміння співвідношення потреб особистості та держави у системі державного управління. При цьому аналіз теоретико-методологічного підґрунтя публічного управління свідчить про наявність наступної закономірності: якщо його поняття, мету та принципи, а також сутність розглянуто у багатьох джерелах, то історико-правові аспекти в контексті панування концепції незначущості інтересів людини і громадянина порівняно з державними інтересами ще недостатньо висвітлені у працях українських авторів. Однак, для того, щоб розуміти як саме функціонує система публічного адміністрування, необхідно з'ясувати властивості його історичного розвитку, у тому числі у радянський період, руйнівні наслідки якого досі негативно впливають на процеси державного будівництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку системи державного управління та публічного адміністрування були предметом уваги таких науковців, як: К. Бондаренко, І. Голосніченко, М. Карпа, К. Колесникова, В. Колпаков, В. Пилипишин, В. Фелік, Н. Філіпова, О. Харитонова та ін. Разом з тим історико-правові аспекти даної проблематики протягом окремих часових періодів ще очікують на своїх дослідників.

Постановка завдання. Простежити вплив радянської концепції незначущості приватних інтересів людини і громадянина порівняно з інтересами держави на систему державного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція незначущості приватних інтересів людини і громадянина порівняно з інтересами держави активно використовувалася у радянській пропаганді, починаючи з часів шкільного навчання. Заслуговує на увагу система контролю комуністичного виховання, яка була створена у вчительському середовищі і охоплювала навіть найменші деталі викладацької техніки і методики. Зокрема, у праці методичного характеру «Оволодіти методами комуністичного виховання учнів» (м. Вологда, 1951 р.) виокремлено такі недоліки навчального процесу: «У середній школі № 1 викладач т. Любарський на уроці історії дав уявлення про наших предків скіфів із позицій захисника рабовласництва Геродота. На уроці географії у тій самій школі вчителька т. Яблокова припустилася помилки у викладі матеріалу про межі Радянського Союзу, не розкрила докорінних змін у взаємовідносинах між СРСР і країнами народної демократії, змастила класову сутність американського та англійського розбійницького імперіалізму. У багатьох школах при викладанні матеріалу з суспільних предметів вкрай недостатньо ведеться пропаганда світу, слабо висвітлюється миролюбна політика Радянського Союзу, не прищеплюється ненависть до найлютіших ворогів соціалізму та демократії – американсько-англійських розбійників. Уроки з біологічних дисциплін страждають своєю відірваністю від практики соціалістичного сільського господарства». Викладачі біології все ще не відмовилися від вірховіанських поглядів на клітину, на розвиток клітин та незнайомі з науковими роботами у цій галузі проф.

О. Б. Лепешинської» [1] (щодо схваленої у травні 1950 року спеціальною сесією Академії наук СРСР та Академії медичних наук СРСР теорії «живої речовини» О. Лепешинської відомий радянський генетик Й. Рапопорт згодом писав, що її авторка мала погану освіту та не могла оцінити власні дослідження як псевдонаукові [2]). Однак тривалі дружні стосунки О. Лепешинської з В. Леніним сприяли нав'язуванню її псевдонаукової теорії на всіх рівнях освіти і наукової діяльності, що сприяло багатолітньому гальмуванню радянської цитології. Прикладів нехтування вимогами наукової методології заради політичної доцільності можна навести ще багато. Отже, головним під час формування особистості було забезпечити підкорення її особистих інтересів інтересам комуністичної партії і радянської держави. «Комуністичне виховання здійснюється внаслідок впливу як на розум людей, так і на їхні почуття, волю, дії і поведінку. Тому воно вимагає використання різноманітних методів, різноманітних шляхів та засобів виховного впливу. Радянська молодь є носієм найпрекрасніших якостей людей комуністичного суспільства: натиск у роботі, запал у змаганні, патріотизм, беззавітна відданість Батьківщині, комуністичній партії, радянському уряду, великому Сталіну. Класним керівникам та вчителям необхідно враховувати ці виняткові якості молоді та спиратися на них у своїй виховній роботі. У процесі комуністичного виховання вони повинні використовувати різноманітні методи впливу: навіювання та переконання, вправи та привчання, заохочення та покарання. Причому всі завдання комуністичного виховання та навчання необхідно пов'язати із суспільно корисною працею» [1].

Особливо гостро проблема нехтування потребами особистості (навіть базовими фізіологічними потребами) постала за часів сталінських репресій. Штучно створений голодомор в Україні супроводжувався жорсткими заходами покарання, зокрема його найвищої міри – розстрілу, коли позбавлені засобів існування, селяни намагалися здобути їжу для себе та своїх дітей з колгоспних полів, які вони самі й обробляли. Постановою Центрального виконавчого комітету Ради народних комісарів СРСР від 7 серпня 1932 року «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності» було встановлено: 1) прирівняти за своїм значенням майно колгоспів та кооперативів (урожай на полях, громадські запаси, худобу, кооперативні склади та магазини тощо) до майна державного та всіляко посилити охорону цього майна від розкрадання; 2) застосовувати як міру судової репресії за розкрадання (крадіжку) колгоспного та кооперативного майна, вищий захід соціального захисту – розстріл з конфіскацією усього майна та із заміною за пом'якшувальних обставин позбавленням волі на строк не менше 10 років із конфіскацією усього майна; 3) не застосовувати амністії до злочинців, засуджених у справах про розкрадання колгоспного та кооперативного майна [3].

Правовий нігілізм у радянській державі насаджувався на найвищому рівні. І склад визначених злочинів, і міру покарання за них було визначено не у кримінальному кодексі, а у постанові органів, що виконували на той час функції уряду (хоча цитований вище правовий акт і здобув у літературі назву «закон про три колоски», законодавчим правовим актом він не був). Інструкція із застосування постанови ЦВК та РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. про охорону державного майна, затверджена на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) 16 вересня 1932 р., визначала, що стосовно куркулів, що проникли в колгосп, так і знаходяться поза колгоспом, організовують або беруть участь у розкраданнях колгоспного майна та хліба, застосовується найвища міра покарання без послаблення. Щодо трудящих одноосібників та колгоспників, викритих у розкраданні колгоспного майна та хліба, має застосовуватися десятирічне позбавлення волі. За обставин, що обтяжують провину, а

саме за: систематичних розкраданнях колгоспного хліба, буряків та інших сільськогосподарських продуктів і худоби, розкраданнях організованими групами, розкраданнях у великих розмірах, розкраданнях, що супроводжуються насильницькими діями, терористичними актами, підпалами тощо – і щодо колгоспів тощо, і щодо трудящих одноосібників має застосовуватися найвища міра покарання. Стосовно голів колгоспів і членів правлінь, які беруть участь у розкраданнях державного та громадського майна, необхідно застосовувати вищий захід покарання і лише за обставин, що пом'якшують провину, – десятирічне позбавлення волі. І особливий правовий цинізм простежувався у зворотній силі цих правових норм: в Інструкції вказувалося: «допустити застосування заходу репресії у справах, що підпадають під дію закону від 7 серпня щодо злочинів, скоєних до видання закону, у випадках, коли злочини мають суспільно-політичне значення» [4, с. 477–479].

Окрім повного нехтування фізіологічними потребами особистості, окрема політика проводилася щодо позбавлення українців права на реалізацію своїх духовних потреб. Протягом 1933–1939 років в Українській СРР було репресовано та розстріляно більшість видатних поетів, письменників, акторів, режисерів, музикантів, художників, літературних критиків, які робили значний внесок у розвиток української культури (т. зв. «Розстріляне відродження» [5]). Обвинувачення, що їм висувалися, були повністю сфальсифікованими та стосувалися їх участі у шпигунській та терористичній діяльності. Постійно відчуваючи страх за своє життя, митці, які не зазнали репресій, змінили підходи до своєї творчості і почали славити комуністичну партію, радянську державу та особисто великих вождів Леніна і Сталіна, що опустошило українське мистецтво на багато десятиліть. Згодом політика радянської держави, спрямована на викорінення всього нешаблонного і нелояльного до комуністичної партії, почала використовувати заходи т. зв. «каральної психіатрії», коли до громадян СРСР, що мали відмінні від схвалених державою погляди та світогляд, застосовувалися медикаментозні засоби корекції поведінки, які руйнували їх фізичне та психічне здоров'я та часто призводили до інвалідизації. Як пише у своєму дослідженні І. Широкова, майже кожного, хто виражав незгоду із соціалістичною системою і займався питаннями її можливого перетворення (у сфері економіки, політики, права, науки тощо), радянські лікарі могли оголосити психічно нездоровою людиною [6, с. 35].

На підставі вказаних прикладів можна стверджувати, що радянська концепція незначущості приватних інтересів людини і громадянина порівняно з інтересами держави реалізовувалася протягом життя трьох поколінь, що дало змогу фізично знищити більшість тих, хто їй протидівав, а також максимально зменшити доступ до не схвалених радянською цензурою інформаційних джерел. Результатом такої політики стало відтворення лояльної до комуністичної партії поведінки у значній кількості українських родин у системі виховання нових поколінь. Захист індивідуальних прав і свобод, прагнення реалізувати свої, відмінні від колективних, інтереси, викликали осуд з боку оточуючих, і, у разі тривалості такої поведінки, – репресії. Це сприяло деформації системи державного управління в бік гіперболізації ролі і правового статусу держави й ігнорування потреб та інтересів людини та громадянина.

Висновки. На підставі вказаного вище можна зробити висновок, що системі управління часів входження Українських земель до складу СРСР було притаманне: а) нехтування принципом гуманізму, знецінення визначених у Конституціях СРСР і УРСР прав і свобод людини і громадянина; б) двоєдиний характер державного управління, в якому поєднувалися реальні владні повноваження єдиної у державі правлячої партії, і

похідні від перших повноваження органів влади і місцевого самоврядування, які носили вторинний характер і не могли суперечити волі і рішенням комуністичної партії; в) заорганізованість та формальний характер багатьох управлінських процесів, що пояснювалося плановою економікою та відсутністю приватної власності на засоби виробництва і неможливістю внаслідок цього задіяти саморегулювні механізми ринкової економіки; г) відсутність ефективного зворотного зв'язку між вирішенням важливих питань державної політики і їх схваленням або несхваленням громадянами; г) особливий характер корупції, яка включала невиконання або неналежне виконання своїх службових обов'язків не лише за отримання незаконної винагороди, а переважно внаслідок вказівок осіб, які формально не мали права давати вказівки і доручення таким посадовим особам (йдеться про інструкторів комуністичної партії всіх рівнів, керівників обкомів, міськкомів, райкомів та заводських комітетів комуністичної партії, членів Політичного бюро вказаної партії тощо, які могли висловити думку щодо бажаності притягнення певної особи до кримінальної відповідальності за певний злочин, могли визначати їй міру покарання тощо); д) висвітлення діяльності органів державного управління винятково у позитивному ракурсі, зведення будь-яких прорахунків у державній політиці до перегинів на місцях або окремо узятих незначних недоліків.

Список використаних джерел

1. Куприянов Г.А. Овладеет методом коммунистического воспитания учащихся. Из опыта работы классных руководителей г.Вологды. Вологда: Вологодское областное издательство, 1951. С.3-15. URL: <https://www.booksite.ru/fulltext/ovla/text.pdf>
2. Рапорт И.А.. Недолгая жизнь «живого вещества». Своевременные мысли или пророки в своем Отечестве / Сост. М.С. Глинка, Ленинград: Лениздат, 1989. С.129-145.
3. Об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной (социалистической) собственности: Постановление ЦИК СССР и СНК СССР от 7 августа 1932 года. URL: <http://museumreforms.ru/node/14004>
4. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. Том 3. Конец 1930 - 1933. Москва РОССПЭН 2000. Стр. 477-479.
5. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження: Антологія 1917-1933. Поезія – проза – драма – есей. Київ: Смолоскип, 2007. 976 с.
6. Широкова І.В. Каральна психіатрія у СРСР: наука на службі у держави (1960–1980). *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки.* 2012. № 130. С.33-36.

References

1. Kupriyanov, G. A. (1951). *Ovladet' metodom kommunisticheskogo vospitaniya uchashchihsya. Iz opyta raboty klassnyh rukovoditelej Vologdy* [Master the method of communist education of students. From the experience of class teachers in Vologda]. Vologda, pp. 3-15. Retrived from: <https://www.booksite.ru/fulltext/ovla/text.pdf> (in Russian)
2. Rapoport, I. A. (1989). *Nedolgaya zhizn' «zhivogo veshchestva». Svoevremennye mysli ili proroki v svoem Otechestve* [The short life of "living matter". Timely thoughts or prophets in their Fatherland]. (1989). / Sost. M.S. Glinka, Leningrad, 129-145. (in Russian)
3. On the protection of the property of state enterprises, collective farms and cooperation and the strengthening of public (socialist) property. (1932): *Postanovlenie CIK SSSR i SNK SSSR*. Retrived from: <http://museumreforms.ru/node/14004> (in Russian)

4. *Tragediya sovetskoj derevni. Kollektivizaciya i raskulachivanie. Dokumenty i materialy.* [The tragedy of the Soviet village. Collectivization and dispossession. Documents and materials.]. (2000). (Vol. 3). Konec 1930 - 1933. Moskva, pp. 477-479. (in Russian)
5. Lavrinenko, Yu. (2007). *Rozstriliane vidrozhennia* [Shot revival].: Antolohiia 1917-1933. Poeziia – proza – drama – esei. Kyiv, 976 p. (in Ukrainian)
6. Shyroкова, I.V. (2012). Karalna psykhiiatriia u SRSR: nauka na sluzhbi u derzhavy (1960–1980) [Punitive psychiatry in the USSR: science at the service of the state (1960-1980)]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky*, 130, pp. 33-36. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 27.05.2022
прийнята до друку 06.05.2022
The article: is received 27.05.2022
is accepted 06.05.2022

Бібліографія: Жукова Є. О. Вплив концепції незначущості приватних інтересів людини і громадянина на систему державного управління. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 85-90. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.85-90.

УДК 341.6

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.91-97

ПОНЯТТЯ ФУНКЦІЇ ПОСТАНОВ СУДУ РАДИ ЄВРОПИ

Завгородній Віталій Анатолійович,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, проспект

Гагаріна, 26, м. Дніпро, Україна, 49005,

e-mail: dnepr-2001@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7489-8170>

Мета. Метою статті є з'ясування характерних ознак, що притаманні функціям постанов Суду Ради Європи та формулювання на цій основі дефініції однойменного поняття. **Методологія.** Теоретичний інструментарій дослідження склали: універсальні епістемологічні принципи пізнання, комплексний, діалектичний, аксіологічний підходи, загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання. Зокрема, під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пошуку: аналіз, синтез, індукції, дедукції, структурний, системний, техніко-догматичний. **Результати.** У підсумку дослідження встановлено, що функції постанов Суду Ради Європи – це основні напрями впливу результатів волевиявлення ЄСПЛ на свідомість і поведінку право-дієздатних суб'єктів з метою гарантування конвенційних прав і основоположних свобод людини, що перебуває під юрисдикцією держави-учасниці Конвенції. **Наукова новизна.** У роботі вперше обґрунтована дефініція та визначені характерні ознаки функцій постанов Суду Ради Європи, як правових актів, що ухвалюються по суті справи та мають дуальну юридичну природу. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані для подальших наукових розвідок у цій царині, а також у правозастосовній діяльності суб'єктів, уповноважених на імплементацію постанов Європейського суду з прав людини в національний правопорядок України.

Ключові слова: функції правових актів, функції судових актів, функції рішень суду, функції органів судової влади, функції постанов Європейського суду з прав людини.

V. Zavhorodnii

Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Theory and History of State and Law, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Avenue, 26,

Dnipro, Ukraine, 49005

e-mail: dnepr-2001@i.ua

THE CONCEPT OF THE FUNCTIONS OF COURT JUDGMENTS OF THE COUNCIL OF EUROPE

Purpose. The aim of the article is to clarify the characteristic features inherent in the functions of Court judgments of Council of Europe and to formulate on this basis the definition of the concept of the same name. **Methodology.** The theoretical tools of the study were: universal epistemological principles of cognition, complex, dialectical, axiological approaches, general scientific and special scientific methods of cognition. In particular, the following **methods** of scientific research were used during the research: analysis, synthesis, induction, deduction, structural, systemic, technical-dogmatic. **Results.** As a result of the study it was established that the functions of Court judgments of Council of Europe are the main areas of influence of the European Court of Human Rights on the consciousness and conduct of legal entities to guarantee convention rights and fundamental human freedoms under the jurisdiction of a State party to the Convention on the Protection of Human Rights and fundamental freedoms. **Scientific novelty.** For the first time, the paper substantiates the definition and identifies the characteristic features of the functions of Court judgments of Council of Europe as legal acts that are adopted on the merits and have a dual legal nature. **Practical significance.** The results of the study can be used for further scientific research in this area, as well as in the law enforcement activities of entities authorized to implement the judgments of the European Court of Human Rights in the national legal order of Ukraine.

Key words: functions of legal acts, functions of judicial acts, functions of court decisions, functions of judicial authorities, functions of judgments of the European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Характеристика постанов Суду Ради Європи (далі - ЄСПЛ, Страсбурзький суд) як правового феномену вимагає розгляду питання щодо

спрямованості їх впливу на поведінку учасників суспільного життя, що в сучасній правничій науці або ж носить дискусійний характер, або ж залишається поза увагою дослідників. Принагідно слід зазначити, що функції будь-якого явища правової дійсності відбивають його соціальну необхідність і призначення, а також те, наскільки його якісні характеристики достатні для використання суспільством та здійснюють позитивну дію на процеси, що його оточують. Тому дослідження функцій постанов ЄСПЛ як складного та багатоаспектного явища правової дійсності, що заслужено в доктрині права визнані ефективним засобом вирішення багатьох соціальних і юридичних завдань, є важливим в аспекті визначення ролі правових актів Страсбурзького суду в правовому регулюванні та процесі реформування національної правової системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Рішення Європейського суду з прав людини були предметом наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних правників, зокрема К.В. Андріанова, Є.С. Алісієвич, А.С. Беніцького, В.Г. Буткевича, О.Ю. Водянікова, А.С. Григоряна, О.В. Девятової, Т.І. Дудаш, Ю.Є. Зайцева, В.А. Капустинського, В.В. Костицького, П.А. Лаптева, М.В. Мазура, М.М. Марченко, І.С. Метлової, В.Т. Малярєнко, П.М. Рабіновича, О.В. Соловйова, В.С. Стефанюка, С.Р. Тагієва, О.І. Тіунова, В.А. Туманова та інших. Водночас питання щодо функцій рішень Суду Ради Європи, які ухвалюються по суті справи, не знайшло свого однозначного вирішення у правничій науці, а отже залишається предметом дискусії і обумовлює необхідність здійснення подальших наукових розвідок у цій царині.

Постановка завдання. З'ясувати характерні ознаки, що притаманні функціям постанов Суду Ради Європи та сформулювати на цій основі дефініцію однойменного поняття. Задля досягнення поставленої мети в роботі використані такі наукові методи пізнання: аналіз, синтез, індукції, дедукції, структурний, системний та техніко-догматичний.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ураховуючи складну юридичну природу постанов ЄСПЛ як рішень, що ухвалюються ним по суті справи, вихідними категоріями для розуміння поняття «функції постанов Суду Ради Європи» вважаємо «функції правових актів» та «функції рішень суду». Огляд наукових джерел з цієї тематики свідчить про різні погляди правників щодо розуміння сутності зазначених правових явищ.

Як наголошує Т.В. Кивленок, функція притаманна кожному правовому акту, оскільки правовий акт являє собою волевиявлення, обов'язкове для виконання юридичними і фізичними особами, яким вони адресовані. Функції правових актів, як стверджує дослідник, випливають з їх природи і направлені на забезпечення визначеної для них ролі [1, с. 4].

В аспекті розуміння поняття «функції правових актів» найбільш значущими для сучасної юридичної доктрини вважаються теоретичні положення, сформульовані С.С. Алексєєвим. З погляду вченого, в особливостях правового акта як зовнішньої форми проявляються такі його власні функції: 1) правові акти, покликані забезпечити повне і точне вираження вміщеної в них волі; 2) вони є однією з необхідних умов правового регулювання – доведення волі держави, організацій, громадян до відома усіх, кого вона стосується; 3) правові акти – один із найважливіших засобів і джерел правової пропаганди та правового виховання [2, с. 195-196].

Поділяючи наведений підхід, П.А. Корольков доходить висновку, що в рамках національної правової системи постанови ЄСПЛ виконують дві основні функції. Перша пов'язана з розглядом компетентними органами відповідної правової позиції, що

закріплена в постанові ЄСПЛ. Друга функція пов'язана з розглядом постанов Страсбурзького суду як юридичного факту, що є підставою для виникнення, зміни чи припинення матеріальних або процесуальних відносин [3, с. 8].

Аналіз зазначеного дає підстави стверджувати, що правниками фактично наголошується на тому, що правовому акту (в тому числі рішенню суду) одночасно приналежні функції джерела права, юридичного факту, а також джерела правового виховання й засобу впливу на свідомість людей. Однак, зважаючи на обраний нами підхід до розуміння постанов ЄСПЛ як юридичних документів, їх розгляд у якості юридичних фактів вважаємо неприйнятним. На наше переконання, самі по собі рішення як національних судів, так і Суду Ради Європи не є юридичними фактами (діями чи подіями), а є лише їх документальним вираженням (підтвердженням) та засобами інформації для відповідних адресатів.

У свою чергу, О.В. Галкіна пропонує виокремлювати загальні функції, що притаманні всім правовим актам, та спеціальні, притаманні кожному окремому різновиду правового акта, які відображають його специфічні (відмінні) риси. На думку правника, загальні функції правових актів визначають механізм впливу різних актів на суспільні відносини та їх суб'єкти, а також дозволяють визначити їх роль у механізмі правового регулювання. Значна кількість правових актів містить у собі діючі елементи правової системи – юридичні норми, індивідуальні приписи, що викликають певні зміни в суспільних відносинах, на які спрямована їх дія. Причому таку дію вони здійснюють не поодиночі, а у взаємодії з іншими правовими актами. Як наголошує дослідник, лише у тісному взаємозв'язку один із одним правові акти реалізують свої функції; тобто функціонування кожного правового акта здійснюється в системі з іншими правовими актами [4].

Однак вважаємо, що зазначений методологічний підхід до класифікації функцій правових актів на загальні та спеціальні не є прийнятним для характеристики постанов ЄСПЛ, зважаючи на те, що результати волевиявлення Суду Ради Європи є унікальним та складним юридичним феноменом, якому притаманні функції одночасно декількох різновидів правових актів (як правозастосовного, так і правоінтерпретаційного). В той же час, постанови Страсбурзького суду як юридичні інструменти, що забезпечують належне виконання юрисдикційних повноважень ЄСПЛ, не можуть мати загальних функцій всіх існуючих видів правових актів.

На переконання М.М. Карабекова, функції правових актів, як засобів здійснення правової політики, тісно пов'язані та залежать від різних стадій правового регулювання. Правові акти, як стверджує правник, спрямовані на досягнення певного юридичного ефекту та використовуються як засоби здійснення регулятивного впливу на суспільні відносини [5, с. 16-18].

Варто зауважити, що вченим однією із функцій правових актів виокремлюється цільова. Однак у доктрині права все ж пропонується розмежовувати функції та цілі правових актів, не заперечуючи їх сутнісної близькості.

Так, наприклад, з погляду О.В. Шопіної, ціль правових актів є підсумком інтелектуально-вольової діяльності людини і полягає в тому, щоб якомога повніше відобразити бажаний для суб'єкта результат. Вона безпосередньо пов'язана з процесом і результатами діяльності людини або організації та може бути визначена у формі задачі, мотиву, наряду. Категорія «функція правового акта», як зауважує вчена, відповідає на такі питання: «чому слугує цей акт?», «яким є його призначення та роль у механізмі правового регулювання?» Під функціями актів, як стверджує авторка, також слід

розуміти основні напрями впливу на суспільні відносини, що визначаються їх сутністю, цілями та призначенням у суспільстві [6, с. 42-44].

Загалом поділяючи підхід дослідниці щодо розуміння категорії «функції правових актів», дискусійним вважаємо твердження правника про доцільність та коректність вживання в науковому обігу поняття «ціль правових актів».

Методологічно коректною та найбільш змістовною, на наш погляд, є дефініція досліджуваного поняття, запропонована Л.Р. Макаровою, яка доходить висновку, що під загальнотеоретичною категорією «функції правових актів» слід розуміти основні напрями впливу правових актів як засобів реалізації державно-правової політики в різних сферах суспільного життя на правосвідомість і поведінку право-дієздатних суб'єктів, що є об'єктивно необхідними для забезпечення ефективного функціонування механізму правового регулювання [7, с. 169].

Принагідно зазначити, що в юридичній науці не існує усталеного підходу і до визначення таких тотожних за своїм змістом категорій, як «функції судового рішення» та «функції судового акту».

Так, з погляду Д.С. Семікіна, під функцією судового акта слід розуміти визначені їх цілями і специфічними властивостями основні напрямки впливу на суспільні відносини [8, с. 78]. Даний підхід кореспондується з одним із наведених вище та критично оцінений нами, за якого у судових актів є цілі, що обумовлюють його функції.

У свою чергу, М.Є. Молодкін пропонує розуміти сутність функцій судових актів зважаючи на їх видову диференціацію. Так, з погляду дослідника, соціальні функції судових актів відображають їх призначення при вирішенні тих або інших соціальних задач, а власне юридичні функції відображають роль судових актів безпосередньо в процесі правового регулювання (при вирішенні техніко-юридичних задач при правореалізації) [9, с. 9].

Однак слід зауважити, що, незважаючи на розподіл функцій судових актів на дві категорії, автор загалом зводить їх призначення та роль до засобів, умовно називаючи більшість функцій судових актів «інструментальними».

Також під функціями судових рішень пропонується розуміти комплекс взаємопов'язаних організаційно-правових наслідків, які обумовлюють досягнення закріпленої в рішенні суду матеріальної цілі. На думку С.В. Васильєва, запропоноване поняття вказує на те, що тільки в теоретичному плані можливим є відокремлений розгляд функцій судового рішення, оскільки це допомагає більш чітко зрозуміти основні аспекти впливу судового рішення на суспільні відносини, тоді як на практиці можна говорити про одночасний, взаємообумовлений прояв функцій [10].

Таким чином, автором наголошується на тому, що уособленням функцій рішень суду є не тільки їх вплив на правовідносини, але й результат такого впливу, який, на наше переконання, більше характеризує ефективність судового рішення.

Подібних висновків доходить і Л.М. Завадська, яка стверджує, що питання функцій судового рішення – це лише один із аспектів більш широкої проблеми дії рішення суду, яка може розглядатися як з точки зору його правових наслідків (законна сила рішення, його обов'язковість) та функцій, так і в плані досягнення цілей, які стоять перед судом [11, с. 13]. Уважаємо, що вказана позиція правника актуалізує питання про взаємозв'язок існуючих функцій суду та функцій його правових актів.

З цього приводу вбачаємо слушною думку М.А. Тузова, який наголошує, що функції органів судової влади мають прямий чи непрямий зв'язок з судовими актами органів цієї влади, які є документальною формою об'єктивного вираження їх сутнісних проявів (тобто

функцій) в державно організованому суспільстві. Отже, з погляду вченого, при розгляді питання функцій судових органів слід враховувати не тільки наявні зв'язки між ними, але й зв'язки з актами органів судової влади, що забезпечує більш широке та глибоке розуміння правосудного значення судових актів, ніж лише розуміння їх як резолютивних судово процесуальних документів [12, с. 104].

Погоджуючись з твердженням автора, зауважимо, що функції постанов Суду Ради Європи пов'язані не лише з функціями Страсбурзького суду як міжнародної судової інституції, але й з цілями та завданнями, що поставлені Радою Європи перед ЄСПЛ у сфері захисту прав людини.

Разом з тим І.С. Метлова доходить висновку, що як основні напрямки впливу рішень на правову дійсність функції рішень ЄСПЛ тісно пов'язані з функціями права, оскільки між цими явищами є ряд схожих рис. Так, наприклад, схожим є об'єкт впливу, а також спрямованість функцій на досягнення загальних цілей у кінцевому результаті. На переконання авторки, сутність функцій рішень ЄСПЛ обумовлена тим, що вони поєднують в собі і деякі функції права (оскільки вміщують в собі нормативні положення), і функції судових правозастосовних актів, а також функції актів тлумачення. Відповідно, на думку дослідниці, функції рішень ЄСПЛ – це напрямки правового впливу ухвалених Страсбурзьким судом правових актів, що вміщують нормативні положення, на правову систему держав-учасниць Конвенції, відображаючи роль Суду Ради Європи як органу міжнародного правосуддя [13, с. 100].

В цілому погоджуючись з ідеєю вченої щодо взаємозв'язку функцій права та функцій рішень ЄСПЛ, заперечної оцінки заслуговує позиція авторки щодо об'єкту впливу рішень Суду Ради Європи, яким є скоріше не вся правова система, а лише її деякі складові, а саме: правосвідомість та правова поведінка суб'єктів права.

Висновки. Враховуючи усі вищевикладені теоретичні положення, а також мету Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, визначену в преамбулі цього міжнародного договору, обґрунтованою вважаємо таку дефініцію досліджуваного правового явища: «функції постанов Суду Ради Європи – це основні напрями впливу результатів волевиявлення ЄСПЛ на свідомість і поведінку право-дієздатних суб'єктів з метою гарантування конвенційних прав і основоположних свобод людини, що перебуває під юрисдикцією держави-учасниці Конвенції».

Однотименному поняттю притаманні такі суттєві ознаки: а) являють собою напрями багатоаспектного впливу результатів волевиявлення ЄСПЛ; б) об'єктами такого впливу є правосвідомість і поведінка суб'єктів, яким адресовані постанови Страсбурзького суду; в) є відображенням юридичних властивостей постанов Суду Ради Європи, що впливають з їх природи; г) безпосередньо пов'язані з компетенцією Страсбурзького суду; д) за умови їх ефективного здійснення сприяють утвердженню європейських стандартів дотримання прав і свобод людини, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Список використаних джерел

1. Кивленок Т. В. Функции атипичных правовых актов. *Государственная власть и местное самоуправление: практический и информационный журнал*. 2009. № 12. С. 3-5.
2. Алексеев С. С. Общая теория права. Том II. Москва: Юридическая литература, 1982. 360 с.
3. Корольков П. А. Влияние практики Европейского суда по правам человека в сфере толкования и применения конвенционных уголовно-процессуальных норм на

развитие международного права и российского законодательства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.10. Москва, 2011. 27 с.

4. Галкина О. В. Функциональный анализ правовых актов. 2015. URL : <http://izron.ru/articles/izvoprosov-okhvatyvaemykh-problemoy-sudebnykh-resheniy-vazhneyshee-teoreticheskoe-iprakticheskoe-z/sektsiya-1-teoriya-i-istoriya-prava-i-gosudarstva-istoriya-ucheniy-o-prave-igosudarstve-spetsialnos/funktsionalnyy-analiz-pravovykh-aktov>

5. Карабеков М. М. Правовые акты как средства формирования и реализации правовой политики : общетеоретический аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Краснодар, 2010. 31 с.

6. Шопина О. В. Система правовых актов в современной России: проблемы теории: дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2002. 220 с.

7. Макарова Л. Р. Тлумачення категорії «функції правових актів» у загальній теорії права. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 3. Vol. 1. С. 165-169.

8. Семикин Д. С. Цели и функции судебных актов. *Право и управление. XXI век*. 2012. № 2 (23). С. 77-82.

9. Молодкин Н. Е. Функции судебных актов в правовом регулировании: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2005. 22 с.

10. Васильев С.В. Гражданский процесс: курс лекций. Харьков : Эспада, 2010. URL: http://jurfak.univer.kharkov.ua/kafedry/kaf_civil-prav/lekc_cpd/kurs.pdf

11. Завадская Л.Н. Реализация судебных решений. Теоретические аспекты / отв. ред. : Шакарян М.С. Москва : Наука, 1982. 141 с.

12. Тузов Н. А. Выражение функций органов судебной власти в судебных актах. *Журнал российского права*. 2008. № 10. С. 95-104.

13. Метлова И. С. Решения Европейского Суда по правам человека в системе источников российского права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2007. 190 с.

References

1. Kivlenok, T. V. (2009). Funkcii atypichnyh pravovyh aktov [Functions of atypical legal acts]. *State power and local self-government: a practical and informational journal*. № 12. Pp. 3-5. (in Russian)

2. Alekseev, S. S. (1982). *Obshchaya teoriya prava* [General theory of law]. (Vol. II). Moscow: Legal Literature, 360 p. (in Russian)

3. Korolkov, P. A. (2011). *Influence of the practice of the European Court of Human Rights in the field of interpretation and application of conventional criminal procedural norms on the development of international law and Russian legislation*: PhD thesis abstract dis.. Moscow, 27 p. (in Russian)

4. Galkina, O. V. (2015). Functional analysis of legal acts. URL: <http://izron.ru/articles/izvoprosov-okhvatyvaemykh-problemoy-sudebnykh-resheniy-vazhneyshee-teoreticheskoe-iprakticheskoe-z/sektsiya-1-teoriya-i-istoriya-prava-i-gosudarstva-istoriya-ucheniy-o-prave-igosudarstve-spetsialnos/funktsionalnyy-analiz-pravovykh-aktov> (in Russian)

5. Karabekov, M. M. (2010). *Legal acts as a means of formation and implementation of legal policy : general theoretical aspect*: PhD thesis abstract. Krasnodar, 31 p. (in Russian)

6. Shopina, O. V. (2002). *The system of legal acts in modern Russia : problems of theory*: PhD diss. Saratov. 220 p. (in Russian)

7. Makarova, L. R. (2019). *Tlumachennia katehorii «funktsii pravovykh aktiv» u zahalnoi teorii prava* [Interpretation of the category «functions of legal acts» in the general theory of law]. *Visegrad Journal on Human Rights*, № 3, vol. 1, pp. 165-169. (in Ukrainian)
8. Semikin, D. S. (2012). *Celi i funktsii sudebnykh aktov* [Purposes and functions of judicial acts]. *Law and management. XXI century*, 2 (23), pp. 77-82. (in Russian)
9. Molodkin, N. E. (2005) *Functions of judicial acts in legal regulation*: PhD thesis abstract. Moscow, 22 p. (in Russian)
10. Vasiliev, S. V. (2010). *Civil process: a course of lectures*. Kharkov: Espada, Retrived from: http://jurfac.univer.kharkov.ua/kafedry/kaf_civil-prav/lekc_cpd/kurs.pdf (in Russian)
11. Zavadskaya, L. N. (1982). *Realizaciya sudebnykh reshenij. Teoreticheskie aspekty* [Implementation of judgments. Theoretical aspects]. Moscow: Nauka, 141 p. (in Russian)
12. Tuzov, N. A. (2008). *Vyrazhenie funktsij organov sudebnoj vlasti v sudebnykh aktah* [Expression of the functions of the judicial authorities in judicial acts]. *Journal of Russian Law*, 10, pp. 95-104. (in Russian)
13. Metlova, I. S. (2007). *Decisions of the European Court of Human Rights in the system of sources of Russian law*: PhD diss. Moscow, 190 p. (in Russian)

Стаття: надійшла до редакції 27.05.2022
прийнята до друку 06.05.2022
The article: is received 27.05.2022
is accepted 06.05.2022

Бібліографія: Завгородній В. А. Поняття функції постанов суду Ради Європи. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 91-97. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.91-97.

УДК 342.5:061.2

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.98-105

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ МЕДІАНАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ

Лесько Наталія Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор кафедри адміністративного та
інформаційного права

Національного університету «Львівська політехніка»,

вул. Князя Романа 1, м. Львів, Україна, 79005

e-mail: leskonataly@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1790-8432>

Мета. Метою статті є аналіз правових засад попередження медіанасильства щодо дітей.
Методика. Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків. Під час дослідження використовувались методи наукового пізнання: порівняльно-правовий, логіко-семантичний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний. **Результати.** В процесі дослідження визнано, що доцільно передбачити в Законі України «Про охорону дитинства» заборону розголошувати чи публікувати у засобах масової інформації конфіденційну інформацію про дітей, що потрапили у складну життєву ситуацію, якщо поширення такої інформації може завдати шкоду дитині, незалежно від згоди батьків чи інших законних представників дитини. Медіанасильство – форма психологічного насильства, що включає пропагування через засоби масової комунікації насильницьких дій, якщо це викликає у постраждалої особи емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдає шкоду психічному здоров'ю.

Ліквідувати насильство в ЗМІ практично неможливо, оскільки вони формують свій порядок денний, виходячи із зацікавленості глядача. І, на жаль, насильство є таким, що привертає увагу широких прошарків населення. Відтак навчальні заклади мають сприяти тому, щоб у дітей сформувались уявлення, що порядок денний, методи діяльності, які навіязуються ЗМІ, мають цінність виключно у символічному, а не в практичному світі. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що важливим заходом запобігання та протидії насильству в засобах масової комунікації може стати введення в програми навчальних дисциплін для спеціальності 061 «Журналістика» спеціального курсу «Насильство і медіапростір». **Практична значимість.** Прикладне значення дослідження визначається тим, що наукові результати створюють основу для вдосконалення законодавства в сфері попередження медіанасильства щодо дітей.

Ключові слова: кібербулінг, булінг, кібер-насильство, Інтернет-мережа, Інтернет, інформаційні технології.

Natalia Lesko

Doctor of Law, Professor Professor of Administrative and Information Law

Lviv Polytechnic National University,

Knyazya Romana Street 1, Lviv, Ukraine, 79005

e-mail: leskonataly@gmail.com

LEGAL PRINCIPLES OF PREVENTING MEDIAN VIOLENCE AGAINST CHILDREN

Purpose. The aim of the article is to analyze the legal basis for preventing media violence against children.
Method. The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of existing scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions. During the research the methods of scientific cognition were used: comparative-legal, logical-semantic, functional, system-structural, logical-normative.
Results. The study recognized that it is appropriate to provide in the Law of Ukraine "On Child Protection" a ban on disclosing or publishing in the media confidential information about children in difficult life situations, if the dissemination of such information could harm the child, regardless of parental consent or other legal representatives of the child. Media violence is a form of psychological violence that involves propaganda of violence through the media if it causes emotional insecurity, inability to protect oneself, or mental health damage.

The main feature of the modern information society is the recognition of the priority of information as one of the results of human activity. Most of the time behind a computer, modern man can no longer imagine his existence without it, which often leads to the formation of computer addiction. In addition, one of the urgent problems that arose in the era of information technology is the problem of cyberbullying - harassment of the Internet, through messages containing insults, intimidation. Such harassment can be applied to both adults and children. Currently,

the phenomenon of cyberbullying is actively manifested in many developed foreign countries, such as the United States, Canada, the European Union and other countries, where public authorities are forced to pay more and more attention to this issue.

It is almost impossible to eliminate violence in the media, as they shape their agenda based on the interest of the viewer. And, unfortunately, violence is one that attracts the attention of broad sections of the population. Therefore, educational institutions should help children to form the idea that the agenda, the methods of activity imposed by the media, have value only in the symbolic and not in the practical world. **Scientific novelty.** In the course of the research it was established that an important measure to prevent and counteract violence in the media may be the introduction of a special course "Violence and Media Space" in the curricula for the specialty 061 "Journalism".

Practical significance. The applied value of the study is determined by the fact that the scientific results provide a basis for improving legislation in the field of prevention of media violence against children.

Key words: cyberbullying, bullying, cyber-violence, Internet, Internet, information technologies.

Постановка проблеми. Основною рисою сучасного інформаційного суспільства є визнання пріоритету інформації як одного з результату людської діяльності. Перебуваючи більшу частину часу за комп'ютером, сучасна людина вже не уявляє своє існування без нього, що часто призводить до формування комп'ютерної залежності. Окрім того, однією з актуальних проблем, що виникла в епоху інформаційних технологій, є проблема кібербулінгу – цькування людини через Інтернет, через повідомлення, що містять образи, залякування. Таке цькування може бути застосоване як до дорослої людини, так і до дитина. В даний час феномен кібербулінгу активно проявляється у багатьох розвинених зарубіжних країнах, таких як США, Канада, країни Європейського союзу та інших державах, де державні органи змушені все більше уваги приділяти цій проблематиці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вплив медіанасильства на дітей вивчали О. Дроздов, Л. Найдьонова, Р. Пацлаф, О. Петрунько, Б. Потятиник, О. Федоров, П. Фролов, К. Янг та інші вчені.

Постановка завдання. Дослідження правових засад протидії медіанасильству в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні медіапростір перенасичений найрізноманітнішими «інформаційними забрудненнями», месиджами з елементами насильства, жорстокості, порнографії. Усе це «вплітається» у сукупний медіатекст і надає йому ознак агресивного, потенційно деструктивного. Такий текст формулює зміст і характер суспільного дискурсу і стає повсякденним для більшості людей. Він проникає у свідомість дітей, актуалізує неприродні для них почуття і переживання, нав'язує певні стереотипи мислення і поведінки, значно раніше, ніж це потрібно для нормального розвитку дітей, занурює останніх у віртуальний світ, де панують насильство, кримінал, «дорослі» проблеми і розваги тощо. Через природні вікові особливості діти виявляються вкрай чутливими до пропагандованої медіа «естетики попульту й дешевого пафосу». Вони легко засвоюють пропоновані, у тому числі й хибні, стандарти і цінності (моду на неучтв, нігілізм щодо законів, раціоналізацію духовного, розтаємнення інтимного тощо) [1, с. 5–6].

На жаль, більшість людей інтуїтивно відчують потенційні небезпеки медіа і новітніх медіатехнологій, але через свою некомпетентність із цих питань почуваються розгубленими і безпорадними. Тому найчастіше вони стають на шлях раціоналізації власних нераціональних рішень: відпускають ситуацію «насамоплив» або заперечують можливі негативні наслідки медіавпливу принаймні на себе. А тим часом концепція «людини, керованої медіа» з похмурої фантазії поступово перетворюється на реальність. За тривалого масованого впливу мас-медіа здатні вживляти в індивідуальну і колективну

свідомість «програмні чипи», які дають змогу керувати думками, почуттями і поведінкою людей. Люди, програмовані медіа, декларують нав'язані їм і найчастіше непридатні для вжитку ідеали і цінності, впевненість у власній свободі, право на самостійний вибір [1, с. 7–8].

Виділяють три типи агресивних (і потенційно деструктивних) медіатекстів: медіатексти з елементами агресії, насильства, жорстокості, жахів (наприклад, бойовики, трилери, фільми жахів, окремі документальні фільми, що висвітлюють війни, військові операції, терористичні акти, катастрофи, кримінальна хроніка, реаліті-шоу тощо); медіатексти з елементами еротики і порнографії; «псевдоінформація», наприклад, деяка реклама, пропаганда, реаліті-шоу, псевдоновини тощо.

Агресивне медіасередовище свідомо й цілеспрямовано творять люди: 1) медіажурналісти, автори медіапродукції і медіапослуг, які здебільшого мають комерційні цілі; 2) еліта (політики, групи політичних інтересів, впливові бізнесмени, власники телевізійних каналів), що дає не тільки комерційні, а й політичні дивіденди; 3) глядачі, представники цільових медіааудиторій як споживачі медіапродукції, які переважно задовольняють свої егоїстичні потреби [1, с. 192].

Вакуум власного культурного продукту заповнюється низькосортним та урапатріотичним інформпродуктом інших країн. Ця особливість притаманна фільмам російського виробництва, які до проведення антитерористичної операції фактично монополізували інформаційний простір та дотепер займають у ньому лідируючі позиції (з відповідним пропагандистським посиленням). Зважаючи на засилля таких фільмів, відбувається підміна понять, нерозуміння соціальної сутності війни (військова звичка монополізує інформаційний простір про війну, не акцентуючи на гуманітарній трагедії). Необхідно, щоб нове покоління не сприймало війну і насилля, нехай і над ворогом, як героїчну пригоду [2].

Як слушно зауважує О. Петрунко, сьогодні в багатьох країнах світу вперше в історії склалася ситуація, за якої соціалізація підростаючого покоління відбувається як «соціалізація з медіа» замість традиційної «соціалізації з дорослими людьми». Нинішні діти випередили дорослих, зокрема в самостійному опануванні нових медіа та новітніх аудіовізуальних і цифрових технологій. Віртуальні світи, створені за допомогою технологічних новацій, є для дітей значно природнішими, ніж для дорослих, що становлять їхнє соціалізувальне оточення. Почуваючись некомпетентними і розгубленими в цій ситуації, дорослі дедалі більше передоручають дітей медіа, і в цьому полягає чи не найдраматичніша їх помилка. З «мовчазної згоди» дорослих ціле покоління дітей потрапило в складне маргінальне становище, через що ті ж дорослі називають цих дітей «втраченим поколінням».

Основними негативними наслідками надмірного і безконтрольного перебування дітей в агресивному медіасередовищі є: «прагматизація» інтелектуально-пізнавальних інтересів; відмова від читання, формування аудіовізуальної свідомості; узалежнення від медіа (телеманія, ігроманія, інтернет-залежність); формування «медійної» картини світу, а разом із цим хибних світоглядних настанов і цінностей; штучне «одорослення» і рання «сексуалізація»; медіадепривація (незадоволення та брак природних потреб і діяльностей через надмірне захоплення медіа); порушення соматичного і психічного здоров'я та емоційно-почуттєвої сфери тощо [1, с. 455, 453].

Крім посилення агресивності, ще один негативний ефект впливу нових медіа на соціалізацію молодших школярів — відчуття відірваності від реального життя: у дитини, що перебуває в реальності сучасного інформаційного простору, створюється враження,

ніби вона безпосередньо бере участь у створених нею ж самою подіях, де є головною дійовою особою. У цій ситуації дитина реалізується як *Homo probabilis* – людина Можлива чи Імовірна, постійно перебуває у стані напрути від розладу із собою [3, с. 5].

Саме тому надзвичайно важливо заохочувати батьків використовувати спеціальні «V-чіпи» для блокування телевізійних програм зі сценами насильства – але це матиме найменшу ефективність щодо основної групи ризику – дітей, чиї батьки майже не доглядають і не виховують їх. По-друге – запровадити уроки «телевізійної грамотності» в школах для того, щоб навчити дітей критично сприймати безглузде насильство, яке вони бачать на екранах (не беручи до уваги безглузду рекламу). По-третє – бойкот глядачами медіа-засобів і рекламодавців, які розповсюджують такі програми, організація громадського впливу на керівників цих засобів тощо [4, с. 106].

Важливо також мати на увазі, що агресивну поведінку провокує не сам факт насильницьких дій на екрані, а зображення насильства як розваги, а не як трагедії. У «Гамлеті» не менше сцен насильства, ніж у будь-якому «вестерні-спагеті», але п'єси Шекспіра не роблять дітей агресивними. Різниця, не згадуючи про мистецьку якість, полягає в тому, що серйозний драматичний твір не залишає сумніву щодо трагізму подій, які зображуються, і глибини страждань, які виникають унаслідок цих подій. Саме тому ці п'єси викликають симпатію і співчуття, а не перетворюють насильство в банальність, в забаву для глядачів.

Оптимальне вирішення цієї проблеми – підвищення рівня та якості освіти всього населення, хоча це справа не одного року. Остаточне припинення виготовлення і розповсюдження цієї «порнографії насильства» відбудеться тільки за умов, коли люди перестануть хотіти її бачити [4, с. 107].

За останні 40 років у світі було проведено більше 1000 досліджень, присвячених впливові телебачення і кінематографії на дітей. Дослідження проводилися в багатьох країнах світу, серед дітей, що належали до різних рас, національностей і соціальних груп. Проте результати досліджень були практично ідентичні: агресія на екрані робить дітей більш агресивними стосовно людей та неживих предметів. Американська академія педіатрії (American Academy of Pediatrics) опублікувала чотири фундаментальних висновки відносно цих досліджень. По-перше, діти, які дивляться багато передач, що містять сцени насильства, сприймають його як легітимний спосіб вирішення конфліктів. По-друге, перегляд сцен насильства робить людину більш беззахисною до насильства в реальному житті. По-третє, чим більше дитина бачить сцен насильства на екрані, тим більше шансів, що вона стане жертвою насильства. По-четверте, якщо дитина надає перевагу переглядові телепрограм, що містять сцени насильства, існує доволі велика ймовірність, що вона виросте агресивною людиною і навіть учинить злочин.

Телевізійне насильство особливо небезпечне для маленьких дітей, у віці до 8 років, тому що вони не можуть точно розрізнити, де починається реальне життя, а де закінчується фантазія. Жахи кіно вони сприймають як реальність.

Зауважимо, що стаття 22 Директиви Європейського Союзу «Телебачення без кордонів» від 1989 р. [5] зобов'язує кожну з держав створити національний орган, який покликаний гарантувати захист дітей від зловживання свободою ЗМІ.

Рада Європи також має власний арсенал правових документів, покликаних забороняти, захищати і запобігати показу насильства, порнографічних і жорстоких сцен на екранах телебачення. Зокрема, це Міжнародна конвенція про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними від 12 вересня 1923 року [6], Угода стосовно припинення обігу порнографічних видань від 4 травня 1910 року [7], Протокол про

змінення Договору про боротьбу з розповсюдженням порнографічних видань, підписаний в Парижі 4 травня 1910 року [8].

У ст. 7 Європейської конвенції про транскордонне телебачення (ратифікована Україною 17 грудня 2008 р.), що є міжнародним правовим актом, укладеним в рамках Ради Європи, передбачено, що «всі елементи програм, їх оголошення і зміст, мають забезпечувати повагу до гідності людини й основних прав інших людей. Зокрема, вони не мають: а) бути непристойними і містити порнографію; б) надмірно виділяти насильство чи розпалювати расову ненависть. Всі програми, що можуть нанести шкоду фізичному, розумовому чи моральному розвитку дітей, не мають транслюватися в той період часу, коли вони можуть їх дивитися» [9].

Окрім цього, на своєму 37-му засіданні 11–12 жовтня 2004 р. Постійний комітет з транскордонного телебачення, створений для контролю виконання країнами-учасниками Конвенції про транскордонне телебачення, видав Рекомендацію про захист неповнолітніх від порнографічних програм, яка передбачає, що сторони-учасниці Конвенції мають вжити належних заходів щодо забезпечення захисту дітей від програм і передач порнографічного характеру. А для цього необхідно утворити спеціальні органи контролю у тих країнах, де вони ще не існують.

В Україні органів державного контролю у сфері захисту суспільної моралі є досить багато, проте повноваження більшості з них сформульовані у законодавстві не конкретно, не існує чіткого розподілу завдань, функцій і відповідальності між різними органами і посадовими особами, що призводить до паралелізму та неузгодженості в роботі. Тому з метою консолідації всіх видів державного контролю, організації та методологічного впливу, координації діяльності органів контролю, зважаючи на визначеність контролю як функції управлінської діяльності, важливості раціонального застосування та здійснення його у сфері виконавчої влади необхідно створити на рівні центрального органу виконавчої влади відповідний орган зі спеціальним статусом [10, с. 21–22].

Що ж до питання про ліквідацію Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі, слід зауважити, що від зняття у такий спосіб політичних питань, які й спричинили процес ліквідації Комісії, потреба у функціонуванні спеціального контрольного органу у сфері захисту суспільної моралі не зникла. Як альтернативу Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі І. Припхан пропонує утворити Національну Раду з питань захисту суспільної моралі при Президентові України. Водночас доцільно, щоб до її складу входили і представники органів, що здійснюють державний контроль у сфері захисту суспільної моралі, і представники громадськості [11, с. 129].

Необхідно звернути увагу, що часто в ЗМІ оприлюднюються такі факти з життя дітей (щодо здійснення сексуального насильства над ними, ранньої вагітності та пологів, вчинених ними правопорушень та злочинів тощо), інформація про які, доведена до відома громадськості, в подальшому може мати негативний вплив на їх життя у своїй громаді та соціумі загалом.

Інформація, яка може бути поширена внаслідок участі дитини у телевізійній програмі, є конфіденційною та становить її особисту таємницю (про освіту, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, дату і місце народження, майновий стан та інші персональні дані), розголошення якої є порушенням законодавства, оскільки вона не є суспільно значимою та не є предметом громадського інтересу, і право громадськості знати цю інформацію не переважає права дитини на її захист [12].

Поширення персональної інформації про дітей, зокрема тих, які перебувають у складних життєвих обставинах, шляхом їх втягування до участі у різних телешоу, має на меті виключно «турботу» про рейтинги, призводить не до забезпечення допомоги таким дітям, а до різних зловживань щодо дітей, їх дискримінації у суспільстві та з боку однолітків, соціальної ізоляції. З огляду на це слід враховувати, що згода законних представників таких дітей на оприлюднення тієї чи іншої персональної інформації або на участь дітей у зйомках телепередач часто носить номінальний характер та порушує права дітей, у тому числі – на захист конфіденційної інформації, яка, відповідно до законодавства України, може бути розповсюджена виключно з метою захисту прав та інтересів особи між тими особами, на яких таке завдання покладено.

Саме тому Міністерство інформаційної політики України та Державний комітет телебачення і радіомовлення України мають сприяти у висвітленні в засобах масової інформації проблемних питань у сфері охорони дитинства без розголошення персональних даних про дітей, які потрапили у складну життєву ситуацію.

Висновки. Вважаємо за доцільне передбачити в Законі України «Про охорону дитинства» заборону розголошувати чи публікувати у засобах масової інформації конфіденційну інформацію про дітей, що потрапили у складну життєву ситуацію, якщо поширення такої інформації може завдати шкоду дитині, незалежно від згоди батьків чи інших законних представників дитини.

Медіанасильство – форма психологічного насильства, що включає пропагування через засоби масової комунікації насильницьких дій, якщо це викликає у постраждалої особи емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдає шкоду психічному здоров'ю.

Ліквідувати насильство в ЗМІ практично неможливо, оскільки вони формують свій порядок денний, виходячи із зацікавленості глядача. І, на жаль, насильство є таким, що привертає увагу широких прошарків населення. Відтак навчальні заклади мають сприяти тому, щоб у дітей сформувались уявлення, що порядок денний, методи діяльності, які нав'язуються ЗМІ, мають цінність виключно у символічному, а не в практичному світі. Важливим заходом запобігання та протидії насильству в засобах масової комунікації може стати введення в програми навчальних дисциплін для спеціальності 061 «Журналістика» спеціального курсу «Насильство і медіапростір».

Список використаних джерел

1. Петрунько О. В. Діти і медіа: соціалізація в агресивному медіа середовищі: монографія. Полтава: НВП «Укрпромторгсервіс», 2010. 480 с.
2. Діти війни (дослідження проблем дитинства в Україні за умов військової агресії) / Український інститут дослідження екстремізму. Київ, 2015. URL: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2015/06/Diti-viyni---doslidzhennya.pdf>.
3. Балла О. Человек Возможный. *Первое сентября*. 2002. № 20. С. 5.
4. Джилліген Дж. Запобігання насильству / пер. з англ. В. В. Штенгелов. Київ: Сфера, 2004. 168 с.
5. Телебачення без кордонів: Директива Європейського Союзу від 1989 р. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Телебачення_без_кордонів_\(директива\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Телебачення_без_кордонів_(директива)).
6. Міжнародна конвенція про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними від 12.09.1923 р. № 995_592. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_592.

7. Угода стосовно припинення обігу порнографічних видань від 4.05.1910. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_591.
8. Протокол про змінення Договору про боротьбу з розповсюдженням порнографічних видань від 4.05.1910. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_593/sp:max10.
9. Європейська конвенція про транскордонне телебачення від 05.05.1989. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_444.
10. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 1999. 38 с.
11. Припхан І. І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2011. 221 с.
12. Про порушення прав дітей в інформаційному просторі: лист Міністерства соціальної політики України від 14.12.2015 № 6488/0/10/ 15/57. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Normativnopravovi-akti.html>.

References

1. Petrunko, O.V. (2010). *Dity i media: sotsializatsiia v ahresyvnomu media seredovyshchi* [Children and media: socialization in an aggressive media environment]: a monograph. Poltava: SPE "Ukrpromtorgservice", 480 p. (in Ukrainian)
2. Children of War (study of childhood problems in Ukraine under conditions of military aggression) / Ukrainian Institute for the Study of Extremism. Kyiv, 2015. Retrived from: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2015/06/Diti-viyni---doslidzhennya.pdf>. (in Ukrainian)
3. Balla, O. (2002). Chelovek Vozmozhnyj [The Possible Man]. *The first of September*, 20, p. 5. (in Russian)
4. Gilligan, J. (2004). Zapobihannia nasyilstvu [Prevention of violence] / trans. from English VV Shtengelov. Kyiv: Sfera, 168 p. (in Ukrainian)
5. Television without Frontiers: European Union Directive of 1989 Retrived from: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Television_without_borders_\(directive\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Television_without_borders_(directive)). (in Ukrainian)
6. International Convention for the Suppression of the Circulation and Trade in Pornographic Publications of 12 September 1923 № 995_592. Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. Retrived from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_592. (in Ukrainian)
7. Agreement on the Cessation of Circulation of Pornographic Publications of May 4, 1910. Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. Retrived from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_591. (in Ukrainian)
8. Protocol amending the Treaty on Combating the Distribution of Pornographic Publications of May 4, 1910. Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. Retrived from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_593/sp:max10. (in Ukrainian)
9. European Convention on Transfrontier Television of 05.05.1989. Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. Retrived from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_444. (in Ukrainian)
10. Andriyko, O.F. (1999). Organizational and legal problems of state control in the sphere of executive power: Dr. Jurid. Science dis. Kyiv, 38 p. (in Ukrainian)
11. Priphane, I.I. (2011). *Konstytutsiino-pravovi zasady zakhystu suspilnoi morali*

[Constitutional and legal principles of protection of public morality]: PhD dis. / NAS of Ukraine, Institute of State and Law. V.M. Koretsky. Kyiv, 221 p. (in Ukrainian)

12. On violation of children's rights in the information space: letter of the Ministry of Social Policy of Ukraine № 6488/0/10/15/57 (2015, January 14). Retrived from: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Normativnopravovi-akti.html>. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 28.01.2022

прийнята до друку 08.02.2022

The article: is received 28.01.2022

is accepted 08.02.2022

Бібліографія: Лесько Н. В. Правові засади попередження медіанасильства щодо дітей. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 98-105. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.98-105.

УДК 327.2(470+571)

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.106-115

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ ЯК НЕБЕЗПЕКИ КОНСТИТУЦІЙНОМУ ЛАДУ УКРАЇНИ ТА СВІТОВОМУ ПРАВОПОРЯДКУ

Луцький Роман Петрович,

доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту
імені Академіка Івана Луцького ЗВО «Університету Короля Данила»,
вул.Є. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: roman_lutsyii@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9558-3699>

Пуш Олександра Михайлівна,

старший викладач кафедри перекладу та філології ЗВО «Університету Короля
Данила», вул.Є. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: oleksandra.push@ukd.edu.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2683-6952>

Мета. У статті аналізуються причини, передумови, геополітичні та геоісторичні цілі агресії Росії проти України. З'ясовано реакцію Заходу на російську геостратегію реваншу. Доведено, що гібридна війна породила глибоку кризу світової системи безпеки, яка ведеться з лютого 2014 року, коли почалася російсько-українська війна. Російська Федерація, порушивши норми та принципи міжнародного права, двосторонні та масштабні угоди, анексувала Автономну Республіку Крим та Севастополь.

Методологія. Методологічну основу статті складають сукупність світоглядно-філософських, наукових засад і підходів та спеціально-наукових методів пізнання міжнародно-правових явищ і геополітичних процесів, що відбуваються у світі. Самостійне використання цих методів забезпечувало можливість вирішення поставлених завдань серед яких головним являється доведення загрози Росії міжнародному правопорядку. На основі чого було зроблено фундаментальний висновок про те, що путінська Росія повинна розпастися як імперія для того, щоб був відновлений світовий закон і порядок.

Результати. Росія без оголошення війни напала на Україну і знову поставила під сумнів міжнародний порядок в Європі, починаючи з 24 лютого 2022 року, коли лідер російської держави оголосив про початок «спеціальної військової операції» щодо України. Її метою він назвав «демлітаризацію» країни. Збройні сили Російської Федерації почали обстрілювати міста України та її військову і цивільну інфраструктуру по всій території нашої держави. Передувало цьому божевілля 21 лютого 2022 року, коли президент Росії Володимир Путін визнав незалежність Донецької та Луганської народних республік.

Проте російсько-українське протиставлення має глибоке історичне коріння. Поглинення України та її людських ресурсів – одним з ключових завдань розвитку проекту російського імперіалізму. Сучасний процес формування та розвитку путінської Росії завжди супроводжувався війни з Україною. Росія мала на меті знищити нашу молоду державу. Історія взаємовідносин українського та російського народів – це літопис воєн, визвольних змагань українців та послідовної політики русифікації та асиміляції нашого народу.

Ключові слова: право, міжнародне право, Путін, Росія, агресія, війна, помста, світовий правопорядок.

Roman Lutskyi

PhD (Law), Professor, Director of the Research Institute at King Danylo University,
35 Konovaltsia Street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

e-mail: roman_lutsyii@ukr.net

Oleksandra Push

senior lecture, at King Danylo University,
35 Konovaltsia Street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

e-mail: oleksandra.push@ukd.edu.ua

THEORETICAL FOUNDATIONS OF RUSSIAN IMPERIALISM AS A DANGER TO THE CONSTITUTIONAL ORDER OF UKRAINE AND WORLD ORDER

Purpose. The article analyzes the causes, preconditions, geopolitical and geohistorical goals of Russia's aggression against Ukraine. The reaction of the West to the Russian geostrategy of revenge has been clarified. It

has been proven that the hybrid war which has been going on since February 2014 has created a deep crisis in the global security system. The Russian Federation, having violated the norms and principles of international law, bilateral and large-scale agreements, annexed the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol.

Methodology. The methodological basis of the article is a set of philosophical and scientific principles, approaches, and special scientific methods of understanding international legal phenomena and geopolitical processes taking place in the world. The use of these methods provided an opportunity to solve the tasks and the main task is to prove that Russia threatens international law. On this basis, a fundamental conclusion was drawn that Putin's Russia must disintegrate as an empire in order to restore world law and order.

Results: Russia attacked Ukraine without declaring war and again called into question the international order in Europe on February 24, 2022, when the Russian leader announced the launch of a "special military operation" against Ukraine. He called its goal the "demilitarization" of the country. The Armed Forces of the Russian Federation began shelling the cities of Ukraine and its military and civilian infrastructure. The recognition of the independence of the Donetsk and Luhansk People's Republics by Russian President Vladimir Putin preceded this madness on February 21, 2022.

However, the Russian-Ukrainian confrontation has deep historical roots. The absorption of Ukraine and its human resources is one of the key tasks in the development of the project of Russian imperialism. The current process of formation and development of Putin's Russia has always been accompanied by war with Ukraine. Russia aimed to destroy our young state. The history of relations between the Ukrainian and Russian peoples is a chronicle of wars, the liberation struggles of Ukrainians, and a consistent policy of Russification and assimilation of our people.

Key words: law, international law, Putin, Russia, aggression, war, revenge, international law and order.

By illegally occupying the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, carrying out an illegal armed invasion of Donetsk and Luhansk regions in 2014, the Russian Federation, according to a statement from the Ukrainian Foreign Ministry on the 42nd anniversary of the UN General Assembly, launched unprovoked military aggression against Ukraine. In doing so, it not only violated the latter's sovereignty, territorial integrity and political independence, but also threatened international peace and security in general [12, p. 5].

Politicians, diplomats, experts and scholars are trying to understand: why did this happen, how could a war between "brotherly nations" break out, forcing the official Kremlin to challenge the world order of this century? How did Russia, the guarantor of Ukraine's territorial integrity, dare to violate the fundamental principles of international law and the bilateral peace and friendship agreements signed between them? Why Russia - the successor to the USSR in international obligations - demonstratively despises the Helsinki Accords of 1975, which established the principle of inviolability of borders and territorial integrity of countries [13, p. 7-8].

The security system of international relations, the system of confrontation and interaction was formed by the leaders of the "Big Three" as a result of the defeat of Nazi Germany and militaristic Japan. It was based on the division of key regions of the planet into spheres of influence adopted by the USSR, the USA and Great Britain, and introduced bipolar existence. The collapse of communist regimes in Central and Eastern Europe and the collapse of the Soviet Union radically changed the geopolitical map of the continent and created a fundamentally new balance of power on the planet, demonstrating that in history there aren't any conditions for a world system which can be set once and forever. The realities of the Cold War have been replaced by the shaky balance of a post-bipolar planet with fundamentally new challenges, tangible threats, and a distinctly conflicted environment [1, p. 288-289].

At the same time, the euphoria in the West from the above changes gave rise, as O. Sushko noted, "to the traumatic syndrome of defeat on the other side of the geopolitical swing - in Russia. And we have understood its consequences only recently when the "brother" suddenly came to visit" [14].

Ignoring the previous security system, according to L. Chekalenko and M. Vasilieva, led to uncontrollable chaos, destruction of economic potential, human casualties, and catastrophe of

civilizations, dragging Ukraine into a hybrid war. The Russian factor of influence came to the fore, which started a new round of world redistribution. Russia has taken advantage of the weakening of the European security factor, the deep dependence of European integration on Russia's raw materials, the gradual withdrawal of the United States from processes taking place on the continent, and Russia has taken advantage of the hub of Washington's unrealized geostrategic interests in the Middle East and Africa. Such changes on the Eurasian Chessboard have given official Moscow a chance to enter an open window of opportunity, as it has done regarding Ukraine [1; p. 286].

It should be noted that back in 1997, Russian political scientist O. Dugin intimidated his compatriots by saying that the existence of Ukraine within its borders with the status of a "sovereign state" was tantamount to a "terrible blow" to Russia's geopolitical security, equivalent to "invasion of its territory." and therefore the continued existence of "unitary Ukraine is unacceptable." According to him, the territory of the latter should be divided into several zones that correspond to the range of geopolitical, ethnic and cultural realities. And further: "The Ukrainian problem is the main and most serious problem facing Moscow." [2; p. 304-305].

It is known that V. Putin, like O. Dugin, perceives Ukraine's independence as something anomalous and temporary and does not even hide it. Quoting his words to President George W. Bush after the NATO summit in Bucharest in early April 2008 has already become a textbook: "You understand, George, that Ukraine is not even a state! What is Ukraine? Part of its territory is Eastern Europe, and part, and large enough, we gave!"

Unfortunately, as O. Volovych noted, it is unknown how the owner of the White House responded to this to the Russian leader. Most likely, he remained diplomatically silent, not wanting to spoil relations with his "friend Vladimir". And now it is obvious that the flirtation of many world leaders with Putin further increased his imperial ambitions. To some extent, this line of "avoiding sharp corners" in relations with Moscow was continued by Obama at the beginning of his presidency, when in 2009 he called for a "reset" of relations with Russia [21, p. 20].

According to G. Perepelytsia, the tendency of the global system of international relations to multipolarity has created favorable conditions for Kremlin leaders to regain the status of world power, without which they cannot imagine the future of their country. The reintegration of the post-Soviet space and its complete absorption by Russia had to be the first steps in this direction. "Without Ukraine, solving such a strategic task did not make sense," he said. "In the conditions when Ukraine abandoned reintegration projects and expressed its intention to sign the Association Agreement with the EU, the force scenario became the only way to realize such a strategic task. The military occupation of Ukraine and the elimination of its statehood would give Russia the opportunity to absorb the entire post-Soviet space" [10, p. 371-372].

By launching hybrid aggression, the Putin regime pursued a dual global goal: a geostrategic goal is to destroy the current world order of Western domination on the planet and return the status of a "great power" to Russia; geohistorical one is to return the world to the reality of the middle of the last century ("zones of influence", "struggle of systems", "balance of power and balance of interests", etc.). That is to revise the lost Cold War of the USSR.

It must also be acknowledged that a unipolar world has not been formed, and an effective system of multipolarity has not emerged. International politics is characterized by a vacuum of global power. The United States no longer has enough influence, and in some cases, the will and desire to solve urgent problems. As a result, the world system is becoming increasingly difficult to control, and countries with geopolitical ambitions are provoking conflicts in order to reform the universe of the international hierarchy [5].

Summarizing the situation in the world security system, A. Hrytsenko made the following conclusion: "The former powerful West Pole has become blurred, unconsolidated and ineffective in decision-making on a global scale, and it is because of internal contradictions, policy of isolation, lack of adequate responsible leadership. Decades of peace and prosperity after World War II weakened the West's vigilance, turned Western alliances and armies into paper bureaucracies, lowered the motivation for proper defense funding, and created the illusion that military aggression could be repulsed through negotiations. Finally, it is clear that the current system of international security is incapable of controlling the situation on the planet and guaranteeing peace, even when the key players seem to have agreed and acted together." [6].

The Kremlin's rulers, in turn, have taken full advantage of this by creating a long period of time in order to form a military nuclear state with an unpredictable foreign policy. And what is more important they consider nuclear weapons to be not only the tool to deter a nuclear attack but also to prevent a possible defeat in a conventional war and even a guarantee of sovereignty.

It should be emphasized that during the escalation of the hybrid war, the ideological version was singled out, the key point of which was the ideology of the "Russian world". L. Shklyar, for example, saw it as a "program of revanchism", because it was based on claims, if not to direct domination, then at least to dominance within the geography of Russian culture, language, Orthodox religion, and even just when there were citizens of Russian origin in neighboring countries. According to him, this ideology is aimed at legitimizing the right of the Russian Federation to act as a patron of other states if they have areas of Russian culture that use the Russian language and profess Orthodoxy. And since Ukraine has these features, many politicians and ideologists of the neighboring country do not imagine the territory of the "Russian world" without Ukraine, which they imperially call "Little Russia" [13, p. 8].

"Still, there is the key idea in the attitude of Russians towards Ukrainians, towards Ukraine, which is fateful for us, Russians," Russian publicist O. Shiropaev wrote. "For Ukrainians, Russia is also important, but only as a point of repulsion, which helps to realize their Ukrainian identity. For Russians, Ukraine, on the other hand, is a point of constant attraction, jealous attention, an object of absorption as something "originally their own" and which should be transformed according to their own pattern and similarity... I must say that only in words Russians are always ready to recognize that Ukrainians are a people, but pay attention: "fraternal" people. Behind this cunning formula lies the firm belief that we, the Russians and the Ukrainians, are ONE people called to live in the same state with the capital of Moscow [16].

According to some authors, in the former Soviet Union, the ideology of the "Russian world" actually looks like a special operation to cover up the Kremlin's version of the Nazi concept of Lebensraum (living space), the domination of the political system of the Russian Federation, its oligarchic and corrupt capital and the anti-liberal concept. Its practical implementation is clearly demonstrated by the example of the annexation of Crimea.

The rhetoric of "reviving Russia as a great state" is growing and it is the rhetoric of a state that "returns its lands" instead of losing them as it was under Gorbachev and Yeltsin, a state that protects Orthodox Russians in Ukraine from "Bandero-fascists" and the "Kyiv junta". It is also the rhetoric of a state that opposes fierce pressure and criticism from the hostile West, and other irrational ideologies. All the above-mentioned have caused a wave of pseudo-patriotic feelings and Crimean euphoria and have provided massive support for the Kremlin leadership from the Russian population.

The report from the European Council on Foreign Relations published in November 2014 said: "In March 2014 Europeans woke up in Vladimir Putin's world, where borders can be

changed, international institutions are powerless, economic interdependence is a source of danger, and predictability is a duty rather than an advantage... Russia's invasion of Ukraine has forced the EU to recognize that instead of its gradual spreading across the continent and eventually to the entire planet, its idea of a European order has collapsed. Just as the break-up of Yugoslavia put an end to European order during the Cold War, the Crimean crisis marked the end of the post-bipolar European order. " [17, p. 30-31].

On March 18, 2014, addressing both chambers of the Federal Assembly "on the occasion of the annexation of Crimea", the Russian president formulated the main theses of the "Putin's doctrine": the balance of power on the planet has changed; the weight of the West in world politics is declining; international law is not a dogma, but it is a set of options from which the Kremlin will choose those which benefit it; countries are divided into strong and weak; the territorial integrity and sovereignty of the latter is a field of agreement of the strong; the time has come for radical change, Russia is a separate state, it is a civilization with its unique values, which will try to shape its own rules of the game in international politics [22].

Later, on December 18 of the same year, Putin adopted a new military doctrine on the main external dangers of the country which included "the establishment of regimes adjacent to Russia, whose policies threaten Russia's interests." Thus, official Moscow seeks to "legitimize" the possible future expansion of Russian territory at the expense of neighbors. For example, among the key tasks of the Russian Armed Forces in peacetime is "the protection of citizens outside Russia from armed attacks on them." Even abroad, Russian-speaking citizens living there have the right to the military protection of the Russian Armed Forces. It follows that at the official regulatory and legislative level, the Russian leadership, in fact, consolidates the legitimacy of the deepening and continuation of hostilities in the Donbas [7, p. 13].

Russia's armed aggression against Ukraine as a logical conclusion to the geostrategy of revenge, which has long been developed by the Kremlin authorities, witnessed the crisis of the modern system of international security.

Unable to carry out global competition by economic, political and diplomatic means, official Moscow, according to G. Perepelytsia, having created the doctrine of "Russian peace", engaged in the destruction of the world order. Evidence of this, in his opinion, is the discrediting of virtually all institutions of international security, ignoring the agreements that were the basis for the post-bipolar world: the rejection of the principles of the Final Act signed in Helsinki in 1975 by 35 states; viewing the borders on the continent; the rejection of the Belovezhskaya agreement of the leaders of Ukraine, Russia, Belarus in 1991, which can be regarded as a refusal to recognize the state sovereignty of post-Soviet countries; non-acceptance of NATO and EU enlargement to the East, incitement of radical pro-Russian parties in Central and Western Europe; neutralization of the Visegrád Four through the formation of a group of pro-Russian countries; a gross violation of more than 300 international treaties and conventions, the UN Charter and the 1994 Budapest Memorandum, etc. Thus, the current government of Russia seeks to create a situation of global chaos and establish a new order with its rights and on its conditions. Hence, the scenarios for establishing a new world order depend on the results of the Russian-Ukrainian war. "This means," he stated, "that being located between East and West, Ukraine is in danger of losing its state sovereignty and territorial integrity. The battle for Ukraine will determine the end result of this geopolitical struggle, as Ukraine's accession to the European or Russian space will determine the further expansion of the sphere of domination of one of the subjects, either to the West or to the East. By joining Ukraine, Russia can expand its further geopolitical invasion to Central Europe and impose its own regulatory force on Western Europe. Thus, modern Russia has a historic chance to seize Europe, as the Soviet Union did in

1944-1945, it can change the balance of power in relations with the West and restructure the entire geopolitical space of Europe in its favor, review the results of the Cold War and re-establish itself as the main geopolitical power in Europe and Eurasia. " [10, p. 304-305].

Pointing out that the Russian aggression against Ukraine has become the apogee and embodiment of the level of degradation of the world security system, modern authors, however, draw attention to the complexity of the conflict in and around Ukraine. In particular, V. Filipchuk claims that, in fact, we need to talk about three different conflicts: geopolitical (between Russia and the West), bilateral (between Ukraine and Russia) and intra-Ukrainian conflicts that emerged simultaneously on the same territory. In his opinion, this conflict is unlike any other, as the country, which was invaded and whose territorial integrity was violated, received direct security guarantees from all states which are the permanent members of the UN Security Council. However, this conflict takes place within the framework of European security, which was considered the most stable regional security architecture. Despite the clear failure of the OSCE and other international organizations to stop it, restore peace and punish the aggressor, the main figures in the international arena are reluctant to review the principles of the current European security architecture, make it more efficient and reliable. In addition, there is a clear asymmetric and hybrid conflict. Russia is the aggressor which publicly denies its participation in it, and its actions include both traditional military methods (the seizure of territories and their official annexation), and non-traditional methods in the political, economic, information spheres, and terrorism is one of them. Considering all this, we can call it a hybrid aggression [3].

It is no exaggeration to say that the responsibility for destroying the old world order lies not only with Russia but also with Western countries that "missed" its aggression against Ukraine (and in 2008 against Georgia). In particular, according to some sources, the vast majority of Western media immediately after this event suddenly became "blinded" about who is the aggressor and how to call the occupying forces, inventing some new terms instead, the only meaning of which is "not to call it Russian aggression."

As you know, on February 28 and March 11, 2014, the Verkhovna Rada of Ukraine, hoping for the exclusive validity of the guarantees of the 1994 Budapest Memorandum, appealed to the guarantor states (according to the Memorandum on Security Guarantees in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons) with a request to fulfill its obligations under its provisions and take all possible measures to stop aggression, preserve independence, sovereignty and modern borders of Ukraine. At the same time, the Ukrainian parliament suggested the UN Security Council to convene meetings to consider Russia's actions, and the parliaments of guarantee states and international organizations to send special monitoring missions to observe the situation in Ukraine. However, the signatories of the Budapest Memorandum could not even gather for a joint meeting; The UN General Assembly only managed to discuss and adopt statements of a recommendatory nature; UN and OSCE monitoring missions were not allowed into the Crimean by Russian occupation forces; in Donbas, OSCE observers became hostages of separatists and Russian special forces.

The West's strategic and mental unpreparedness for security crises can also be explained by an underestimation of Russia's revanchism syndrome, Ukraine's role in Russia's expansionist policy, and how far official Moscow is willing to go in defending so-called Russia's "key interests". The West didn't believe that Kremlin leaders would dare to use force directly against neighboring countries. Even the large-scale "Serdyukov" reform carried out in the Russian Armed Forces, as well as the presence of strategic nuclear potential, were not perceived as such that could turn this state into a threat to European collective security. Hence, as S.Tolstov noted,

the United States and the European Union, having demonstrated in March 2014 a complete inability to stop the escalation of international political conflict, took mainly tactical measures. The latter provided for the introduction of phased economic sanctions against Russia in order to keep its leadership from escalating the conflict and persuade it to comply with international law. In other words, in the strategic context, the leaders of the United States and European countries did not see Russia's aggression against Ukraine as a critical threat to the stability of NATO and the system of Western alliances and did not rule out the possibility of returning to the previous status. As for the refusal of Washington and London to fulfill the guarantees of Ukraine's territorial integrity, according to the Budapest Memorandum, it was not initially considered a political defeat, as Ukraine was not a NATO member or an important US ally outside the North Atlantic Alliance like Japan, South Korea, Australia, Israel, but a non-aligned state. For example, in early 2016, the former US President Obama stated that "Ukraine is not a member of NATO, so it will be vulnerable to the Russian invasion, no matter what we do."

However, in February 2015, Western politicians, returning to the events of the first months of the previous year, were forced to admit the following: "During the protests that erupted in early 2014, which eventually led to the overthrow of the pro-Moscow government of Viktor Yanukovich, Ukraine became the first country in Europe where protesters died with EU flags in their hands." The West, as many in Kyiv are convinced, betrayed Ukraine [18, p. 165].

Recently, the concept of solving the security problems of the Ukrainian state has become clear in Western and Ukrainian elite circles. It is as follows: official Kyiv de facto accepts the annexation of Crimea; allows elections in Donbas before taking borders under control, which, in fact, means the reintegration of the occupied territory on Russian terms; it also means that official Kyiv promises the Kremlin "neutrality" or "non-alignment", refuses to join the North Atlantic Alliance or conclude any binding agreement (and neutrality means renunciation of a key part of sovereignty that is the right to determine allies in the field of security and defense). Although, as you know, as of spring 2014, Ukrainian had a "non-aligned" status and has not officially announced its intention to become a future member of NATO, and Ukraine had very strong international legal ties with Russia since the signing of 1997 and extended in 2012 "Treaty of Friendship and Cooperation." However, this did not deter the northern neighbor from annexing Crimea and invading Donbas [8, p. 296].

The economic sanctions imposed by the European Union and the United States after the annexation of Crimea and in view of the war in eastern Ukraine are effective, but they also have a negative impact on Western economies. That is why there are voices in Europe in favor of ending them. This is due to the significant dependence of the continent's economies on Russia. Many European companies work in its market and it brings significant revenues to their budgets and social programs. The Kremlin's propaganda is able to make many prominent foreign politicians, public figures be their allies, and some media spread "the correct version" of the Russian-Ukrainian conflict. However, the aggressor must be stopped. Ukraine is not the ultimate goal for Vladimir Putin, just as Czechoslovakia was not the ultimate goal for Hitler. The imperialists have no ultimate goal at all, especially since they now have a nuclear "button" [20, p. 14]. "For Russia, the conquest of Ukraine is a step towards rebuilding the world order in its own interests, a necessary precondition for further attack on Europe, an example of intimidation of the disobedient, and not the last self-sufficient goal," said S. Nemyrych. Kyiv is fighting first and foremost for its future, but by winning this campaign and gaining the resources of Ukraine, Russia will become much more confident and aggressive. Everyone will see a really different Russia. The West will have to stop it not on the Severskyi Donets and the Dnieper, but on the Bug and the Vistula, if not on the Oder. And not only Ukrainians will pay with their lives but

Europeans too. So, it is much more rational to help Ukraine. And this should be realized by everyone in Europe and North America" [9].

Recent events on the continent confirm that Moscow's "hybrid war", as a form of an aggressive solution to its own geopolitical problems, is not limited to Ukraine, but, changing its forms, extends to new theaters of war. Thus, V. Gorbunin singles out three similar large-scale "hybrid operations": Syria (Turkey), the European Union, and Ukraine. "We should note the ability of Russia to find successful solutions (but strategically incorrect)," he said, "it should be understood that not only Ukraine and the Baltic states, but all of Russia's CSTO neighbors and Europe are in the direct 'hybrid threat' zone." As part of its "hybrid strategies" and course to anarchize the global security space, Russia can be expected to consciously deconstruct a number of "frozen conflicts", especially in Transnistria, Nagorno-Karabakh, and other regions. Putin has already expressed his readiness to support Serbia in its position in Kosovo" [4].

Western countries are now characterized by a lack of geostrategic "red lines" that would outline possible limits of actions concerning the spheres of influence of the Russian Federation. As a result, their policy is increasingly being driven to the operational and tactical level of political-diplomatic negotiations and political-administrative projects, where the Kremlin is traditionally stronger. It should also be emphasized that the current global security crisis has a fundamentally different character than the Cold War. The current situation is much less structured and defined, and world problems are not limited only to the relations between the West and the Russian Federation, unlike the second half of the last century, when the confrontation between the USSR and the USA, the WTP and the NATO was the axis of the world system of international relations. Dramatic events in the Middle East, the outbreak and development of fundamentalism, the spread of international terrorism, IDIL, the control of the South China Sea, the migration to the EU countries, etc. affect the interests of Europe and the US much more than Russia's actions on post-Soviet territories and show that the threatening period of the global systemic crisis is approaching.

A dangerous feature of the current situation was the blur of differences between external and internal threats. The hybrid war carried out by Russia in modern interstate conflicts is aimed at the destruction of the societies against which it is conducted, at the suppression of will there. Its central object is the public and institutions, not the armed forces. In addition, it has a complex and multi-dimensional nature. Military equipment here can play both a key and a secondary role. More often it is the latter, because, as we know, "they aren't here." The illusion of peace, as well as the active use of weak and vulnerable places of societies and states, are important instruments of a hybrid war. At the same time, the Russian mass media openly consider scenarios of the likely military clash of the Russian Federation "with the aggressive NATO bloc" without excluding the use of nuclear weapons. Moscow threatens to use the most effective lever to achieve its goals (oil and gas supply) and thus blackmails the peoples of the world.

The issues of the hybrid war and its consequences were, alongside others, on the agenda of the last most representative and authoritative Munich security conference in the world. Assessing its results, O. Sushko raised a question: "Are we dealing with the fact that the West is not aware of the full range of threats and possible ways of overcoming the security crisis, is it only frightened and uncomfortable and we should not expect a clear and realistic program of action in the near future?" [14].

Conclusions. Thus, Russia's military aggression against Ukraine (the so-called "special military operation" of February 24, 2022) demonstrated its contempt for international law, jeopardized the foundations of the security system formed in the post-war period, created its

deep crisis, and ended with the logical “geostrategy of revenge” starting a new round of redistribution of the world.

That's why, you can call Russia "a geopolitical monster" and its imperial ambitions are the threat to the international law and the safety of the whole world. The aggressor country has been neglecting people's life for centuries. This country killed, deportated, made the genocide acts, committed war and humanity crimes, and they are being done now. It's not enough just to free Ukraine from the Moscow horde. We need to end the existence of the empire of evil. In order to do this the world has to support us and enslaved people must rebel and defend their independence.

References

1. Chekalenko, L., Vasileva, M. (2015). Europe. Safety. Ukraine. Diplomacy. Ukraine is diplomatic, 16, pp. 284-289. (in Ukrainian)
2. Dugin, A. (1997). Fundamentals of geopolitics. Russia geopolitical future. Moscow, 608 p.
3. Filipchuk, V. (2016). International Peacekeeping and the War in Eastern Ukraine: Is There a Recipe for a Peaceful Settlement? *Mirror of the week. Ukraine*, 17. (in Ukrainian)
4. Gorbulin, V. (2016). Hybrid war: everything is just beginning... *Mirror of the week. Ukraine*, 11. (in Ukrainian)
5. Gorbulin, V. (2016). Insidious uncertainty of the new world order. *Mirror of the week. Ukraine*, 30. (in Ukrainian)
6. Gritsenko, A. (2016). What can Ukraine expect from the confrontation between Russia and the West. *Mirror of the week. Ukraine*, 37. (in Ukrainian)
7. Lossovsky, I. (2015). Russia's foreign policy strategy towards Ukraine as the implementation of the «New Doctrine of Limited Sovereignty» («Putin's Doctrine»). *Foreign Affairs. Political science*, 5, pp.12-15. (in Ukrainian)
8. Magda, E. (2015). Hybrid war: survive and win. Kharkiv, 304 p. (in Ukrainian)
9. Nemyrych, S. (2021). The ultimate reality. *Mirror of the week. Ukraine*, 19. (in Ukrainian)
10. Perepelytsia, G. (2014). Russian military aggression against Ukraine: international and domestic political context. *Ukraine is diplomatic*, 15, pp. 370-385. (in Ukrainian)
11. Potekhin, O. (2015). The Second Cold War: preliminary results. *Foreign Affairs: Historical Sciences*, 10, pp. 14-17. (in Ukrainian)
12. Russia accomplished aggression, is the side of the international armed conflict and accountable for consequences (2021). *External businesses: Historical sciences*, 12, p. 5. (in Ukrainian)
13. Shklyar, L. (2015). The policy of war as a way of existence of Russian empires of the XX – early XXI centuries. *Foreign Affairs. Political science*, 1, pp. 6-11. (in Ukrainian)
14. Suchko, O. (2017). «Games of large»: how Ukraine must not заграпитися in a game that will not take place? *Mirror of week. Ukraine*, 1. (in Ukrainian)
15. Sushko, O. (2022). Munich, who found himself. *Mirror of the week. Ukraine*, 7. (in Ukrainian)
16. Shiropaev, A. Ukrainian and Russian ways in history: a stimulus to reflection. Retrived from: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/polemika/ukrayinskiy-ta-rosiyskiy-shlyahi-v-istoriyi-poshtovh-do-rozdumiv>. (in Ukrainian)
17. Tkachenko, V. (2016). Russia: the identity of the aggressor. Kyiv, 256 p. (in Ukrainian)

18. Tkachenko, V. (2016). Russia and the West: the reincarnation of geopolitics. *UIZh*, 1, pp. 162-175. (in Ukrainian)
19. Tolstov, S. (2015). Coordination of US and EU policies in response to the Ukrainian crisis. *Foreign Affairs: Political Science*, 1, pp. 16-21. (in Ukrainian)
20. Turchyn, J. (2016). The Russian-Ukrainian conflict as a new challenge to the world security system. *External affairs. Political science*, 11, pp. 14-16. (in Ukrainian)
21. Volovich, O. (2014). History as a field of competition between the «Ukrainian world» and the «Russian world». *Foreign Affairs. Historical sciences*, 12, pp. 19-23. (in Ukrainian)
22. Yaremenko, B., Belokolos, O., Hara, O. (2015). American-Russian relations – strategic incompatibility. *Mirror of the week. Ukraine*, 9. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 15.04.2022
прийнята до друку 29.04.2022
The article: is received 15.04.2022
is accepted 29.04.2022

Бібліографія: Луцький Р. П., Пуш О. М. Теоретичні основи російського імпералізму як небезпеки конституційному ладу України та світовому правопорядку. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 106-115. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.106-115.

УДК 342.731

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.116-124

МУНІЦИПАЛЬНА РЕФОРМА У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Магновський Ігор Йосифович,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та філософії права

Одеського державного університету внутрішніх справ,

вул. Успенська, 1, м. Одеса, Україна, 65014

e-mail: magn.igor@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7336-6212>

Мета. Метою роботи є висвітлення у конституційно-правовому аспекті практики запровадження муніципальної реформи як невід'ємної складової державотворення в Україні, з'ясування особливостей пришвидшення процесів успішного її проведення, що є об'єктивною потребою на шляху демократизації суспільних процесів у державі. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пізнання: термінологічний, логіко-семантичний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний. **Результати.** У процесі дослідження визнано, що складовою рушійної сили демократичного, правового процесу в Україні є проведення муніципальної реформи, як фактора забезпечення децентралізації публічної влади, де стрижневим компонентом перетворень виступає місцеве самоврядування, котре постає основою потенційного стимулювання соціально-економічного та культурного розвитку територіальних громад, зміцнення їх спроможностей та самодостатності, які є однією із базових складових громадянського суспільства. **Наукова новизна.** У процесі дослідження встановлено, що муніципальна реформа, як різновид правової реформи, є загалом невід'ємною частиною національного державотворення у становленні й розвитку демократії, так і безпосередньо спрямована на утвердження базових засад організації й функціонування місцевого самоврядування, що є основою забезпечення соціально-економічного та культурного розвитку територіальних громад на місцях. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у правотворчій та правозастосовній діяльності у процесі вдосконалення конституційного й муніципального законодавства України, під час подальшого визначення особливостей та перспектив проведення муніципальної реформи.

Ключові слова: муніципальна реформа, місцеве самоврядування, децентралізація, публічна влада, громадянське суспільство.

Igor Mahnovskiy

Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of theory and philosophy of Law
faculty of experts training for pre-trial investigation bodies

Odessa State University of Internal Affairs,

Uspenskaya Street, 1, Odesa, Ukraine, 65014

e-mail: magn.igor@ukr.net

MUNICIPAL REFORM IN THE CONTEXT OF STATE BUILDING IN UKRAINE: CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECT

Purpose. The aim of the work is to highlight in the constitutional and legal aspect of the practice of municipal reform as an integral part of statehood in Ukraine, to clarify the peculiarities of accelerating the process of its successful implementation, which is an objective need to democratize social processes in the country. **Methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of available scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions and recommendations. The following **methods** of scientific cognition were used during the research: terminological, logical-semantic, functional, system-structural, logical-normative. **Results.** The study recognized that the driving force of the democratic, legal process in Ukraine is the implementation of municipal reform as a factor in ensuring the decentralization of public power, where the core component of change is local self-government, which is the basis for potential stimulation of socio-economic and cultural development. their capabilities and self-sufficiency, which are one of the basic components of civil society. **Scientific novelty.** The study found that municipal reform, as a kind of legal reform, is generally an integral part of nation-building in the formation and development of democracy, and directly aimed at establishing the basic principles of organization and functioning of local government, which is the basis for socio-economic and cultural development of local communities. **Practical significance.** The results of the study can be used in law-

making and law enforcement activities in the process of improving the constitutional and municipal legislation of Ukraine, while further identifying the features and prospects of municipal reform.

Key words: *municipal reform, local self-government, decentralization, public authorities, civil society.*

Постановка проблеми. Україна вже понад два десятиліття XXI століття переживає процес муніципального реформування із певною активністю та спадом, супроводжуючись вихором суспільно-політичних перипетій, що включає у себе створення комплексної та багаторівневої системи функціонування демократичних інститутів держави і суспільства, де стрижневим компонентом перетворень виступає місцеве самоврядування, яке є одним із головних чинників побудови громадянського суспільства в державі.

Відтак основним завданням політико-правових перетворень, що відбуваються в Україні, є формування ефективного місцевого самоврядування, яке визнається і гарантується в Україні відповідно до статті 7 Конституції України [1].

Натомість нинішня модель місцевого самоврядування в Україні, як зазначають науковці, є нестійким, внутрішньо суперечливим утворенням, сконструйованим із елементів радянської політико-правової спадщини на основі довільного поєднання елементів громадівської та державницької концепцій, зі слабким і непослідовним урахуванням передового зарубіжного муніципально-правового досвіду. Результатом державних реформ протягом минулих років стало безсистемне експериментування із самоврядними інституціями та їх конструювання методом «спроб і помилок». Взнаки далася також недостатня концептуальна і наукова забезпеченість муніципального реформування. Урешті-решт, зазначена модель перестала відповідати критеріям раціональності, ефективності й адаптивної здатності до суспільних потреб [2, с. 1].

Як бачимо, доцільність і необхідність даного дослідження викликана сьогоденням та актуалізує дану тематику й потребує відповідних напрацювань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Певною мірою означеній проблемі присвятили свої роботи такі науковці, як: М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, В.І.Борденюк, Т. В. Забейворота, Ю. В. Камардіна, Н. В. Камінська, В. М. Кампо, А.М.Колодій, М. І. Корнієнко, В. В. Костицький, А. Р. Крусян, В.С. Куйбіда, О. В.Марцеляк, Н. В. Мішина, М. В. Оніщук, О. О. Петришин, М. О. Пухтинський, С. Г. Серьогіна, К.Є.Солянік, М. О. Теплюк, В. Л. Федоренко, В. М. Шаповал, Н. В. Шаповал, Ю.С.Шемшученко та ряд інших, напрацювання котрих містять корисний за обсягом фактичний матеріал та спонукає до подальших правових досліджень місця і ролі муніципальної реформи у контексті державотворчих процесів.

Постановка завдання. Висвітлення у конституційно-правовому аспекті практики запровадження муніципальної реформи як невід'ємної складової державотворення в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Муніципальна реформа в Україні, зауважує Ю.В. Камардіна, концептуально ґрунтується на європейських принципах і стандартах формування ефективного місцевого самоврядування, що детермінує у якості основних завдань конституційно-правову модернізацію системи місцевого самоврядування, формування реального та дієвого інституту місцевого самоврядування, забезпечення децентралізації публічної влади з максимальним наближенням до більшості територіальних громад та їх жителів для створення й підтримки сприятливого життєвого середовища [3, с. 4].

Здійснення муніципальної реформи в Україні, зазначає О. О. Майданник, вимагає дослідження проблем законодавчого регулювання та практичного функціонування місцевого самоврядування, створення належного наукового підґрунтя для його реформування відповідно до вимог міжнародних стандартів [4, с. 37].

Як засвідчує Н. М. Пархоменко, на сьогодні відсутнє одностайне концептуальне бачення правової сутності муніципальної реформи, що пов'язано з різноманітними дослідницькими підходами до її тлумачення. Натомість потрібне фундаментальне дослідження сутнісних аспектів зазначеної реформи, адже наукове обґрунтування складає невід'ємний елемент як підготовки, так і процесу реалізації муніципальної реформи. Насамперед воно включає, наголошують дослідники, проведення наукових досліджень, які пов'язані з практикою правотворення, правореалізації та державотворення та визначення ступеня та характеру впливу права на суспільні відносини; застосування новітніх теоретико-методологічних підходів до вивчення та прогнозування розвитку державно-правових явищ; проведення всебічних, комплексних міждисциплінарних досліджень; готовність владних структур до сприйняття та застосування наукових рекомендацій [5, с. 48].

Своєю чергою Н. В. Верлос підкреслює, що становлення сучасної демократичної держави детермінує необхідність розвитку інституту місцевого самоврядування як невід'ємної складової конституційного механізму публічної влади, а розвиток інституту муніципальної демократії має важливе значення для налагодження комунікативного зв'язку з інститутами громадянського суспільства та сприяє зміцненню аксіологічних засад конституціоналізму в цілому [6, с. 109].

Як справедливо зазначає Ю.В. Камардіна, під впливом європейських стандартів місцевого самоврядування чинне українське законодавство у сфері правового забезпечення здійснення муніципальної реформи трансформується за допомогою міжнародно-правових і національних способів впровадження, які полягають: по-перше, в утворенні умов для належної імплементації та гармонізації європейських стандартів місцевого самоврядування; по-друге, в можливості їх впливу на виконання міжнародних зобов'язань, зокрема реформування місцевого самоврядування за європейськими стандартами [7, с. 38].

Н. Р. Нижник та Н. Т. Гончарук свідчать, що без реформування місцевого самоврядування, здійснення процесів децентралізації, деконцентрації неможливо подолати негативні процеси в соціально-економічному та культурному розвитку територіальних громад і регіонів, забезпечити суттєве підвищення рівня та якості життя більшої частини громадян України, побудови місцевої влади на засадах демократії [8, с. 149].

Водночас, із аксіологічного боку, звітує Н. В. Шаповал, муніципальна реформа постає як засіб утвердження й розкриття цінностей муніципалізму та муніципальної демократії. Свобода населення й територіальної громади виступає ціннісним підґрунтям муніципального реформування і одночасно головною метою заходів з реалізації такої реформи [9, с. 88].

Муніципальна реформа, стверджує А. С. Калінкін, обов'язково повинна мати чітко окреслене нормативно-правове підґрунтя, яке складається із заходів конституційного (факультативно), законодавчого і підзаконного (обов'язково) характеру, що системно пов'язані між собою цілями, завданнями та принципами муніципальної реформи [10, с. 106].

У діяльнісному аспекті, наголошує П. М. Любченко, муніципальна реформа постає як складний конгломерат урегульованих правом суспільних відносин, що відбуваються від ініціювання до реалізації цілей муніципальної реформи. Такі відносини в силу своєї правової природи є державно-політичними відносинами владарювання. При цьому об'єктивно відносини, що складаються у ході реалізації муніципальної реформи, є за їх функціональною спрямованістю регулятивними та охоронними, за рівнем індивідуалізації суб'єктів – можуть бути відносними та абсолютними, за кількістю суб'єктів – складними, за розподілом між ними прав і обов'язків – можуть бути односторонніми, двосторонніми та багатосторонніми, за волевиявленням сторін – є переважно управлінськими [11, с. 23].

Окрім того, муніципальна реформа розглядається у єдності її як внутрішніх, так і зовнішніх компонентів. При цьому часом проведення муніципальної реформи може зумовлюватися різним за специфікою констеляції набором та співвідношенням внутрішніх і зовнішніх компонентів. Зокрема, як доводять сучасні фахівці з конституційного права (Н. В. Агафонова, Ю. В. Данилюк, Х. В. Приходько), муніципальна реформа відіграє важливу роль на міжнародному рівні, що детермінується низкою таких чинників: а) складним генетичним зв'язком між конституційним правом держави і основними правами людини; б) поведінкою держави в період децентралізації повноважень по відношенню до її громадян (нормативно-діяльнісний зв'язок); в) розширенням об'єктів нормативно-правового регулювання органів місцевого самоврядування (об'єктно-регулятивний зв'язок); г) активним впливом міжнародного права на конституційні правопорядки національних держав (інверсійно-колабораційний зв'язок); г) формуванням тенденції конституціоналізації міжнародного права та інтернаціоналізації конституційного правопорядку національних держав (двосторонньоколабораційний зв'язок); д) готовністю національних систем права до сприйняття норм міжнародного права та їх використання у національному конституційному законодавстві (латентний зв'язок); е) формуванням у межах національного конституційного права системи міжнародно-правових зобов'язань держав щодо децентралізації публічної влади (прагматичний зв'язок) [12, с. 41–43].

На думку О. В. Марцеляка, муніципальна реформа – це реформа, спрямована на досягнення міжнародних стандартів організації та функціонування місцевого самоврядування в Україні, європейського рівня соціально-економічного розвитку країни, модернізацію існуючої системи управління, удосконалення механізму публічної влади, територіального устрою, правового статусу людини і громадянина. Така реформа має сприяти модернізації форм та змісту муніципальних відносин, визначити нову модель територіально-політичної організації країни, бути передумовою для здійснення ефективної державної регіональної політики, а також для реалізації інших необхідних суспільству реформ [13, с. 25–26].

На переконання О. В. Батанова щодо ролі муніципальної влади у відповідних процесах, то вона полягає не тільки у реалізації нею своїх самоврядних функцій та повноважень, а й утворенні та послідовній реалізації різноманітних організаційно-правових форм, способів, засобів, напрямів безпосередньої публічно-самоврядної діяльності, які б сприяли якомога більш повному включенню населення у процес вирішення проблем місцевого життя, стимулюванню інтересу й ініціативи до самоорганізації. Саме ця обставина формує як практичне значення ефективної, побудованої на європейських стандартах муніципальної демократії, організації та діяльності муніципальної влади, так і науково-дослідницький інтерес до вказаної

проблематики, враховуючи колосальний соціальний запит на методологічно осмислену інформацію, яка б висвітлювала багатогранні аспекти публічно владної діяльності місцевого самоврядування, у тому числі й насамперед в аспекті зміцнення вітчизняного унітаризму [14, с. 32].

Зі свого боку, дослідниця С. Г. Серьогіна, до основних напрямків здійснення муніципальних реформ у сучасних європейських країнах відносить такі, як оптимізація системи місцевого управління на засадах досягнення оптимального балансу між елементами централізації та децентралізації, який би відповідав умовам тієї чи іншої країни, запровадження принципів субсидіарності та пропорційності, деконцентрації повноважень [15, с. 147].

Узагальнивши інші підходи, на переконання Н. В. Шаповал, можна виокремити, такі основні напрями муніципального реформування, як 1) нормативно-правовий (реформування муніципального законодавства); 2) інституційний (створення або реформування існуючої системи органів місцевого самоврядування); 3) функціональний (перегляд сфери компетенції органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів місцевого самоврядування); 4) фінансово-економічний (реформування фінансових та економічних основ місцевого самоврядування); 5) діяльнісний (реформування відносин між органами місцевого самоврядування та іншими органами публічної влади). При цьому, наголошує дослідниця, муніципальне реформування може здійснюватися на одному, кількох або одночасно на всіх вищезначених напрямках муніципального реформування, що обумовлюється системністю об'єкта реформування та може свідчити про глибину (масштаб) реформаторських процесів [16, с. 36–37].

З огляду на таке, у науковій літературі сформульовано бачення сукупності необхідних елементів державної політики у сфері реформування місцевого самоврядування, до яких віднесені: 1) наявність концепції організації місцевої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою; 2) пакет нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади в територіях, визначають їх компетенції та взаємодію, порядок вирішення спорів між ними; 3) нормативно-правова база ресурсного забезпечення місцевого самоврядування; 4) наявність у системі виконавчої влади органу, який би переймався проблемами місцевого самоврядування і допомагав би цим органам у розв'язанні складних проблем; 5) наявність алгоритму прийняття рішень із питань, що стосуються місцевого самоврядування, із обов'язковим залученням представників об'єднань органів місцевого самоврядування і врахуванням їх інтересів; 6) система моніторингу муніципальної реформи [17, с. 180].

Зауважимо, що до основних ознак муніципальної реформи Н. В. Шаповал відносить такі: 1) це різновид правової реформи; 2) об'єктом цієї реформи є система місцевого самоврядування, що включає у себе публічно-владний (система органів місцевого самоврядування), діяльнісний (система муніципальних правовідносин) та суб'єктний (система суб'єктів місцевого самоврядування та суб'єктних – індивідуальних та колективних – муніципальних прав) зрізи; 3) ця реформа може включати конституційні зміни, а може відбуватися поза змінами конституційного характеру; 4) вона передбачає системне розгортання, розкриття та більш послідовне втілення конституційних засад місцевого самоврядування або ж зміну цих засад; 5) здійснюється на концептуально-проективному, нормативно-правовому та організаційному рівнях; 6) поєднує національний та універсальний досвід муніципалізму; 7) здійснюється на певній ідеологічній основі (громадівська чи державницька концепція місцевого самоврядування

або їх комбінації); 8) має об'єктивний та еволюційний характер і, як така, слугує розвитку та зміцненню ідеології муніципалізму, конституціоналізму, демократизму, соціальній інтеграції та консолідації суспільства [16, с. 44].

Визначальним напрямом розвитку сучасної України, підкреслює Б. В.Калиновський, є результативність муніципальної реформи та територіальної організації публічної влади на засадах децентралізації, субсидіарності, продуманої регіоналізації та наближення української конституційної моделі місцевого самоврядування до кращих практик місцевого самоврядування країн Європейського Союзу. Нерідко реформи місцевого самоврядування ставали поштовхом до розвитку конституційного державотворення та правотворення, трансформуючись у національну ідею, що об'єднувала громади, державу, бізнес і громадянське суспільство [18, с. 23]. Муніципальна реформа, указує вчений, буде ефективною лише у поєднанні з демократією. Окрім інституту місцевих виборів, який потребує нагального оновлення, що підтвердили результати і перебіг місцевих виборів у жовтні-листопаді 2020 р., територіальній громаді треба надати легітимний інструментарій для безпосереднього вирішення проблем місцевого значення – місцеві референдуми, місцеві ініціативи тощо [18, с. 27].

Основні напрямки подальшого впровадження муніципальної реформи, констатує В.С. Куйбіда, включає: розподіл повноважень прав, обов'язків між рівнями влади, що призведе до досягнення рівності в інтересах держави та територіальної громади; впровадження ефективної регіональної політики, направленої на забезпечення стабільного розвитку міст та регіонів; збереження територіальної цілісності та унітарного устрою; розширення об'єму прав територіальних громад стосовно вирішення питань місцевого значення [19, с. 8–9].

Висновки. Таким чином, пришвидшення процесів успішного проведення муніципальної реформи в Україні є об'єктивною потребою на шляху демократизації суспільних процесів у державі, однією із ключових передумов вирішення складних завдань децентралізації публічної влади, що виражає реальну еволюцію державно-управлінських відносин, потенційного стимулювання соціально-економічного та культурного розвитку громад, зміцнення їх спроможностей та самодостатності. Тому нинішньому стану державотворення в Україні доцільний інтенсивний пошук дієвої моделі місцевого самоврядування, як базового компонента муніципальної влади, де однією із найважливіших умов оптимального розвитку громадянського суспільства та ефективного функціонування правової держави є забезпечення паритету інтересів країни та інтересів територіальних громад. Отже, муніципальна реформа спричинила системні зрушення у всіх сферах державно-владних відносин і має стати пріоритетним напрямом політики держави на найближчі роки.

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Шаповал Н. В. Муніципальна реформа в сучасній Україні: конституційно-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Нац. авіа. ун-т. Київ, 2021. 20 с.
3. Камардіна Ю. В. Муніципальна реформа в Україні та державах-членах Європейського Союзу в умовах європейської міждержавної інтеграції: порівняльно-

правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2020. 24 с.

4. Майданник О. О. Становлення та розвиток Української моделі місцевого самоврядування. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості*: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 8 грудня 2017 р.). Київ: ТОВ «Підприємство ВІ.ЕН.ЕЙ», 2017. С. 36–42.

5. Пархоменко Н. М. Сутність і зміст правової реформи: теоретичні аспекти. *Правова держава*. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. 2018. Вип. 29. С. 47–48.

6. Верлос Н. В. Рецепція інноваційних форм муніципальної демократії в Україні. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості*: зб. тез доповідей. Київ: АПСВТ, 2020. С. 109–114.

7. Камардіна Ю. В. Історико-правовий аналіз становлення, розвитку та трансформації системи місцевого самоврядування в незалежній Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 31–39.

8. Адміністративна реформа в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи: монографія / за заг. ред. Н. Р. Нижник, Н. Т. Гончарук. Дніпропетровськ: Моноліт, 2009. 384 с.

9. Шаповал Н. Методологічні засади дослідження муніципальної реформи в контексті сучасних правових підходів муніципалізму. *Ročenka Ukrajinsko-Slovenská Zbornik Vedeckých Prác*, 2020, pp. 86–92.

10. Калінкін А. С. Конституційна реформа у сфері децентралізації державної влади: проблеми теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2016. 202 с.

11. Любченко П. М. Місцеве самоврядування в системі інститутів громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2007. 40 с.

12. Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання / передне слово Голови Верховної Ради України В. Б. Гройсмана. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2015. 413 с.

13. Марцеляк О. В. Конституційна муніципальна реформа в Україні та її пріоритетні напрями на сучасному етапі. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості*: тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 08 груд. 2017 р.). Київ: ТОВ «Підприємство ВІ.ЕН.ЕЙ», 2017 С. 25–26.

14. Батанов О. В. Муніципально-правовий вимір унітаризму в Україні: проблеми та виклики. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості*: зб. тез доповідей. Київ: АПСВТ, 2020. С. 28–38.

15. Серьогіна С. Г. Реформа місцевого самоврядування в Україні в сучасних умовах політико-правового розвитку. *Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації*: зб. наук. статей за матеріалами наук.-практ. семінару (м. Харків, 14 жовтн. 2016 р.). Харків. 2016. С. 145–154.

16. Шаповал Н. В. Муніципальна реформа в сучасній Україні: конституційно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Нац. авіа. ун-т. Київ, 2021. 234 с.

17. Слобожан О. Державна політика у сфері реформування місцевого самоврядування: історико-правовий аспект. *Вісник Національної академії державного управління*. 2010. № 3. С. 177–184.

18. Калиновський Б. В. Досвід проведення муніципальної реформи в країнах Європейського Союзу. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості*: зб. тез доповідей. Київ: АПСВТ, 2020. С. 22–28.

19. Куйбіда В. С. Напрями та пріоритети муніципальної реформи в Україні. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості*: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 08 грудня 2017 р.). К.: ТОВ «Підприємство ВІ.ЕН.ЕЙ», 2017. 148 с.

References

1. Constitution of Ukraine: adopted at the V session of the Verkhovna Rada of Ukraine (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajiny*. 1996. № 30. St. 141. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (in Ukrainian)

2. Shapoval, N. V. (2021). *Municipal reform in Modern Ukraine: constitutional and legal analysis*: PhD thesis abstract. Nac. avia. un-t. Kyjiv, 20 p. (in Ukrainian)

3. Kamardina, Yu. V. (2020). *Municipal reform in Ukraine and the Member States of the European Union in the context of European interstate integration: a comparative legal study*: PhD thesis abstract. In-t zakonodavstva Verkhovnoji Rady Ukrajiny. Kyjiv, 24 p. (in Ukrainian)

4. Majdannyyk, O. O. (2017). Stanovlennja ta rozvytok Ukrajinsjkoji modeli miscevogho samovrjaduvannja [Formation and development of the Ukrainian model of local self-government]. *Municypaljna reforma v konteksti jevrointeghraciji Ukrajiny: pozycja vlady, naukoviciv, profspilok ta ghromadsjkosti*: tezy dopovidej Vseukrajinsjkoji naukovopraktychnoji konferenciji (Kyjiv, 8 ghrudnja 2017 r.). Kyjiv : TOV «Pidpryjemstvo VI.EN.EJ», pp. 36–42. (in Ukrainian)

5. Parkhomenko, N. M. (2018). Sutnistj i zmist pravovoji reformy: teoretychni aspekty [The essence and content of legal reform. Theoretical aspects]. *Pravova derzhava*. Kyjiv: In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koreckogho NAN Ukrajiny, 29, pp. 47–48. (in Ukrainian)

6. Verlos, N. V. (2020). Recepcija innovacijnykh form municypalnoji demokratiji v Ukrajinі [Reception of innovative forms of municipal democracy in Ukraine]. *Municypaljna reforma v konteksti jevrointeghraciji Ukrajiny: pozycja vlady, naukoviciv, profspilok ta ghromadsjkosti*: zb. tez dopovidej. Kyjiv: APSVT, pp. 109–114. (in Ukrainian)

7. Kamardina, Yu. V. (2019). Istoryko-pravovyj analiz stanovlennja, rozvytku ta transformaciji systemy miscevogho samovrjaduvannja v nezalezhnij Ukrajinі [Historical and legal analysis of the formation, development and transformation of local government in independent Ukraine]. *Pravo i suspiljstvo*, 5, pp. 31–39. (in Ukrainian)

8. Nyzhnyk, N. R., Ghoncharuk, N. T. (Ed.). (2009). *Administratyvna reforma v Ukrajinі: suchasnyj stan, problemy ta perspektyvy: monoghrafija* [Administrative reform in Ukraine: current status, problems and prospects: a monograph]. Dnipropetrovsjk: Monolit, 384 p. (in Ukrainian)

9. Shapoval, N. (2020). Metodologichni zasady doslidzhennja municypalnoji reformy v konteksti suchasnykh pravovykh pidkhodiv municypalizmu [Methodological bases of research of municipal reform in the context of modern legal approaches of municipalism]. *Ročenka Ukrajinsko-Slovenská Zbornik Vedeckých Prác*, pp. 86–92. (in Ukrainian)

10. Kalinkin, A. S. (2016). *The constitutional reform in the sphere of state power decentralization*: PhD diss. Uzhghorod, 202 p. (in Ukrainian)

11. Lyubchenko, P. N. (2007). *Local government in the system of civil society institutes: constitutional-and-legal aspect*: Doctor of Law thesis abstract. Kharkiv, 40 p. (in Ukrainian)
12. Ghrojsmana, V. B. (Introductory). (2015). *Decentralizacija v Ukrajinі: zakonodavchi novaciji ta suspilni spodivannja* [Decentralization in Ukraine: legislative innovations and public expectations. Kyiv: In-t zakonodavstva Verkhovnoji Rady Ukrajinі, 413 p. (in Ukrainian)
13. Marceljak, O. V. (2017). Konstytucijna municypaljna reforma v Ukrajinі ta jiji prioritytni naprjamy na suchasnomu etapi [Constitutional municipal reform in Ukraine and its priority areas at the present stage]. *Municypaljna reforma v konteksti jevointeghraciji Ukrajinі: pozycja vlady, naukovic, profspilok ta ghromadsjkosti: tezy dopovidej Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyjiv, 08 ghrud. 2017 r.)*. Kyjiv: TOV «Pidprjemstvo VI.EN.EJ», pp. 25–26. (in Ukrainian)
14. Batanov, O. V. (2020). Municypaljno-pravovyj vymir unitaryzmu v Ukrajinі: problemy ta vyklyky [Municipal and legal dimension of unitarism in Ukraine: problems and challenges]. *Municypaljna reforma v konteksti jevointeghraciji Ukrajinі: pozycja vlady, naukovic, profspilok ta ghromadsjkosti: zb. tez dopovidej*. Kyjiv: APSVT, pp. 28–38. (in Ukrainian)
15. Serjoghina, S. Gh. (2016). Reforma miscevogho samovrjaduvannja v Ukrajinі v suchasnykh umovakh polityko-pravovogho rozvytku [Reform of local self-government in Ukraine in modern conditions of political and legal development]. *Aktualni problemy derzhavnogho budivnytva ta miscevogho samovrjaduvannja v konteksti konstytucijnoji modernizaciji: zb. nauk. statej za materialamy nauk.-prakt. seminaru (Kharkiv, 14 zhovtn. 2016 r.)*. Kharkiv, pp. 145–154. (in Ukrainian)
16. Shapoval, N. V. (2021). *Municipal reform in Modern Ukraine: constitutional and legal analysis*: PhD diss. Nac. avia. un-t. Kyjiv, 234 p. (in Ukrainian)
17. Slobozhan, O. (2010). Derzhavna polityka u sferi reformuvannja miscevogho samovrjaduvannja: istoryko-pravovyj aspekt [State policy in the field of local government reform: historical and legal aspect]. *Visnyk Nacionaljnoji akademiji derzhavnogho upravlinnja*, 3, pp. 177–184. (in Ukrainian)
18. Kalynovskij, B. V. (2020). Dosvid provedennja municypaljnoji reformy v krajinakh Jevropejskogho Sojuzu [Experience of municipal reform in the European Union]. *Municypaljna reforma v konteksti jevointeghraciji Ukrajinі: pozycja vlady, naukovic, profspilok ta ghromadsjkosti: zb. tez dopovidej*. Kyjiv: APSVT, pp. 22–28. (in Ukrainian)
19. Kujbida, V. S. (2017). Naprjamy ta priorityty municypaljnoji reformy v Ukrajinі [Directions and priorities of municipal reform in Ukraine]. *Municypaljna reforma v konteksti jevointeghraciji Ukrajinі: pozycja vlady, naukovic, profspilok ta ghromadsjkosti: tezy dopovidej Vseukrajinjskoji nauko-vo-praktychnoji konferenciji (Kyjiv, 08 ghrudnja 2017 r.)*. K.: TOV «Pidprjemstvo VI.EN.EJ», 148 p. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 30.04.2022
прийнята до друку 12.05.2022
The article: is received 30.04.2022
is accepted 12.05.2022

Бібліографія: Магновський І. Й. Муніципальна реформа у контексті державотворення в Україні: конституційно-правовий аспект. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 116-124. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.116-124.

УДК 342.735(477)

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.125-132

РОЛЬ ПРАВОВИХ ПЕРЕВАГ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ТА ПРОФІЛАКТИЦІ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Скочиляс-Павлів Ольга Василівна,

доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та
інформаційного права

Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»,

вул. Князя Романа, 1/3, м. Львів, Україна, 79005

e-mail: olypav2019@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6737-7628>

Мета. Метою статті є аналіз ролі правових переваг у реалізації правоохоронної діяльності держави та профілактиці протиправної поведінки. **Методика.** Методика дослідження представлена сукупністю філософських та загальнонаукових методів, серед яких: термінологічний, логіко-семантичний, функціональний, системно-структурний, формально-юридичний, порівняльно-правовий. **Результати.** Для мотивації ініціативної особи в умовах європейської інтеграції повинні використовуватися більш гнучкі феномени. Характерним прикладом виступає правова перевага. Встановлено, що закріплення переваг як юридичних засобів правоохоронної політики держави забезпечує: гарантії диференційованого підходу при притягненні до відповідальності різних суб'єктів за рахунок реалізації їх особливого правового статусу (переваги у формі імунітету); проведення максимально ефективної державної фінансово-економічної, соціальної та фінансової політики, стимулювання дотримання фінансової дисципліни (пільги); режим дозволу за рахунок створення умов максимального сприяння, що сприяє досягненню результатів державної, службової та громадської діяльності суб'єктів відносин (привілей). **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що теоретико-правове осмислення правових переваг (імунітетів, привілеїв, пільг) у контексті правоохоронної діяльності держави збагачує знання про дані явища, уточнює категоріальний апарат, виявляє нові грані зіткнення, у тому числі з іншими правовими феноменами. Подібне дослідження обумовлено практичними цілями та завданнями. Це пояснюється тим, що існування та законодавче закріплення правових переваг, їх практична реалізація та застосування права найчастіше обумовлені втіленням правоохоронної політики держави. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у правотворчій та правозастосовній діяльності під час реалізації правоохоронної діяльності держави та профілактиці протиправної поведінки.

Ключові слова: правові переваги, правоохоронна діяльність, превентивна діяльність, протиправна поведінка, адміністративна відповідальність.

O. Skochylas-Pavliv

PhD, Associated Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and
Information Law Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative

Education, Lviv Polytechnic National University,

Knyazya Romana Street, 1/3, Lviv, Ukraine, 79005

e-mail: olypav2019@gmail.com

THE ROLE OF LEGAL ADVANTAGES IN THE IMPLEMENTATION OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES OF THE STATE AND PREVENTION OF ILLEGAL BEHAVIOR

Purpose. The purpose of the article is to analyze the role of legal advantages in the implementation of law enforcement activities of the state and prevention of illegal behavior. **Methodology.** The research methodology is represented by a set of philosophical and general scientific methods, including: terminological, logical-semantic, functional, system-structural, formal-legal, comparative-legal. **Results.** More flexible phenomena should be used to motivate an enterprising person in the conditions of European integration. A typical example is the legal advantage. It is established that the consolidation of advantages as a legal means of law enforcement policy of the state provides: guarantees of a differentiated approach in prosecuting various entities through the implementation of their special legal status (advantages in the form of immunity); conducting the most effective state financial and

economic, social and fiscal policy, stimulating compliance with financial discipline (benefit); permit regime by creating conditions for maximum assistance, which contributes to the achievement of the results of state, official and public activities of the subjects of relations (privilege). **Scientific novelty.** In the course of the research it was established that theoretical and legal understanding of legal advantages (immunities, benefits, privileges) in the context of law enforcement activity of the state enriches knowledge about these phenomena, clarifies the categorical apparatus, reveals new facets of conflict, including other legal phenomena. Such research is due to practical goals and objectives. This is due to the fact that the existence and legislative consolidation of legal advantages, their practical implementation and application of law are often due to the implementation of law enforcement policy. **Practical significance.** The results of the research can be used in legislation and law enforcement activities in the implementation of law enforcement activities of the state and prevention of illegal behavior.

Key words: legal advantages, law enforcement activity, preventive activity, administrative responsibility.

Постановка проблеми. Україна, дотримуючись мети щодо перетворення та поліпшення суспільного життя, неодмінно ставить питання упорядкування законодавства, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів громадян. Важливе місце у цьому процесі займають нормативні приписи, стандарти, правила поведінки. Стан соціальної, економічної та правової систем України переконує, що регулювання суспільних відносин тільки шляхом дотримання заборон і обмежень неможливе. Для мотивації ініціативної особи в умовах європейської інтеграції повинні використовуватися більш гнучкі феномени. Характерним прикладом виступає правова перевага.

З урахуванням тенденції, що намітилася збільшення загальної кількості різних форм поліпшення правового становища окремих учасників суспільних відносин, розробка моделі системи переваг у праві, механізму встановлення у нормах законодавства приведуть до узгодженості правового регулювання, утворять базис пропорційного використання державою переваг і застосування засобів стримування, знизять ризики дефектності потенціалу переваг у вигляді дискримінації, зловживання правами та можливостями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ключовий вектор дослідження правових переваг закладено у працях: В. Б. Авер'янова, Ю. П. Битяка, І. П. Голосніченка, Є. В. Додіна, Р. А. Калюжного, С. В. Ківалова, А. А. Козловського, М. І. Козюбри, А. М. Колодія, В. К. Колпакова, І. Б. Коліушка, А. Т. Комзюка, В. В. Копейчикова, Є. Б. Кубка, Є. В. Курінного, Я. М. Марченка, І. М. Пахомова, П. Д. Пилипенка, П. М. Рабіновича, В. М. Селіванова, В. Ф. Тарановського, О. Ф. Фрицького, Є. О. Харитонова, В. В. Цветкова, М. В. Цвіка, В. К. Шкарупи, М. К. Якимчука та інших. Високо оцінюючи значимість робіт названих авторів, відсутність спеціальних досліджень, присвячених ролі правових переваг у реалізації правоохоронної діяльності держави та профілактиці протиправної поведінки, обумовлює практико-орієнтовану затребуваність досліджень у цій сфері.

Постановка завдання. Дослідити роль правових переваг у реалізації правоохоронної діяльності держави та профілактиці протиправної поведінки

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, що носить соціально-економічний та політичний характер, у ряді випадків обумовлена необхідністю реформування юридичної системи [1]. Одним з аспектів оптимізації є вироблення засад, удосконалення механізму реалізації правоохоронної діяльності держави.

Як би парадоксально це не звучало, важливе місце у процесі здійснення попередження, припинення та документування правопорушень займає застосування таких засобів, як заохочення та стимулювання. Правова перевага, будучи комплексним

інститутом, знаходиться на їх стику. З одного боку, факт присутності у законодавстві імунитетів, пільг, особливих правових процедур як юридичних засобів передбачає заохочення суб'єктів, що займаються важливою державною та громадською діяльністю. З іншого – правова перевага спонукає суб'єкта, який нею володіє, до вчинення певних дій, необхідність виконання яких зумовила потребу наділення суб'єкта даним винятковим правом. Сказане визначило актуальність розгляду питання про теоретичні та практичні аспекти реалізації переваг у праві, що здійснюються у контексті правоохоронної діяльності в Україні.

Термін «правові переваги» в юридичній теорії явище не нове і розглядається як різновид правових пільг поряд з правовим імунитетом, що позначається формулою «виняткове право». Проте, правові переваги у теорії правовідносини слід розглядати дещо ширше.

Конституційний принцип формальної рівності не виключає наявності правових переваг для окремих категорій осіб. Цілі їх існування та реалізації завжди чітко визначені соціальною політикою держави і окреслені у нормах права: подолання існуючої фактичної нерівності та соціальний захист, забезпечення гідних умов життя окремих груп громадян, які мають вікові, фізіологічні та інші особливості. На основі врахування у законодавстві природних, соціальних, фізіологічних відмінностей окремих категорій груп громадян, правові переваги створюють найбільш сприятливі умови для реалізації прав, свобод і законних інтересів. У цьому випадку проявляється гуманізм законодавства, що враховує найбільш нагальні потреби суспільства та захищає найбільш слабкі верстви населення.

Прикладом таких переваг може бути наявність правовідносин, що виникають при реалізації адміністративної відповідальності, вираженого принципом презумпції невинуватості. У цьому принципі закріплено переваги правопорушника, який не має засобів і ресурсів, які є у держави. Цим принципом керуються правоохоронні органи, застосовуючи у боротьбі з правопорушеннями.

Отже, можна сказати, що правові переваги – це структурна частина змісту правовідносин, що встановлює (надає, містить) додаткові суб'єктивні права учаснику правовідносин, в яких протилежна сторона має певну перевагу, щоб попередити зловживання правом, що необхідно враховувати в якості заходу протидії зловживанню правом в адміністративному процесі.

З усього різноманіття правових переваг, характерних для нормативного регулювання сфери правопорядку, доцільно виділити три найпоширеніших типи: пільга, привілей та імунитет. Про такий прийом законодавства, як пільги стимулюючого характеру свідчать норми законодавства, спрямовані на зниження розміру штрафу для порушників Правил дорожнього руху [2].

Подібні пільги розглядаються як один із засобів проведення фінансової політики держави, захисту економіки та бюджету від втрат, правового регулювання соціально-економічних відносин, що складаються в процесі сплати штрафів. Як міра покарання штраф є популярним і призначається посадовими особами в 75% випадків. Аналіз статистики свідчить, що даний вид санкції не справляє належного ефекту на правопорушників з огляду на те, що штрафні суми не оплачуються. Стягнення накладених на правопорушників адміністративних штрафів за підсумками 2020 року становила 67,7%.

З метою виправлення становища держава зробила досить неординарний крок стимулювати стягнення накладених сум у межах адміністративного провадження

використанням правових переваг.

Однак у цьому ракурсі варто застеретти законодавця від спроб «латання дірок» у нормативно-правових актах за допомогою переваг. Високо оцінюючи вдалу спробу держави стимулювати сплату штрафів за рахунок пільгової тарифікації, доцільно звернути увагу на необхідність зміцнення невідворотності юридичної відповідальності.

Адміністративне покарання у контексті адміністративної відповідальності виступає як захід, що виражає підсумковий характер і зміст результатів адміністративного переслідування. Єдність адміністративної відповідальності та адміністративного покарання проявляється в тому, що вони встановлюються законом, виконують завдання виховання громадян у дусі поваги до закону, запобігання вчиненню адміністративних правопорушень [3, с. 64].

Якщо адміністративний штраф як міра покарання щодо певного кола осіб не відповідає цільовому призначенню, варто вжити заходів щодо уточнення переліку діючих покарань з урахуванням правових і соціальних тенденцій, які мають місце у країнах Європейського Союзу з метою підвищення рівня попередження правопорушень [4, с. 350].

Успішна правоохоронна політика, охорона громадського порядку та забезпечення безпеки дорожнього руху шляхом реалізації заходів юридичної відповідальності у сучасних умовах неможливі без правових переваг у формі імунітетів і привілеїв.

Основна функціональна роль надання імунітетів це, по-перше, наділення осіб, які виконують службові завдання в інтересах соціуму, додатковими гарантіями недоторканності. Правовий імунітет – це частина правового статусу, призначеного для створення спеціального правового режиму для вузького кола посадових осіб держави [5, с. 205]. По-друге, це зміцнення у правозастосовчій діяльності принципів гуманізму, моральних основ суспільства.

Інший вираз правових переваг у формі імунітетів і привілеїв викликаний відсутністю у найменш захищених груп населення (пенсіонерів, неповнолітніх, людей з інвалідністю, вагітних жінок) необхідних соціальних, фізичних або інтелектуальних якостей, що дозволяють зазнавати негативних наслідків юридичної відповідальності без нанесення істотної та незворотної шкоди здоров'ю, психічному та моральному стану.

У першому випадку – це Президент України, судді, депутати Верховної Ради України, співробітники державних органів (прокуратури, Служби безпеки України, Національної поліції тощо). Забезпечення професійної недоторканності вищих посадових осіб держави – реальна необхідність, але доводиться констатувати, що в Україні ця юридична перевага поширюється на все більш широке коло суб'єктів і переростає у тенденцію.

У другому – позбавлення спеціального права у вигляді керування транспортним засобом не може застосовуватися до особи, яка користується транспортним засобом у зв'язку з інвалідністю, адміністративний арешт не застосовується до вагітних жінок, жінок, що мають дітей віком до дванадцяти років, до осіб, які не досягли вісімнадцяти років, до осіб з інвалідністю першої і другої груп [6].

Специфічною ознакою переваг міжнародного характеру у правоохоронній сфері виступає мета – забезпечення безперешкодної реалізації державно-політичних функцій.

У разі вчинення правопорушення іноземними громадянами, які користуються імунітетом, патрульний поліцейський зобов'язаний припинити на місці протиправні дії іноземного громадянина та зафіксувати їх в установленому порядку, записати прізвище правопорушника, номер документа, що підтверджує його особисту недоторканність, потім

відпустити правопорушника і про те, що трапилося доповісти рапортом начальнику відповідного органу Національної поліції.

Адміністративні дії, пов'язані з особистим оглядом, оглядом речей та транспортного засобу, арештом речей, вилученням речей і документів, доставлянням, затриманням, щодо іноземних громадян, які користуються імунітетом, не здійснюються. Природа переваг знаходить вираження у привілеї. Їх мета – забезпечення безперешкодного виконання державних і громадських функцій, службових офіційних обов'язків. Наприклад, учасники дорожнього руху – співробітники оперативних підрозділів, що виконують невідкладне службове завдання, мають право відступати від ряду вимог, встановлених Правилами дорожнього руху, тобто мають певні переваги у формі привілеїв перед іншими його учасниками [4].

Деякими перевагами володіють маршрутні транспортні засоби: трамваї перед безрейковими транспортними засобами, тролейбуси і автобуси, що починають рух від позначеного місця зупинки.

Окреслені правові гарантії безперешкодного здійснення службових повноважень у сфері безпеки дорожнього руху забезпечуються відповідною зобов'язуючою нормою. Ненадання переваги у русі маршрутному транспортному засобу або транспортному засобу з включеними спеціальними світловими та звуковими сигналами утворює склад адміністративного правопорушення, відповідальність за яке встановлена ст.122 «Перевищення встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху» Кодексу України про адміністративні правопорушення.

На думку А. І. Біласа, поряд із політико-правовими, соціально-економічними перетвореннями, що нині тривають у країні, принципово нові відносини держави і громадянського суспільства потребують якісно нових підходів до забезпечення прав і свобод людини та громадянина, соціальної справедливості, безпеки населення та правопорядку [7, с. 155].

С. Єсімов зазначає, що в умовах адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу забезпечити ефективне юридичне регулювання можливо лише шляхом винайдення принципово нових підходів до його організації, що не виключають наявних соціально-економічних реалій і враховують об'єктивно існуючі відмінності механізмів дії права [8, с. 166].

Для вироблення та вдосконалення науково обґрунтованої і ефективної правової політики важливе місце займає планомірне розширення та поглиблення знань про її існуючі зв'язки з різними елементами правової системи сучасного суспільства, категоріями правознавства.

Закріплення переваг, як юридичних засобів посилення ролі держави та підтримки громадянського суспільства, забезпечує: гарантії диференційованого підходу при регулюванні суспільних відносин; проведення максимально ефективної соціальної, фінансової, правоохоронної політики; стимулювання та заохочення активності особи.

Встановлення переваг законодавцем завжди переслідує чітку мету з досягнення бажаного результату. Але мета переваг може бути не досягнута або перекошена. Наприклад, під виглядом соціального та правового захисту державної особи можуть бути завуальовані зовсім інші, як правило, корупційні, суто споживчі мотиви.

Надання юридичних переваг окремим суб'єктам, учасникам дорожнього руху, буде справедливим і обґрунтованим відступом від принципу рівності лише при сукупному і одночасному використанні правових засобів обмеження, у тому числі, виключення як

техніко-юридичного прийому, а також правослухняної поведінки, високої правової культури та правової свідомості самих власників подібних особливих прав. Для цього важливий ідеологічний і виховний потенціал переваг.

Практика вивчення реакції суспільства на ігнорування державою складнощів, пов'язаних із забезпеченням прав людей з інвалідністю, дітей, можливостей реалізації щоденних життєвих потреб, наочно продемонструє інформаційну, комунікативну функції, а часом функцію соціального контролю. Суспільство за допомогою соціальних, інформаційних мереж, блогів, месенджерів готове у ході обговорення не тільки давати оцінку стану законодавства у сфері надання правових переваг, але й реагувати на недосконалість політики держави в тих випадках, коли закріплення пільг, особливих правових процедур є життєво необхідним окремим громадянам.

Дисфункція правових переваг – явище соціально небезпечне. Слабкий потенціал законодавчого закріпленого переваги, неефективність застосування тягнуть розрив між охоронною, ідеологічною та виховною складовими подібних відступів від рівності. Це викликає невдоволення системою переваг, ставить питання про дискримінаційний характер.

Зокрема, вивчення і аналіз закономірностей співвідношення таких явищ, як правова політика та переваги у праві, характеризується актуальністю та багатоплановістю. Теоретико-правове осмислення правових переваг (імунитетів, привілеїв, пільг) у контексті правоохоронної діяльності держави збагачує знання про дані явища, уточнює категоріальний апарат, виявляє нові грані зіткнення, у тому числі з іншими правовими феноменами. Подібне дослідження обумовлено практичними цілями та завданнями. Це пояснюється тим, що існування та законодавче закріплення правових переваг, їх практична реалізація та застосування права найчастіше обумовлені втіленням правоохоронної політики держави.

Висновки. Закріплення переваг як юридичних засобів правоохоронної політики держави забезпечує: гарантії диференційованого підходу при притягненні до відповідальності різних суб'єктів за рахунок реалізації їх особливого правового статусу (переваги у формі імунитету); проведення максимально ефективної державної фінансово-економічної, соціальної та фіскальної політики, стимулювання дотримання фінансової дисципліни (пільга); режим дозволу за рахунок створення умов максимального сприяння, що сприяє досягненню результатів державної, службової та громадської діяльності суб'єктів відносин (привілей).

Удосконалення національного законодавства вимагає від теоретиків і практиків системного юридичного мислення, послідовної реалізації вироблених поглядів та ідей, інноваційних підходів їх втілення. У ході цього процесу необхідно досягнення гармонії. Подібний баланс може бути реалізований між імперативним підходом і диспозитивним, нормою-приписом і дозволом, обмеженнями та перевагами. Тільки науково вивірене, аргументоване та вміле використання всіх існуючих засобів і методів правового регулювання сприятиме досягненню окреслених планів.

Ефективність реалізації діяльності держави щодо попередження, виявлення та припинення правопорушень багато в чому визначається реалізацією таких правових засобів, як переваги. Їх цілі та завдання нерідко тотожні, тісно переплетені. Наприклад, загальна мета досліджуваних явищ – забезпечення, захист прав і свобод особи; стимулювання соціально активної поведінки громадян щодо реалізації прав і обов'язків. Переваги тісно пов'язані з процесом удосконалення правосвідомості та правової культури суб'єктів правотворчості та застосування права.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.11.2019 р. № 1005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1005-2019-%D0%BF#Text>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: Закон України від 24.08.2008 р. № 586-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/586-17>
3. Бортник Н., Хомишин І., Єсімов С. Адміністративна відповідальність за невиконання законної вимоги посадових осіб уповноважених підрозділів Національної поліції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2019. Вип. 6. № 23. С. 59-67.
4. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 365 с.
5. Кольдрус І. В. Щодо поняття імунітету вищих посадових осіб держав у міжнародному праві. *Право і суспільство.* 2016. № 6. С. 201-206.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/conv#n950>.
7. Білас А. І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.01. Львів, 2016. 227 с.
8. Єсімов С. С. Шляхи вдосконалення діяльності Національної поліції щодо забезпечення транспортної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2018. Випуск 3. С. 158-168.

References

1. On amendments to the action plan for the implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1005 (2019, November 20). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1005-2019-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
2. On amendments to some legislative acts of Ukraine to improve the regulation of relations in the field of road safety: Law of Ukraine № 586-VI (2008, August 24). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/586-17>. (in Ukrainian)
3. Bortnyk, N., Khomyshyn, I., Yesimov, S. (2019). Administratyvna vidpovidalnist za nevykonannya zakonnoyi vymohy posadovykh osib upovnovazhenykh pidrozdiliv Natsionalnoyi politsiyi [Administrative liability for failure to comply with the lawful requirements of officials of authorized units of the National Police]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. *Yurydychni nauky*, 23, pp. 59-67. (in Ukrainian).
4. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., Lozynsky, Y. R. (2018). *Pravove rehulyuvannya pravookhoronnoyi diyalnosti* [Legal regulation of law enforcement]. Lviv: LvDUVS. (in Ukrainian).
5. Koldrus, I.V. (2016). Shchodo ponyattya imunitetu vyshchyykh posadovykh osib derzhav u mizhnarodnomu pravi [On the concept of immunity of senior officials of states in international law]. *Pravo i suspilstvo*, 6, pp. 201–206. (in Ukrainian).
6. Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine № 8073-X. (1984, December 7). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/conv#n950>.

7. Bilas, A. I. (2016). *Law enforcement activities of the EU: comparative legal research*: PhD diss. Lviv, 227 p. (in Ukrainian).

8. Yesimov, S.S. (2018). Shlyakhy vdoskonalennya diyalnosti Natsional'noyi politsiyi shchodo zabezpechennya transportnoyi bezpeky [Ways to improve the activities of the national police to ensure transport safety]. *Naukovyy visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna*, 3, 158–168. (in Ukrainian).

Стаття: надійшла до редакції 25.01.2022
прийнята до друку 08.02.2022
The article: is received 25.01.2022
is accepted 08.02.2022

Бібліографія: Скориляс-Павлів О. В. Роль правових переваг у реалізації правоохоронної діяльності держави та профілактиці протиправної поведінки. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 125-132. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.125-132.

УДК 342.9

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.133-140

ПОНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

Шопіна Ірина Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вул. Городецька 26, м. Львів, Україна, 79000
e-mail: uaftr@ukr.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3334-7548>

Мета. Метою дослідження є систематизація наявних підходів до побудови дефініції інформаційної безпеки та характеристика їх сутності. **Методика.** Методологічну основу дослідження склав комплекс загальнонаукових та галузево-правових методів, об'єднаних комплексним підходом, завдяки якому вдалося розглянути феномен інформаційної безпеки у різних аспектах. Методи аналізу та синтезу, дедукції та індукції, формально-правовий метод, а також метод моделювання дозволили побудувати систему концептуальних підходів до проблеми інформаційної безпеки. **Результати.** Виокремлено та охарактеризовано десять концептуальних підходів до інформаційної безпеки: статусний, диференційний, реляціоналістський, інструментальний, протекціоністський, збережувально-забезпечувальний, процесуальний, концептуальний підхід, за якого інформаційна безпека ототожнюється зі спроможностями, діяльнісний та екзистенційний підходи. Акцентовано увагу на міждисциплінарності дослідження проблем інформаційної безпеки, яка, з одного боку, сприяє багатоаспектному її розумінню, але, з іншого боку, не дозволяє спрямувати всі зусилля на створення належного правового та нормативного підґрунтя досліджуваного феномену. **Наукова новизна.** Систематизовано існуючі у теоретичних джерелах методологічні підходи до інформаційної безпеки, охарактеризовано їх сутність, обґрунтовано думку щодо негативного впливу відсутності нормативного підходу до досліджуваного феномену на розвиток і правове закріплення цієї категорії. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у подальших інформаційно-правових дослідженнях як методологічна база подальшого опрацювання проблем інформаційної безпеки, а також у навчальному процесі.

Ключові слова: інформаційна безпека, концептуальні підходи, діяльнісний підхід, статусний підхід, диференційний підхід, інструментальний підхід, процесуальний підхід.

Iryna Shopina
Doctor of Law, Professor, Professor of Department of Administrative and Legal
Disciplines of Lviv State University of Internal Affairs,
26 Horodotska Street, Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: uaftr@ukr.net,

THE CONCEPT OF INFORMATION SECURITY: CONCEPTUAL APPROACHES TO DEFINITION

Purpose. The purpose of the study is to systematize approaches to building a definition of information security and characterize their essence. **Methods.** The methodological basis of the study was a set of general scientific and industry-legal methods, united by an integrated approach, thanks to which it was possible to consider the phenomenon of information security in different aspects. The methods of analysis and synthesis, deduction and induction, the formal legal method, as well as the modeling method made it possible to build a system of conceptual approaches to the problem of information security. **Results.** Ten conceptual approaches to information security are identified and characterized: status, differential, relational, instrumental, protectionist, savings-providing, procedural, conceptual approach, in which information security is identified with opportunities, activity and efficiency. Attention is focused on the interdisciplinary of the study of information security problems. Interdisciplinary promotes a multidimensional understanding of information security, but does not allow all efforts to be directed towards creating an appropriate legal and regulatory framework. **Scientific novelty.** The methodological approaches to information security that exist in theoretical sources are systematized, their essence is characterized, the idea is substantiated by the negative impact of the lack of a normative approach to the phenomenon under study on the development and legal consolidation of this category. **Practical significance.**

The results of the study can be used in further information and legal research as a methodological basis for further processing of information security problems, as well as in the educational process.

Key words: *information security, conceptual approaches, activity approach, status approach, differential approach, instrumental approach, procedural approach.*

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України актуалізувала проблеми зміцнення інформаційної безпеки держави і громадянського суспільства. Разом з тим будь-яка діяльність, спрямована на удосконалення певних явищ та процесів, може бути ефективною лише за умови усвідомлення їх сутності.

Однак, не зважаючи на наявність легального і численних доктринальних визначень інформаційної безпеки, розуміння цього феномену відрізняється у досить широкому діапазоні у різних авторів. За таких умов, для напрацювання теоретико-методологічного підґрунтя означеної проблематики, уявляється доцільним систематизація наявних підходів до сутності інформаційної безпеки у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, пов'язана із визначенням дефініції інформаційної безпеки, була предметом наукових досліджень таких авторів, як І. Арістова, К. Беляков, О. Довгань, О. Дзьобань, О. Золотар, Р. Калюжний, О. Качан, В. Ключко, Б. Кормич, Є. Магда, А. Марущак, О. Мартин, А. Мащенко, О. Олійник, Є. Скулиш, О. Соснін, М. Требін, Н. Тульба, В. Цимбалюк та ін. Разом з тим, з огляду на складність та багатоаспектність питань визначення сутності інформаційної безпеки, вказана проблематика потребує подальшого розвитку.

Постановка завдання. Систематизувати наявні підходи до побудови дефініції інформаційної безпеки та охарактеризувати їх сутність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважається, що одне із перших визначень поняття інформаційної безпеки було сформульовано у 1980 році Л. Дж. Хоффманом. Автор вважав, що інформаційна безпека – це стан інформації, у якому забезпечується збереження визначених політикою безпеки властивостей інформації [1, с.34]. Вказана дефініція, сформульована ще у доцифрову епоху, виявилася надзвичайно стійкою – не зважаючи на активний розвиток інформаційного права та його термінологічної бази, сприйняття інформаційної безпеки як стану інформації або стану захищеності цієї інформації є найбільш поширеним з-поміж інших підходів до сутності досліджуваного феномену. Так, на думку Б.А. Кормича, інформаційна безпека – це стан захищеності встановлених законодавством норм та параметрів інформаційних процесів та відносин, що забезпечує необхідні умови існування держави, людини та суспільства як суб'єктів цих процесів та відносин [2, с. 109]. Поняття інформаційної безпеки як стану знайшло своє відображення у чинній Стратегії інформаційної безпеки, відповідно до якої інформаційна безпека України - складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом [3]. Додамо, що, відповідно до ч.4 ст.3 Закону України

«Про національну безпеку України», державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо [4]. З цього законодавчого положення ми можемо зробити висновок, що інформаційна безпека є видом національної безпеки. Отже, як перше за часом виникнення, так і легальне визначення поняття інформаційної безпеки базуються на статусному підході, за якого досліджуваний феномен розуміється як актуальний стан інформації (відомостей, ресурсів) або актуальний стан захищеності останніх.

Близьким до статусного підходу є концептуальний підхід, за якого інформаційна безпека сприймається як рівень захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави в інформаційній сфері від зовнішніх та внутрішніх загроз [5, с.223]. Якщо статусний підхід обмежується констатацією певного становища інформаційної безпеки, то сприйняття її як рівня передбачає певне оцінювання, диференціацію. Це дає змогу виокремити диференційний підхід до визначення інформаційної безпеки, сутність якого полягає у визначенні її рівнів у певних суб'єктів та у певні проміжки часу.

Досить поширеним у теоретичних джерелах є підхід, за якого досліджуване явище розуміється як суспільні (соціальні) відносини. Так, Р. Калюжний та В. Цимбалюк вважають, що інформаційна безпека – це вид суспільних інформаційних правовідносин щодо створення, підтримки, охорони та захисту бажаних для людини, суспільства і держави безпечних умов життєдіяльності; суспільних правовідносин, пов'язаних із створенням, розповсюдженням, зберіганням та використанням інформації [6, с.110]. О. Крюков формулює визначення інформаційної безпеки як суспільних правовідносин щодо процесу організації створення, підтримки, охорони та захисту необхідних для особи (людини чи юридичної особи, установи, підприємства, організації), суспільства і держави безпечних умов їх життєдіяльності; суспільних правовідносин, пов'язаних з організацією технологій створення, розповсюдження, зберігання та використання інформації (відомостей, даних, знань) для забезпечення функціонування і розвитку інформаційних ресурсів людини, суспільства, держави [7, с.3]. На нашу думку, обидва визначення мають надзвичайно широкий характер, відносячи до складу інформаційної безпеки явища, які скоріше охоплюються категорією «інформаційна діяльність». Разом з тим, оскільки право, відповідно до класичного підходу, регулює саме суспільні відносини, розуміння інформаційної безпеки саме як відносин уточнює предмет правового регулювання, полегшуючи завдання як науковця, так і нормотворця. Так, виходячи із положень вказаного підходу, А. Ландіна досить вдало, на нашу думку, формулює поняття інформаційної безпеки як об'єкта злочинного посягання – це врегульований нормами права порядок суспільних відносин у частині реалізації інформаційної потреби фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави, проти якого спрямоване суспільно небезпечне діяння [8, с.359]. Отже, реляціоналістський (від англ. relationalism – юридичний реалізм) підхід обумовлює сприйняття інформаційної безпеки як виду суспільних правовідносин, що виникають в інформаційній сфері на основі актів інформаційного законодавства з метою приведення об'єктів інформаційної безпеки у бажаний для держави і суспільства стан.

Досить цікавим є інструментальний підхід, за якого інформаційна безпека сприймається як сукупність засобів забезпечення інформаційного суверенітету України, захисте інформаційної сфери від зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз. Ця безпека має включати ефективну протидію сукупності інформаційних загроз [9, с.63]. Додамо, що він також знайшов відображення у правових актах, так, у Положенні про

організацію системи внутрішнього контролю в банках України та банківських групах інформаційна безпека розуміється як комплекс організаційних, програмних і техніко-технологічних засобів, що функціонують на всіх організаційних рівнях банку та забезпечують захист інформації від випадкових та/або навмисних загроз, наслідком реалізації яких може стати порушення доступності, цілісності, конфіденційності інформації щодо діяльності банку або його клієнтів [10].

У зарубіжних теоретичних джерелах досить розповсюдженим є протекціоністський підхід, у межах якого інформаційна безпека ототожнюється із захистом. Так, інформаційна безпека визначається як захист інформації, системи та апаратного забезпечення, які використовують, зберігають і передають інформацію, для забезпечення цілісності, конфіденційності та доступності даних, а також захищені операційні процедури [11]. Інформаційна безпека визначається також як ступінь захисту, інтеграції та доступності інформації та засобів її обробки [12, с.108]. На думку українських вчених О.Дзюбаня та Є.Мануйлова, яких також можна віднести до прихильників протекціоністського підходу, інформаційна безпека – це і захист інформації, і захист від інформації [13, с.50.]. Отже, протекціоністський підхід до сутності інформаційної безпеки обумовлює сприйняття останньої як захисту інформації (інформаційних ресурсів, систем, засобів забезпечення) та захисту людини та суспільства від деструктивних інформаційних впливів.

Слід також відмітити наявність збережувально-забезпечувального підходу, за якого інформаційна безпека визначається як збереження конфіденційності, цілісності та доступності інформації; а також інших її властивостей, таких, як автентичність, підзвітність, невідомість [14, с.1]. На думку О. Литвиненка під інформаційною безпекою слід розуміти єдність трьох елементів: забезпечення захисту інформації; забезпечення захисту й контролю національного інформаційного простору; забезпечення належного рівня інформаційної достатності [15]. На нашу думку, у Положенні про захист інформації та кіберзахист у платіжних системах, затвердженею Постановою Національного банку України від 19 травня 2021 року №43, також знайшов своє відображення вказаний підхід («інформаційна безпека - збереження конфіденційності, цілісності та доступності інформації» [16] – визначено у згаданому нормативно-правовому акті). Отже, збережувально-забезпечувальний підхід формує уявлення про інформаційну безпеку як про збереження і забезпечення істотних властивостей інформації, зокрема, її цілісності, доступності, автентичності, конфіденційності.

Процесуальний підхід представляє інформаційну безпеку як процес або сукупність процесів, які виникають і протікають в інформаційних та соціальних системах і призначені для досягнення цілей публічного управління в інформаційній сфері. Так, О.Шумейко вважає, що інформаційна безпека – це одна з характеристик інформаційної системи, тобто інформаційна система на певний момент часу володіє деяким станом (рівнем) захищеності, а захист інформації – це процес, який повинен виконуватися неперервно на всьому протязі життєвого циклу інформаційної системи [17, с.2].

У межах концептуального підходу, за якого інформаційна безпека ототожнюється зі спроможностями, акцент робиться на можливості соціальних та інформаційних систем ефективно функціонувати за умов активізації зовнішніх та внутрішніх загроз. Так, К.Захаренко визначає інформаційну безпеку як спроможність системи протистояти випадковим або навмисним внутрішнім і зовнішнім загрозам [18, с.212].

У межах діяльнісного підходу інформаційна безпека ототожнюється з діяльністю або комплексом дій з інформаційними ресурсами або системами. Так, польські дослідники

поняття інформаційної безпеки визначають як сукупність дій, методів і процедур, здійснюваних уповноваженими особами і спрямованих на забезпечення цілісності збирання, зберігання та обробки інформаційних ресурсів шляхом їх захисту від небажаного, несанкціонованого поширення, модифікації або знищення [19].

Екзистенційний підхід зосереджує увагу на внутрішньому суб'єктивному сприйнятті інформаційної безпеки, породжуючи поняття «відчутна інформаційна безпека», яка визначається як суб'єктивна ймовірність, з якою споживачі інформації вважають, що їхня особиста інформація не буде переглядатися, зберігатися або змінюватися неналежними сторонами під час транспортування або зберігання у спосіб, що відповідає їхнім впевненим очікуванням [20].

Як можна побачити, серед описаних підходів відсутній нормативний. Слід звернути увагу на міждисциплінарність дослідження проблем інформаційної безпеки, яка, з одного боку, сприяє багатоаспектному її розумінню, але, з іншого боку, не дозволяє спрямувати всі зусилля на створення належного правового та нормативного підґрунтя досліджуваного феномену.

Висновки. На підставі викладеного вище можна констатувати, що перше за часом виникнення визначення поняття інформаційної безпеки базуються на статусному підході, за якого досліджуваний феномен розуміється як актуальний стан інформації (відомостей, ресурсів) або актуальний стан захищеності останніх. Диференційний підхід до визначення інформаційної безпеки дає змогу визначити рівні її розвитку у певних суб'єктів та у певні проміжки часу. Реляціоналістський підхід обумовлює сприйняття інформаційної безпеки як виду суспільних правовідносин, що виникають в інформаційній сфері на основі актів інформаційного законодавства з метою приведення об'єктів інформаційної безпеки у бажаний для держави і суспільства стан. У межах інструментального підходу інформаційна безпека сприймається як сукупність засобів, застосування яких дозволяє досягти поставлених у системі публічного управління інформаційною сферою цілей. Протекціоністський підхід до сутності інформаційної безпеки обумовлює сприйняття останньої як захисту інформації (інформаційних ресурсів, систем, засобів забезпечення) та захисту людини та суспільства від деструктивних інформаційних впливів. Збережувально-забезпечувальний підхід формує уявлення про інформаційну безпеку як про збереження і забезпечення істотних властивостей інформації, зокрема, її цілісності, доступності, автентичності, конфіденційності. Процесуальний підхід представляє інформаційну безпеку як процес або сукупність процесів, які виникають і протікають в інформаційних та соціальних системах і призначені для досягнення цілей публічного управління в інформаційній сфері. У межах концептуального підходу, за якого інформаційна безпека ототожнюється зі спроможностями, акцент робиться на можливості соціальних та інформаційних систем ефективно функціонувати за умов активізації зовнішніх та внутрішніх загроз. У межах діяльнісного підходу інформаційна безпека ототожнюється з діяльністю або комплексом дій з інформаційними ресурсами або системами. Екзистенційний підхід зосереджує увагу на внутрішньому суб'єктивному сприйнятті інформаційної безпеки.

Список використаних джерел

1. Хоффман Л. Дж. Современные методы защиты информации / пер. с англ. Москва: Советское радио, 1980. 57 с.
2. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Одеса, 2004. 427 с.

3. Стратегія інформаційної безпеки: затверджена Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7>
4. Про національну безпеку України: Закон України 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
5. Форос А. В. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України. *Правова держава*. 2019. №2. С.222-226.
6. Калюжний Р.А., Цимбалюк В.С. Координація діяльності органів влади у боротьбі з організованою кіберзлочинністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2002. №6. С. 105–111.
7. Крюков О.І. Інформаційна безпека держави в умовах глобалізації. *Державне будівництво*. 2007. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2007_2_12.
8. Ландіна А. В. Інформаційна безпека як об'єкт злочину. *Правова держава*. 2016. № 27. С. 354-361.
9. Наливайко Л.Р. Інформаційна безпека та інформаційна політика в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Запорізького державного університету*. 2003. № 1. С. 60–65.
10. Про затвердження Положення про організацію системи внутрішнього контролю в банках України та банківських групах: Постанова Національного банку України; Положення, Перелік від 02.07.2019 № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0088500-19/ed20190702#n25>.
11. Alkhudhayr F., Alfarraj S., Aljameeli B., Elkhdiri S. Information security: A review of information security issues and techniques. In 2019 2nd International Conference on Computer Applications & Information Security (ICCAIS). Pp. 1-6).
12. Kirillova E. A., Yakhutlov U. M., Wenqi X., Huiting G., Suyu W. Information Security in the Management of Personnel in a Modern Organization. In 2020 International Conference Quality Management, Transport and Information Security, Information Technologies, pp. 107-109.
13. Дзьобань О. П. Мануйлов Є. М. Інформаційна безпека: екзистенційні аспекти і мережеві практики. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2017. №2 (33). С. 42-54.
14. Mukundan N. R., Prakash Sai L. Perceived information security of internal users in Indian IT services industry. *Information Technology and Management*. 2014. №15(1). Pp.1-8.
15. Литвиненко О.В. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки в пострадянських країнах (на прикладі України та Росії): автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 1997. 18 с
16. Про затвердження Положення про захист інформації та кіберзахист у платіжних системах: Постанова Національного банку України; Положення від 19.05.2021 № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0043500-21/ed20210519#n24>
17. Шумейко О.О. Інформаційна безпека: навч. посіб. Дніпро: Дніпровський державний технічний університет, 2019. 155 с.
18. Захаренко К. Основні суб'єкти та інститути інформаційної безпеки. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія Філософія*. 2017. № 48 (1). С. 212-219.
19. Potejko P. Information security in: Wojtaszczyk, K., Materska-Sosnowska, A. (ed.), State security, ASPRA-JR publishing house, 2009. Warsaw, 194 p.
20. Chellappa Ramnath K., Paul A. Pavlou. Perceived information security, financial liability and consumer trust in electronic commerce transactions. *Logistics Information*

Management, 2002. P. 358-368. URL:
<https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/09576050210447046/full/pdf?title=perceived-information-security-financial-liability-and-consumer-trust-in-electronic-commerce-transactions>.

References

1. Khoffman, L. Dzh. (1980). *Sovremennyye metody zashchyty ynformatsyy* [Modern methods of information protection] / per. s anhl. Moskva: Sovetskoe radio, 57 p. (in Russian)
2. Kormych, B.A. (2004). *Organizational-Legal Basis of the Information Security Policy of Ukraine*: Thesis for doctor of law. Odesa, 427 p. (in Ukrainian)
3. Information security strategy: Decree of the President of Ukraine № 685/2021 (2021, December 12.). Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7> (in Ukrainian)
4. On the national security of Ukraine: Law of Ukraine № 2469-VIII (2018, June 21). Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (in Ukrainian)
5. Foros, A. V. (2019). Informatsiina bezpeka yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy. [Information security as a component of national security of Ukraine]. *Pravova derzhava*, 2, pp. 222-226. (in Ukrainian)
6. Kaliuzhnyi, R.A., Tsymbaliuk, V.S. (2002). Koordynatsiia diialnosti orhaniv vlady u borotbi z orhanizovanoi kiberzlochynnistiu. [Coordination of government activities in the fight against organized cybercrime]. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)*, 6, pp. 105-111. (in Ukrainian)
7. Kriukov, O.I. (2007). Informatsiina bezpeka derzhavy v umovakh hlobalizatsii. [Information security of the state in the conditions of globalization]. *Derzhavne budivnytstvo*, 2. Retrived from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_2_12. (in Ukrainian)
8. Landina, A. V. (2016). Informatsiina bezpeka yak ob'ekt zlochyну. [Information security as an object of crime]. *Pravova derzhava*, 27, pp. 354-361. (in Ukrainian)
9. Nalyvaiko, L.R. (2003). Informatsiina bezpeka ta informatsiina polityka v Ukraini: konstytutsiino-pravovyi aspekt. [Information security and information policy in Ukraine: constitutional and legal aspect]. *Visnyk Zaporizkoho derzhavnoho universytetu*, 1, pp. 60-65. (in Ukrainian)
10. On approval of the Regulations on the organization of the internal control system in banks of Ukraine and banking groups: Resolution of the National Bank of Ukraine; Regulations, List № 88 (2019, July 02). Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0088500-19/ed20190702#n25>. (in Ukrainian)
11. Alkhudhayr, F., Alfarraj, S., Aljameeli, B., Elkhdiri, S. (2019). Information security: A review of information security issues and techniques. *2nd International Conference on Computer Applications & Information Security (ICCAIS)*, pp. 1-6. (in English)
12. Kirillova, E. A., Yakhutlov, U. M., Wenqi, X., Huiting, G., Suyu, W. (2020). Information Security in the Management of Personnel in a Modern Organization. *International Conference Quality Management, Transport and Information Security, Information Technologies*, pp. 107-109. (in English)
13. Dzoban, O. P.; Manuilov, Ye. M. (2017). Informatsiina bezpeka: ekzystentsiini aspekty i merezhevi praktyky. [Information security: existential aspects and network practices]. *Visnyk NIU imeni Yaroslava Mudroho. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*, 2 (33), pp. 42-54. (in Ukrainian)

14. Mukundan, N. R., Prakash, Sai L. (2014) Perceived information security of internal users in Indian IT services industry. *Information Technology and Management*, 15 (1), pp. 1-8. (in English)
15. Lytvynenko, O.V. (1997). Problems of information security in post-Soviet countries (on the example of Ukraine and Russia): PhD thesis abstract, Kyiv, 18. (in Ukrainian)
16. Provisions on information protection and cybersecurity in payment systems] Resolution of the National Bank of Ukraine; Position № 43 (2021, May 19). Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0043500-21/ed20210519#n24> (in Ukrainian)
17. Shumeiko, O.O. (2019). Informatsiina bezpeka [Informational security]: Navch. posib. Dnipro: Dniprovskiy derzhavnyi tekhnichnyi universytet, 155 p. (in Ukrainian)
18. Zakharenko, K. (2017). Osnovni subiekty ta instytuty informatsiinoi bezpeky. [The main subjects and institutions of information security]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody. Seriya Filosofiia*, 48 (1), pp. 212-219. (in Ukrainian)
19. Potejko, P. (2009). Information security in: Wojtaszczyk, K., Materska-Sosnowska, A. (ed.), *State security*, ASPRA-JR publishing house, Warsaw, 194 p. (in English)
20. Chellappa, Ramnath K., Paul, A. Pavlou (2002). Perceived information security, financial liability and consumer trust in electronic commerce transactions. *Logistics Information Management*, pp. 358-368. Retrived from: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/09576050210447046/full/pdf?title=perceived-information-security-financial-liability-and-consumer-trust-in-electronic-commerce-transactions>. (in English)

Стаття: надійшла до редакції 27.05.2022
прийнята до друку 03.06.2022
The article: is received 27.05.2022
is accepted 03.06.2022

Бібліографія: Шопіна І. М. Поняття інформаційної безпеки: концептуальні підходи до визначення. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 133-140. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.133-140.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ТРУДОВЕ ПРАВО. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.21

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.141-150

ПОНЯТТЯ «МАЙНО» У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ

Андрусів Людмила Михайлівна,
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права,
Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»
вул. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76015
e-mail: legin.luda@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-000-4155-5999>

Мета. Метою роботи є розкриття поняття «майно» та визначення його характерних особливостей у практиці Європейського суду з прав людини. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення прецедентної практики Європейського суду з прав людини, наукових позицій й формулювання відповідних особливостей. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: діалектичний, герменевтичний, метод аналізу й синтезу, прогностичний, системний та формально-юридичний. **Результати.** У процесі дослідження констатовано, що трактування поняття майна у Цивільному кодексі України та практиці Європейського суду з прав людини є відмінними. Розглянуто справи проти України, у яких було констатовано порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції та виокремлено безпосередньо факти, що становили порушення. Наголошено на тому, що, згідно з практикою Європейського суду з прав людини, заборгованість за судовим рішенням становить майно для цілей статті 1 Першого протоколу. Виділено автономність понять «власність», «майно» та використовуваний значно ширший підхід до поняття «майно» порівняно з національним законодавством України, оскільки Європейський суд не обмежується правом власності на матеріальні речі та не пов'язаний формальними класифікаціями відповідно до національних законодавств. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано для вдосконалення правового регулювання та нормативно-правового закріплення поняття «майно», а також при судовому розгляді.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, власність, майно, захист права власності, заборгованість за рішенням суду.

L. Andrusiv
PhD in Law, Associated Professor, Law Department Professor,
Higher Education Establishment «King Danylo University»
Konovaltsa Street, 35, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76015
e-mail: legin.luda@gmail.com

THE CONCEPT OF «POSSESSION» IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN
COURT OF HUMAN RIGHTS

Purpose. The purpose of the article is to reveal the concept of «property» and determine its characteristics in the case law of the European Court of Human Rights

Methodology. The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of the case law of the European Court of Human Rights, scientific positions and the formulation of the relevant features. The following **methods** of scientific cognition have been used during the research: dialectical, hermeneutic, method of analysis and synthesis, prognostic, systemic and formal-legal. **Results.** In the course of the research it has been stated that the interpretation of the concept of property in the Civil Code of Ukraine and the practice of the European Court of Human Rights are different. The cases against Ukraine in which a violation of Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention was found have been considered and the facts constituting the violation have been singled out. It has been emphasized that, according to the case law of the European Court of Human Rights, arrears

constitute property for the purposes of Article 1 of Protocol No. 1. The autonomy of the concepts of «property», «possession» is highlighted and a much broader approach to the concept of «possession» is used compared to the national legislation of Ukraine, as the European Court is not limited to property rights and is not bound by formal classifications. **Practical significance.** The results of the study can be used to improve the legal regulation and legal consolidation of the concept of «possession», as well as in the trial.

Key words: European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, property, possession, protection of property rights, debt by the court decision

Постановка проблеми. Ратифікація Україною Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та протоколів до неї, а також ухвалення Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» створили передумови для інтеграції стандартів у сфері прав людини та практики Європейського суду з прав людини у національне законодавство. Найбільш гостро питання щодо поняття майна постає під час застосування норм права та вирішення на їх основі конкретних життєвих ситуацій, випадків та під час захисту оспорюваного чи порушеного права, інтересу. Цивільний кодекс України досить часто оперує поняттям «майно», також це поняття виявляємо і в Першому протоколі до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Саме тому виникає потреба не стільки в уніфікованому розумінні цього поняття, а в з'ясуванні його обсягу та можливих варіантів, які витворені під час здійснення судової правозастосовної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Майнові права, розуміння права власності, тлумачення поняття майна у практиці Європейського суду з прав людини та в контексті Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод досліджували Н. Блажівська [2], О. Мірошніченко [6], С. Шимон [32]. Європейський суд з прав людини як інструмент захисту права власності становив науковий інтерес О. Бігняка [1]. Захист права власності в практиці Європейського суду з прав людини у дисертаційному дослідженні розглядала Н. Горобець [3]. Зазначені праці вказують на те, що в останні роки активізувалася увага науковців до понять «власність», «майно», зокрема у практиці Європейського суду з прав людини. Водночас вважаємо, що потребує дослідження зіставлення національного підходу та практики Європейського суду з прав людини.

Постановка завдання. Розкрити поняття «майно» та визначити його характерні особливості у практиці Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до статті 190 Цивільного кодексу України, майно є особливим об'єктом і становить окрему річ, сукупність речей, майнові права та обов'язки [31]. Аналіз цієї норми права вказує на ототожнення майна та речі, сукупності речей, а також пов'язує з майновими правами та обов'язками. Насамперед з'ясуємо поняття речі. Річ, згідно зі статтею 179 Цивільного кодексу України, є предметом матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки [31]. Вважаємо, що таке трактування є занадто вузьким з огляду на наступні положення Цивільного кодексу України. Стаття 191 вказує, що до складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом [31]. Тому можемо робити висновок, що сукупність перелічених видів майна, за умови, що договір чи закон не встановили іншого, і становлять підприємство як єдиний майновий комплекс. Окрім того, стаття 193 визначає, що види майна, які вважаються валютними цінностями, встановлюються законом [31]. Також майном можемо назвати й цінні папери, з огляду на статтю 194 Цивільного кодексу України, відповідно до якої цінним

папером є документ установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право [31]. Приклад із наведеними статтями дає підстави говорити саме про об'ємність поняття майна, а не про єдиний уніфікований підхід. На це також вказує і практика Європейського суду з прав людини, зокрема і в рішеннях проти України.

Відповідно до статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном та ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, ніж в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом та загальними принципами міжнародного права [7]. Як зауважує сам Європейський суд з прав людини в пункті 38 рішення від 10 лютого 2010 року в справі «Серявін та інші проти України», заява № 4909/04, що стаття 1 Першого протоколу гарантує право власності і містить три окремі норми: перша норма, що сформульована у першому реченні частини першої та має загальний характер й проголошує принцип мирного володіння своїм майном; друга, що міститься в другому реченні частини першої цієї статті, стосується позбавлення особи її майна і певним чином це обумовлює; третя норма, зазначена в частині другій, стосується зокрема права держави регулювати питання користування майном [10].

Насамперед проаналізуємо справи проти України для того, щоб встановити, які ж порушення статті 1 Першого протоколу було констатовано та що Європейський суд з прав людини відносить до поняття майна. Адже, як підсумовує О. Мірошніченко, Європейський суд з прав людини значно розширив розуміння власності та майна, саме у значенні статті 1 Першого протоколу [6, с. 373].

Так, Європейський суд з прав людини у рішенні від 26 червня 2014 року в справі «Суханов та Ільченко проти України», заяви № 68385/10 та 71378/10, встановив, що вимоги заявників щодо надбавки до пенсії безперечно підпадають під дію статті 1 Першого протоколу і що їх можна вважати «майном» у значенні цього положення [22]. У цьому випадку надбавку до пенсії, як суму виплат, визнано законним очікуванням. Відповідно, Європейський суд з прав людини вважає, що «законне сподівання» на отримання «активу» може захищатися статтею 1 Першого протоколу. Мотивує це тим, що якщо суть вимоги особи пов'язана з майновим правом, особа, якій воно надане, може вважатися такою, що має «законне сподівання», якщо для такого права в національному законодавстві існує достатнє підґрунтя – наприклад, коли є усталена практика національних судів, якою підтверджується його існування (рішення у справі «Копецький проти Словаччини» (Korecky v. Slovakia), заява № 44912/98, п. 52 [22]).

Також Європейський суд констатував порушення статті 1 Першого протоколу та відносить до поняття майна: право на різні суми відшкодування або на вчинення певних дій на їхню користь на підставі рішень національних судів (справа «Макара та інші проти України», заява № 40934/06 та 249 інших заяв [11]); відшкодування матеріальної та моральної шкоди (справа «Бурмич та інші проти України», заява № 46852/13 та інші [8]); компенсацію за військову форму (справи «Перетятко проти України», заява № 37758/05 [23], «Войтенко проти України», заява № 18966/02 [24]); житло, присуджене заявнику відповідно до рішення суду також підпадає під поняття «майно» (справа «Комнацький проти України», заява № 40753/07) [14]; частина будинку, що будував кооператив (справа «Бочан проти України», заява № 7577/02) [9]; додаткові зобов'язання зі сплати податку (справа «Серков проти України», заява № 39766/05) [27]; компенсація за експропріацію, що має відповідати ринковій вартості майна на момент його експропріації (справа «Україна-Тюмень» проти України», заява № 22603/02) [16]; відкликання ліцензії банку-

заявника та наступна його ліквідація на підставі постанови НБУ, адже такі заходи позбавили банк-заявник можливості здійснювати його діяльність та становили втручання у його право на мирне володіння своїм майном (справа «Фельдман та банк «Слов'янський» проти України», заява № 42758/05) [18]; відшкодування податку на додану вартість, який є сплаченим під час здійснення експортної господарської діяльності, а також і компенсація за затримку його виплати (справа «Інтерсплав проти України», заява № 803/02) [29].

Отож, як наголошує Європейський суд, заборгованість за судовим рішенням становить майно (possession) для цілей статті 1 Першого протоколу (пункт 45 рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», заява № 40450/04) [13]. Саме таке порушення статті 1 Першого протоколу Україною часто констатує Європейський суд з прав людини. Прикладом цього є рішення у справі «Макара та інші проти України», заява № 40934/06 та 249 інших заяв. Відповідно до пункту 14 рішення у вказаній справі, Європейський суд з прав людини з «огляду на свою усталену практику з цього питання (див. рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine), заява № 40450/04, пункти 56-58 і 66-70, від 15 жовтня 2009 року) вважає, що в заявах, наведених у Додатку 1, було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції та статтю 1 Першого протоколу до Конвенції у зв'язку з тривалим невиконанням ухвалених на користь заявників рішень» [11]. Зауважимо, що Додаток 1 містив 241 схожу заяву, на підставі основного порушеного в них правового питання, які Європейський суд об'єднав та констатував порушення [11].

На лояльне ставлення Європейського суду до змісту статті 1 Першого протоколу вказує Н. Блажівська, оскільки в його обсяг включаються не лише матеріальні речі в традиційному їх розумінні, а й право на зайняття рибним промислом [2, с. 219] (справа «Lohuis and Others v. the Netherlands») [25], доменне ім'я [2, с. 219] (справа «Paeffgen GmbH v. Germany») [15], частка у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю [2, с. 219] (справа «Leki v. Slovenia») [12], репутація заявника як адвоката [2, с. 219] (справа «Campagnano v. Italy») [20], право на зайняття адвокатською діяльністю [2, с. 219] (справа «Biagioli v. San Marino») [28].

В інших справах «Андрій Руденко проти України», заява № 35041/05, рішення від 21 грудня 2010 року [17], «East/West Alliance Limited» проти України», заява № 19336/04, рішення 23 січня 2014 року [21], «Серявін та інші проти України», заява № 4909/04, рішення від 10 лютого 2010 року [10], «Новоселецький проти України», заява № 47148/99, рішення від 22 лютого 2005 року [19] було встановлено порушення вимоги законності, передбаченої статтею 1 Першого протоколу (вилучення літаків Л-410 не здійснювалось на підставі належного процесуального документа, а це було порушенням національного законодавства [21]; не існувало чітких законодавчих положень, які були б підставою для припинення прав часткової власності заявників на горище їхнього будинку [10]; рішення національних судів не мали юридичної підстави, оскільки суди, не надавши обґрунтування, свавільно відхилилися від писаного права, ідеться про те, що, відповідно до частини другої статті 365 Цивільного кодексу України, протилежна сторона повинна була завчасно внести вартість частки заявника у квартирі на депозитний рахунок суду першої інстанції, що це було і залишається передумовою винесення судом рішення про припинення права на частку у спільному майні [17]), а також невиконання державою зобов'язання вжити заходів у вигляді розслідування посягання на право володіти своїм майном (держава не змогла забезпечити рівновагу між різними інтересами в справі та не вчинила жодних зусиль для здійснення ефективного та неупередженого розслідування

щодо зникнення речей заявника в результаті проникнення з дозволу влади до його квартири [19]).

Окрім того, як зауважує Н. Блажівська, Європейський суд констатував поширення гарантій статті 1 Першого протоколу на такі певні специфічні об'єкти: а) суми, присуджені остаточним і обов'язковим судовим чи арбітражним рішенням; б) право на відшкодування експортного податку на додану вартість; в) право на відшкодування надмірно сплаченого податку; г) ліцензії на здійснення господарської діяльності чи надання певних послуг; д) клієнтуру і ділові зв'язки фірми; е) доменне ім'я; є) право на акцію; ж) право на заняття рибним промыслом тощо [2, с. 221].

Цю ситуацію можна пояснити таким підходом Європейського суду з прав людини: «поняття «власність», яке передбачене першою частиною статті 1 Першого протоколу до Конвенції, має автономне значення, що не обмежується правом власності на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у національному законодавстві, певні інші права та інтереси, які становлять майно (наприклад, заборгованість), можуть також розглядатись як «право на власність» та відповідно як «власність» для цілей цієї статті. Там, де майновий інтерес за своєю природою є вимогою, він може розглядатись як «майно» тільки тоді, коли має достатню підставу в національному законодавстві або у разі встановлення такого інтересу остаточним судовим рішенням, яке може бути виконано (див. рішення у справі «Копецький проти Словаччини» (Korecky v. Slovakia), № 44912/98, п. 52, рішення «Грецькі нафтопереробні заводи «Стрен» і Стратіс Андреадіс проти Греції» (Stran Greek Refineries and Stratis Anreadis v. Greece) від 9 грудня 1994 року, п. 59) [26].

Висновки. Можемо підсумувати, що проаналізовані приклади практики Європейського суду з прав людини вказують на такі характерні особливості:

- 1) автономність понять «власність», «майно»;
- 2) значно ширший підхід до поняття «майно» порівняно з національним законодавством України, адже Європейський суд не обмежується правом власності на матеріальні речі та не пов'язаний формальними класифікаціями відповідно до національних законодавств;
- 3) інші права чи інтереси Європейський суд розглядає у значенні статті 1 Першого протоколу за сукупності умов: 1) наявність не просто майнового інтересу, а саме майнового інтересу-вимоги; 2) цей майновий інтерес-вимога має підстави або згідно з національним законодавством, або є встановленим остаточним судовим рішенням національного суду.

Хоча юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, поданих йому на розгляд, однак сам суд не замінює національних судів. Національні суди таке широке тлумачення поняття «майно» повинні використовувати при здійсненні правосуддя, а окрім того, ще вчиняти ефективний судовий контроль за виконанням постановлених ними рішень, особливо щодо «заборгованостей», які підпадають під дію статті 1 Першого протоколу. З огляду на підсумоване вважаємо, що також дослідження потребують підходи Європейського суду з прав людини щодо законності та інших критеріїв втручання у право мирного володіння своїм майном.

Список використаних джерел

1. Бігняк О. В. Європейський суд з прав людини як інструмент захисту права власності. *Часопис цивілістики*. 2019. Вип. 34. С. 23-28.

2. Блажівська Н. Тлумачення поняття майна у практиці Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 219-223.
3. Горобець Н. Г. Захист права власності в практиці Європейського суду з прав людини : автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 20 с.
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України № 3477-IV від 23 лютого 2006 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
5. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf
6. Мірошниченко О. А. Право власності у розумінні Європейського суду з прав людини (загальна характеристика). *Форум права*. 2013. № 2. С. 371-374.
7. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод № 994_535. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text
8. Рішення Європейського суду з прав людини від 01 грудня 2013 року у справі «Бурмич та інші проти України», заява № 46852/13 та інші. URL: <https://minjust.gov.ua/m/4600>
9. Рішення Європейського суду з прав людини від 03 травня 2007 у справі «Бочан проти України», заява № 7577/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_209#Text
10. Рішення Європейського суду з прав людини від 10 лютого 2010 року у справі «Серявін та інші проти України», заява № 4909/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text
11. Рішення Європейського суду з прав людини від 12 грудня 2013 року у справі «Макара та інші проти України», заява № 40934/06 та 249 інших заяв. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d92#Text
12. Рішення Європейського суду з прав людини від 14 лютого 2017 року у справі «Leki v. Slovenia». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/ eng?i=001-171087>.
13. Рішення Європейського суду з прав людини від 15 жовтня 2009 року у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», заява № 40450/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text
14. Рішення Європейського суду з прав людини від 15 жовтня 2009 року у справі «Комнацький проти України», заява № 40753/07. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_493#Text
15. Рішення Європейського суду з прав людини від 18 вересня 2007 року у справі «Paeffgen GMBH v. Germany». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/ eng?i=001-82671>.
16. Рішення Європейського суду з прав людини від 20 травня 2010 року у справі «Україна-Тюмень» проти України», заява № 22603/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_596#Text
17. Рішення Європейського суду з прав людини від 21 грудня 2010 року у справі «Андрій Руденко проти України», заява № 35041/05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_671#Text
18. Рішення Європейського суду з прав людини від 21 грудня 2017 року у справі «Фельдман та банк «Слов'янський» проти України», заява № 42758/05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c78#Text
19. Рішення Європейського суду з прав людини від 22 лютого 2005 року у справі «Новоселецький проти України», заява № 47148/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_238#Text

20. Рішення Європейського суду з прав людини від 23 березня 2006 року у справі «Campagnano v. Italy». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72864>.
21. Рішення Європейського суду з прав людини від 23 січня 2014 року у справі «East/West Alliance Limited» проти України», заява № 19336/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_994#Text
22. Рішення Європейського суду з прав людини від 26 червня 2014 року у справі «Суханов та Ільченко проти України», заяви № 68385/10 та 71378/10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a16#Text
23. Рішення Європейського суду з прав людини від 27 листопада 2008 року у справі «Перетятко проти України», заява № 37758/05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_419#Text
24. Рішення Європейського суду з прав людини від 29 червня 2004 року у справі «Войтенко проти України», заява № 18966/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_223#Text
25. Рішення Європейського суду з прав людини від 30 квітня 2013 року у справі «Lohuis and Others v. the Netherlands». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120080>.
- 16
26. Рішення Європейського суду з прав людини від 6 грудня 2007 року у справі «Воловік проти України», заява № 15123/03. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_336#Text
27. Рішення Європейського суду з прав людини від 7 липня 2011 року у справі «Серков проти України», заява № 39766/05. URL: <https://taxlink.ua/ua/court/sprava-srkov-proti-ukraini/>
28. Рішення Європейського суду з прав людини від 8 липня 2014 року у справі «Biagioli v. San Marino». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146102>.
29. Рішення Європейського суду з прав людини від 9 січня 2007 року у справі «Інтерсплав проти України», заява № 803/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_194#Text
30. Фулей Т. І., Кучів О. М. Збірник витягів з рішень Європейського суду з прав людини, рекомендованих для вивчення при підготовці до письмового анонімного тестування у межах іспиту для кваліфікаційного оцінювання суддів на відповідність займаній посаді. Київ: Національна школа суддів України, 2018. 90 с.
31. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
32. Шимон С. І. Поняття майнових прав в контексті Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 228.

References

1. Bihniak, O. V. (2019). Yevropeiskyi Sud z Prav Liudyny yak instrument zakhystu prava vlasnosti. [The European Court of Human Rights as an instrument for the protection of property rights]. *Chasopys tsyvilistyky*, 34, pp. 23–28. (in Ukrainian)
2. Blazhivska, N. (2018). Tlumachennia poniattia maina u praktytsi Yevropeiskoho Sudu z Prav Liudyny. [Interpretation of the concept of possession in the case law of the European Court of Human Rights]. *Pidpriyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 10, pp. 219–223. (in Ukrainian)
3. Horobets, N. H. (2018). Горобець Н. Г. *Protection of property rights in the case law of the European Court of Human Rights*: PhD thesis abstract. K. (in Ukrainian)

4. On the implementation of decisions and application of the case law of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine № 3477-IV. (2006, February 23). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (accessed 11 April 2022). (in Ukrainian)
5. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Available at: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf (accessed 10 April 2022). (in Ukrainian)
6. Miroshnychenko, O. A. (2013). Pravo vlasnosti u rozuminni Yevropeiskoho Sudu z Prav Liudyny (zahalna kharakterystyka). [Property rights within the meaning of the European Court of Human Rights (general characteristics)]. *Forum prava*, 2, pp. 371–374. (in Ukrainian)
7. Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms № 994_535. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (accessed 10 April 2022). (in Ukrainian)
8. The judgment by the European Court of Human Rights in *Burmych and Others v. Ukraine*, claim № 46852/13 and others. Available at: <https://minjust.gov.ua/m/4600> (accessed 09 April 2022). (in Ukrainian)
9. The judgment by the European Court of Human Rights in *Bochan v. Ukraine*, claim № 7577/02. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_209#Text (accessed 09 April 2022). (in Ukrainian)
10. The judgment by the European Court of Human Rights in *Seryavin and Others v. Ukraine*, claim № 4909/04. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text (accessed 08 April 2022). (in Ukrainian)
11. The judgment by the European Court of Human Rights in *Makara and Others v. Ukraine*, claim № 40934/06 and 249 other claims. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d92#Text (accessed 06 April 2022). (in Ukrainian)
12. The judgment by the European Court of Human Rights in *Leki v. Slovenia*. Available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171087> (accessed 09 April 2022). (in English)
13. The judgment by the European Court of Human Rights in *Yuriy Mykolayovych Ivanov v. Ukraine*, claim № 40450/04. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text (accessed 10 April 2022). (in Ukrainian)
14. The judgment by the European Court of Human Rights in *Komnatskyi v. Ukraine*, claim № 40753/07. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_493#Text (accessed 11 April 2022). (in Ukrainian)
15. The judgment by the European Court of Human Rights in *Paeffgen GMBH v. Germany*. Available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82671> (accessed 11 April 2022). (in English)
16. The judgment by the European Court of Human Rights in “*Ukraina-Tiumen*” v. Ukraine, claim № 22603/02. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_596#Text (accessed 01 April 2022). (in Ukrainian)
17. The judgment by the European Court of Human Rights in *Andriy Rudenko v. Ukraine*, claim № 35041/05. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_671#Text (accessed 16 April 2022). (in Ukrainian)

18. The judgment by the European Court of Human Rights in *Feldman and Slovyansky v. Ukraine*, claim № 42758/05. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c78#Text (accessed 18 April 2022). (in Ukrainian)
19. The judgment by the European Court of Human Rights in *Novoseletskyi v. Ukraine*, claim № 47148/99. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_238#Text (accessed 08 April 2022). (in Ukrainian)
20. The judgment by the European Court of Human Rights in *Campagnano v. Italy*. Available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72864> (accessed 11 April 2022). (in English)
21. The judgment by the European Court of Human Rights in «East/West Alliance Limited» v. Ukraine, claim № 19336/04. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_994#Text (accessed 08 April 2022). (in Ukrainian)
22. The judgment by the European Court of Human Rights in *Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine*, claim № 68385/10 and 71378/10. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a16#Text (accessed 10 April 2022). (in Ukrainian)
23. The judgment by the European Court of Human Rights in *Peretiatko v. Ukraine*, claim № 37758/05. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_419#Text (accessed 12 April 2022). (in Ukrainian)
24. The judgment by the European Court of Human Rights in *Voitenko v. Ukraine*, claim № 18966/02. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_223#Text (accessed 12 April 2022). (in Ukrainian)
25. The judgment by the European Court of Human Rights in *Lohuis and Others v. the Netherlands*. Available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120080> (accessed 11 April 2022). (in English)
26. The judgment by the European Court of Human Rights in *Volovik v. Ukraine*, claim № 15123/03. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_336#Text (accessed 12 April 2022). (in Ukrainian)
27. The judgment by the European Court of Human Rights in *Sierkov v. Ukraine*, claim № 39766/05. Available at: <https://taxlink.ua/ua/court/sprava-srkov-proti-ukraini/> (accessed 12 April 2022). (in Ukrainian)
28. The judgment by the European Court of Human Rights in *Biagioli v. San Marino*. Available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146102> (accessed 15 April 2022). (in English)
29. The judgment by the European Court of Human Rights in *Intersplav v. Ukraine*, claim № 803/02. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_194#Text (accessed 10 April 2022). (in Ukrainian)
30. Fulei, T. I., Kuchiv, O. M. (2018). *Zbirnyk vytyahiv I rishen Yevropeiskoho Sudu z Prav Liudyny, rekomendovanykh dlia vyvchennia pry pidhotovtsi do pysmovoho anonimnoho testuvannia u mezhakh ispytu dlia kvalifikatsiinoho otsiniuvannia suddiv na vidpovidnist zaimanii posadi*. [Collection of excerpts from the decisions of the European Court of Human Rights, recommended for study in preparation for the anonymous written test within the examination for qualification assessment of judges for suitability for the position]. K. : Natsionalna shkola suddiv Ukrainy. (in Ukrainian)
31. Civil Code Ukraine. (2003, January 16). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (accessed 10 April 2022). (in Ukrainian)

32. Shymon, S. I. (2011). Poniattia mainovykh prav v konteksti Konventsii pro zakhyst prav liudyny y osnovopolozhnykh svobod. [The concept of property rights in the context of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Universytetski naukovy zapysky*, 3, 228. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 22.04.2022
прийнята до друку 05.05.2022
The article: is received 22.04.2022
is accepted 05.05.2022

Бібліографія: Андрусів Л. М. Поняття «майно» у практиці європейського суду з прав людини. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 141-150. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.141-150.

УДК 347.77:004.77

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.151-157

ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Бабецька Іванна Ярославівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права

вулиця Українська 18, смт. Богородчани, Івано-Франківська обл., 77701

e-mail: ivanna.babetska@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3094-5964>

Мета. Метою статті є визначення поняття «захист прав інтелектуальної власності», «права у соціальних мережах», «охоронюваний законом інтерес» та з'ясуванню питання про механізм охорони та захисту прав інтелектуальної власності у соціальних мережах. У статті обґрунтовується теза про поняття «охорони» та «захисту» прав інтелектуальної власності, здійснюється класифікація інтересів за різними критеріями. Стаття присвячена дослідженню юридичної природи захисту прав інтелектуальної власності у соціальних мережах. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: термінологічний, діалектичний, формально-логічний, системно-функціональний, системно-структурний. **Результати:** в процесі проведеного дослідження визначено поняття «охорона прав інтелектуальної власності». Доведено, що соціальні мережі мають свій досить широкий суб'єктний склад. Соціальна мережа є безоплатною можливістю для оприлюднення своїх творів авторами серед значної кількості користувачів, що у свою чергу створює можливість порушення прав авторів у соціальних мережах від несанкціонованого впливу. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що коли йдеться про забезпечення балансу публічних і приватних інтересів сторін в авторському праві, то серед іншого мається на увазі запровадження в міжнародному та національному законодавстві спеціальних норм вільного використання творів у соціальних мережах. Проблема використання соціальних мереж як засобу оприлюднення творів потребує подальшого ґрунтовного детального дослідження щодо визначення механізму способів захисту вказаних інтересів. **Практична значимість.** Результати дослідження можна використати у правотворчій діяльності з метою правового врегулювання суспільних відносин у сфері охорони прав інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, соціальні мережі, об'єкт інтелектуальної власності, суб'єкт права інтелектуальної власності, захист прав інтелектуальної власності.

Ivanna Babetska

PhD in Law, Associate Professor Department of Law

18 Ukrainka Street, Bohorodchany, Ivano-Frankivsk region, Ukraine, 77701

e-mail: ivanna.babetska@ukd.edu.ua

PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN SOCIAL NETWORKS

Purpose. This paper focuses on the definition of "protection of intellectual property rights", "rights in social networks", "interest protected by law" and explaining the issue of the mechanism of protection and protection of intellectual property rights in social networks. The article substantiates the thesis about the concept of "protection" and "protection" of intellectual property rights, classification of interests according to various criteria is carried out. The article examines the legal nature of protection of intellectual property rights in social networks. **Methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of the available scientific and theoretical material and the formulation of appropriate conclusions and recommendations. During the research, the following methods of scientific knowledge were used: terminological, dialectical, logical-semantic, logical-normative, system-structural. **Results.** In the course of the study, the concept of "protection of intellectual property rights" was defined. It is proved that social networks have a fairly wide subject composition. The social network is a free opportunity for authors to publish their works among a significant number of users, which in turn creates the possibility of violating the rights of authors in social networks from unauthorized influence. **Scientific novelty.** In the course of the research it was established that when it comes to ensuring the balance of public and private interests of the parties in copyright, it means, among other things, the introduction of special norms of free use of works in international and national law. The problem of using social networks as a means of publishing

works requires further thorough detailed research on determining the mechanism of ways to protect these interests. **Practical significance.** The results of the study can be used in law-making activities for the purpose of legal regulation of public relations in the sphere of legal protection of the brand.

Key words: intellectual property, social networks, object of intellectual property, subject of intellectual property law, protection of intellectual property rights.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку цивільних правовідносин, все більш актуальним є дослідження ролі права інтелектуальної власності, охорони та захисту прав та інтересів авторів, відповідно актуалізується необхідність дослідження «охорони прав інтелектуальної власності у соціальних мережах» як самостійного об'єкту права інтелектуальної власності. Тематика інтересу була, залишається і буде достатньо актуальною в юридичній науці та, зокрема, у сучасній цивілістиці. Адже питання щодо співвідношення захисту прав та інтересів у праві інтелектуальної власності є достатньо важливим, з огляду неможливості окреслити весь перелік прав, які можуть належати особі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Захист прав інтелектуальної власності у соціальних мережах був предметом досліджень відомих науковців, серед яких: А.В. Андрушко, І.Е. Берестова, І.В. Венедіктова, О.М. Вінник, Р.Є. Гукасян, В.П. Грибанов, В.А. Горбунов, Г.З. Огнев'юк, О.П. Радкевич, Н.М. Мироненко, О.І. Харитонов, Є.О.Харитонов. Аналіз праць указаних авторів дозволяє констатувати, що поза увагою залишилась детальна характеристика способів захисту прав інтелектуальної власності у соціальних мережах.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є дослідження категорії «захист прав інтелектуальної власності у соціальних мережах», а також аналіз юридичної природи таких прав, що виникають у сфері інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні Україна нажалі не може похвалитись повноцінною і повною політикою захисту інтересів авторів в інтернет просторі. Так в нас є певний механізм захисту прав авторів які викладають свої твори в соціальні мережі, але краще все ж таки самому подбати про авторські права.

Законодавець в ЗУ «Про авторські і суміжні права» встановлює, що права на твір виникають в момент його утворення. У випадках коли твір був спочатку написаний на сторінках в соцмережах, то права виникають з моменту написання на сторінці відповідної соціальної мережі. Автор чиї права були порушені, може звернутись прямо до порушника з вимогою припинити порушення [1].

Актуальність цієї теми полягає в тому, що зараз від крадіжки чи копіювання, особливо в Інтернеті, не захищений жоден твір. Теоретично авторські права виникають на момент створення літературного, музичного чи художнього твору і вони не потребують обов'язкової реєстрації.

Для забезпечення своїх прав варто лише надати творові предметного вираження на папері або цифровому носії, адже ідеї, думки та теорії не можуть отримати захисту. Авторам слід уважніше дбати про захист своєї інтелектуальної власності в соцмережах, на сторінках блогів та видань. Саме на вітчизняному інтернет-просторі спостерігається нахил до зловживань у відвертому дослівному копіюванні, а подекуди навіть у привласненні контенту. Однак, не всі постраждалі доводять справу до суду. Часто все закінчується лише зверненням до крадія. Чи визнає останній свою неправоту — залишається на його власній совісті. Цивільний кодекс України та Закон «Про авторські авторське право та суміжні права» визначає невиключний перелік творів, що можуть бути об'єктом авторського права. Так, авторськими правами захищені літературні, музичні твори, виступи, лекції,

ілюстрації, тексти перекладів, комп'ютерні програми тощо. До літературних письмових творів можна віднести й публікації на сторінках соцмереж і блогів, коментарі на форумах тощо. Технічно навіть твір, опублікований на сторінці у Facebook, можливо вкрати. Однак, якщо авторське право на нього було зареєстровано, шахраєві доведеться відповідати в суді. А якщо ні, то автор буде доводити своє право на твір [2].

Конкретний перелік об'єктів права інтелектуальної власності міститься ЗУ «Про авторське право і суміжні права»: виступи; промови; проповіді; лекції та інші усні твори; літературні письмові твори публіцистичного, технічного, белетристичного, наукового або іншого характеру (в тому числі книги, статті, брошури тощо); аудіовізуальні твори; комп'ютерні програми; ілюстрації; ескізи; карти; креслення; плани; пластичні твори, що стосуються геології, техніки, топографії, архітектури, географії та інших сфер діяльності; твори образотворчого мистецтва; бази даних; твори ужиткового мистецтва, в тому числі твори з художнього скла, декоративного ткацтва, різьблення, кераміки, ливарства, ювелірні вироби тощо; музичні твори без тексту і з текстом; твори архітектури, садово-паркового мистецтва і містобудування; збірники творів; енциклопедії та антології; збірники звичайних даних; збірники обробок фольклору; інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за добором, координацією або упорядкуванням змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові частини; драматичні, музично-драматичні твори; хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки; пантоміми; тексти перекладів для дублювання, озвучення, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів; фотографічні твори, в тому числі твори, виконані способами, подібними до фотографії; похідні твори; сценічні обробки творів, обробки фольклору, придатні для сценічного показу; інші твори [1].

З розширенням нових можливостей та інформатизацією суспільства, розширюється й кількість порушень авторських прав у зазначеній сфері, тому досить актуальним є питання дотримання авторських прав користувачами Інтернет – простору. Відповідно до п. 9. ч. 3 ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права», право на дозвіл чи заборону використання твору іншими особами шляхом подання своїх творів до загального відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до творів з будь-якого місця і у будь-який час за їх власним вибором, є виключним правом автора (чи іншої особи, яка має авторське право) [3].

Зі змісту даної норми можна прийти до висновку, що розміщення творів в мережі Інтернет є правомірним лише з дозволу автора (чи іншої особи, яка має авторське право). Таке твердження підтверджується Постановою Пленуму Верховного суду України «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав» від 4.06.2010р. №5, відповідно до п. 31 якої, розміщення творів у мережі Інтернет у вигляді, доступному для публічного використання, є поданням творів до загального відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до творів з будь-якого місця і у будь-який час за їх власним вибором, тобто таке розміщення є правомірним лише з дозволу автора чи іншої особи, яка має авторське право [4].

Ситуація щодо порушень авторських прав в Інтернеті набагато ускладнюється, якщо мова йде про порушення, які мають місце в соціальних мережах. Більшість із нас не уявляє свого життя без соціальних мереж. Це невід'ємна частина нашого життя. Там ми дивимося фільми, слухаємо музику, читаємо, обмінюємося інформацією, потік якої проконтролювати та відфільтрувати просто неможливо.

Так, в наших реаліях відслідкувати правомірність розміщення творів в мережі Інтернет дуже складно. Основною проблемою захисту авторських прав в мережі Інтернет є неможливість встановити та ідентифікувати особу порушника та відповідача у справі [5].

І якщо в разі порушення авторських прав на конкретному веб-сайті українського сегменту Інтернет, дані про власника контенту реально отримати через адміністратора системи реєстрації та обліку доменних імен (принаймні у судовому порядку), то у випадку неправомірного розповсюдження творів в соціальних мережах, встановити особу правопорушника досить важко.

Тим паче, беручи до уваги приналежність більшості найпопулярніших соціальних мереж в Україні (Facebook, Instagram) до іноземного Інтернет-сегменту, то можливість встановлення особи порушника та притягнення його до відповідальності виявляється ще більш організаційно складною [1].

Актуальність питання юридичної відповідальності за неправомірне розміщення творів в мережі Інтернет пояснюється наступними причинами:

- відсутністю в українському законодавстві чіткого нормативного регулювання Інтернет – сфери;
- Інтернет – це всесвітня мережа, тому регулювання такої сфери відбувається як нормами національного права, так і міжнародними нормами та законами інших держав. Крім того, на даний момент відсутні єдині правила регулювання Інтернет - сфери, які були б уніфіковані всіма державами-учасниками Інтернет співтовариства;
- установа тотоального контролю над мережею Інтернет та над інформацією, яка ним передається видається недоцільним та неможливим.

Також законодавець не обмежує авторів в праві на псевдонім, і Ви можете публікуватись під будь-яким псевдонімом, але в разі виявлення порушення авторського права і не можливості вирішення проблеми в досудовому порядку, у автора виникне проблема з доведенням, що сторінка належить саме йому. Під час судового розгляду справи автор може довести про належність сторінки за допомогою огляду сторінки в судовому засіданні, довести що ключі до сторінки належать саме йому, через вхід до соціальної мережі, звернутись до адміністрації соціальної мережі, для підтвердження IP-адреси з якої відбулась публікація, або замовити експертизу [5].

Досліджуючи дане питання та з метою детального і більш глибокого аналізу, необхідно звернутися до Правил окремих соціальних мереж. На прикладі соціальної мережі Facebook, ми розглянемо захист прав авторів на інтелектуальну власність різних об'єктів захисту.

Політика Facebook базується на зацікавленості даної соціальної мережі в тому, щоб допомагати користувачам і організаціям захищати їх права на інтелектуальну власність. Положення про права та обов'язки користувачів Facebook не допускає розміщення матеріалів, що порушують права на інтелектуальну власність третіх осіб, включаючи авторські права і права на знаки для товарів і послуг [2].

В декларативних нормах співтовариства Facebook вже міститься стаття з назвою «Інтелектуальна власність», зміст якої звучить наступним чином: «Перш ніж публікувати матеріали на Facebook, переконайтеся, що маєте на це право. Дотримуйтесь авторських прав, прав на торговельні марки і будь-яких інших прав.».

Слід звернути увагу на п.1 ст. 2 Положення про права та обов'язки користувачів Facebook, в якому зазначається, що при поширенні матеріалів та інформації, користувачі повинні надати відповідні дозволи або глобальні ліцензії на всі матеріали, на які

поширюються права інтелектуальної власності. Щоправда, під сумнівом залишається дієвість такої норми на практиці функціонування соціальної мережі [6].

Аналізуючи способи захисту прав інтелектуальної власності в мережі, перш за все необхідно розуміти, з якою доказовою базою клієнт прийде до юриста. Наприклад, ви представляєте компанію офіційного імпортера або навіть виробника товарів. Насамперед, необхідно надати лінк на відповідну інтернет-сторінку з порушеннями. Якщо це треба зафіксувати оперативно, необхідно повідомити юриста. Є спеціальні способи фіксації, відповідні компанії, організації та юристи, які здійснюють правильне фіксування змісту конкретної інтернет-сторінки. Іноді не достатньо клацнути на функцію Print Screen на комп'ютері та скопіювати це у якийсь файл чи зберегти це в себе на робочому столі. Іноді функція Print Screen є достатньо сумнівною з позиції того, звідки виводиться на екран відповідне зображення. Print Screen не дозволяє зрозуміти, що є на сторінці. До того ж, розуміючи маркетингову рекламу, іноді різні люди з різних комп'ютерів бачать абсолютно різні зображення. Фанатам футболу рекламують квитки на матч, а тому, хто вчора клацав мишкою по автосалонах – буде реклама відповідних автомобілів. Тому на різних комп'ютерах – буде різний зміст сторінок. Залучення ж фахівців дозволяє оперативно зафіксувати зміст сторінки. Крім того, іноді, як тільки ми направляємо претензію власникові сторінки, її просто видаляють, що надалі унеможливує доведення в суді. Тому треба оперативно зафіксувати інформацію на сторінці [7].

Крім того, адміністрацією Сайту заздалегідь передбачені інструменти для допомоги в захисті прав на інтелектуальну власність. Для отримання додаткової інформації діє спеціальна сторінка довідкового центру з питань порушення прав інтелектуальної власності. Активною є також форма звернення до Адміністрації сайту з метою повідомлення про порушення авторських прав. В результаті розгляду такого повідомлення, адміністрація Facebook обов'язково повинна видалити неправомірно розміщений твір.

До систематичних порушників, передбачено застосування санкції у вигляді блокування їх аккаунта.

Варто зазначити, що Правилами Facebook передбачено також право порушників, які вважають, що їх матеріали неправомірно були видалені з причини порушення авторських прав третіх осіб, на оскарження таких дій Адміністрації Сайту [6].

Відповідно, серед об'єктів права інтелектуальної власності частіше всього в соціальних мережах порушуються права на літературні письмові твори публіцистичного, технічного, белетристичного, наукового або іншого характеру, фотографічні твори, музичні твори без тексту та з текстом і твори, що виконані способом, подібним до фотографії [8, с. 87].

Соціальні мережі як один із видів широкого спектру соціальних систем мають свій досить широкий об'єктно-суб'єктний склад. Між об'єктами та суб'єктами існує тісний зв'язок, адже об'єктами в соціальних мережах виступають результати творчої діяльності людини. Водночас суб'єктами виступають фізичні або юридичні особи, які використовують об'єкти для задоволення власних потреб [9].

В Україні сформувалася розгалужена практика розгляду справ у спорах, що виникають у зв'язку з порушеннями прав інтелектуальної власності. Однією з проблем під час розгляду цієї категорії справ є визначення судом автора твору. Найкращим доказом для підтвердження авторського та (або) суміжних прав на твір є свідоцтво про його державну реєстрацію. Однак постає питання щодо авторства творів у разі їх створення в електронній формі. Враховуючи положення ст. 1 цього Закону про те, що автором твору

визнається особа, яка своєю творчою працею створила твір, питання можна вважати вирішеним. Що ж робити в тому випадку, якщо допис у мережі Інтернет або сторінках соціальних мереж був зроблений під псевдонімом? У такому випадку з метою доведення авторства необхідно вчинити низку дій (зокрема, звернутися до адміністрації соціальної мережі з метою отримання доказів про належність автору IP-адреси, з якої відбулась публікація). Цілком доречними для захисту інтелектуальної власності є підстави вважати такі технічні розробки, спрямовані на захист авторських прав у мережі Інтернет, як використання цифрового підпису, що дозволяє ідентифікувати автора твору, надання об'єкта авторського права на зберігання до веб-депозитарію тощо [10].

Отже, як бачимо, позиції щодо відповідальності власників соціальних веб-сервісів за порушення прав інтелектуальної власності, що мали місце на їх сайті, неоднозначні та дискусійні на предмет справедливості та правомірності пред'явлення претензії, по суті не до самого порушника, а до інструменту, за допомогою якого такі права порушуються.

Висновки. Забезпечення за допомогою правових засобів збалансованого врахування визначених прав та інтересів у цивільному законодавстві дозволить вдосконалити правовий механізм охорони та захисту прав, попередити значну частину конфліктів, а також ефективно та справедливо вирішити спори між учасниками цивільних відносин. Єдиним можливим варіантом гарантії дотримання авторських прав в довгостроковій перспективі є встановлення саморегулюючого правового механізму, успішно існуючого вже більше десяти років у США та розвинутих європейських країнах. Правовий захист прав інтелектуальної власності в соціальних мережах обумовлений особливостями сфери, в якій відбуваються такі порушення. Розміщення об'єктів права інтелектуальної власності у вигляді, доступному для публічного використання, є правомірним лише з дозволу автора чи іншої особи, яка має авторське право та (або) суміжні права. В іншому випадку виникають підстави для їх захисту у спосіб, встановлений національним законодавством.

Список використаних джерел

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12. 1993 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>
2. Суткович М. Захист авторських прав в інтернеті: нові техніки плагіату URL: <https://ckp.in.ua/articles/11504>
3. Ільчук М. Особливості відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності в соціальних мережах URL: <http://torgmarka.ua/ua/zahist-prav/osoblivosti-vidpovidalnosti-za-porushennya-prav-intelektualnoyi-vlasnosti-v-sotsialnih-merezhah.html>
4. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав: Постанова Пленуму Верховного суду України від 4.06.2010 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10>
5. Як захистити авторське право на твори опубліковані в соціальних мережах URL: <https://astraea.com.ua/novini/jak-zahistiti-avtorske-pravo-na-tvori-opublikovani-v-socialnih-merezhah/>
6. Положення про права та обов'язки користувачів Facebook URL: <https://uk-ua.facebook.com/legal/terms>
7. Пашковська Т. Соціальні мережі: як захистити інтелектуальну власність бізнесу URL: <https://yur-gazeta.com/publications/events/socialni-merezhi-yak-zahistiti-intelektualnu-vlasnist-biznesu.html>
8. Марущак Я.С. Порушення прав інтелектуальної власності у соціальних мережах

Інтернету. *Актуальні проблеми захисту права власності: матер. кругл. столу* (м. Одеса, 17 червня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 87–88

9. Канарик Ю.С. Захист прав інтелектуальної власності в соціальних мережах: окремі аспекти URL: http://lsej.org.ua/9_2021/17.pdf

10. Літавський Т. Захист ІВ у мережі Інтернет: як це теоретично має працювати? URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/zahist-iv-u-merezhi-internet-yak-ce-teoretichno-mae-pracyuvati.html>

References

1. On Copyright and Related Rights: Law of Ukraine (1993, December 23). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (in Ukrainian)

2. Sutkovich M. Copyright protection on the Internet: new techniques of plagiarism. Available at: <https://ckp.in.ua/articles/11504> (in Ukrainian)

3. Ilchuk, M. Features of liability for infringement of intellectual property rights in social networks. Available at: <http://torgmarka.ua/en/zahist-prav/osoblivosti-vidpovidalnosti-zaporushennya-prav-intelektualnoyi-vlasnosti-v-sotsialnih-merezhah.html> (in Ukrainian)

4. On the application by courts of the law in cases of protection of copyright and related rights: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine (2010, June 04). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10> (in Ukrainian)

5. How to protect the copyright of works published on social networks. Available at: <https://astraea.com.ua/novini/jak-zahistiti-avtorske-pravo-na-tvori-opublikovani-v-socialnih-merezhah/> (in Ukrainian)

6. Regulations on the rights and responsibilities of Facebook users. Available at: <https://uk-ua.facebook.com/legal/terms> (in Ukrainian)

7. Pashkovskaya, T. Social networks: how to protect intellectual property of business. Available at: <https://yur-gazeta.com/publications/events/socialni-merezhi-yak-zahistiti-intelektualnu-vlasnist-biznesu.html> (in Ukrainian)

8. Marushchak, J.S. (2016). Porushennia prav intelektualnoi vlasnosti u sotsialnykh merezhakh Internetu [Infringement of intellectual property rights in social networks of the Internet]. *Actual problems of protection of property rights: mater. round table* (Odesa, June 17, 2016), Odesa, pp. 87–88 (in Ukrainian)

9. Kanarik Yu.S. Protection of intellectual property rights in social networks: some aspects. Available at: http://lsej.org.ua/9_2021/17.pdf (in Ukrainian)

10. Litavsky T. IP protection on the Internet: how should it theoretically work? Available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/zahist-iv-u-merezhi-internet-yak-ce-teoretichno-mae-pracyuvati.html> (in Ukrainian)

*Стаття: надійшла до редакції 20.05.2022
прийнята до друку 01.06.2022
The article: is received 20.05.2022
is accepted 01.06.2022*

Бібліографія: Бабецька І. Я. Захист прав інтелектуальної власності в соціальних мережах. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 151-157. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.151-157.

УДК: 631.147:349(477)

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.158-164

ЗАКОНОДАВЧА ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИРОБНИЦТВА ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНУЛІНУ В НАШІЙ ДЕРЖАВІ

Боцюрко Володимир Іванович,

доктор медичних наук, професор кафедри ендокринології
Івано-Франківського національного медичного університету

вул. Галицька, 2, Україна,

e-mail: botsurko@ukrpost.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8211-3022>

Луцький Роман Петрович,

доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту
імені Академіка Івана Луцького ЗВО «Університет Короля Данила»

вул. Коновальця, 35, Україна, 76018

e-mail: roman.lutskyi@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9558-3699>

Касіянчук Василь Дмитрович,

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри архітектури та будівництва

ЗВО «Університету Короля Данила»

вул. Коновальця, 35, Україна, 76018

e-mail: vasyi.kasiianchuk@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1343-6025>

Луцька Мар'яна Петрівна,

кандидат біологічних наук, доцент кафедри болослов'я та суспільствознавчих
дисциплін імені Академіка УАН Івана Луцького ЗВО «Університету Короля Данила»

вул. Коновальця, 35, Україна, 76018

e-mail: mariana.lutska@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4317-7482>

Мета дослідження полягає у проведенні аналізу чинного законодавства у сфері виробництва і використання інуліну, а також у встановленні правових механізмів удосконалення засадничих основ позитивного права в практичній площині виробничого процесу. **Методика.** Задля досягнення поставленої мети проводили комплексний аналіз наявної інформації стосовно аналізованої проблеми і сформували на їхній основі висновки та пропозиції. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: діалектичний, системно-структурний, термінологічний, системно-функціональний, історичний, нормативно-догматичний, метод узагальнення. **Результати.** У результаті проведених досліджень встановлено лікувально-профілактичні властивості інуліну, а також проведено аналіз сучасних технологічних методів його виробництва. **Наукова новизна.** Вперше здійснено систематизування та узагальнення рівнів правового регулювання у сфері виробництва і використання інуліну, зокрема в контексті застосування цього продукту як сировини для виробництва продукції функціонального харчування з метою зміцнення імунної системи і ефективної боротьби з різного роду захворюваннями. **Практична значимість.** Результати досліджень можуть бути використані в правотворчій і правозахисній діяльності з питань організації виробництва і використання інуліну для приготування продукції функціонального харчування і в медичній практиці.

Ключові слова: правове регулювання, позитивне право, природо ресурсне право, аграрне право, флористичне право, екологічне право, мікроелементи, вітаміни, стандарти, сертифікація, імуностимулювання, лікувальна профілактика.

Volodymyr Botsyurko

*Doctor of Medical Sciences, Professor of Endocrinology,
Ivano-Frankivsk National Medical University
street Halyska, 2, Ukraine, 76018
e-mail: botsurko@ukrpost.ua*

Roman Lutskyi

*Doctor of Law, Associate Professor, Director of the Research Institute,
King Danylo University
35 Konovaltsia Str. Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
e-mail: roman.lutskyi@ukd.edu.ua*

Vasyl Kasiyanchuk

*PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Senior Research Fellow,
Professor of Architecture and Construction King Danylo University
35 Konovaltsia str., Ukraine, 76018
e-mail: vasyk.kasiyanchuk@ukd.edu.ua*

Mariana Lutska

*PhD in Biological Sciences, Associate Professor,
Department of Theology and Social Sciences named after Academician of the Ukrainian
Academy of Sciences Ivan Lutska King Danylo University,
35 Konovaltsia str., Ukraine, 76018
e-mail: mariana.lutska@ukd.edu.ua*

**LEGISLATIVE BASIS OF IMPLEMENTATION OF THE PROCESS OF
PRODUCTION AND USE OF INULIN IN OUR COUNTRY**

Purpose. The purpose of the study is to analyze the basics of current legislation in the field of production of therapeutic and prophylactic products from local raw materials and to determine the legal mechanisms for improving the basic principles of positive law in the practical plane of the production process. **Methodology.** In order to achieve this goal, a comprehensive analysis of the available information on the analyzed problem was conducted and conclusions and proposals were formed on their basis. The following methods of scientific cognition were used during the research: dialectical, system-structural, terminological, system-functional, historical, normative-dogmatic, generalization method. **Results.** As a result of the conducted researches the treatment-and-prophylactic properties of inulin are established, and also the analysis of modern technological methods of its production is carried out. **Scientific novelty.** For the first time, the levels of legal regulation in the field of inulin production and use have been systematized and generalized, in particular in the context of using this product as a raw material for functional food production to strengthen the immune system and effectively combat various diseases. **Practical significance.** The results of research can be used in law-making and human rights activities on the organization of production and use of inulin for the preparation of functional foods and in medical practice.

Key words: legal regulation, positive law, nature resource law, agrarian law, floristic law, ecological law, microelements, vitamins, standards, certification, immunostimulation, medical prevention.

Постановка проблеми. Інулін – це біологічно-активна речовина відкрита ще на початку XIX ст., яка доволі інтенсивно використовується у багатьох європейських країнах задля активізації метаболітичних процесів у людському організмі та з лікувально-профілактичною метою. Використання та виробництво цієї речовини, як і будь-якої іншої біологічної добавки, повинно чітко регулюватися та контролюватися на різних рівнях, у тому числі і законодавчому. Оскільки порушення методики виробництва чи дозування можуть мати вкрай негативні наслідки для людського організму.

На сьогоднішній день проведено чимало досліджень біологічних властивостей інуліну, розроблено методики його екстрагування та очищення із різних типів сировини, зокрема із топінамбуру (земляної груші) та цикорію, а також доволі детально обґрунтовано його застосування у медичній промисловості. Зазвичай він

використовується у вигляді тонкодисперсного порошку, що одержують шляхом очищення, подрібнення та висушування сировини, проте необхідно розробляти нові технології які здешевлюватимуть одержання кінцевого продукту. Задля спрощення виробничих процесів авторами запропоновано на законодавчому рівні запровадити систему стимулювання виробництва інуліну і його використання в медичній практиці. В зв'язку з цим назріла проблема в нашому краї і в Україні в створенні дієвих правових механізмів і умов для удосконалення існуючих і розробки нових технологій та організації виробництва інуліну із топінамбура, його використання в медичній практиці і виробництва продукції лікувально-профілактичного призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж тривалого часу інтенсивним дослідженням питання правового регулювання виробництва інуліновмісної продукції із топінамбура займаються науковці ЗВО Університет Короля Данила. Що ж стосується розробки нових методів одержання сировини, то у цьому контексті значних здобутків досягли вчені Івано-Франківського Національного медичного університету, Інституту після дипломної освіти Національного університету харчових технологій а також НДІ продовольчих ресурсів НААН. Матеріали з даної проблематики було висвітлено в низці статей науково-інформаційного вісника Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Незважаючи на численні науково-практичні результати проблема правового забезпечення організації виробництва і використання інуліну, а також удосконалення і розробки нових технологій потребує подальшого комплексного наукового дослідження.

Постановка завдання. Враховуючи вищенаведене першочерговою умовою даної статті є удосконалення правового регулювання у сфері організації виробництва і використання інуліну в медичній практиці і виробництві продукції лікувально-профілактичного призначення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інулін одержав свою назву від рослин *Inula Heleniunl* у 1811 році, а відомий ще з 1804 року. Інулін – це полісахарид рослинного походження, що міститься в бульбах та корінні рослин, в основному родини складноцвітних. З молекулярного погляду він є фруктозним полімером, що за своєю структурою дещо нагадує крохмаль. При повному його гідролізі утворюється 94-97% фруктози та 6-3% глюкози. І.Г. Гриненко провів змістовний літературний огляд про цікаву і перспективну сполуку. Завдяки такій структурі цей полімер впродовж півтора сторіччя вважався ефективною сировиною для виробництва замінників простіших вуглеводів, на кшталт цукрози, глюкози та фруктози, вживання яких рекомендується обмежувати при деяких видах порушення метаболітичних процесів у людському організмі. Так, на сьогоднішній день спостерігається значне зростання кількості хворих на різні форми цукрового діабету, що все більше потребують замінників простих вуглеводів у своєму харчуванні. Ці аспекти призводять до зростання виробництва високофруктозних сиропів, що зазвичай виробляються шляхом поєднання зернового крохмалю із екстрактом інуліну. Сировиною для одержання останнього виступають найрізноманітніші фрукти та овочі.

Виробництво інуліну із цикорію для харчових цілей розпочали декілька німецьких підприємств у 1927 році. Технологія одержання аналогічна виробництву цукру із буряка. Згодом на світовому ринку з'явився інулін голландського та бельгійського виробництва, який зазвичай одержували із цикорію. На сьогоднішній день провідну роль займає інулін китайського виробництва який одержується із бульб топінамбуру [2, с.181]. Вибір «земляної груші» у якості сировини для екстрагування цього полісахариду обумовлюється його високим вмістом у рослині, її легкістю у культивуванні, а також високим

рівнем стійкості топінамбуру до різноманітних захворювань. Вагомими чинниками які впливають на вибір сонячного кореня як однієї із найбільш затребуваних рослин для виготовлення біологічно активної речовини є її вирощування без використання пестицидів, а також можливість одержання врожаю впродовж кількох років поспіль.

Як уже зазначалося вище дослідження біологічних властивостей інуліну розпочалося ще в 19 сторіччі та триває та інтенсивно розвивається і сьогодні. Переважна більшість даних висвітлених у наукових джерелах описує одержання інуліну із коренів цикорію. Разом із тим науковці у Китаї, Австралії, Україні висвітлюють досить багато доказів на більш інтенсивне застосування топінамбуру як основної сировини для виготовлення аналізованого біополімеру [2, с. 182]. Зокрема в Україні розроблено досить ефективні технології переробки бульб “земляної груші”, а також її зеленої маси на готову продукцію і напівфабрикати. Зокрема розроблені технології виробництва інуліну, біоетанолу, біологічно-активних добавок, фітопрепаратів, біокоректорів, продуктів функціонального харчування, лікарських засобів і іншої продукції. Багато із цих видів продукції сьогодні являються експортно-здатними, імпоротно-замінними і мають велике значення для розвитку місцевих територіальних громад і в цілому економіки України [1, с. 44].

Вміст інуліну в окремих рослинах

Назва рослини	Вміст сухих речовин, в %	Вміст інуліну, в %
Бульби топінамбура	19-23	14-19
Корінь цикорію	20-25	15-20
Корінь кульбаби	50-55	12-15
Часник	40-55	9-16
Зелена цибуля	15-20	3-10
Ріпчата цибуля	6-12	2-6
Ячмінь	Не визначено	0,5-1,5
Жито	88-90	0,5-1,0
Банан	24-26	0,3-0,7

Аналізуючи перелік наведених рослин необхідно зазначити, що він підпадає під дію законодавства України про рослинний світ. Вказаний об’єкт рослинного світу є його невід’ємним елементом, що підлягає державному регулюванню та державній охороні. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про рослинний світ», рослинний світ – це сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території [7].

Крім того ми бачимо, що провідну роль у виробництві інуліну належить топінамбуру. Виходячи з його лікувальних властивостей та використання у медицині, слід акцентувати увагу також на правовій базі, яка регламентує його використання у цій сфері. Зокрема, згідно ст. 2 Закону України «Про лікарські засоби», лікарський засіб – це будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), що має властивості та призначена для лікування або профілактики захворювань у людей, чи будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), яка може бути призначена для запобігання вагітності, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій у людини шляхом здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії або для встановлення медичного діагнозу [8].

За даним Законом, до лікарських засобів відносять: АФІ, продукція «in bulk» готові лікарські засоби (лікарські препарати, ліки, медикаменти); гомеопатичні засоби; засоби,

які використовуються для виявлення збудників хвороб, а також боротьби із збудниками хвороб або паразитами; лікарські косметичні засоби та лікарські домішки до харчових продуктів.

Численні дослідження вказують на вагомий роль інуліну для медицини, що нерідко пов'язано із просторовою конфігурацією цієї молекули. Загалом виокремлюють три форми молекули інуліну: α , β , γ , кожна із яких має свої біологічно-медичні особливості.

Так, вчені Австралійського національного університету прийшли до висновку, що γ -інулін можна використовувати, як препарат імунної дії, для лікування захворювань імунної системи та інфекційних хвороб, для профілактики і лікування пухлинних захворювань. Шведські дослідники встановили, що ефіри інуліну та полісульфаної кислоти можна використовувати, як антикоагулянти крові. А науковці із Японії висувують гіпотезу, що сульфопропіловий ефір інуліну має здатність знижувати рівень холестерину і характеризується фібролітичним впливом на організм. Окрім того вченим вдалося розробити метод одержання кон'югату гемоглобін-інуліну який використовується як носій кисню кровозамінниками. Ці препарати не токсичні й легко перетворюються в процесі обміну речовин, збільшують у п'ять разів здатність носія кисню в порівнянні з вільним гемоглобіном.

Встановлено, що інулін позитивно впливає і на травну систему людини. В шлунку інулін не засвоюється, частина його в кислому середовищі шлункового соку розпадається на короткі фруктозні ланцюжки і окремі молекули фруктози, які проникають в кровоносне русло. Залишкова нерозщеплена частина інуліну швидко виводиться з організму людини, зв'язуючи собою велику кількість непотрібних речовин. Зокрема таких як важкі метали, радіонукліди, жирні кислоти, різні токсичні хімічні з'єднання, які попадають в організм разом з їжею, або утворилися в процесі життєдіяльності хвороботворних мікробів, які живуть в кишечнику. Варто наголосити також і на тому, що інулін значно стимулює скорочувальну властивість кишкової стінки, а відтак прискорює очищення організму від шлаків, шкідливих речовин і не перетравленої їжі. Дія інуліну підсилюється за рахунок клітковини і має антитоксичний ефект, а короткі фруктозні ланцюжки, які всмокталися в кишечнику і крові, продовжують виконувати очищуючу, антитоксичну функцію, знешкоджує, зв'язує і поліпшує і полегшує виведення з організму шкідливих продуктів обміну речовин і поапавши з навколишнього середовища хімічних з'єднань. Інулін являється ефективним засобом при дисбактеріозах різного походження, оскільки сприяє розмноженню біфідумбактерій в кишково-шлунковому тракті. Одночасно при вживанні інуліну відмічається абсорбція різних мінеральних солей, особливо кальцію, зниження рівня холестерину в сировотці крові, зменшення вмісту гнилих речовин і канцерогенів [3; 4 с. 52; 5].

Доволі популярним є інулін в країнах Західної Європи та США, де його нерідко використовують у вигляді порошку як компонентів комбінованих пробіотиків, що застосовуються як засіб лікування та профілактики численних захворювань. Загалом вживання інуліну, як харчової добавки стимулює синтез вітамінів і активізує захисні імунні механізми.

Сонячний корінь, як джерело інуліну за останні десятиріччя починає займати лідируючі позиції в світовому виробництві, створюючи серйозну конкуренцію цикорію і другим культурам [2]. Технологія виробництва інуліну з земляної груші приваблива ще і тим, що на відміну від цикорію у цій унікальній рослині знаходяться пектинові речовини, вміст яких складає 1,5% в сирій рослині, а це більше як в деяких сортах яблук. Інулін і пектин сприяють кращому перетравленню їжі, покращують процеси жовчоутворення й жовчовиділення. Пектин, як і інулін, нормалізує мікрофлору кишечника і головне він

сприяє виведенню із організму важких металів токсинів, пестицидів і радіонуклідів [1, с. 44].

Науковці ЗВО Університету Короля Данила у творчій співдружності з вченими Івано-Франківського національного університету і спеціалістами фабрики оздоровчих продуктів ФГ «Агроекотехнології» (с.Олеша, Тлумацького сьогодні Івано-Франківського району) розробили і впровадили універсальну технологію виробництва біологічно активного засобу-концентрату(порошку) топінамбура [6]. Згідно проведених детальних аналізів вміст інуліну в концентраті(порошку) топінамбура складає майже 70%. Наступним етапом нашої спільної роботи це: розробка нової технології і організація виробництва чистого інуліну із топінамбура.

На сьогодні порошок топінамбура, як харчова добавка, успішно реалізується в аптеках міста Івано-Франківська і області і як наповнювач використовується для виробництва хліба Івано-Франківським хлібокомбінатом корпорації «Цар-хліб». Виявив бажання випускати хліб з топінамбуром Калуський хлібокомбінат «Височанка». Як показали клінічні дослідження вживання хліба з топінамбуром, завдяки високому вмісту інуліну, зміцнює імунну систему організму людини, що дуже важливо в умовах пандемії, допомагає лікувати цукровий діабет і інші захворювання [1, с. 44].

Висновки: 1. В івано-Франківській області є всі можливості організувати виробництво інуліну із топінамбура для цього створено певну організаційну базу для його вирощування, переробки і використання. Прикладом для цього є успішно організоване виробництво і реалізація концентрату (порошку) топінамбура з високим вмістом інуліну на фабриці оздоровчих продуктів ФГ «Агроекотехнології» в Олешанській територіальній громаді.

2. Головною правовою основою для організації виробництва і використання інуліну із топінамбура є Закон України «Про лікарські засоби», Закон України про «Рослинний світ» та Закон України «Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини».

3. З метою активізації діяльності по організації виробництва і використання інуліну, на нашу думку, на законодавчому рівні слід вирішити питання виділення пільгових кредитів, удосконалити систему державного і приватного партнерства в умовах децентралізації уже діючих територіальних громад; на початковому етапі організації виробництва – звільняти виробників і споживачів від сплати податків, а зароблені кошти використовувати для впровадження найсучасніших досягнень науково-технічного прогресу у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Боцюрко В.І., Касіянчук В.Д. Лікувально-оздоровчі продукти з топінамбура і їх використання в медичній практиці. *Галицький медичний вісник. Архів клінічної медицини*. 2020. №2. С.43-45.

2. Касіянчук В.Д. Нові технології виробництва продукції лікувально-профілактичного призначення. II Міжнародна конференція застосування технологій, що захищають здоров'я та життя людини (на прикладі м. Львова) (30-31 травня 2018 р.). URL: <http://urbanhealth.com.ua>

3. Леонтьев В.Н., Титок В.В.и др. Инулин из топинамбура: Биосинтез, структура, свойства, применение. *Труды БГУ*. 2014. Т. 9. Ч. 1. С.180-185.

4. Криворук В.М., Каліннік К.А., Шульц М.О. Фізико-хімічні і функціонально-технологічні властивості інуліну з топінамбуру. *Молодий вчений*. 2015. №12(27). С.52-54.

5. Топінамбур. URL: ru.wikipedia.org/wiki/ топінамбур.

6. Касіянчук В. Д. Касіянчук М.В. Спосіб виробництва порошкоподібних фруктово-ягідних, овочевих і грибних напівфабрикатів і /або сухо продуктів. Патент на корисну модель № 95646. Зареєстровано в державному реєстрі патентів України на корисні моделі 25.12.2014 р.

7. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*, 1999, № 22-23, Ст.198.

8. Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 22, ст. 86.

References

1. Botsiurko, V.I., Kasiianchuk, V.D. (2020). Likuvalno-ozdorovchi produkty z topinambura i yikh vykorystannia v medychnii praktytsi [Therapeutic-recreational jerusalem artichoke products and their use in medical practice]. *Halytskyi medychnyi visnyk. Arkhiv klinichnoi medytsyny*, 2, pp.43-45. (in Ukrainian)

2. Kasiianchuk, V.D. (2018). Novi tekhnolohii vyrobnytstva produktsii likuvalno-profilaktychnoho pryznachennia [New technologies for the production of therapeutic and prophylactic products]. *II Mizhnarodna konferentsiia zastosuvannia tekhnolohii, shcho zakhyschaiut zdorovia ta zhyttia liudyny* (na prykladi m. Lvova) (30-31 travnia 2018 r.). Available at: <http://urbanhealth.com.ua> (in Ukrainian)

3. Leontev, V.N., Tytok, V.V. et al. (2014). Inulin iz topinambura: Biosintez, struktura, svojstva, primenenie [Jerusalem artichoke inulin: Biosynthesis, structure, properties, application]. *Trudy BGU*, 9, part. 1, pp.180-185. (in Russian)

4. Krivoruk, V.M., Kalinnik, K.A., Shults, M.O. (2015). Fyzyko-khimichni i funktsionalno-tekhnolohichni vlastyvoli inulinu z topinamburu [Phphysico-chemical and functional-technological properties of inulin from artichoke]. *Molodyi vchenyi*, 12(27), pp. 52-54. (in Ukrainian)

5. Topinambur. Available at: ru.wikipedia.org/wiki/ topinambur. (in Ukrainian)

6. Kasiianchuk, V. D. Kasiianchuk, M.V. Sposib vyrobnytstva poroshkopodibnykh fruktovo-yahidnykh, ovochevykh i hrybnykh napivfabrykativ i /abo sukho produktiv. [Method for production of powdered fruit and berry, vegetable and mushroom semi-finished products and / or dry products]. Utility model patent № 95646. Registered in the state register of utility model patents of Ukraine on December 25, 2014. (in Ukrainian)

7. On flora: Law of Ukraine (1999, April 9). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1999, 22-23, St.198.

8. On medicines: Law of Ukraine (1996, April 04). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1996, 22, st. 86. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 18.02.2022
прийнята до друку 14.03.2022
The article: is received 18.02.2022
is accepted 14.03.2022

Бібліографія: Боцюрко В. І., Луцький Р. П., Касіянчук В. Д., Луцька М. П. Законодавча основа реалізації процесу виробництва та використання інуліну в нашій державі. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 158-164. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.158-164.

УДК 347.96

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.165-171

МОДИФІКАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ В НОТАРІАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Кармаза Олександра Олександрівна,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного процесу
Навчально-наукового Інституту права Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна
e-mail: karmazaoleksandra@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4895-5220>

Мета дослідження – аналіз особливостей захисту прав громадян та юридичних осіб в нотаріальному процесі під час дії воєнного стану на території України. **Методика.** Методологічною основою дослідження є філософсько-правові засади пізнання соціальних явищ, зокрема тих, що стосуються охорони та захисту прав осіб (громадян та юридичних осіб) у нотаріальному процесі. Зокрема, застосовано діалектичний, системно-структурний, нормативно-логічний, соціологічний, порівняльно-правовий методи пізнання. За результатами проведеного дослідження запропоновано удосконалення норм нотаріального законодавства України. **Результати.** У статті проаналізовано законодавче регулювання нотаріальних відносин під час дії воєнного стану в Україні. Досліджено та розкрито зміст поняття «охорона та захист прав осіб в нотаріальному процесі». Пропонується в теорії нотаріального процесу використовувати нові терміни, а саме: «нотаріальний процес, ускладнений дією воєнного стану», «нотаріальне провадження, ускладнене дією воєнного стану», «нотаріальна дія, ускладнена правовими режимом воєнного стану». Доведено, що механізм забезпечення прав у нотаріальному процесі, який ускладнено дією воєнного стану, має особливості, визначені Конституцією та Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Розкрито проблеми нотаріальних проваджень, які виникли через агресію Російської Федерації на території України. Враховуючи збройну агресію Російської Федерації на території України, введення в Україні військового стану запропоновано концепцію територіального поділу вчинення нотаріальних дій. Запропоновано авторське бачення модифікації (зміни) прав на захист у нотаріальному процесі. **Наукова новизна.** Це перше наукове дослідження нотаріально-процесуальних відносин, які виникають у зв'язку із охороною і захистом прав та інтересів фізичних осіб, юридичних осіб в нотаріальному процесі, обтяженого правовим режимом воєнного стану на території України. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані в подальших наукових статтях, в навчальному процесі, а також суб'єктами законодавчої ініціативи.

Ключові слова: нотаріальна дія, збройна агресія Росії на території України, цивільний процес, захист прав громадян, охорона права громадян.

Oleksandra Karmaza

Doctor of Law, Professor, Professor Institute of Law of Taras Shevchenko National
University of Kyiv. 60, Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine
e-mail: karmazaoleksandra@gmail.com

MODIFICATION OF PROCEDURAL RIGHTS IN THE NOTARIAL PROCESS OF UKRAINE UNDER CONDITIONS OF MARTIME

The purpose of the study is to analyze the features of protection of the rights of citizens and legal entities in the notarial process during martial law in Ukraine. **Method.** The methodological basis of the study is the philosophical and legal principles of knowledge of social phenomena, in particular those relating to the protection and defense of the rights of persons (citizens and legal entities) in the notarial process. In particular, dialectical, system-structural, normative-logical, sociological, comparative-legal methods of cognition are applied. According to the results of the study, it is proposed to improve the norms of notarial legislation of Ukraine. **Results.** The article analyzes the legislative regulation of notarial relations during martial law in Ukraine. The content of the concept "protection and defense of the rights of persons in the notarial process" is researched and revealed. It is proposed to use new terms in the theory of notarial process, namely: "notarial process complicated by martial law", "notarial proceedings complicated by martial law", "notarial action complicated by martial law". It is proved that the mechanism of ensuring rights in the notarial process, which is complicated by martial law, has features defined by the Constitution and the Law of Ukraine "On the legal regime of martial law". The problems of notarial

proceedings caused by the aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine are revealed. Given the armed aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the introduction of martial law in Ukraine proposed the concept of territorial division of notarial acts. The author's vision of modification (change) of rights to protection in the notarial process is offered. **Scientific novelty.** This is the first scientific study of notarial-procedural relations arising in connection with the protection and defense of the rights and interests of individuals, legal entities in the notarial process, burdened by the legal regime of martial law in Ukraine. **Practical significance.** The results of the research can be used in further scientific articles, in the educational process, as well as by the subjects of the legislative initiative.

Key words: notarial act, armed aggression of Russia on the territory of Ukraine, civil process, protection of citizens' rights, protection of citizens' rights.

Постановка проблеми. Збройна агресія Російської Федерації (далі – РФ) проти України бере початок від анексії Автономної Республіки Крим (далі – АРК) і окупації територій Донецької та Луганської областей. Широкомасштабне вторгнення РФ на територію України відбулося 24 лютого 2022 року. Відтак на території нашої держави відповідно до Закону України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» введено воєнний стан, який продовжено.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану, збройною агресією РФ на території України на теоретичному та практичному рівнях можливо вести мову про модифікацію (зміну) прав осіб в нотаріальному процесі. Це підтверджується також низкою нормативно-правових актів України, а саме: законами «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», Постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану», Наказом Міністерства юстиції України від 11.03.2022 № 1118/5 «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату» тощо [1].

Разом з тим, правові механізми забезпечення прав і свобод громадян, закріплені в цих нормативно-правових актах, потребують наукових досліджень з метою забезпечення оперативного, доступного та повного захисту прав громадян на тимчасово окупованій території України та територіях України, де проводяться чи проводилися бойові дії тощо. Тож захист, охорона та відновлення прав і свобод громадян, які постраждали в наслідок збройної агресії РФ на території України, є актуальним напрямом дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правові механізми забезпечення прав і свобод громадян України, які проживають з 2014 року на тимчасово окупованих територіях України, є предметом дослідження багатьох науковців. Тож, вони розглядалися: О. Іляшко (Реалізація та захист прав жителів тимчасово окупованих територій: проблема легітимації документів, 2019 р.); О. Кармаза (Забезпечення цивільних прав громадян в умовах дії правового режиму на тимчасово окупованій території України: загальнотеоретичні положення нотаріального процесу, 2015 р.); Л. Музика (Цивільно-правова політика України в умовах російської агресії, 2016 р.); Г. Луцька (Правове забезпечення охорони та захисту цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України, 2021 р.). Разом з тим, комплексне дослідження проблем захисту прав та інтересів громадян в нотаріальному процесі під час дії правового режиму воєнного стану, військової агресії РФ на території України не проведено. Це і зумовило написання статті.

Постановка завдання. Метою дослідження є науково-практичний аналіз особливостей захисту прав громадян та юридичних осіб в нотаріальному процесі під час дії правового режиму воєнного стану, військової агресії РФ на території України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку із вторгнення РФ на територію України Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про

введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», в Україні введено воєнний стан з 24 лютого 2022 року. Наслідком введення на території України воєнного стану стало обмеження ряду конституційних прав громадян, припинення на територіях України, де велися чи ведуться бойові дії, діяльності державних органів, утворених відповідно до Конституції та законів України, існування перешкод у здійсненні та захисті прав громадян (наприклад, відчуження права власності на майно тощо).

Продовжуючи розвиток наукових досліджень щодо правової природи та класифікації засобів захисту цивільних прав осіб як правового явища, яке передбачає недопущення порушення прав осіб, а також полягає у здійсненні активних заходів протидії реальному правопорушенню і відновленню прав [2], зокрема шляхом прийняття законодавчих актів, дійдемо висновку, що Конституція України, а також Закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції», Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану», Наказ Міністерства юстиції України від 11.03.2022 № 1118/5 «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату», накази Міністерства юстиції України від 01 квітня 2022 року № 1307/5 та від 11 квітня 2022 року № 1429/5, якими затверджено Перелік адміністративно-територіальних одиниць, в межах яких припиняється доступ користувачів до єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції України, в умовах воєнного стану, а також інші нормативно-правові акти, прийняті на виконання норм Конституції та законів України в умовах військової агресії РФ на території України та дії правового режиму воєнного стану, є внутрішньодержавними правовими засобами, на підставі та у порядку яких, зокрема органи державної влади, а також нотаріуси, здійснюють процесуальні дії щодо забезпечення прав та свобод громадян в Україні.

Принагідно зазначимо, що ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» передбачено, що нормативно-правові акти, прийняті органами чи особами створеними, обраними або призначеними у порядку, не передбаченому законами України, незаконні. Так, наприклад, нормативно-правові акти органів АРК, направлені на врегулювання відносин у нотаріальному процесі жителів АРК, прийняті з порушенням норм Конституції та законів України, не створюють юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з їх недійсністю.

Відповідно до міжнародних договорів України, а також законодавства України, внутрішньо переміщеним громадянам України та громадянам, які проживають на тимчасово окупованій території, території України, на якій проводяться бойові дії, гарантується дотримання їхніх цивільних (приватних) прав та свобод, передбачених Конституцією та законами України. Однак забезпечення прав і свобод таких громадян є складним соціально-правовим явищем, яке охоплює внутрішньодержавні та міжнародні засоби забезпечення, відповідно до яких встановлюється спеціальний порядок їх забезпечення (захист, охорона) в нотаріальному процесі.

Здійснивши аналіз нормативно-правових актів України у сфері нотаріального процесу, наукові праці вчених, дійдемо висновку, що забезпечення прав у нотаріальному процесі під час дії правового режиму воєнного стану слід розглядати як процесуальну діяльність щодо захисту та охорони цивільних прав та інтересів громадян і юридичних осіб, яка здійснюється нотаріусом чи уповноваженою законом на вчинення нотаріальних дій посадовою особою у порядку, в спосіб та в межах, визначених Конституцією та законами

України з особливостями, передбаченими Законом України «Про правовий режим воєнного стану».

Звертаємо увагу на те, що нами не використано загально вживану в теорії конструкцію «безспірність прав у нотаріальному процесі». Вважаємо, що відповідно до змін, які внесені Законом України № 1875-IX від 16.11.2021 до Закону України «Про нотаріат», та за якими нотаріусам надано право здійснення медіації (вирішувати спір шляхом медіації) у порядку, визначеному спеціальним законом (Законом України «Про медіацію»), правова природа безспірності нотаріального процесу є дискусійною та потребує в теорії корегування.

Слід також зазначити і те, що науково-практичний аналіз законодавства України у сфері забезпечення прав у нотаріальному процесі внутрішньо переміщених громадян України, а також громадян, які проживають на тимчасово окупованій території, чи території, де проводяться бойові дії доводить необхідність введення в науковий обіг нових правових конструкцій: «нотаріальне провадження, обтяжене елементом, пов'язаним із дією правового режиму тимчасово окупованої території України», «нотаріальний процес, ускладнений дією правового режиму воєнного стану», «нотаріальне провадження, ускладнене дією правового режиму воєнного стану», «нотаріальна дія, ускладнена правовим режимом воєнного стану». Кожна з цих правових конструкцій охоплює порядок, межу та спосіб вчинення процесуальних дій нотаріусом, які є спеціальними, мають тимчасовий характер та обтяжені (ускладнені) дією правового режиму воєнного стану, збройною агресією РФ на території України, а також правовим режимом тимчасово окупованих територій України. Також наголосимо, що терміни «нотаріальний процес», «нотаріальне провадження», «нотаріальна процесуальна дія» в законодавстві України не використовуються, а їхнє використання здійснюється на науковому рівні, відтак зміст має дискусійний характер [3].

Вважаємо, що виникнення нових чи зміна (модифікація) існуючих суспільних відносин в Україні дозволяє на науковому та практичному рівнях вести мову про модифікацію матеріальних і процесуальних прав та обов'язків учасників нотаріального провадження, ускладненого дією воєнного стану, яка відбувається у зв'язку із дією воєнного стану в Україні, збройною агресією РФ на території України, здійсненням РФ геноциду в Україні тощо.

Термін «тимчасово окупована територія України» використовується в цій статті в значенні Закону «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». За ст. 11 цього Закону на тимчасово окупованій території будь-який правочин щодо нерухомого майна, вчинений з порушенням вимог законів України, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, здійснюється за межами тимчасово окупованої території за законодавством України (ст. 11 цього Закону).

Таким чином, громадяни мають право на підставі, в спосіб та в порядку, встановленому законами України, реалізувати свої права за межами тимчасово окупованої території України шляхом звернення до нотаріуса України чи у випадках, встановлених законом, відповідного державного органу України, місце розташування якого, визначається на підставі ст. ст. 11 і 17 Закону «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Місцем відкриття провадження, обтяженого елементом, пов'язаним із правовим режимом тимчасово окупованої території

України та дією воєнного стану, є територія України, на якій не відбуваються бойові дії, та яка не є тимчасово окупованою територією України.

На нашу думку, беручи до уваги територіальний принцип та дію воєнного стану на всій території України, забезпечення прав та інтересів осіб нотаріусами в нотаріальному процесі, доцільно поділяти на декілька регіонів, а саме: 1) територія України, де діє правовий режим тимчасово окупованих територій (АРК) (нотаріальні дії вчиняються відповідно до законів «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та «Про нотаріат»); 2) територія України, де відбуваються бойові дії (наприклад, Харківська, Донецька, Луганська області) (нотаріальні дії не вчиняються); 3) територія України, де були, але припинилися бойові дії (Київська, Чернігівська, Сумська області) (нотаріуси відновлюють роботу та вчиняють процесуальні дії); 4) територія України, де не було активних бойових дій (Чернівецька, Львівська, Волинська області) (нотаріуси діють у звичайному режимі із забезпеченням безпеки життю і здоров'ю громадян).

Науково-практичний аналіз законодавства України засвідчив, що в умовах дії правового режиму воєнного стану допускається обмеження конституційних прав і свобод громадян, визначених Конституцією, крім прав і свобод людини і громадянина, передбачених частиною другою ст. 64 Конституції України. Тож, в нотаріальному процесі, ускладненому дією правового режиму воєнного стану, можливі обмеження в частині, наприклад, права розпорядження майном (ст. 41 Конституції). Це підтверджується також наказами Міністерства юстиції України від 01 квітня 2022 року № 1307/5 та від 11 квітня 2022 року № 1429/5, якими затверджено Перелік адміністративно-територіальних одиниць, в межах яких припиняється доступ користувачів до єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції України, в умовах воєнного стану та Постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану».

Як нами вже зазначалося, модифікація прав в нотаріальному процесі, ускладненому дією правового режиму воєнного стану, підтверджується рядом нормативно-правових актів, які є підзаконними нормативно-правовими актами України. Підкреслимо, що будь-які обмеження чи модифікація прав осіб викликають дискусію, зокрема, в частині їх законності, пропорційності, допустимості, реальності, гарантування безпеки тощо. Розглянемо деякі з них.

Так, модифікація процесуальних прав в нотаріальному процесі відбувалася, зокрема, у сфері охорони та захисту спадкових прав. Також у Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженому наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5, передбачено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану: 1) за відсутності доступу до Спадкового реєстру нотаріальне посвідчення заповіту, внесення змін до нього та його скасування здійснюються без використання цього реєстру з подальшим внесенням до нього відповідних відомостей; 2) спадкова справа заводиться за зверненням заявника будь-яким нотаріусом України, незалежно від місця відкриття спадщини; 3) за відсутності доступу до Спадкового реєстру нотаріус заводить спадкову справу без використання цього реєстру та перевіряє наявність заведеної спадкової справи, спадкового договору, заповіту протягом п'яти робочих днів з дня відновлення такого доступу. У разі якщо встановлено наявність раніше заведеної спадкової справи, заведена без використання Спадкового реєстру спадкова справа передається до нотаріуса, яким раніше заведено спадкову справу; 4) реєстрація спадкової справи в Спадковому реєстрі здійснюється після відновлення доступу до реєстру; 5) свідоцтво про право на спадщину у спадковій справі,

заведеній без використання Спадкового реєстру, до її реєстрації у Спадковому реєстрі, не видається.

Крім того, із загальних правил спадкового процесу, визначених в Законі України «Про нотаріат» та Цивільному кодексі України, також передбачено винятки. Так, згідно із Постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» на час воєнного стану перебіг строку для прийняття спадщини або відмови від її прийняття зупиняється. Свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення строку для прийняття спадщини. Пунктом 1 цієї Постанови встановлено, що в умовах воєнного стану та протягом одного місяця з дня його припинення нотаріальні дії вчиняються з урахуванням особливостей: 1) незавершені нотаріальні дії за зверненням громадянина РФ, крім того, що проживає на території України на законних підставах, зупиняються до прийняття та набрання чинності законом щодо врегулювання відносин за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором; 2) у разі звернення за вчиненням нотаріальної дії громадянина РФ, крім того, що проживає на території України на законних підставах, нотаріус відмовляє у вчиненні нотаріальної дії. Це обмеження діє до прийняття та набрання чинності законом щодо врегулювання відносин за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором, та не поширюється на нотаріальні дії із засвідчення справжності підпису на заяві про вихід з громадянства РФ та посвідчення заповіту військовополоненого;

Отже, зазначені вище норми Постанови Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 164, наказу Міністерство юстиції України від 11.03.2022 № 1118/5 вказують на те, що держава через органи державної влади забезпечує громадянам захист та охорону їх спадкових прав в нотаріальному процесі, в умовах дії правового режиму воєнного стану.

На модифікацію прав в нотаріальному процесі вказує також Порядок подання інформаційного повідомлення про нерухоме майно, пошкоджене та знищене внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією російської федерації, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 р. № 380, за яким нотаріус має право заповнювати та подавати на Порталі «Дія» повідомлення від громадян України (їх представників) – власників пошкодженого або знищеного нерухомого майна внаслідок бойових дій, спричинених військовою агресією РФ, з моменту введення воєнного стану Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64, квартир, інших житлових приміщень у будівлі, приватних житлових будинків, садових та дачних будинків.

Разом з тим, вважаємо за необхідне звернути увагу на додержання засад демократичної легітимності запровадження зміни (модифікації) прав в нотаріальному процесі, які, на нашу думку, в першу чергу, мали б бути в законі про нотаріат, в Цивільному кодексі України.

Нині в нотаріальному процесі актуальним є питання стосовно відновлення втрачених або зіпсованих нотаріальних документів, зокрема, таких як заповіт, договір (дарування, купівлі-продажу, міни тощо), свідоцтво (про право на спадщину), довіреність тощо. Відтак пропонуємо запровадити в нотаріальному процесі обов'язкове оцифрування документів в нотаріальній справі. Крім того, суспільні відносини, які виникли під час дії на території України правового режиму воєнного стану, вказали на потреби оновлення правового регулювання, яке б відповідало їх розвитку та сприяло швидкому регулюванню. Зокрема, мова йде про вчинення низки нотаріальних дій в електронному формі із застосуванням режиму відеоконференції, запровадження електронних нотаріальних актів, електронних цивільних договорів, введення усних заповітів тощо.

Висновки. Забезпечення прав у нотаріальному процесі під час дії правового режиму воєнного стану - це процесуальна діяльність щодо захисту та охорони цивільних прав та інтересів громадян і юридичних осіб, яка здійснюється нотаріусом чи уповноваженою законом на вчинення нотаріальних дій посадовою особою у порядку, в спосіб та в межах, визначених Конституцією та законами України з особливостями, передбаченими Законом України «Про правовий режим воєнного стану».

З метою забезпечення здійснення охорони та захисту прав в нотаріальному процесі гарантіями забезпечення прав громадян в умовах дії правового режиму воєнного стану є вдосконалення законодавчих норм, зокрема, в частині розширення процесуальних можливостей нотаріусів, інших органів державної влади. Нині в умовах воєнної агресії РФ на території України та дії воєнного стану захист прав громадян в нотаріальному процесі здійснюється з урахуванням норм Конституції та законів України «Про правовий режим воєнного стану», «Про нотаріат», «Про медіацію», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» тощо.

Список використаних джерел

1. Законодавчі акти України, використані в цьому дослідженні, розміщені на Офіційному вебпорталі Верховної Ради України. Законодавство України. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>
2. Кармаза О. О. Концепції охорони та захисту житлових прав в Україні: матеріальний та процесуальний аспекти: монографія. Миронівка: Видавництво ПрАТ «Миронівська друкарня», 2013. С. 142-143, 153.
3. Луцька Г. В. Охорона та захист цивільних прав громадян у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території України: монографія. Київ: "Видавництво Людмила", 2020. 204 с.

References

1. The legislative acts of Ukraine used in this study are posted on the Official Web Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. Available at <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (in Ukrainian)
2. Karmaza, O. O. (2013). *Kontseptsii okhorony ta zakhystu zhytlovykh prav v Ukraini: materialnyi ta protsesualnyi aspekty: monohrafiia* [Concept of protection and the guard of housing rights in Ukraine: substantive and procedural aspects: monograph]. Myronivka: Vydavnytstvo PrAT «Myronivska drukarnia», pp. 142-143, 153. (in Ukrainian)
3. Lutska, H. V. (2020). *Okhorona ta zakhyst tsyvilnykh prav hromadian u zviazku z tymchasovoiu okupatsiiei chastyntsi terytorii Ukrainy: monohrafiia* [Protection and defense of civil rights of citizens in connection with the temporary occupation of part of the territory of Ukraine: a monograph]. Kyiv: "Vydavnytstvo Liudmyla", 204 p. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 27.05.2022
прийнята до друку 03.06.2022
The article: is received 27.05.2022
is accepted 03.06.2022

Бібліографія: Кармаза О. О. Модифікація процесуальних прав в нотаріальному процесі України в умовах дії воєнного стану. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 165-171. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.165-171.

УДК 347.6

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.172-183

ЗЛОВЖИВАННЯ ІНТЕРЕСОМ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ

Ходак Світлана Михайлівна,
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права
ЗВО «Університету Короля Данила»
вул. Коновальця, 35, Україна, 76018
e-mail: svitlana.khodak@ukd.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4761-4213>

Мета. Метою дослідження є вирішення наукового завдання, яке полягає в доктринальній розробці регулювання інтересів в сімейному праві, визначити критерії побудови ієрархії інтересів в сім'ї і сімейному праві, дослідити співвідношення приватних і публічних інтересів в сімейних правовідносинах та розглянути питання проблематики зловживання сімейними інтересами. **Методологія.** З-поміж філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів використовувався такі як: логіко-семантичний метод для поглибленого з'ясування критеріїв поділу інтересів в сімейному праві, формально-логічний і системно-структурний методи застосовані при викладенні суджень, аналізі змісту чинних правових актів сімейного законодавства, на основі яких здійснюється правове регулювання конструкції інтересу в сімейному праві. **Наукова новизна** полягає в тому, що у статті удосконалено концепцію незалежності інтересу від суб'єктивного сімейного права та критерії їх розмежування, в основі яких лежить підхід, що інтерес виступає передумовою виникнення суб'єктивного сімейного права, в інтересі відсутнє право вимагати відповідної поведінки від інших осіб, з інтересу не виникає конкретних юридичних обов'язків. Констатовано положення про те, що баланс інтересів кожного окремого члена сім'ї формується з дотриманням принципу рівності, що притаманний сімейному праву з урахуванням пріоритетності інтересів окремих членів сім'ї (дітей, вагітних, непрацездатних тощо). Дістало подальший розвиток положення щодо ієрархії інтересів в сім'ї та їх динамічний характер. Звернуто увагу на увагу на дослідження категорії «зловживання правом», а також визначається вплив на неї інтересу. **Результати.** Автором досліджено зв'язок публічних інтересів із приватними та визначено можливість зловживання інтересами державою по відношенню до інтересів інших суб'єктів сімейних правовідносин. При зіткненні цих інтересів пріоритет інтересів суспільства може мати місце лише за умови забезпечення інтересів індивіда, що досягається законодавчим встановленням максимальних гарантій для громадян, які виключають можливість зловживання їхніми правами. **Практична значимість.** Результати дослідження можна використати у правотворчій діяльності для удосконалення законодавства у сфері правової регламентації категорії інтересу; у навчальному процесі – при розробці навчальних посібників, методичних матеріалів із навчальної дисципліни «Сімейне право України».

Ключові слова: інтерес, приватні інтереси, публічні інтереси, зловживання правом, зловживання інтересом, інтерес, суб'єктивне право.

Svitlana Khodak

Candidate of Law, Senior Lecturer of the Department of Law at the King Danylo
University, Konoval'tsja St., 35, Ukraine, 76018
e-mail: svitlana.khodak@ukd.edu.ua

ABUSE OF INTEREST IN FAMILY LAW

Purpose. The aim of the research is to solve the scientific task of doctrinal development of regulation of interests in family law, to determine the criteria for building a hierarchy of interests in family and family law, to investigate the relationship between private and public interests in family law and to consider issues of abuse of family interests. **Methodology.** Among the philosophical, general and special scientific methods used are such as: logical-semantic method for in-depth clarification of the criteria for the division of interests in family law, formal-logical and system-structural methods used in making judgments, analyzing the content of current family law. legislation on the basis of which the legal regulation of the construction of interest in family law. **The scientific novelty** is that the article improves the concept of independence of interest from subjective family law and the criteria for their delimitation, which is based on the approach that interest is a prerequisite for the emergence of subjective family law, in the absence of the right to demand appropriate behavior from others persons with no specific legal obligations. It is stated that the balance of interests of each individual family member is formed in accordance with the principle of equality, which is inherent in family law, taking into account the priority interests of individual family members (children, pregnant women, disabled, etc.). The hierarchy of interests in the family

and their dynamic nature have been further developed. Attention is paid to the study of the category of "abuse of rights", as well as the impact of interest on it. **Results.** The author investigates the connection between public and private interests and, accordingly, the exclusion of the possibility of abuse of state interests in relation to the interests of other subjects of family law. When these interests collide, the priority of the interests of society can take place only if the interests of the individual are ensured, which is achieved by legislative establishment of maximum guarantees for citizens, which exclude the possibility of abuse of their rights. Practical significance. The results of the study can be used in lawmaking to improve legislation in the field of legal regulation of the category of interest; in the educational process - in the development of textbooks, teaching materials in the discipline "Family Law of Ukraine".

Key words: interest, private interests, public interests, abuse of rights, abuse of interest, interest, subjective law.

Постановка проблеми. Формування теорії захисту прав і охоронюваних законом інтересів в сімейному праві пов'язане із питаннями, зокрема й теоретико-методологічного характеру. Дотепер немає єдиних підходів, однозначного розуміння та й логічного пояснення зловживання суб'єктивним правом та інтересом ні в науковій літературі, ні в законодавстві України. Немає й комплексного аналітико-теоретичного дослідження суспільно значущої протиправної поведінки, яку законодавець називає «зловживання». Даний факт створює проблеми в юридичній практиці, судочинстві та реалізації права загалом, адже для визначення поняття захисту сімейних прав і охоронюваних законом інтересів нам необхідне розуміння правової природи і наявності самого порушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічне підґрунтя дослідження склали праці таких вітчизняних та зарубіжних учених, як: М.М. Агарков, Бабецька І.Я., Бару М.І., Губар О.С., О.Ю. Ільїна, Є.М. Решетник, О.Ф. Скакун, В. І. Труба, Р.О. Стефанчук, Л. Шестопалова та інших.

Постановка завдання. Мета дослідження - дослідити проблематику поняття «зловживання інтересом» у сімейному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останніми роками й у незалежній Україні слово «зловживання» у складі юридичних термінів стає більш звичним у вітчизняній юридичній науці та практиці, а також у законодавстві. Слово «зловживання» управляє в сталих юридичних словосполученнях різними залежними іменниками (зловживання наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами; застосуванням договорів; фінансовими послугами; службовим становищем; зловживання монопольним становищем тощо) [1, с. 187].

Для того щоб розглянути проблематику питання зловживання інтересом, нам необхідно звернутись до поняття зловживання правом.

Поняття зловживання правами досліджується багатьма науковцями. Зловживання правом на даний час залишається темою наукових досліджень, оскільки, як слушно зазначає О.І. Муранов, за простими, здавалося б, словами «зловживання правом» ховається велика кількість складних та цікавих правових питань, багато з яких виражає саму сутність права [2, с. 21]. В.О. Рясенцев під зловживанням правом розумів здійснення суб'єктивного права на протиправу його призначенню [3, с. 8]. Прихильники іншої позиції визначення поняття зловживання правом визначають, що воно можливе тоді, коли уповноважений суб'єкт допускає недозволене використання свого права, але при цьому завжди зовні спирається на суб'єктивне право і формально не суперечить об'єктивному праву [4, с. 118]. За основу сучасними вченими береться визначення В.П. Грібанова, в ньому зазначається, що зловживання правом є особливим типом цивільного правопорушення, що вчиняється уповноваженою особою під час здійснення нею належного їй права та пов'язаний з використанням недозволених конкретних форм в рамках дозволеного їй загального типу поведінки [5, с. 63]. У своїх роботах, присвячених

зловживанню правом, О.Ф. Скакун звертає увагу на те, що протиправність поведінки як юридична ознака правопорушення при зловживанні правом явно не виражена, саме тому деякі вчені не схильні кваліфікувати зловживання правом як правопорушення [6, с. 429]. М.М. Агарков відзначив, що здійснення права не може бути протиправним, оскільки ті дії, які називають зловживанням правом, насправді здійснені за межами права [7, с. 427].

О.С. Губар вказує такі істотні ознаки зловживання правом: 1) недобросовісне здійснення цивільних прав за відсутності виправданого інтересу або в суперечності з його соціальним призначенням під впливом корисливого, егоїстичного інтересу, що заперечує правомірність існування всякого іншого інтересу; 2) умисел або необережність у зловживанні правом через призму розумності та добросовістності; 3) наявність шкоди або створення умов для настання шкоди при зловживанні правом; 4) наявність правової невизначеності внаслідок неможливості використання спеціальної норми, яка регулює недобросовісне здійснення цивільних прав, що викликає до дії норму ст. 13 ЦК України; 5) нормативна урегульованість шляхом заборони поведінки, яка визнається зловживанням правом [8, с. 35–36].

Поняття зловживання інтересами, зокрема зловживання інтересами в сімейному праві, не відоме в національному законодавстві, в нашій статті ми підняли питання проблематики зловживання сімейними інтересами.

Для належного вивчення даного питання нам потрібно дослідити що таке інтерес у сімейному праві та проаналізувати чи можливе зловживання інтересами одним із суб'єктів сімейного права.

На думку Решетника Є., «інтерес у сімейному праві являє собою – простий юридичний дозвіл, спрямований на досягнення конкретного блага та забезпечення потреб його носія, який хоча і не віднайшов прямого вираження та закріплення в правах і обов'язках суб'єктів сімейних правовідносин, але витікає із загального змісту сімейного законодавства і за певних обставин охороняється державою» [10, с. 85].

Сімейні відносини виникають, складаються та розвиваються в замкнутому сімейному колі і державі втрутитись в цю суто приватну сферу часто дуже складно, саме в цьому і полягає складність їх правового регулювання. Звичаї, традиції, закони стабілізували сімейні відносини, спрямовуючи в русло, яке відповідало рівню суспільної потреби та національної свідомості. В сімейному законодавстві близько пів сотні згадок поняття «інтерес», однак зміст цього поняття залишається до кінця не розкритим.

Особливістю формування категорії «інтерес» в сімейному праві є те, що дана категорія являється простим юридичним дозволом необхідним при будь-якому діянні, який не завжди має пряме вираження в правах та обов'язках суб'єкта та є спрямованим на забезпечення потреб носія та досягнення блага.

Інтерес є основним критерієм поділу сімейного права на публічне і приватне. Чинниками, що сприяли розвитку категорії інтерес в сімейному праві є необхідність регулювання особистих немайнових і майнових прав.

Різноманітність учасників сімейних правовідносин і необхідністю задоволення потреб кожного члена сім'ї яке б не суперечило інтересам і встановленим звичаями чи ще якимись правилами, на нашу думку виражає особливість категорії «інтерес» у сімейному праві.

Категорію «інтерес» сучасна філософія розглядає як основну причину дій особистості. Інтерес має дві складові: об'єктивну, що виражається в сукупності об'єктивних зв'язків та суб'єктивну, що полягає в усвідомленні власного соціального середовища через призму незалежних спонук діяльності.

Принципово важливо не тільки виявити зміст інтересів в сімейному праві, але і проаналізувати межі співвідношення інтересів кожного з членів сім'ї, групи членів сім'ї з інтересами суспільства і держави.

Різноманітність суб'єктів сімейних відносин, як зазначає О. Ю. Ільїна, дозволяє передбачити наявність різних сімейних систем та підсистем, які наділені своєю суверенністю [11].

Входячи в ту чи іншу сімейну підструктуру, людина змушена співвідносити свої інтереси з інтересами кожного члена сім'ї.

Кожен член сім'ї, безумовно, має власні інтереси. Більше того, він має свою ієрархію інтересів: його життєвий шлях визначається тими чи іншими цінностями, пріоритетами, уявленнями і т. п. Однак, будучи учасником соціальної сфери, що іменується сім'я, кожен змушений найчастіше співвідносити свої інтереси з інтересами інших членів сім'ї. Основою побудови системи інтересів в сім'ї є приватні інтереси кожного з членів сім'ї. На нашу думку, це і є виявом ієрархії, підлеглості інтересів в сім'ї.

Пріоритет інтересів деяких членів сім'ї закріплено в Сімейному праві. Законодавство містить цілу низку заходів щодо підвищеного захисту прав та інтересів дитини. Такий захист здійснюється батьками дитини (ст. 154 СК), іншими родичами — бабою, дідом, сестрою, братом, мачухою, вітчимою (статті 258, 262 СК) або іншими особами, які нею опікуються — опікуном, патронатним вихователем (статті 249, 255 СК). Особа, яка досягла 14 років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу (ч. 1 ст. 18 СК). Учасниками сімейних відносин, які потребують певної підтримки та допомоги, окрім неповнолітніх, є також непрацездатні особи (інваліди 1, 2 та 3 групи, особи пенсійного віку). СК передбачає пріоритетний захист непрацездатних членів сім'ї і містить спеціальні юридичні механізми, які дозволяють це зробити найбільш повним чином. Відповідно до СК, повнолітні діти зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги (ч. 1 ст. 202 СК); вони мають право звертатися за захистом прав та інтересів непрацездатних, немічних батьків як їх законні представники, без спеціальних на те повноважень (ст. 172 СК); той з подружжя, який є непрацездатним і потребує матеріальної допомоги, має право на утримання від іншого з подружжя (ст. 75 СК), неповнолітнього члена подружжя (ст. 16 СК України тощо), дружини під час її вагітності і одного року з дня народження дитини (ч. 2 ст. 110 СК України) тощо. Якщо права та інтереси непрацездатних членів сім'ї не забезпечуються зобов'язаними особами, вони можуть бути примушені до цього за допомогою спеціальних правових засобів. Інтереси виникають не лише між членами сім'ї, але й між іншими суб'єктами сімейних відносин, родичами.

Наявність пріоритету інтересів деяких членів сім'ї свідчить, про захист інтересів конкретних категорій населення з боку зобов'язаних осіб чи держави, а не про можливість зловживання інтересом саме цими членами сім'ї, по відношенню до інших.

Оскільки сім'я є основним різновидом соціальних інститутів, в межах яких людина може реалізувати свої інтереси, виникає необхідність розгляду сімейних відносин з метою забезпечення суспільних і особистих інтересів.

Динамічність ієрархії інтересів в сім'ї обумовлена в тій чи іншій мірі приватними інтересами кожного члена сім'ї окремо. Тобто бажання одружитись переводить сина в статус чоловіка, а народження дитини ще й в статус батька.

Окреслені приватні та публічні начала в ієрархії інтересів, що реалізуються в сім'ї і сімейних правовідносинах, дозволяють стверджувати про наявність в сімейних правовідносинах приватних і публічних інтересів.

І.А. Покровський вірно помітив, що «ніде не зачіпаються настільки інтимні інтереси людської особи, як саме тут», мова йде про сімейні відносини. [12]. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави», стали фундаментом нових відносин держави й особистості, що в свою чергу зумовило застосування нових форм, методів і засобів правового регулювання, що забезпечують оптимальне співвідношення інтересів держави і особистості. Положення статті 3 Конституції України, а саме: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

Необхідність задоволення своїх інтересів ставить людину в таке становище, коли вона прагне до максимально позитивних і найбільш вигідних для себе наслідків. У зв'язку з цим виникають сутички між протилежними інтересами членів родини, інтересами представників різних сімейних підструктур, інтересами окремих сімей в суспільстві, що може призвести до зловживання такими інтересами.

Підтвердженням того, значення що основні засади сімейного законодавства, закріплюють пріоритет інтересів сім'ї перед інтересами окремих її членів міститься в ст. 5 СК України де зазначається, що сім'я, а не окремі члени сім'ї, знаходиться під захистом держави « Держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї... Ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України».

Таким чином «інтерес» в сімейному праві є правовою категорією, що має вказані нижче ознаки, які є спільними іншими галузями права : 1) інтерес є стимулом до діяльності суб'єктів; 2) опосередкований нормами, що відповідають галузі сімейного права; 3) направлений на досягнення певної цілі, виражає суб'єктивний легітимний намір здобути матеріальне та нематеріальне благо, користуватись цим благом, досягнути результату. Мета завжди належить зацікавленій особі; 4) може виступати самостійним об'єктом судового та іншого захисту; 5) належить певному суб'єкту сімейних правовідносин і не може існувати окремо від нього.

Реалізація і захист прав людини і члена сім'ї зокрема, нерозривно пов'язані з проблемою правового забезпечення як інтересів суспільства в цілому, так і інтересів окремих соціальних груп і громадян, а з іншого боку – з проблемою правильної взаємодії і балансу індивідуальних інтересів громадян і їх об'єднань з інтересами суспільства, держави.

Так, зокрема, як зазначає Н.І. Матузов, що інтерес – це «категорія поза правова або «до правова (перед правова)», і закріплюється вона не тільки в конкретних правових приписах, але і в загальних принципах права. Інтерес передує правам і обов'язкам незалежно від того, знаходить чи ні він пряме закріплення в законодавстві або просто належить правовому захисту з боку держави» [13, с. 130]. Але саме право покликане забезпечити реалізацію тих чи інших інтересів, і цю обставину підкреслювала більшість відомих процесуалістів.

Ст. 18 СК України, яка закріплює, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу.

Аналізуючи практику Верховного Суду України щодо способів захисту прав та інтересів прослідковується думка, що в деяких випадках захист права одних осіб є похідними від захисту інтересів інших.

Постанова Верховного Суду від 20.03.2019 року у справі №363/3907/16- ц. Згода дитини на проживання з одним з батьків не повинна бути абсолютною для суду, якщо така згода не буде відповідати та сприяти захисту прав та інтересів дитини [14].

Справа № 520/13963/17. Обставинами, які суд повинен врахувати при визначенні місця проживання дитини є: конкретні умови виховання, а не тільки матеріальне забезпечення дитини; вік дитини, особливості її розвитку; характер взаємостосунків батьків або фактичних вихователів (між собою і кожного з них з дитиною); відношення дитини до батьків (фактичних вихователів); позитивний або негативний вплив батьків або фактичних вихователів на розвиток дитини, а також особистісних якостей батьків на особисту прихильність дитини. При цьому захисту прав дитини та перевірки дотримання її прав та найкращих інтересів повинен сприяти не тільки той з батьків, із яким зараз знаходиться дитина, але й правоохоронні та інші державні органи в компетенцію яких входить перевірка інформації щодо дитини, її стану, місцезнаходження тощо [15].

Також, беручи до уваги принцип пріоритету інтересів деяких членів варто відзначити, що інтереси дітей будуть мати пріоритет при захисті їх у суді на відміну від інтересів батьків. В Постанові Верховного Суду від 06.06.2019 року у справі № 495/2106/17. У разі встановлення однакової прихильності дитини до обох батьків, місце проживання дитини визначається з тим із батьків, ким створено більш сприятливі умови проживання для неї. [16].

Захист інтересів дитини є ключовими в питанні вирішення презумпції на користь матері, як це впливає з Постанови Верховного Суду від 18.03.2019 року у цивільній справі № 215/4452/16-ц. [17].

Більшість з перерахованих судом способів захисту можна віднести до способів, коли інтерес захищається лише через відповідний захист суб'єктивного права, а не окремо інтересу як самостійного об'єкта захисту.

Дуже важливим є виключення домінування публічних інтересів над приватними і відповідно виключення можливості зловживання інтересами державою по відношенню до інтересів інших суб'єктів сімейних правовідносин.

Представляється можливим виділення наступних форм реалізації суспільного інтересу в сімейних правовідносинах.

По-перше, поряд з правовими нормами поведінка учасників сімейних правовідносин досить часто регулюється іншими соціальними нормами, більшою мірою нормами моралі. У деяких випадках норми моралі відтворюються в правових нормах, а для прийняття того чи іншого рішення, що зачіпає сімейні права, потрібно облік моральних якостей особи.

По-друге, сімейне законодавство в ряді випадків надає громадськості право втручатися в сімейні стосунки з метою захисту прав та інтересів дітей. Так, наприклад, в ст. 165 СК України передбачає, що право на звернення з позовом про позбавлення батьківських прав може бути поданий не тільки органами і установами, на які законом покладено обов'язки з охорони прав неповнолітніх, але і закладами охорони здоров'я, навчальними та іншими дитячими закладами [18].

По-третє, особливою формою реалізації суспільного інтересу в сімейних правовідносинах є діяльність органів опіки та піклування як органів місцевого самоврядування котрі не входять до системи органів державної влади, саме тому їх повноваження засновані на громадському, а не на державному інтересі.

По-четверте, важливе значення для забезпечення прав та інтересів дітей як особливої категорії членів сім'ї має діяльність Уповноваженого Президента з прав дитини

в Україні, що є новою формою реалізації суспільного інтересу в сімейних правовідносинах. У сфері сімейного права держава, виступаючи як носій публічної влади, організовує, регулює і забезпечує соціальні зв'язки, є предметом сімейного права, але не бере безпосередньої участі в сімейних правовідносинах, так як не є їх суб'єктом. Але саме в сімейному праві публічний інтерес проявляється в двох своїх формах - як громадський і державний інтерес. Публічний інтерес в регулюванні сімейних відносин безпосередньо виражений в нормах Конституції України (ч.3 ст. 51), відповідно до якої сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Досить очевидно також проявляється публічний інтерес в зареєстрованих шлюбних відносинах і їх стабільності з огляду на зобов'язання держави в сфері дотримання соціальних гарантій щодо дітей та одиноких батьків. Збільшення кількості одиноких матерів (батьків) потребує додаткових коштів з державного бюджету на виплату різноманітних соціальних виплат — соціальних допомог (Закон «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [19]), пенсій (ст. 44 Закону «Про пенсійне забезпечення» [20]) тощо. Серед багатьох причин, які зумовлюють втручання держави в «приватні справи», є одна принципова, яка є характерною для багатьох держав, — це необхідність втручання в приватне життя осіб у разі порушення прав дітей.

Заінтересованість держави і суспільства в охороні прав дітей складалася поступово, стаючи справою не сімейною, а суспільною. З цього приводу доречно навести думку Гегеля: «...Громадянське суспільство зобов'язане і має право наглядати за вихованням дітей і впливати на нього, присікаючи свавілля і випадкові наміри батьків, оскільки воно має відношення до здатності людини стати членом суспільства» [21].

Інститут захисту прав дітей сімейного законодавства характеризується поєднанням прав і обов'язків, за якого закріплення прав за дітьми передбачає появу чітко визначених обов'язків саме у держави в особі її органів і суспільства в особі органів місцевого самоврядування. При цьому, виконанням таких обов'язків забезпечується реалізація приватних за своєю природою інтересів. Низка повноважень щодо захисту прав дітей покладена на прокуратуру та нотаріат [22].

Основним завданням будь-якої правової системи є встановлення балансу приватних і публічних інтересів. Ідеальна модель правового регулювання відносин у родині може бути представлена у вигляді зв'язку, якій притаманне домінування інтересів сім'ї над інтересами суспільства. В рамках цієї моделі мотиви дій, вчинків людини визначаються інтересами сім'ї. Ця модель характеризує такий рівень взаємин, коли інтереси сім'ї узгоджені з інтересами суспільства і, навпаки, розвиток суспільства сприяє всебічному розвитку повноцінної сім'ї.

На наш погляд, взаємодія приватноправових і публічно-правових норм в сімейному праві істотно відрізняється від їх взаємодії в інших галузях. Існування балансу приватних і публічних інтересів у суспільних відносинах, які підлягають правовому регулюванню, балансу приватноправових і публічно-правових норм, що застосовуються при такому регулюванні, об'єктивно неможливо взагалі, а в сімейному праві - тим більше. Сфера сімейного права - це особливі суспільні відносини, які характеризуються неоднорідністю; при регламентації даних відносин в одних випадках превалюють приватні начала, в інших - публічно-правові» [23].

Правова природа норм, що регулюють відносини між членами сім'ї, може бути визначена тільки на основі встановлення форм і меж взаємопроникнення і взаємного доповнення приватних і публічних інтересів. У більшості випадків, дійсно, мова повинна йти про універсальний характер інтересу в сімейно-правовому регулюванні. Забезпечення

прав та інтересів членів сім'ї часто можливо лише за умови наявності публічного інтересу. З іншого боку, забезпечення державного інтересу (припустимо, у виконанні однієї з функцій сім'ї - народження дітей) безпосередньо залежить від наявності та реалізації чоловіком і жінкою своїх інтересів у вирішенні питання народження дітей.

Іншими словами, проблема поєднання приватного і публічного інтересів вимагає рішення, яке виражається в необхідності визначення оптимального варіанту кордонів, або рамок, приватноправових пріоритетів і неприпустимість протиставлення публічних і приватних інтересів один одному. Протиставлення між цими інтересами не може бути, оскільки публічне право покликане охороняти інтереси окремої особистості за допомогою охорони суспільства в цілому.

При зіткненні цих інтересів пріоритет інтересів суспільства може мати місце лише за умови забезпечення інтересів індивіда, що досягається законодавчим встановленням максимальних гарантій для громадян, які виключають можливість зловживання їхніми правами [24].

Нам видається обґрунтованим наступний висновок про співвідношення публічного і приватного інтересів: приватний інтерес не може бути реалізований за межами публічного правопорядку, а публічний інтерес втрачає сенс, якщо він прямо чи побічно не спрямований на забезпечення реалізації приватного, тобто повинен бути паритет інтересів. При розгляді питання ієрархії інтересів в сім'ї і сімейних правовідносинах ми встановили, що кожен член сім'ї має власні інтереси, зміст яких зумовлено видом сімейної підструктури, в яку він входить, і тією роллю в даній і інших сімейних підструктурах.

Про «публічність» сімейного права свідчить те, що чинний СК України містить безліч норм, спрямованих на облік і забезпечення публічних інтересів.

Вступаючи в суспільні відносини, члени громадянського суспільства мають метою задоволення власних інтересів. Держава, як ми з'ясували, теж має певний інтерес в регулюванні сімейних відносин. Нарешті, саме суспільство встановлює певні рамки поведінки членів сім'ї, тим самим реалізуючи свій інтерес. Деякі з названих інтересів визнаються законом. Інтереси, які отримали визнання з боку закону, набувають нової соціальної якості: вони стають юридичними інтересами.

Видаючи норми права, законодавець завжди має на увазі охорону певних інтересів. Основним критерієм для встановлення меж реалізації (задоволення) інтересів певної особи служать інтереси інших осіб, в тому числі громадські і державні.

Саме дотримання таких правил в нормотворчій діяльності можна буде уникнути виникнення такого поняття як зловживання інтересами.

Вступаючи в суспільні відносини, члени громадянського суспільства мають метою задоволення власних інтересів. Держава, як ми з'ясували, теж має певний інтерес в регулюванні сімейних відносин. Нарешті, саме суспільство встановлює певні рамки поведінки членів сім'ї, тим самим реалізуючи свій інтерес. Деякі з названих інтересів визнаються законом. Інтереси, які отримали визнання з боку закону, набувають нове соціальне якість: вони стають юридичними інтересами.

Висновки. Дослідивши дане питання вважаємо за можливе акцентувати увагу на наступному:

Необхідність задоволення своїх інтересів ставить людину в таке становище, коли вона прагне до максимально позитивних і найбільш вигідних для себе наслідків. У зв'язку з цим виникають сутички між протилежними інтересами членів родини, інтересами

представників різних сімейних підструктур, інтересами окремих сімей в суспільстві, що може призвести до зловживання такими інтересами;

Інтерес в сімейному праві є доправовою категорією, яка лежить поза межами сімейного правовідношення. В інтересі відсутнє право вимагати відповідної поведінки від інших осіб, з інтересу не виникає конкретних юридичних обов'язків. Але саме право покликане забезпечити реалізацію тих чи інших інтересів;

Аналізуючи практику Верховного Суду України щодо способів захисту прав та інтересів прослідковується думка, що в деяких випадках захист права одних осіб є похідними від захисту інтересів інших, що може, на нашу думку, призвести до зловживання інтересом, однак позитивним є наявність закріпленого законодавстві принципу пріоритету інтересів деяких членів, який свідчить про те, що інтереси вразливих верств населення будуть захищені в судовому порядку в тому числі і від зловживання інтересу іншими членами сім'ї;

Баланс інтересів кожного окремого члена сім'ї формується з дотриманням принципу рівності, що притаманний сімейному праву з урахуванням пріоритетності інтересів окремих членів сім'ї (дітей, вагітних, непрацездатних тощо), що на нашу думку позитивно впливає на вирішення питання зловживання інтересами в сімейному праві;

Проблема поєднання приватного і публічного інтересів вимагає рішення, яке допомогло б вирішити проблему зловживання інтересами і яке виражається в необхідності визначення оптимального варіанту кордонів, або рамок, приватноправових пріоритетів і неприпустимість протиставлення публічних і приватних інтересів один одному. Протиставлення між цими інтересами не може бути, оскільки публічне право покликане охороняти інтереси окремої особистості за допомогою охорони суспільства в цілому.

Список використаних джерел

1. Шестопалова Л. Поняття «зловживання» в законодавстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 186-192. URL: <file:///C:/Users/admin/Desktop/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D1%96%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B0%20%D0%B0%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%80%D0%B0%BD%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%202/32.pdf> (дата звернення 26.05.2022).
2. Муранов А.И. Проблема «обхода закона» в материальном и коллизионном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 1999. 272 с.
3. Рясенцев В.А. Условия и юридические последствия отказа в защите гражданских прав. *Советская юстиция*. 1962. № 9. С. 8–9.
4. Бару М.И. Ст. 1 Гражданского кодекса. *Советское государство и право*. 1958. № 12. С. 117–120.
5. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. М: Статут, 2001. 411 с
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
7. Агарков М.М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве. *Известия АН СССР. Отделение экономики и права*. 1946. № 6. С. 401–464.
8. Губар О.С. Недопустимість зловживання правом у цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2013. 200 с.

9. Оніщук О. Поняття та ознаки зловживання батьківськими правами. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 56-61. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2019/12/12.pdf> (дата звернення 26.05.2022).
10. Решетник Є. Поняття суб'єктивного сімейного інтересу та загальні засади його судового захисту. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. № 4(98). С. 84-86.
11. Ильина О.Ю. Проблемы интереса в семейном праве Российской Федерации. Москва: Городец, 2007. 192 с.
12. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. 3-е изд. М., 2001. 348 с.
13. Матузов Н.И. О праве в объективном и субъективном смысле: гносеологический аспект. *Правоведение*. 1999. № 4. С. 125-133.
14. Постанова Верховного Суду від 20.03.2019 року у справі №363/3907/16- ц. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=80783093&red=1000035d3ee98dfo8e9e19fa0301c1122e84da&d=5>
15. Справа № 520/13963/17. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/88435382/>
16. Постанова Верховного Суду від 06.06.2019 року у справі № 495/2106/17. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_ktss_vp_vid_06_06_2019_roku_u_sprav_495_2106_17/
17. Постанова Верховного Суду від 18.03.2019 року у цивільній справі № 215/4452/16-ц URL: [https://protocol.ua/ua/vs_ktss_prezumptsiya_na_korist_materi_v_spravah_shchodo_ditey_ne_pidtverdguetsya_na_rivni_oon_ne_vidpovidaie_pozitsii_radi_evropi_ta_ne_viplivae_z_d_eklaratsii_abo_pretsedentnoi_praktiki_espl_\(vs_ktss_sprava_215_4452_16_ts_18_03_19\)/](https://protocol.ua/ua/vs_ktss_prezumptsiya_na_korist_materi_v_spravah_shchodo_ditey_ne_pidtverdguetsya_na_rivni_oon_ne_vidpovidaie_pozitsii_radi_evropi_ta_ne_viplivae_z_d_eklaratsii_abo_pretsedentnoi_praktiki_espl_(vs_ktss_sprava_215_4452_16_ts_18_03_19)/)
18. Сімейний кодекс України *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21-22. С.135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
19. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21. 11. 1992 № 2811-XII (ред. від 12. 06. 2009 на підставі 1390-17) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
20. Про протидію домашньому насиллю: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 5. С.35.
21. Гегель Г. В. Ф. Философия права . М.: Мысль, 1990. 269 с.
22. Труба В. І. Про галузеву належність сімейних правовідносин. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Серія: Право. Спеціальний випуск*. 2010. № 929. С. 404-407.
23. Бабецька І.Я., Ходак С.М. Приватні і публічні інтереси як критерій визначення предмету галузі сімейного права. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*. Регіональна науково-практична конференція. (м. Львів, 14 грудня 2018 р.). Львів, 2018. С. 241-244.
24. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права: Учебное пособие: в 2-х т. М.: Изд-во «Юридический колледж МГУ», 1995. 805 с.

References

1. Shestopalova, L. (2019). Poniattia «zlovzhyvannia» v zakonodavstvi Ukrainy [The concept of "abuse" in the legislation of Ukraine]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 9, pp. 186-192. Avaliabe at:

file:///C:/Users/admin/Desktop/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D1%96%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B0%20%D0%B0%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%20/32.pdf (accessed 26 May 2022). (in Ukrainian)

2. Muranov, A.Y. (1999). *The problem of "circumvention of the law" in substantive and conflict law*: PhD diss. Moskva, 272 p. (in Russian)

3. Riasentsev, V. A. (1962). *Uslovia y yurydicheskye posledstvyia otkaza v zashchyte hrazhdanskykh prav* [Conditions and legal consequences of denial of civil rights protection]. *Sovetskaia yustytzia*, 9, pp. 8–9. (in Russian)

4. Baru, M.Y. (1958). St. 1 Hrazhdanskoho kodeksa [Art. 1 of the Civil Code]. *Sovetskoe gosudarstvo y pravo*, 12, pp. 117–120. (in Russian)

5. Hrybanov, V.P. (2001). *Osushchestvlenye y zashchyta hrazhdanskykh prav* [Exercise and protection of civil rights]. Yzd. 2-e, stereotyp. M: Statut, 411 p. (in Russian)

6. Skakun, O.F. (2001). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of power and law]. Kharkiv: Konsum, 656 p. (in Ukrainian)

7. Aharkov, M.M.(1946). Problema zloupotrebleniya pravom v sovetskom grazhdanskom prave [The problem of abuse of law in Soviet civil law]. *Izvestiya AN SSSR. Otdelenie ekonomiki i prava*, 6, pp. 401–464. (in Russian)

8. Hubar, O. S. (2013). *Inadmissibility of abuse by law in the civil law of Ukraine*: PhD diss. Kyiv, 200 p. (in Ukrainian)

9. Onishchuk, O. (2019). Poniattia ta oznaky zlovzhyvannia batkivskymy pravamy [Concepts and signs of abuse of parental rights]. *Pidpryiemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, 12, pp. 56-61. Avaliabe at: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/12/12.pdf> (accessed 26 May 2022). (in Ukrainian)

10. Reshetnyk, Ye. (2013). Poniattia subiektyvnoho simeinoho interesu ta zahalni zasady yoho sudovoho zakhystu [The notion of a subjective family interest and general principles of its protection in courts of justice]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*, 4(98), pp. 84-86. (in Ukrainian)

11. Il'ina, O.YU. (2007). *Problemy interesa v semejnom prave Rossijskoj Federacii* [Problems of interest in the family law of the Russian Federation]. Moskva: Gorodec, 192 p. (in Russian)

12. Pokrovskij, I.A. (2001). *Osnovnye problemy grazhdanskogo prava* [The main problems of civil law]. 3-e izd. M., 348 p. (in Russian)

13. Matuzov, N.Y. (1999). O prave v ob"ektivnom i sub"ektivnom smysle: gnoseologicheskij aspekt [On Law in the Objective and Subjective Sense: Gnoseological Aspect]. *Pravovedenie*, 4, pp. 125-133 (in Russian)

14. Resolution of the Supreme Court in the case №363/3907/16- ts (2019, March 20). Avaliabe at: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=80783093&red=1000035d3ee98dfo8e9e19fa0301c1122e84da&d=5> (in Ukrainian)

15. Case № 520/13963/17. Avaliabe at: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/88435382/> (in Ukrainian)

16. Resolution of the Supreme Court in the case № 495/2106/17 (2019, June 6.). Avaliabe at: https://protocol.ua/ru/postanova_ktss_vp_vid_06_06_2019_roku_u_spravi_495_2106_17/ (in Ukrainian)

17. Resolution of the Supreme Court in the case № 215/4452/16-ts (2019, March 18). Avaliabe at :
[https://protocol.ua/ua/vs_ktss_prezumptsiya_na_korist_materi_v_spravah_shchodo_ditey_ne_pidtverdguetsya_na_rivni_oon_ne_vidpovidaie_pozitsii_radi_evropi_ta_ne_viplivae_z_d_eklaratsii_abo_pretsedentnoi_praktiki_espl_\(vs_ktss_sprava_215_4452_16_ts_18_03_19\)/](https://protocol.ua/ua/vs_ktss_prezumptsiya_na_korist_materi_v_spravah_shchodo_ditey_ne_pidtverdguetsya_na_rivni_oon_ne_vidpovidaie_pozitsii_radi_evropi_ta_ne_viplivae_z_d_eklaratsii_abo_pretsedentnoi_praktiki_espl_(vs_ktss_sprava_215_4452_16_ts_18_03_19)/)
(in Ukrainian)
18. Family Code of Ukraine. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (VVR). 2002, 21-22, p.135. Avaliabe at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (in Ukrainian)
19. On state aid to families with children: Law of Ukraine № 2811-KhII (1992, November 21) (red. vid 12. 06. 2009 na pidstavi 1390-17). Avaliabe at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (in Ukrainian)
20. On combating domestic violence: Law of Ukraine. *Vidomosti Verkhovnoi Rady* (VVR). 2018. № 5. S.35. (in Ukrainian)
21. Hehel, H. V. F. (1990). *Filosofiya prava*. M.: Mysl, 269 p. (in Russian)
22. Truba, V. I. (2010). Pro haluzevu nalezhnist simeinykh pravovidosyn [About branch affiliation of family legal relations]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina Seriia: Pravo. Spetsialnyi vypusk*, 929, pp. 404-407. (in Ukrainian)
23. Babetska, I.Ia., Khodak, S.M. (2018). Pryvatni i publichni interesy yak kryterii vyznachennia predmetu haluzi simeinoho prava [Private and public interests as a criterion for determining the subject of family law]. *Teoretyko-prykladni problemy pravovoho rehuliuvannia v Ukraini. Rehionalna nauково-praktychna konferentsiia*. (m.Lviv, 14 hrudnia 2018roku). Lviv, pp. 241-244. (in Ukrainian)
24. Shershenevich, G.F. (1995). *Obshchaya teoriya prava: v 2-h t.* [General Theory of Law]. (Vol. 1-2). M.: Izd-vo «Yuridicheskij kolledzh MGU», 805 c. (in Russian)

Стаття: надійшла до редакції 11.05.2022
прийнята до друку 26.05.2022
The article: is received 11.05.2022
is accepted 26.05.2022

Бібліографія: Ходак С. М. Зловживання інтересом у сімейному праві. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 172-183. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.172-183.

УДК 347.6

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.184-188

МЕДІАЦІЯ, ЯК АЛЬТЕРНАТИВА ПРИЙНЯТТЯ БЕЗКОНФЛІКТНИХ РІШЕНЬ. ЗАКОН УКРАЇНИ ПРО МЕДІАЦІЮ

Шевчук Любомир Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
ЗВО «Університет Короля Данила»
вул.Коновальця 35, м. Івано-Франківськ, 76018
e-mail: Lub1977@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8801-4516>

Мета. Дана стаття висвітлює принципи переваги такого методу альтернативного врегулювання спорів, конфліктних ситуацій, як медіація, здійснює свого роду певний аналіз світогляду науковців, та бачення фахівцями розвитку та можливості практичного застосування його у правовій площині сьогодення нашої держави, ймовірність змістовного перегляду пересічного українця на вже встановлені та застосовані ним же правила рішень форс-мажорних обставин з більш болючих до лояльно згладжувальних відносин. **Методика.** Проведено аналіз та узагальнення науково-теоретичного матеріалу. В процесі дослідження дотримувалось наступних методів наукового пізнання: системно-структурний, порівняльний. **Результати.** В процесі зробленого дослідження, розглянуто істотні відмінності і в свою чергу практичні переваги альтернативних методів врегулювання спорів, на відміну від судового системного розгляду, що дійсно проглядається у мобільності процесу, мінімізації затрат, як часу так фінансових, та збереженні подальших відносин між сторонами, що звичайно є немаловажним фактором сприятливої атмосфери ведення господарства в цілому. **Наукова новизна.** В світі західного суспільства вже давно пропагуються так звані альтернативні методи врегулювання спорів, або іншими словами досудового врегулювання. Ми не можемо сказати, що вони є для нашої держави дійсно невідомими. Скоріше можна відмітити, не наскільки практично застосовані, так, як наше суспільство, ще певною мірою є заангажоване на сито судовому процесі, із стійкою категоричністю, небажанням хоча б одного з учасників конфлікту (як правило, боржника у зобов'язанні) виконати свої обов'язки. **Практична значимість.** Результати дослідження, висновки, можуть бути застосовані чи взяті до уваги в правозастосовній практиці в сфері, як судового так і досудового розгляду.

Ключові слова. Медіація, медіатор, сторони медіації, альтернативні методи.

Liubomyr Shevchuk
PhD in Law Science, King Danylo University,
35 Konovaltsja str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
e-mail: Lub1977@ukr.net

MEDIATION AS AN ALTERNATIVE TO ACCEPTANCE CONFLICT-FREE SOLUTIONS. LAW OF UKRAINE ON MEDIATION

Purpose. This article highlights the fundamental advantages of this method of alternative dispute resolution, conflict situations, such as mediation, provides a kind of analysis of the worldview of scientists, and the vision of development experts and the possibility of its practical application in the legal field of our state. the rules of force majeure decisions applied by him from more painful to loyal smoothing relations. **Method.** The analysis and generalization of scientific and theoretical material is carried out. In the process of research the following methods of scientific knowledge were followed: system-structural, comparative. **Results.** In the course of the study, significant differences and in turn the practical advantages of alternative methods of dispute resolution were considered, in contrast to the judicial system, which is really seen in the mobility of the process, minimizing costs, both time and financial, and maintaining further relations between the parties. is an important factor in the favorable atmosphere of the economy as a whole. **Scientific novelty.** In the world of Western society, so-called alternative methods of dispute resolution, or in other words pre-trial settlement, have long been promoted. We cannot say that they are really unknown to our state. Rather, it can be noted that they are not as practically applied, as our society is still to some extent engaged in a purely judicial process, with persistent categoricalness, unwillingness of at least one of the parties to the conflict (usually the debtor in obligation) to fulfill its obligations. languages. **Practical significance.** The results of the study, the conclusions, can be applied or taken into account in law enforcement practice in the field of both judicial and pre-trial proceedings.

Key words. Mediation, mediator, aspects of mediation, alternative methods.

Постановка проблеми. З огляду на переймання досвіду в наших західних сусідів, закономірним буде, якщо наша держава перейме і ті норми, важелі, які технічно регулюватимуть значимі для пересічного громадянина процеси унормування відносин, без звернень до судів. Позасудове вирішення спорів конфліктуючих сторін в західному світі є звичайною прагматично витриманою процедурою, яка дійсно дієво, на практиці показала позитивний кінцевий результат, який в свою чергу впливає на збереження відносин між сторонами спору, мінімізує як витрати в часі так і на фінансову стабільність.

Адже, дуже часто доводиться чути, що суд не належним чином розглянув ту чи іншу справу, не взявши до уваги всі факти доказової бази сторін. Чи для прикладу, упереджено віднісся до однієї сторони, чим самим виніс неправомірне рішення, що власне потягло за собою апеляційне звернення у вищі інстанції на винесене рішення. А це, як вже відомо із практики є затягування справи на не один місяць або й навіть рік. Але й після такої довгої, клопіткої, витратної процедури, все ж таки тільки одна сторона залишається задоволеною винесеним рішенням, а друга в свою чергу несе фінансові витрати та моральні пригнічення.

А тому, щоб уникнути всієї цієї двосторонньої негативності, мінімізувати фінансові та часові витрати, нам потрібно обдуманно підійти до щоденної практики задіяння альтернативних шляхів, важелів позасудового з'ясування, які окреслюють картину спору для сторін з менш пагубними наслідками із різних аспектів розгляду.

Взагалі, можна сказати, що домінуючою властивістю методів досудового врегулювання є їх наголос у лояльності вирішення спірних питань між сторонами, розумінні того, що так чи інакше, але в господарюючих відносинах має бути збережений баланс хороших відносин, довіри до партнера, а це безумовно в подальшому приносить відповідні дивіденди, які грають на руку всім сторонам.

Не маловажним також є те, що завдяки даним методам, відбувається розвантаження роботи судів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодення України дійсно вимагає розвитку процесу задіяння методів альтернативного врегулювання спорів, вони є доречними і актуальними. Питання досудового врегулювання в українській науковій літературі тільки зростає. Дана проблематика прослідковується в працях Т.Кисельової, Л.Логущ, Сулейманової С.Р., Т.Подковенко, Островської О.А. і інших науковців.

Постановка завдання. Враховуючи наявність тенденції в зростаючій кількості наукових праць, щодо розгляду альтернативних методів досудового врегулювання спорів, а також бачення їх реалізації на практиці, можна сміливо, з впевненістю наголосити на їх актуальності, та зокрема, вкорінення їх у правове поле нашої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки спори є невід'ємною частиною людської природи, то до медіації в тій чи іншій формі люди вдаються здавна. Сучасна медіація, це досить структурований процес, що має певні правила [1].

Інститут альтернативного (досудового) врегулювання спорів, конфліктів на правничих полях України, ще далеко не на стільки є поширеним, як в наших західних сусідів. Хоча такі щоденні і за звичай поширені питання, як для прикладу, подолати спричинені об'єктивними чи суб'єктивними обставинами конфлікти, які із-за певних обставин виникли між господарюючими сторонами, потребують невідкладних рішень та консультативних зустрічей. Сторони конфлікту доволі часто через свою категоричність у небажанні щодо примирення, стоять на своїй твердій позиції, доказуючи свою правоту, переходять межу, після якої здається, подальшої співпраці у нормальному робочому режимі бути не може [2]. І власне в цьому не переосмисленні своїх категоричностей,

курсуючи вже чітко виробленою класичною схемою судових тяганин, в більшості випадків затрачають і час і кошти і моральну стійкість, при цьому доволі часто-густо в кінцевому результаті без компенсацій.

А щоб минути загострення та суперечності між сторонами конфлікту і вирішити питання в дещо безболісній та заощадливішій площині, зберегти при цьому репутацію підприємства, буде правильним задіяти альтернативні методи досудового врегулювання, які в свою чергу пропагують лояльне вирішення конфлікту.

В чому ж полягає зміст цих методів, їх гнучкість та превентивність технічної складової, що вони є на стільки поширеними в західному світі.

Медіація це метод вирішення спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації і проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, який би задовольняв інтереси і потреби усіх учасників конфлікту. На думку Островської О.І. метою медіації є орієнтування на досягнення згоди, консенсусу, прийняття спільного рішення, яке буде задовольняти обидві сторони конфлікту. Основною відмінністю медіації від інших способів вирішення господарських спорів є те, що вона не зосереджується на пошуку та доведенні правоти тієї чи іншої сторони [3].

Для прикладу можна згадати той факт, що ряд експертів притримуються тієї думки, що без запровадження альтернативних способів вирішення конфліктів економіка США сьогодні була б паралізована. Фактично понад 90% всіх спорів в країні вирішуються шляхом медіації та інших альтернативних способів вирішення конфліктів [4].

В Україні метод медіації ще не є на скільки практично застосованим, але на законодавчому рівні вже прийнятий Закон про медіацію, який набрав чинності 15 грудня 2021р. І це дійсно є хороша та знакова новина, адже вже є всі важелі для пропагування даного методу в життя. Тобто є технічний ресурс, завдяки якому здійснюватиметься процес регулювання методу медіації.

Згідно даного закону, медіація проводиться за взаємною згодою сторін з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації[5]. Ми бачимо, що законодавець, чітко вказує, що метод медіації може бути проведений тільки за добровільним волевиявленням та взаємною згодою сторін. І якщо не буде досягнуто цих першочергових принципів, медіація, як така відбутись не зможе (заборона будь-якого тиску на сторони медіації з метою проведення чи припинення процесу медіації) [6].

Медіатором в свою чергу може бути фізична особа, яка немає судимості, цивільно дієздатна, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном. Базова підготовка медіаторів здійснюється за програмою обсягом (тривалістю) не менше 90 годин навчання, у тому числі не менше 45 годин практичного навчання. Після проходження навчання, дана особа отримує відповідний сертифікат, до якого додається перелік компонентів програми навчання і набутих компетентностей.

Нормою закону дається визначення сторін медіації. У відповідності до п.7.ст.1 Закону, сторони медіації це фізичні, юридичні особи або групи осіб, які звернулися до медіатора (медіаторів) чи суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору) між ними шляхом проведення медіації та уклали договір про проведення медіації.

Законодавець передбачив окремі пункти щодо прав та обов'язків як сторін медіації так власне і для самого медіатора. Зокрема йде мова також і про норми професійної етики особи, яка здійснює медіацію.

Окремим, третім розділом закону, прописано сам процес проведення медіації. А це є підготовка до медіації, порядок проведення медіації та підстави її припинення, зміст договору про проведення медіації, зміст угоди за результатами медіації.

Висновки. Отже, підсумовуючи вище вказаний матеріал, ми можемо прослідкувати, на скільки дійсно метод медіації є нормалізуючим процесом, який полягає в об'єктивному прийнятті рішень, виходячи з тих чи інших резонансних питань, які в кінцевому результаті задовольняють сторони, враховуючи мінімальність затрат часу так і у фінансовому еквіваленті.

Закон України про медіацію, має витриманість, як щодо прав та обов'язків сторін процесу медіації, так і до самого медіатора, його підготовчі навички, етичні здібності, функціональні кроки в самому процесі, що безумовно створює атмосферу проведення даного методу максимально наближеним та конструктивним у вирішенні загострених питань для сторін.

Список використаних джерел

1. Крисюк Ю. П. Медіація як позасудовий спосіб вирішення спорів: історія впровадження в зарубіжних країнах і перспективи для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2016. Вип. 38(2). С. 154-157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_38%282%29__40
2. Логуш Л. В. Досудове врегулювання спорів у сфері фінансових послуг: практичні аспекти захисту прав споживачів фінансових послуг: навчально-практичний посібник. - Київ: [Пульсари], 2020. 34 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2021/03/Dosudove-vregulyuvannya-sporiv-spozhyvachiv-finansovyh-poslug-NaUKMA.pdf>.
3. Островська О.А., Фінько О.Л. Медіація як альтернативний спосіб урегулювання конфліктів та колсантингова послуга. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2018. Вип. 21. С. 34-38. URL: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/8.pdf>
4. Матеріали круглого столу (Одеса, 29 березня 2021 р.) / за заг. ред. д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2021. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14491>
5. Закон України про медіацію від 15.12.2021р. №1875ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
6. Кармаза О. Інститут медіації: Основні концепції розвитку. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 2. С. 24-28. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/2/6.pdf>

References

1. Krysiuk, Y. (2016). Mediation as an extrajudicial method of dispute resolution: the history of implementation in foreign countries and prospects for Ukraine. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 38 (2), pp. 154-157. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_38%282%29__40 (in Ukrainian)
2. Logush, L. (2020). Dosudove vrehuliuvannya sporiv u sferi finansovykh posluh: praktychni aspekty zakhystu prav spozhyvachiv finansovykh posluh [Pre-trial settlement of disputes in the field of financial services: practical aspects of protecting the rights of consumers of financial services]. Kyiv: [Pulsary], 34 p. Available at: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2021/03/Dosudove-vregulyuvannya-sporiv-spozhyvachiv-finansovyh-poslug-NaUKMA.pdf>.

content/uploads/2021/03/Dosudove-vregulyuvannya-sporiv-spozhyvachiv-finansovyh-poslug-NaUKMA.pdf (in Ukrainian)

3. Ostrovska, O.A., Finko, O.L. (2018). Mediatsiia yak alternatyvnyi sposib urehuliuвання konfliktiv ta kolsantynhova posluha [Mediation as alternative method of conflicts management and consulting service]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 21, pp. 34-38. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/8.pdf> (in Ukrainian)

4. Golubeva, Y. (2021). Materials of the round table (Odesa, March 29, 2021) / NU "Odesa legal academy". Odesa: Phoenix. Available at: <https://hdl.handle.net/11300/14491> (in Ukrainian)

5. Law of Ukraine on Mediation №1875IX (2021, December 15). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (in Ukrainian)

6. Karmaza, O. (2017). Instytut mediatsii: Osnovni kontseptsii rozvytku [Institute of Mediation: Basic Concepts of Development]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 2, pp. 24-28. Available at: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/2/6.pdf> (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 16.05.2022
прийнята до друку 27.05.2022
The article: is received 16.05.2022
is accepted 27.05.2022

Бібліографія: Шевчук Л. В. Медіація, як альтернатива прийняття безконфліктних рішень. Закон України про медіацію. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 184-188. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.184-188.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО.
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.13+378.147

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.189-196

ЧИ ПЕРЕДБАЧЕНА МОЖЛИВІСТЬ У ПЕРЕБІГУ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ ОСКАРЖУВАТИ УХВАЛУ СЛІДЧОГО СУДДІ ПРО ОБРАННЯ
ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ, ЯКА
ПОСТАНОВЛЕНА У ПОРЯДКУ ЧАСТИНИ 6
СТАТТІ 193 КПК УКРАЇНИ?

Басиста Ірина Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вул. Городоцька, 26, м. Львів, Україна, 79007
e-mail: basysta-i@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9707-7386>

Мета. Публікація є спробою авторки, виходячи із системного аналізу положень пункту 8 частини 2 статті 129 Конституції України, статей 177, 178, 193, 194, 196, 309, 310, 392 КПК України презентувати науковій спільноті наявні підходи та об'єктивні проблеми щодо можливості (не можливості) оскарження ухвали слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, яка постановлена у порядку частини 6 статті 193 КПК України. **Методика.** Аналіз та синтез наукових досягнень низки дослідників, наявної судової практики, дослідження стану нормативно-правового забезпечення, формування власних умовиводів. Системно-структурний, аналізу та синтезу, функціональний та інші **методи** використані у процесі проведення даного наукового пошуку. **Результати.** У процесі написання цієї статті наведено аргументи, які дають підстави для формулювання наступних висновків: нормами КПК України не передбачена можливість у перебігу досудового розслідування оскаржувати ухвалу слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, яка постановлена у порядку частини 6 статті 193 КПК України. Під час досудового розслідування, на підставі пункту 2 частини 1 статті 309 КПК України, може бути оскаржена в апеляційному порядку лише ухвала слідчого судді про застосування (котра має місце після затримання особи і не пізніше, як через сорок вісім годин з часу її доставки до місця кримінального провадження) обраного, у порядку частини 6 статті 193 КПК України, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. **Наукова новизна.** Верховним Судом вже було сформовано висновок щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, котрий міститься в постанові колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13 грудня 2018 року (справа №483/1186/16-к), а колегія суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду повважала за необхідне відступити від зазначеного висновку. Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду мала б вирішити означену проблематику, і з цією метою учасникам Науково-консультативної ради при Верховному Суді було направлено відповідне звернення від 10.01.2022 у справі №991/3440/20, яке отримане і мною та щодо якого підготовлено науковий висновок [1]. Тож спробою поділитися власними роздумами щодо означеної проблематики із колегами та сподіваюся на її об'єктивне вирішення. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у правозастосовній діяльності, під час розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: досудове розслідування, оскарження в апеляційному порядку, ухвала слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, ухвала слідчого судді про застосування обраного у порядку частини 6 статті 193 КПК України запобіжного заходу.

Iryna Basysta

Doctor of Legal Sciences, professor
Professor at the Department of the Criminal Procedure
Lviv State University of Internal Affairs,
Gorodotska Street, 26, Lviv, Ukraine, 79007
e-mail: basysta-i@ukr.net

IS IT POSSIBLE ACCORDING TO PART 6 OF ARTICLE 193 CPC OF UKRAINE TO APPEAL AGAINST THE DECISION OF THE INVESTIGATING JUDGE ON THE CHOICE OF PREVENTIVE MEASURE IN THE FORM OF DETENTION DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION?

Purpose. The publication is an attempt of the author (based on a systematic analysis of the provisions of paragraph 8 of part 2 of Article 129 of the Constitution of Ukraine, Articles 177, 178, 193, 194, 196, 309, 310, 392 of the CPC of Ukraine) to present the existing approaches and objective problems regarding the possibility (impossibility) of appealing the decision of the investigating judge to choose the preventive measure in a form of detention, which is determined by part 6 of Article 193 of the CPC of Ukraine.

Methodology. The author analyzes and synthesizes the scientific achievements of a number of researchers, and existing case law, and investigates the state of regulatory and legal support, to form own conclusions. In conducting this research, we use such methods as system-structural, analysis and synthesis, functional, and others.

Results. In the process of writing this article, arguments are presented that give grounds for formulating the following conclusions: the norms of the CPC of Ukraine do not provide for the possibility in the pre-trial investigation of appealing the decision of the investigating judge to choose a measure of restraint in custody (Article 193 Part 6 CPC of Ukraine). During the pre-trial investigation, on the basis of paragraph 2 of part 1 of Article 309 of the CPC of Ukraine, only the decision of the investigating judge on the application of the chosen measure of restraint in the form of detention may be appealed (after the detention of a person and not later than forty-eight hours from the time of his delivery to the place of criminal proceedings in accordance with Part 6 of Article 193 of the CPC of Ukraine). **Scientific novelty.** The Supreme Court has already issued an opinion on the application of the rule of law in such legal relations, which is stated in the decision of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Supreme Court of Cassation on 13 December 2018 (case 3483/1186/16-k), and the panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court considered it necessary to depart from this conclusion. The Joint Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court should have resolved this issue, and the members of the Scientific Advisory Board at the Supreme Court were sent a request dated 10.01.2022 in case №991 / 3440/20, which was received by the author as well and a scientific conclusion was prepared. So I will try to share my thoughts on this issue with colleagues and hope for an objective solution. **Practical significance.** The results of the study can be used in law enforcement activities in the investigation of criminal offenses.

Key words: pre-trial investigation, appellate appeal, the decision of the investigating judge on choosing a measure of restraint in the form of detention, decision of the investigating judge on applying the measure of restraint chosen in accordance with part 6 of Article 193 of the CPC of Ukraine.

Постановка проблеми. Щодо узагальненого стану справ у царині оскарження на досудовому розслідуванні в апеляційному порядку процесуальних рішень слідчого судді, то маю наступні роздуми, які звісно є актуальними лише за умов наявного правового поля, та котрі вже наводила раніше у власних публікаціях, зокрема, що перелік таких ухвал слідчого судді, закріплений у статті 309 КПК України та є вичерпним (це моя власна наукова позиція, яка підтримується не всіма науковцями). При цьому, як видається, слід вирізняти:

1) можливість та правомірність оскарження на досудовому розслідуванні в апеляційному порядку ухвал слідчих суддів, які входять до вичерпного переліку частин 1 та 2 статті 309 КПК України;

2) неможливість та неправомірність оскарження на досудовому розслідуванні в апеляційному порядку ухвал слідчих суддів, які передбачені кримінальними процесуальними нормами та не включені законодавцем до вичерпного переліку частин 1 та 2 статті 309 КПК України (ВС/ККС № 757/37346/18-к від 18.10.2019 та інші);

3) можливість та правомірність оскарження на досудовому розслідуванні в апеляційному порядку ухвал слідчих суддів, які не передбачені кримінальними

процесуальними нормами та, логічно, не включені законодавцем до вичерпного переліку частин 1 та 2 статті 309 КПК України (такий правовий висновок викладений у постанові Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 жовтня 2017 року). Своєю чергою, Велика Палата Верховного Суду у власних висновках щодо застосування норм права від означених позицій Верховного Суду України теж не відступила, про що свідчать її постанови від 23 травня 2018 року (справа №237/1459/17, провадження №13-19кс18 та справа №243/6674-17к, провадження №13-16сво18) [2, с.10; 3; 4].

Розділяючи ту частину підходу та висновку об'єднаної палати ККС Верховного Суду, які мають місце у постанові від 31 травня 2021 року, щодо таких ухвал слідчого судді, котрі не підлягають оскарженню в апеляційному порядку під час досудового розслідування, оскільки вони «...не призводять ні до встановлення обмежень конституційних прав особи, ні до неможливості оскарження вже встановлених правообмежень, ані до перешкоджання здійсненню ефективного досудового розслідування чи кримінального провадження в цілому» [5], мушу, що буде справедливо, виділити їх у четверту групу.

А виходячи із завдань, які запропоновані у зверненні від судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Наставного Вячеслава Володимировича у справі № 991/3440/20 та обставин, які у ньому зазначені, логічне, що можуть закрастися сумніви щодо можливості в усіх випадках оскаржувати на досудовому розслідуванні в апеляційному порядку ухвали слідчих суддів, які входять до вичерпного переліку частин 1 та 2 статті 309 КПК України (котрі включені мною до першої групи). Але це не так. Таких, навіть наукових сумнівів, бути не повинно. І тут радше варто вести мову про те, що наявна проблема бере свій початок від різних підходів суддів, адвокатів, прокурорів до розуміння таких процесуальних рішень слідчого судді, як ухвала про *застосування* запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; ухвала про *обрання* запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а також особливостей, котрі мають місце упродовж здійснення спеціального досудового розслідування. Саме висвітленню складових проблематики під означеним кутом зору присвячена дана наукова розвідка, адже станом на сьогодні єдиного підходу ще не сформовано.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує, що такі процесуалісти, як Бобечко Н.Р., Гловюк І.В., Шевердін М.М. вельми ґрунтовно досліджували проблеми, які виникають у даній царині, однак на сьогодні поза увагою науковців залишилися ті із них, які слідують із можливості (не можливості) оскарження на досудовому розслідуванні ухвали слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, яка постановлена у порядку частини 6 статті 193 КПК України.

Постановка завдання. Ставиться завдання проведення аналізу та синтезу поглядів науковців і практиків, законодавчих положень, судових позицій, а також напрацювання аргументів, які дають підстави для відповіді на запитання щодо того, чи передбачена можливість у перебігу досудового розслідування оскарження ухвали слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, яка постановлена у порядку частини 6 статті 193 КПК України?

Виклад основного матеріалу дослідження. По-перше, сама конструкція чинної частини 1 статті 309 КПК України, а саме, серед іншого, наявність у ній пунктів 1 та 2 у наявному викладі вже передбачає, що законодавцем розмежовано два різні підходи, а саме: можливість оскаржити на досудовому розслідуванні в апеляційному порядку *відмову* слідчого судді у наданні дозволу на затримання (це положення пункту 1 частини 1

статті 309 КПК визнано таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 5-р/2020 від 17.03.2020 [6]) та можливість оскаржити під час досудового розслідування в апеляційному порядку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні (пункт 2 частини 1 статті 309 КПК України) [7]. *У цій статті не передбачено можливості оскарження на досудовому розслідуванні в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про надання дозволу на затримання, котре є тимчасовим запобіжним заходом (частина 2 статті 176 КПК України) на відміну від всіх інших запобіжних заходів.*

По-друге, у частині 5 статті 190 КПК України зазначено, що ухвала про відмову в наданні дозволу на затримання з метою приводу може бути оскаржена в порядку, передбаченому цим Кодексом [7], що узгоджується із вище наведеними положеннями пункту 1 частини 1 статті 309 КПК України. *При цьому категоричним є законодавець щодо ухвали про дозвіл на затримання, яка оскарженню не підлягає* (логічне, що й ці положення визнано такими, що відповідають Конституції України (є конституційними), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 5-р/2020 від 17.03.2020 [6]).

Такі обидва підходи законодавця та Конституційного Суду, як на мене, є логічними і послідовними, котрі слідують із завдань кримінального провадження та розуміння затримання, як тимчасового запобіжного заходу.

По-третє, Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку із здійсненням спеціального досудового розслідування», котрий набрав чинності 14.05.2021., перше речення частини шостої статті 193 викладено в такій редакції:

«6. Слідчий суддя, суд розглядає клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та може обрати такий запобіжний захід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого лише у разі доведення прокурором наявності підстав, передбачених статтею 177 цього Кодексу, а також наявності достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, та/або оголошений у міжнародний розшук» [8].

Варто констатувати, що процедура обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного, обвинуваченого була передбачена у цій частині статті 193 КПК України й до цитованих вище змін, у первинній її редакції, та застосовувалася за умови доведення, що крім наявності підстав, передбачених статтею 177 КПК, підозрюваний, обвинувачений оголошений в міжнародний розшук [7]. Таке положення кореспондується із загальними положеннями спеціального досудового розслідування, котрі наявні у чинному КПК України від жовтня 2014 року, коли Кодекс доповнено главою 24¹ згідно із Законом № 1689-VII від 07.10.2014. та передбачені із відповідними змінами станом на сьогодні, і наведені у статті 297¹ Глави 24¹ «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень» КПК України [7]. Процедура обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, котра міститься у частині 6 статті 193 КПК України, серед іншого, а саме «...підозрюваний, обвинувачений виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором» [7] також пов'язана з оголошення його у міжнародний розшук та є однією із засадничих концепцій провадження такого розшуку і його результативного і законного завершення – затримання розшукуваної особи на підставі вмотивованого процесуального рішення слідчого судді, яким у даному конкретному випадку є *ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.*

Дещо відходячи від задекларованої проблематики, але в її руслі та з метою відображення її глибини, лише побіжно звернуся до напрацювань своїх колег та відзначу, що схожі вимоги містить “INTERPOL`s Rules on the processing data” у статті 82 щодо вимог для публікації «червоної картки» стосовно особи. Однак проблема полягає в тому, що для виставлення щодо особи «червоної картки» необхідно *обрання* щодо особи запобіжного заходу. Відповідно до КПК України для обрання щодо особи запобіжного заходу заочно особа має бути оголошеною в міжнародний розшук. Відповідно, має місце «замкнене коло», за якого міжнародний розшук та заочне обрання запобіжного заходу є необхідними умовами одне для одного. Інша проблема криється у різних підходах до розуміння моменту оголошення особи в міжнародний розшук, а саме: чи це момент винесення слідчим відповідної постанови чи прийняття Інтерполом заяви слідчого. При цьому, серед науковців та практиків у цій царині теж точаться дискусії, й судова практика є неоднозначною. Є судові рішення, коли саму лише постанову прокурора про оголошення особи в міжнародний розшук судді вважали формальною (Ухвала Київського апеляційного суду у справі № 757/24725/19-к від 17.07.2019 р.), очевидно пристаючи на позиції, що обов'язковою умовою для оголошення особи в міжнародний розшук є звернення до Інтерполу. Але варто зазначити, що не всі судді погоджуються з вищезазначеною позицією. Так, у справі № 991/3010/19 Вищий антикорупційний суд визнав факт винесення слідчим постанови про оголошення особи в міжнародний розшук достатнім, оскільки повважав, що «положення частини 6 статті 193 КПК України не зобов'язують при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу доводити факт перебування особи в розшуку, йдеться лише про оголошення в міжнародний розшук» [9].

З огляду наведеного, варто правильно розуміти сприйняття законодавцем цієї процедури обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, котра міститься у частині 6 статті 193 КПК, як обрання, так би мовити, тимчасового запобіжного заходу, а відповідну ухвалу слідчого судді варто сприймати на кшталт ухвали про надання дозволу на затримання з метою приводу (стаття 190 КПК України), яке реалізується у загальному порядку розслідування та котра (ухвала про дозвіл на затримання) оскарженню не підлягає (частина 5 статті 190 положення якої визнано такими, що відповідають Конституції України (є конституційними), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 5-р/2020 від 17.03.2020. [6]). Очікую й на критику колег щодо саме таких моїх роздумів-порівнянь, і, забігаючи наперед, лише означу, що не переслідую у жодному випадку мету висвітлення ідентичності таких різних запобіжних заходів, як тримання під вартою та затримання, яке є тимчасовим запобіжним заходом, бо звісно, що сприйняття моїх позицій у такому руслі буде не правильним та випадатиме із контексту загальної задекларованої тут проблематики, а лише хочу донести, що за умов наявного правового поля, слідуючи “INTERPOL`s Rules on the processing data” та вимогам інших міжнародних документів щодо розшуку, законодавець й передбачив у частині 6 статті 193 КПК України відмінну від загальної *процедури застосування*, котра передбачена у інших статтях § 1 Глави 18 КПК України, й *процедуру обрання* запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (перше речення частини 6 статті 193 КПК України).

Більше того, на підтвердження саме такої логіки речей дозволю собі процитувати останнє речення частини 6 статті 193 КПК «...що після *затримання* особи і не пізніш, як через сорок вісім годин з часу її доставки до місця кримінального провадження слідчий суддя, суд за участю підозрюваного, обвинуваченого *розглядає питання про*

застосування обраного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або його зміну на більш м'який запобіжний захід, про що постановляє ухвалу» [7]. Тобто законодавець, в межах здійснення спеціального досудового розслідування, виходячи із формулювання першого та другого речення частини 6 статті 193 КПК України, чітко розмежовує два різні порядки та два процесуальні рішення слідчого судді, а саме: *обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного, обвинуваченого у порядку частини 6 статті 193 КПК України та застосування обраного у порядку частини 6 статті 193 КПК України запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до затриманої особи після її доставки до місця кримінального провадження (або його зміну на більш м'який запобіжний захід).*

Виходячи із такого стану справ, не поділяю підхід колеги суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду, котрий має місце при винесенні постанови від 13 грудня 2018 року у справі №483/1186/16-к. Не підтримую висновок цієї судової палати, що «...чіткого розмежування між поняттями «застосування запобіжного заходу» та «обрання запобіжного заходу», який би мав різні процесуальні наслідки, кримінальний процесуальний закон не містить» [10]. Не вважаю також, що у «...Кримінальному процесуальному кодексі України не передбачено іншого процесуального документа, крім ухвали про застосування запобіжного заходу (стаття 196 КПК) під час вирішення питань, пов'язаних з такими заходами» [10; 11]. З огляду на зазначене, Верховний Суд не визнав підстав для відмови в апеляційному оскарженні ухвали, постановленої в порядку частини 6 статті 193 КПК [11].

Натомість вважаю, що нормами чинного КПК України не передбачена можливість оскарження ухвали слідчого судді *про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою*, яка постановлена у порядку частини 6 статті 193 КПК України, оскільки переконана, що за змістом пунктів 1-2 частини 1 статті 309, статті 310, частини 2 статті 176, частини 5 статті 190, статей 177, 178, Глави 24¹, статті 2 КПК України та інших, під час досудового розслідування може бути оскаржена в апеляційному порядку лише ухвала слідчого судді *про застосування* (котре має місце після затримання особи і не пізніш, як через сорок вісім годин з часу її доставки до місця кримінального провадження) *обраного*, у порядку частини 6 статті 193 КПК України, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Висновки. Нормами КПК України не передбачена можливість оскарження у перебігу досудового розслідування ухвали слідчого судді *про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою*, яка постановлена у порядку частини 6 статті 193 КПК України.

Під час досудового розслідування, на підставі пункту 2 частини 1 статті 309 КПК України, може бути оскаржена в апеляційному порядку лише ухвала слідчого судді *про застосування* (котре має місце після затримання особи і не пізніш, як через сорок вісім годин з часу її доставки до місця кримінального провадження) *обраного*, у порядку частини 6 статті 193 КПК України, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Список використаних джерел

1. Басиста І.В. Науковий висновок щодо апеляційного оскарження під час досудового розслідування ухвали слідчого судді, що постановлена в порядку частини 6 статті 193 КПК України (на виконання звернення від судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду В.В. Наставного у справі № 991/3440/20). 26 січня 2022 року. 16 с.
2. Басиста І.В. Чи підлягають оскарженню в апеляційному порядку ухвали слідчих суддів про встановлення строків закінчення досудового розслідування: теорія та

практика. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія».* Юридичні науки». 2020. Вип. 5. С. 10-18. URL: <http://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/208064>

3. Басиста І.В. Науковий висновок з питань, пов'язаних з визначенням поняття «рішення слідчого судді, ухвалення якого не передбачене КПК України» (на виконання звернення із реєстраційним вхідним номером Верховного Суду 123/0/26-21 від 10.03.2021. від судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду В. В. Короля). 14 квітня 2021 року. 12 с.

4. Басиста І.В. Окремі підходи до розуміння критеріїв, що дозволяють віднести рішення слідчого судді до тих процесуальних рішень, що підлягають (не підлягають) оскарженню на досудовому розслідуванні. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи: Матеріали круглого столу* (Львів, 11 червня 2021 року). Львів: ЛьвДУВС, 2021. С. 150-156. URL: <https://www1.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>

5. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 31 травня 2021 року у справі №646/3986/19 (провадження №51-3335км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97429838>

6. Рішення Конституційного Суду України № 5-р/2020 від 17.03.2020. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/484348_650711

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. База даних «Законодавство України»/ ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8>

8. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку із здійсненням спеціального досудового розслідування: Закон України. Документ 1422-IX, прийняття від 27.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20#n16>

9. Шевердін М. Міжнародний розшук особи як необхідна умова спеціального (заочного) кримінального провадження (in absentia): проблеми правозастосування. 12 серпня 2020 року URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/197523_mzhnarodniy-rozshuk-osobi-yak-neobkhdna-umova-spetsalnogo-zaochnogo-kriminalnogo-provazhennya-in-absentia-problemi-pravozastosuvannya

10. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13 грудня 2018 року у справі №483/1186/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78627978>

11. Яновська О. Захист конвенційних прав у кримінальному провадженні. Судова практика Касаційного кримінального суду та Великої Палати Верховного Суду. *Юридична газета*. №8 (714). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/zahist-konvenciynih-prav-u-kriminalnomu-provazhenni.html>

References

1. Basysta, I.V. Scientific conclusion on the appeal against the pre-trial investigation of the decision of the investigating judge, issued pursuant to Part 6 of Article 193 of the CPC of Ukraine (pursuant to the appeal of the judge of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court . January 26, 2022. 16 p. (in Ukrainian)

2. Basysta, I.V. (2020). Chy pidlihaiut oskarzhenniu v apeliatsiinomu poriadku ukhvaly slidchykh suddiv pro vstanovlennia strokiv zakinchennia dosudovoho rozsliduvannia: teoriia ta praktyka [Are judgments of investigating judges on setting deadlines for pre-trial investigations

subject to appeals: theory and practice]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia»*. *Yurydychni nauky*, 5. pp. 10-18. Available at: <http://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/208064> (in Ukrainian)

3. Basysta, I.V. (2021). Scientific conclusion on issues related to the definition of "decision of the investigating judge, the adoption of which is not provided by the CPC of Ukraine". (2021, April 14). 12 p. (in Ukrainian)

4. Basysta, I.V. (2021). *Okremi pidkhody do rozuminnia kryteriiv, shcho dozvoliaut vidnesty rishennia slidchoho suddi do tykh protsesualnykh rishen, shcho pidliahaiut (ne pidliahaiut) oskarzhenniu na dosudovomu rozsliduvanni* [Some approaches to understanding the criteria that allow to refer the decisions of the investigating judge to those procedural decisions that are (are not) subject to appeal in the pre-trial investigation]. *Kryminalna yustytisia v Ukraini: realii ta perspektivy: Materialy kruhloho stolu*. Lviv (2021 June 11). Lviv: LvDUVS. Pp. 150-156. Available at: <https://www1.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html> (in Ukrainian)

5. Resolution of the Joint Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of 31 May 2021 in case №646 / 3986/19 (proceedings №51-3335km20). Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97429838> (in Ukrainian)

6. Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 5-r / 2020 (2020, March 17). Available at: https://zakononline.com.ua/documents/show/484348_650711 (in Ukrainian)

7. Criminal Procedure Code of Ukraine (2012, April 13). Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8> (in Ukrainian)

8. On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine to improve certain provisions in connection with the special pre-trial investigation: Law of Ukraine. Document 1422-IX, adoption dated 27.04.2021. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20#n16> (in Ukrainian)

9. Sheverdin, M. (2020). International search for a person as a necessary condition for special (correspondence) criminal proceedings (in absentia): problems of law enforcement. August 12. Available at: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/197523_mzhnarodniy-rozshuk-osobi-yak-neobkhdna-umova-spetsalnogo-zaochnogo-kriminalnogo-provadhennya-in-absentia-problemi-pravozastosuvan (in Ukrainian)

10. Resolution of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court in case №483 / 1186/16-k (2018, December 13). Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/7862797> (in Ukrainian)

11. Yanovska, O. Protection of Convention Rights in Criminal Proceedings. Judicial practice of the Criminal Court of Cassation and the Grand Chamber of the Supreme Court. *Legal newspaper*, 8 (714). Available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/zahist-konvenciynih-prav-u-kriminalnomu-provadhenni.html> (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 11.05.2022
прийнята до друку 23.05.2022
The article: is received 11.05.2022
is accepted 23.05.2022

Бібліографія: Басиста І. В. Чи передбачена можливість у перебігу досудового розслідування оскаржувати ухвалу слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, яка постановлена у порядку частини 6 статті 193 КПК України?. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 189-196. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.189-196.

УДК 343.341

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.197-204

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА НОВЕЛА ПРО ВИПРАВДОВУВАННЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (СТ. 436-2 КК УКРАЇНИ): ПРАВОЗАСТОСОВНІ ТА ПРАВОТВОРЧІ ПРОБЛЕМИ

Мовчан Роман Олександрович,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені
Василя Стуса, вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, Україна, 21000

e-mail: romanmov1984@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

Мета. Критичне осмислення кримінально-правової новели, передбаченої ст. 436-2 КК України, за результатами якого мають бути: по-перше, запропоновані рекомендації щодо вирішення тих дискусійних питань, наявність яких спроможна викликати найбільші складнощі у процесі правозастосування; по-друге, виявлені притаманні аналізованій нормі вади та висловлені пропозиції щодо їхнього усунення. Для досягнення задекларованої мети була обрана **методика**, інструментарій якої надав можливість об'єктивно дослідити розглядуване рішення законодавця. Під час висвітлення відповідної проблематики використано філософські, загальнонаукові та конкретно-наукові методи. Зокрема, метод системно-структурного аналізу використаний як при дослідженні зв'язків аналізованої кримінально-правової заборони із правовою системою України загалом, так і з іншими нормами та інститутами Загальної та Особливої частини КК України. Формально-логічним (догматичним) методом автор послуговувався під час тлумачення відповідних норм КК України. За **результатами** написання статті сформульовані рекомендації, спрямовані на вдосконалення кримінального законодавства та оптимізацію правозастосовної практики. **Наукова новизна** полягає в тому, що проведене дослідження дозволило сформулювати конкретні рекомендації щодо вирішення колізії між ч. 1 ст. 111-1 та ст. 436-2 КК України, а також вперше озвучити пропозиції щодо удосконалення структури ст. 436-2 КК України. **Практична значимість.** Висновки та пропозиції, які сформульовані у статті, можуть бути використані у нормотворчій діяльності для вдосконалення кримінального законодавства України щодо протидії досліджуваним злочинам, а так само в науково-дослідній діяльності та навчальному процесі – як підґрунтя для подальших наукових досліджень проблем кримінальної відповідальності за вчинення розглядуваних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: виправдовування, визнання правомірною, публічне заперечення, збройна агресія, виготовлення, поширення.

Roman Movchan

Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional,
International and Criminal Law at Vasyl' Stus Donetsk National University, 21 str. 600-
anniversary, Vinnitsa, Ukraine, 21000
e-mail: romanmov1984@gmail.com

CRIMINAL LAW NOVEL ABOUT JUSTIFYING THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE (ARTICLE 436-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE): LAW ENFORCEMENT AND LAW-MAKING PROBLEMS

Purpose. Critical reflection on the criminal law novel provided for by Art. 436-2 of the Criminal Code of Ukraine, the results of which should be: firstly, recommendations are proposed for resolving those debatable issues, the presence of which can cause the greatest difficulties in the law enforcement process; secondly, the shortcomings inherent in the analyzed norm were identified and proposals were made for their elimination. To achieve the declared goals, a **methodology** was chosen, the tools of which made it possible to objectively investigate the decision of the legislator under consideration. Philosophical, general scientific and specifically scientific methods were used to cover the relevant issues. In particular, the method of system-structural analysis was used both in the study of the links of the criminal law prohibition under consideration with the legal system of Ukraine as a whole, and with other norms and institutions of the General and Special Parts of the Criminal Code of Ukraine. The author used the formal-logical (dogmatic) method in interpreting the relevant norms of the Criminal Code of Ukraine.

Based on the **results** of writing the article, recommendations were formulated aimed at improving the criminal legislation and optimizing law enforcement practice. **The scientific novelty** lies in the fact that the study made it possible to formulate specific recommendations for resolving conflicts between Part 1 of Art. 111-1 and Art. 436-2 of the Criminal Code of Ukraine, as well as for the first time to voice proposals to improve the structure of Art. 436-2 of the Criminal Code of Ukraine. **Practical significance.** The conclusions and suggestions formulated in the article can be used in rule-making activities to improve the criminal legislation of Ukraine on countering the crimes under study, as well as in research activities and the educational process - as the basis for further scientific research on the problems of criminal liability for the commission of criminal offenses under consideration.

Key words: justification, recognition as lawful, public denial, armed aggression, production, distribution.

Постановка проблеми. Як відомо, насправді війна рф проти України розпочалася не 24 лютого 2022 р., а ще в 2014 р. Водночас слід визнати, що через масштабну, професійну, здійснювану із залученням величезних матеріальних ресурсів та сотень лояльних представників зарубіжного істеблішменту, а тому ефективну російську пропаганду тривалий час згаданий, здавалося б очевидний, факт не визнавався не лише лідерами багатьох іноземних держав, а й, що особливо прикро констатувати, значною частиною українців. Основними ж елементами цієї ворожої пропаганди, якою із самого свого початку супроводжувалася гібридна війна росії, були наративи про представлення збройної агресії рф проти України як «внутрішнього конфлікту», «громадянського конфлікту», «громадянської війни» тощо.

Зважаючи на те, що відповідна пропаганда несла пряму загрозу державному суверенітету та територіальній цілісності України, у стінах парламенту ще 18 лютого 2021 р. був зареєстрований законопроект № 5102, мету якого його автори визначили саме як «протидію засобами кримінально-правового впливу ворожим інформаційним впливам в умовах триваючої гібридної війни РФ з Україною». Реалізована ж ця законодавча ініціатива була вже після початку відкритого нападу росії, а саме, 3 березня 2022 р., коли вказаний законопроект набув статусу Закону України від 3 березня 2022 р. № 2110-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» (далі – Закон № 2110-IX).

Одним із наслідків прийняття згаданого Закону стало доповнення КК новою ст. 436-2, котрою передбачається відповідальність якраз таки за згадані вище пропагандистські дії – виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, а також глорифікацію її учасників. Тож у цій публікації я спробую проаналізувати основні положення відповідної кримінально-правової новели.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує, що стан опрацювання розглядуваної проблематики сміливо можна вважати незадовільним, адже через свою новизну вона була висвітлена лише в межах поодиноких праць, розміщених у мережі Інтернет. Авторами цих робіт були І. В. Берднік, А. М. Орлеан, Н. С. Стефанів, М. І. Хавронюк та деякі інші.

Постановка завдання. Метою написання цієї статті є критичне осмислення кримінально-правової новели, передбаченої ст. 436-2 КК, за результатами якого мають бути: по-перше, запропоновані рекомендації щодо вирішення тих дискусійних питань, наявність яких спроможна викликати складнощі у процесі правозастосування; по-друге, виявлені притаманні аналізованій нормі вади та висловлені пропозиції щодо їхнього усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як це не парадоксально, але найважливішою обставиною, про яку при ухваленні Закону № 2110-IX «забули»

вітчизняні парламентарії, були результати їхньої ж законотворчої діяльності, здійсненої все того ж 3 березня 2022 р.

Мова йде про те, що в цей день народними депутатами України був прийнятий не лише Закон № 2110-IX, а й Закон № 2108-IX, головним наслідком набрання чинності яким стало доповнення КК новою ст. 111-1 «Колабораційна діяльність», ч. 1 якої, серед іншого, передбачено відповідальність і за такі дії, як «публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України» – тобто фактично ті самі дії, які караються і за ст. 436-2 КК.

Зважаючи на відмічений факт, при розмежуванні вказаних складів кримінальних правопорушень (далі – к. пр.) необхідно враховувати деякі їхні відмінні ознаки, зокрема різні:

1) факти, які заперечуються:

– у ч. 1 ст. 111-1 КК встановлено відповідальність за заперечення здійснення будь-якої збройної агресії проти України;

– тоді як у ст. 436-2 КК уточнюється, що кримінально караним відповідно до неї слід вважати заперечення збройної агресії проти України: а) яка була здійснена виключно рф; б) і розпочата саме у 2014 році;

2) суб'єкти:

– у ч. 1 ст. 111-1 КК ним може бути лише громадянин України;

– тоді як у ст. 436-2 КК це може бути як громадянин України, так і громадянин іноземної держави та особа без громадянства;

3) обставини вчинення к. пр.:

– якщо для злочину, передбаченого ст. 436-2 КК, зазначена ознака не є обов'язковою (заперечення збройної агресії рф проти України може здійснюватися навіть в індивідуальній бесіді);

– то для інкримінування відповідної форми колабораціоністської діяльності (ч. 1 ст. 111-1 КК) має бути встановлена публічність вчинення згаданих актів поведінки, яка згідно з п. 1 примітки цієї статті має констатуватися тоді, коли висловлене заперечення стосується невизначеного кола осіб, зокрема здійснюється у мережі Інтернет або за допомогою ЗМІ.

Не применшуючи «розмежувальне» значення кожної з цих ознак, водночас варто відмітити те, що:

1) вказівка у ч. 1 ст. 111-1 КК на «будь-яку збройну агресію» означає те, що цією ознакою охоплюється і заперечення у т. ч. і відміченої у ст. 436-2 КК «збройної агресії рф, розпочатої в 2014 р.». І навпаки – вказівка у ст. 436-2 КК на «збройну агресію рф, розпочату в 2014 р.» означає те, що нею охоплюється і, наприклад, заперечення агресії 2022 р., яка є логічним продовженням попередньої;

2) відсутність вказівки у ст. 436-2 КК на згаданого у ч. 1 ст. 111-1 КК «громадянина України» означає не те, що ці дії не можуть бути вчинені цим спеціальним суб'єктом, а лише те, що вони можуть бути вчинені як іноземцями та особами без громадянства, так і тим таки громадянином України;

3) відсутність у ст. 436-2 КК вказівки на «публічність» дій означає лише те, що вони можуть бути як публічними, так і не публічними. Крім того, у контексті цієї ознаки також хотілося б пригадати, що ч. 3 ст. 436-2 КК передбачена кваліфікуюча ознака у виді використання ЗМІ, яке, як ми пам'ятаємо, самим законодавцем визнано однією з рис публічного заперечення у ч. 1 ст. 111-1 КК, а тому так само може означати публічність

вчинення відповідних дій, що в такому випадку ще більше ускладнює відмежування розглянутих складів к. пр.

Таким чином, можна констатувати, що, незважаючи на деякі відмічені вище відмінні риси, дії громадянина України, який з використанням ЗМІ заперечує розпочату у 2014 р. збройну агресію РФ проти України, одночасно охоплюються як ч. 1 ст. 111-1, так і ч. 3 ст. 436-2 КК із передбаченим в її санкції значно суворішим покаранням.

З огляду на виявлену колізійність, а також той факт, що в ч. 1 ст. 111-1 КК відсутня вказівка на характерну для колабораціонізму співпрацю, наголошу на нагальності виключення з останньої згадування про таку форму к. пр., як «публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України».

Допоки ж такі зміни внесені не будуть, розглядувана проблема має вирішуватися за правилами подолання колізій, яких, щоправда, чинним наразі законодавством не передбачено. Що ж до наукових підходів до розв'язання цього питання, то їх існує принаймні три:

1) прихильники **першого підходу** наполягають на тому, що в окресленій ситуації має місце конкуренція між відповідними кримінально-правовими нормами, одна з яких визнається загальною (ст. 111-1 КК), а інша – спеціальною (ст. 436-2 КК), яка і має застосовуватись [1]. Водночас системний аналіз показує, що законодавець не мав на меті приймати (тим паче в один день – 3 березня 2022 р.) норми, які б конкурували між собою, а виявлена суперечність – це законодавчий дефект з притаманною йому неузгодженістю розглянутих заборон, що не ґрунтується на припущенні розумності законодавства;

2) натомість М. І. Хавронюк наполягає на тому, що у подібних ситуаціях мають враховуватися правила вирішення темпоральних колізій (умовно **другий підхід**). Як зазначає вчений, хоча наразі такі правила законом ще не затверджені, у ч. 4 ст. 58 («Подолання колізій під час застосування нормативно-правового акта») проекту Закону «Про правотворчу діяльність» (реєстр. № 5707 від 25.06.2021 р.), прийнятого 16.11.2021 р. за основу, передбачено, що у разі виявлення колізії між положеннями різних нормативно-правових актів, які мають однакову юридичну силу, застосовуються положення нормативно-правового акта, що набрав чинності пізніше. Це положення ґрунтується на юридичній традиції, в силу якої багато нових законів містять положення, що «до приведення у відповідність із цим Законом законодавчі акти застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону».

Закон, яким КК доповнено ст. 111-1 КК, набрав чинності 15 березня, а закон, яким КК доповнено ст. 436-2 КК, – 16 березня 2022 р. «Таким чином, – висновує М. І. Хавронюк, – оскільки обидва цих закони регулюють одне питання, то застосуванню підлягає більш новий закон, тобто ст. 436-2 КК» [2];

3) **третій** і, на мою думку, чи не найбільш обґрунтований **підхід** полягає в тому, що відповідну колізію слід долати спираючись на принцип верховенства права. Кваліфікація розглянутих дій за ч. 1 ст. 111-1 КК, з огляду на видимо припущені законодавчі помилки, свідчила б про порушення справедливості, інших загальнолюдських принципів і цінностей, а тому вчинене варто кваліфікувати за ч. 3 ст. 436-2 КК.

Водночас ще раз підкреслю, що хоча відповідні рекомендації можуть бути взяті до уваги під час правозастосування, це, однак, жодною мірою не виключає потреби якнайшвидшого усунення розглядуваної проблеми у спосіб коригування кримінального закону.

Допоки ж цього зроблено не буде вочевидь не варто дивуватися наявності вже існуючих сьогодні неприпустимих ситуацій, коли юридично тотожні дії отримують диференційовану кримінально-правову оцінку.

Як приклад, наведу висвітлений у ЗМІ випадок виявлення ідентичних посягань різних осіб, які стверджували, що обстріли українських міст та сіл російськими окупантами – то фейк, видуманий українською владою. В одному випадку такі дії були кваліфіковані за ч. 1 ст. 436-2 КК, а в іншому – за ч. 1 ст. 111-1 КК. При цьому зазначу, що хоча, попри різну аргументацію, усі три наведені вище теоретичні варіанти вирішення аналізованої колізії все рівно в підсумку зводилися до необхідності кваліфікації розглядуваних проявів саме за ст. 436-2 КК, і останній варіант (умовно **четвертий підхід**) теж має право на існування, адже його прибічники сміливо можуть апелювати до необхідності посилення в цій ситуації на правило конституційного походження про те, що «усі сумніви на користь особи, діяння якої кваліфікується».

Продовжуючи розгляд відповідної проблематики, хотів би висловити і ще одне та, напевно, найбільш принципове зауваження, а точніше – свої серйозні сумніви відносно виправданості криміналізації передбаченої ч. 1 ст. 436-2 КК поведінки загалом, наявності яких, своєю чергою, продукує невпевненість і в оптимальності обраної парламентаріями структури досліджуваної заборони, зокрема, доречності диференціації відповідальності за вчинення діянь, передбачених її частинами 1 і 2.

Справа в тому, що, як зазначалося вище, на відміну від передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК, відповідно до ч. 1 ст. 436-2 КК кримінально протиправними визнаються не лише описані в ній публічні, а й **непублічні** дії. Не заперечуючи того, що цим непублічним діям безсумнівно притаманна деяка суспільна небезпечність (шкідливість), водночас висуну гіпотезу, що ступінь цієї суспільної небезпеки не є достатнім для визнання їх злочинними, а криміналізація цих проявів – є недостатньо обґрунтованою.

При цьому маю зазначити, що крім власного, а тому лише суб'єктивного переконання в тому, що, наприклад, вчинені у приватній бесіді виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, розпочатої у 2014 р. (які, до речі, цілком можуть носити характер банального висловлення своєї думки, а не пропаганди (наміру переконати у чомусь)), не здатні спричинити істотної (достатньої) шкоди відповідним правоохоронюваним інтересам, на недоцільність криміналізації згаданого різновиду поведінки фактично прямо вказують і певні об'єктивні обставини, зокрема:

1) текст пояснювальної записки до законопроекту № 5102 від 18 лютого 2021 р., в якому автори відповідної законодавчої ініціативи в якості аргументів на користь її реалізації вказували на «особливу небезпеку саме виготовлення та поширення в Україні інформаційних матеріалів, спрямованих на...», а також чітко зазначали, що «проект Закону передбачає внесення змін до КК України та КПК України з метою посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції».

Як бачимо, розробники Закону № 2110-IX згадують лише про виготовлення та поширення відповідної інформації, що, до речі, знайшло пряме відображення і в остаточній назві цього нормативно-правового акту, в якій укотре прямо вказується на «внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції»;

2) етимологія терміну «пропаганда», ворожим проявам якої і мали б запобігати прийняті нормативні приписи, і котра відповідно до тлумачення сучасних словників означає:

а) ідейний вплив на широкі маси або певні групи людей, що має політичний або релігійний характер;

б) система засобів масового поширення ідей, поглядів;

в) поширення і постійне, глибоке та детальне роз'яснення яких-небудь ідей, поглядів, знань [3, с. 1162].

Знову ж таки бачимо, що передусім йдеться про «масовість» поширення тих чи інших ідей;

3) нарешті, хоча, можливо, саме з цього і варто було розпочати, небезпідставність моїх суджень підтверджують і інші норми чинного кримінального законодавства, якими караються дії, подібні до тих, про які йдеться у ч. 1 ст. 436-2 КК.

Зокрема, маються на увазі склади, передбачені:

– ч. 2 ст. 109 КК «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», в якій вказується на «*публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій*»;

– ч. 1 ст. 110 КК «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»

– «... *публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій*»;

– ч. 1 ст. 258-2 КК «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» – «*публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами*;

– ст. 436 КК «Пропаганда війни» – «*публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів*;

– ч. 1 ст. 436-1 КК «Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» – «*виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки*»;

– ч. 1 ст. 442 «Геноцид» – «*публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів*».

Як бачимо, абсолютно у всіх цих заборонах вказується виключно на:

а) **виготовлення чи поширення** певних матеріалів (предметів);

б) або ж **публічне вчинення** передбачених у названих нормах дій, які очевидно і навіть на перший погляд є принаймні не менш, а переважно – істотно небезпечнішими ніж ті, про які йдеться у ч. 1 ст. 436-2 КК.

Через це виникає питання: чому заклики до геноциду, насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, терористичного акту тощо, визнаються кримінально протиправними лише за умови їхньої публічності (або виготовлення чи поширення відповідних матеріалів), тоді як у ч. 1 ст. 436-2 КК злочинними оголошені і ті передбачені у ній дії, які навіть не є публічними?

Аналогічне «чому» можна поставити і стосовно деяких розміщених «поруч» із досліджуваною новелою норм, якими регламентується відповідальність за інші злочини проти миру (статті 436, 436-1 КК), і в котрих також йдеться лише про публічні дії та виготовлення або поширення відповідних матеріалів.

Зважаючи на вищевикладені аргументи, я дійшов висновку про те, що в удосконаленій ст. 436-2 КК:

– по-перше, слід встановити кримінальну відповідальність виключно за публічне вчинення дій, передбачених наразі в її ч. 1;

– по-друге, у межах такої оновленої ч. 1 має бути уніфіковано відповідальність, з одного боку, за згадані вище публічні дії, а з іншого – за передбачене у чинній ч. 2 ст. 436-2 КК виготовлення або поширення відповідних матеріалів. Інакше ж дії особи, яка спочатку публічно виступала із відповідним виправдовуванням, а потім вчинила виготовлення або поширення відповідних матеріалів повинні будуть кваліфікуватися за правилами оцінки реальної сукупності к. пр. із одночасним посиланням як на ч. 1, так і на ч. 2, що, враховуючи однорівневий ступінь та характер суспільної небезпеки таких деліктів, навряд чи є доцільним. Замість цього подібні посягання мали б (за наявності підстав) визнаватися такими, що вчинені повторно (проектowana ч. 2, а наразі – ч. 3 ст. 436-2 КК).

Висновки. Здійснений аналіз дав змогу виявити найбільш складні у плані правозастосування проблеми, які потребують свого розв'язання, та сформулювати відповідні рекомендації щодо кваліфікації розглядуваного к. пр. Водночас резюмується, що більш ефективному застосуванню відповідної кримінально-правової норми сприятиме внесення запропонованих змін до КК.

Список використаних джерел

1. Стефанів Н. С., Орлеан А. М., Берднік І. В. Коментар щодо розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111-1 та ст. 436-2 КК України / Тренінговий центр прокурорів України. URL: drive.google.com/file/d/1rONpTVnBtxuuWrMpFkPFuWf9uU9gzMrm/view?fbclid=IwAR3oy9obbbT-DzZAVi5Kt7bPToVzLHBHx_IeL28vFcV4GWdx-DiqDNU8orM.

2. Хавронюк М. За виправдовування збройної агресії РФ проти України – кримінальна відповідальність. Аналіз статті 436-2 ККУ із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vypravdovuvannya-zbrojnoyi-agresiyi-rf-proty-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/>.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Вид. 2-ге. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

References

1. Stefaniv, N. S., Orlean, A. M., Berdnik, I. V. Komentar shchodo rozmezhuvannia skladiv kryminalnykh pravoporushen, peredbachenykh ch. 1 st. 111-1 ta st. 436-2 KK Ukrainy / Treninhovyi tsentr prokuroriv Ukrainy. Available at: drive.google.com/file/d/1rONpTVnBtxuuWrMpFkPFuWf9uU9gzMrm/view?fbclid=IwAR3oy9obbbT-DzZAVi5Kt7bPToVzLHBHx_IeL28vFcV4GWdx-DiqDNU8orM. (in Ukrainian)

2. Khavroniuk, M. Za vypravdovuvannya zbroinoi ahresii RF proty Ukrainy – kryminalna vidpovidalnist. Analiz statti 436-2 KKU iz serii naukovo-praktychnykh komentariv Mykoly

Khavroniuka pro zminy do Kryminalnoho kodeksu, pryiniati pid chas voiennoho stanu. Available at: <https://pravo.org.ua/blogs/vypravdovuvannya-zbrojnoyi-agresiyi-rf-proty-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/> (in Ukrainian).

3. Busel, V. T. (Comps.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Vyd. 2-he. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 1728 p. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 27.05.2022

прийнята до друку 06.06.2022

The article: is received 27.05.2022

is accepted 06.06.2022

Бібліографія: Мовчан Р. О. Кримінально-правова новела про виправдовування збройної агресії російської федерації проти України (ст. 436-2 КК України): правозастосовні та правотворчі проблеми. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 197-204. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.197-204.

УДК 343.9 (477:340)

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.205-212

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПРОДУКЦІЄЮ ПОРНОГРАФІЧНОГО ХАРАКТЕРУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Репецький Сергій Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права

ЗВО «Університету Короля Данила»,

вул. Є. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: repetskyi.serhii@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0683-659X>

Мета. Метою роботи є дослідження кримінальних правопорушень, пов'язаних з продукцією порнографічного характеру в кримінальному законодавстві зарубіжних країн, а також окреслення меж використання його позитивних надбань. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного, законодавчого матеріалу та формулювання відповідних висновків. Під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пізнання: порівняльно-правовий, логіко-граматичний, системно-структурний, моделювання. **Результати.** В процесі дослідження визнано, що в кримінальному законодавстві зарубіжних країн відсутній єдиний підхід до означення кримінальних правопорушень, пов'язаних з предметами та творами порнографічного характеру. У більшості європейських країн притягнення до відповідальності передбачена не лише в кримінальному кодексі, а й в спеціальних законах, присвячених протидії цим явищам. При цьому, підвищена увага приділяється кримінальним правопорушенням, в яких передбачена відповідальність за діяння, пов'язані з продукцією порнографічного характеру із залученням неповнолітніх. Також примітною є криміналізація діянь за дитячу порнографію, а також видовищних заходів сексуального характеру за участю неповнолітньої особи. **Наукова новизна.** В процесі дослідження визначено низку прогресивних положень в кримінальному законодавстві зарубіжних країн щодо діянь, пов'язаних з продукцією порнографічного характеру, які в подальшому можна врахувати для законодавчих ініціатив щодо кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти моральності. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у правотворчій діяльності при подальшому вдосконаленні національного кримінального законодавства щодо кримінальних правопорушень проти моральності, а також у навчальному процесі під час викладання і вивчення навчальних дисциплін «Особлива частина кримінального права України» та «Кримінологія».

Ключові слова: продукція порнографічного характеру, дитяча порнографія, кримінальні правопорушення проти моральності, кримінальне законодавство зарубіжних країн, видовищні заходи сексуального характеру.

Serhii Repetskyi

PhD in Law, Associate Professor of the Department of Law of the

King Danylo University,

35 Konovalets street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

e-mail: repetskyi.serhii@ukd.edu.ua

CRIMINAL OFFENSES RELATED TO PORNOGRAPHIC PRODUCTS IN THE CRIMINAL LAW OF FOREIGN COUNTRIES

Purpose. The aim of the work is to study criminal offenses related to pornographic products in the criminal law of foreign countries, as well as to delineate the limits of the use of its positive assets. **The Methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of available scientific and theoretical, legislative material and the formulation of relevant conclusions. The following **methods** of scientific knowledge were used during the research: comparative-legal, logical-grammatical, system-structural, modeling. **Results.** The study acknowledged that the criminal law of foreign countries does not have a single approach to the definition of criminal offenses related to objects and works of a pornographic nature. In most European countries, prosecution is provided not only in the Criminal Code, but also in special laws to combat these phenomena. At the same time, increased attention is paid to criminal offenses, which provide for liability for acts related to pornographic products involving minors. Also notable is the criminalization of acts of child pornography, as well as entertainment of a sexual nature with the participation of a minor. **Scientific novelty.** The study identified a

number of progressive provisions in the criminal law of foreign countries on acts related to pornographic products, which can be further considered for legislative initiatives on criminal liability for criminal offenses against morality. **Practical significance.** The results of the study can be used in law-making activities to further improve national criminal law on criminal offenses against morality, as well as in the educational process during teaching and studying disciplines "Special part of criminal law of Ukraine" and "Criminology".

Key words: pornographic products, child pornography, criminal offenses against morality, criminal legislation of foreign countries, entertainment events of a sexual nature.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення, пов'язані з предметами та творами порнографічного характеру й досі залишаються поширеними як в Україні, так і у інших країнах. Приміром у січні 2020 року за ст. 301 «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів» Кримінального кодексу (далі – КК) України, згідно з Єдиним звітом про кримінальні правопорушення по державі, обліковано 242 кримінальних правопорушень, у січні 2021 року – 131, у січні 2022 року – 243. Для порівняння, кримінальних правопорушень за ст. 300 «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію» КК України в аналогічний період обліковано, відповідно – 6, 0 та 1 [1].

Проте, навіть ці показники не відображають реальної кількості скоєних кримінальних правопорушень, пов'язаних з порнографічними предметами та творами через високий рівень латентності цих діянь. Усе це позначається на кримінальній відповідальності за вказані кримінальні правопорушення, реалізація якої ускладнюється суперечливістю і недосконалістю норм, якими вона встановлена.

Так, протягом 2009-2021 років до ст. 301 КК України були внесені численні зміни й доповнення, в наслідок яких вона отримала нового змісту, а у 2021 році КК було доповнено новими нормами, які запровадили відповідальність за одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження (ст. 301¹) та проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи (ст. 301²). Ситуація ускладнилася й тим, що все більше таких кримінальних правопорушень вчиняються за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем.

За таких умов очевидно, що питання про продукцію порнографічного характеру ще остаточно не вирішено.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження кримінальних правопорушень, пов'язаних з предметами та творами порнографічного характеру здійснювало чимало вітчизняних і зарубіжних вчених (Ю.М. Антонян, І.О. Бандурка, М.І.Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.І. Бушмін, В.А. Верещагіна, В.В. Вітвіцька, М.В.Гусарова, С.Ф. Денисов, О.М. Джужа, В.Н. Додонов, О.О. Дудоров, М.А. Ісаєв, О.С.Капінус, Л.Г. Козлюк, С.А. Кондранін, В.О. Малярова, А.В. Польшиков, О.П.Письменський Є.О., Рябчинська, О.О. Соловей, В.В. Сташис, А.Ф. Степанюк, І.Г.Сутаков, В.Я. Тацій, Д.В. Шмиков та інші), чий праці стали теоретичним підґрунтям даного дослідження. Однак, чимало питань даної проблематики в теоретичному та прикладному значенні залишаються не дослідженими взагалі або недосконало дослідженими через інші правові, історичні, економічні та соціокультурні реалії.

Постановка завдання. Дослідити кримінальне законодавство зарубіжних країн щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з продукцією порнографічного характеру, встановити особливості його кримінально-правових норм та порівняти їх з нормами національного кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з продукцією порнографічного характеру наявна в законодавстві як України, так і більшості зарубіжних країн.

Так, в розділі XII «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності» КК України така відповідальність передбачена за ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301), одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження (стаття 301¹) та проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи (стаття 301²) [2].

Зокрема, в ст. 301 КК України йдеться про твори, зображення, інші предмети порнографічного характеру, кіно- та відеопродукцію, комп'ютерні програми порнографічного характеру. Відповідальність настає за: а) ввезення їх в Україну; б) виготовлення; в) зберігання; г) перевезення; д) інше переміщення; є) збут; ж) розповсюдження; з) примушування до участі в їх створенні. Причому, відповідальність за перші п'ять діянь настає за умови вчинення їх з метою збуту чи розповсюдження.

У ст. 301¹ КК України відповідальність передбачена за вчинення діянь, пов'язаних з дитячою порнографією, а саме: а) умисне одержання доступу до дитячої порнографії з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій (ч. 1); б) умисне придбання (ч. 1); в) умисне зберігання (ч. 1, ч. 2); г) ввезення в Україну (ч. 1, ч. 2); д) перевезення (ч. 1, ч. 2); є) інше переміщення (ч. 1, ч. 2); ж) виготовлення (ч. 3); з) розповсюдження (ч. 3); і) збут (ч. 3); к) примушування неповнолітньої особи до участі у створенні дитячої порнографії (ч. 3). Причому обов'язковою ознакою відповідальності за ч. 2 цієї статті є вчинення зазначених в ній діянь з метою збуту чи розповсюдження.

Не менш цікавою, на наше переконання, є ст. 301² КК України. В ній вперше в українському кримінальному законодавстві наголошено на видовищному заході сексуального характеру та зазначено, що під ним слід розуміти публічний показ у будь-якій формі продукції сексуального характеру або сценічні дії, метою яких є втілення сексуальних дій. Форми об'єктивної сторони визначені у трьох частинах зазначеної статті, якими є: а) проведення видовищного заходу сексуального характеру, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, у якому задіяна неповнолітня особа (ч. 1); б) відвідування видовищного заходу сексуального характеру з метою його перегляду, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, у якому завідомо для відвідувача задіяна малолітня чи неповнолітня особа (ч. 2); в) втягнення неповнолітньої особи до участі у видовищному заході сексуального характеру, що проходить, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій (ч. 3) г) примушування неповнолітньої особи до участі у такому заході з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства (ч. 3).

Безумовно, наведені зміни до національного законодавства, удосконалюють вже існуючий механізм протидії кримінальним правопорушенням вказаної категорії, а також є надзвичайно прогресивними, адже суттєво виділяють українське законодавство по відношенню до законодавства, насамперед, колишніх країн СРСР. Приміром, серед колишніх країн СРСР, про дитячу порнографію згадано тільки в КК Республіки Вірменії, зокрема в ст. 263 «Незаконне розповсюдження порнографічних матеріалів та предметів» [3].

Не дивлячись на це, діяння, пов'язані з продукцією порнографічного характеру є типовими кримінальними правопорушеннями для більшості країн колишнього СРСР, які, хоча і дуже схожі між собою, все ж таки мають свої особливості.

Так, у КК Литовської республіки діяння щодо продукції порнографічного характеру передбачені в межах глави XLIV «Злочини та кримінальні проступки проти моральності», зокрема у ст. 309 «Виготовлення, розповсюдження, прилюдний показ продукції порнографічного змісту». Особливість цієї норми полягає в тому, що однією з форм об'єктивної сторони цього злочину – є здобуття продукції порнографічного змісту, а такі діяння, як прилюдна демонстрація чи рекламування предметів порнографічного змісту або здобуття чи зберігання предметів порнографічного змісту із зображенням дітей віднесені до кримінального проступку (ч. 3 ст. 309). Водночас, відповідальність за використання неповнолітнього для порнографії (ст. 162) вміщена КК Литовської республіки до глави XXIII «Злочини та кримінальні проступки проти дитини та сім'ї» [4, с. 370].

У КК Латвійської Республіки відповідальність за продукцію порнографічного характеру зосереджена в ст. 166 «Порушення правил ввозу, виготовлення та розповсюдження матеріалів порнографічного характеру» Глави XVI «Злочинні діяння проти моральності та статевої недоторканості». Цікавим є те, що ч. 1 ст. 166 не забороняє ввіз, виготовлення, розповсюдження, прилюдну демонстрації, озвучення, рекламування порнографічних творів, друкованих видань, зображень, фільмів, відео- та/або інших матеріалів порнографічного характеру із дотриманням встановлених правил. Така заборона, у відповідності з ч. 2 цієї статті, стосується лише тих матеріалів, в яких описане чи зображене сексуальне використання дітей, сексуальні дії людей із тваринами, некрофілія чи насильство порнографічного характеру [5].

У Пенітенціарному (Кримінальному) кодексі Естонської республіки, злочини, пов'язані з продукцією порнографічного характеру розташовані в Розділі 2 «Винні діяння проти неповнолітніх», де вміщені такі норми, як прагнення до отримання доступу до дитячої порнографії та її перегляд (ст. 175¹), виготовлення та надання можливості до виготовлення дитячої порнографії (ст. 178). Слід наголосити, що вказані норми дещо відрізняються від норм КК України тим, що вони забороняють: 1) тільки ті твори, які зображують неповнолітніх в еротичній чи порнографічній ситуації, а виготовлення цих творів забороняється лише тоді, коли в якості об'єкта дій еротичного чи порнографічного характеру використовується неповнолітній; 2) демонстрацію творів порнографічного змісту за участю неповнолітнього; 3) виготовлення, придбання, зберігання чи передачу творів порнографічного змісту із зображенням неповнолітнього [6].

На відміну від колишніх країн СРСР, європейське законодавство має дещо інші особливості. Так, відповідальність за діяння, пов'язані з продукцією порнографічного характеру в КК Польщі передбачена у Главі XXV «Злочини проти сексуальної свободи та моральності» Частини Особливої (ст. 202). Зокрема, до них належать: прилюдна демонстрація предметів порнографічного змісту попри бажання глядача, демонстрація порнографічного змісту малолітній особі до 15 років або залучення її до цих предметів, а також виготовлення з метою розповсюдження або ввезення чи розповсюдження предметів порнографічного змісту за участю малолітньої особи до 15 років або із застосуванням насильства чи з використанням тварини (ст. 202). Поряд з цим, до цих кримінальних правопорушень, на наш погляд, слід віднести й § 2 ст. 200 (фіксація порнографічного змісту за участю малолітньої особи до 15 років) [7, с. 150].

Варто відмітити, що попри схожість кримінально-правових норм КК Польщі із нормами, передбаченими розділом XII Особливої частини КК України, такі положення, як

прилюдна демонстрація предметів порнографічного змісту попри бажання глядача, а також виготовлення предметів порнографічного змісту з використанням тварини, відсутні у відповідному розділі національного законодавства, що є, на нашу думку, його упущенням.

У КК Туреччини відповідальність за образу почуття людей або збудження та експлуатацію їх сексуального бажання предметами непристойного змісту передбачена в ст.ст. 426–428 Глави першої «Згвалтування, збочення малолітніх і посягання на статеву недоторканість» Розділу восьмого «Злочини проти суспільної моральності та сімейного укладу» Книги другої «Злочини» [8, с. 281].

На відміну від ст. 301 КК України, ст.ст. 426–428 КК Туреччини містять досить повний перелік суспільно небезпечних діянь та предметів, на які ці діяння розповсюджені. Так, у ч. 1 п. 1 ст. 426 КК Туреччини йдеться про нанесення образи почуттям людей або збудження та експлуатацію їх сексуального бажання шляхом виставлення чи примушування до виставлення, свідоме розповсюдження чи примушування до розповсюдження, продаж чи примушування до продажу будь-яких книг, газет, брошур, журналів, паперів, статей, об'яв, малюнків, картинок, платівок, афіш, транспарантів, кінофільмів чи проекційних стрічок, інших предметів непристойного змісту, або малювання, зображення, гравірування, обробки, друку, розмноження чи копіювання, ввезення в країну чи вивезення з країни, перевезення чи примушування до перевезення в межах країни вказаних предметів з метою торгівлі ними чи їх розповсюдження або виставлення, здійснення будь-яких операцій з ними чи здійснення таких дій для полегшення торгівлі даними предметами, придбання особисто чи через інших, проголошення про можливість придбання чи проголошення про намір придбання цих предметів; у ч. 1 п. 2 ст. 426 – про представлення чи примушення до представлення творів непристойного змісту в театрах, кінофільмах, по радіо чи на телебаченні або в прилюдних місцях; у ч. 1 п. 3 ст. 426 – про промову непристойного змісту в прилюдних місцях чи місцях, відкритих для людей.

Статтю 426 продовжує ст. 427 КК Туреччини, згідно якої відповідальність настає за написання книг, статей, оголошень чи малювання малюнків непристойного змісту, що ображають почуття сорому, збуджують і експлуатують сексуальні бажання людей. Стаття 428 КК Туреччини забороняє прилюдний спів пісень, програвання платівок чи магнітофонних касет непристойного змісту, які ображають почуття сорому чи збуджують або експлуатують сексуальні бажання людей, чи продаж газет, брошур та інших видань, викрикування слів чи виражень, які паплюжать суспільну моральність та зачіпляють честь й гідність особи чи групи осіб.

Наведені кримінально-правові норми свідчать про досить ефективні положення щодо діянь, пов'язаних з продукцією порнографічного характеру у КК Туреччини.

КК ФРН також містить детальний опис суспільно небезпечних діянь у кримінально-правових нормах, які передбачають відповідальність за розповсюдження порнографічних друкованих видань. Так, у § 184 йдеться мова про: а) місця, в яких заборонено розповсюдження порнографічних друкованих матеріалів – поза торгових приміщень при роздрібній торгівлі, в кіосках чи інших місцях торгівлі, які не доступні для відвідувачів, в професійних бібліотеках чи читальних залах, на прокат, в місцях, доступних особам до 18 років, поза межами ділового обертів відповідної торгівлі, в місцях, доступних для особи, без відповідної вимоги з її боку; б) шляхи розповсюдження цих предметів – по радіо, в порядку посиленої торгівлі, ввіз шляхом розсильної торгівлі, здача на прокат у вигляді промислу, вивіз з країни з метою розповсюдження їх повністю або частково на території іншої держави, порушуючи існуючі там кримінально-правові приписи. Причому, особливий наголос робиться на захисті від вказаних дій осіб, яким не виповнилося 18 років. Поряд з

цим, § 184 КК ФРН розрізняє порнографічні видання та порнографічні друковані матеріали (зокрема, предметом останніх є: насильницькі сексуальні дії, сексуальні зловживання проти дітей, сексуальні дії людей з тваринами та відображення фактичних чи близьких до дійсності подій) [9, с. 297].

В кримінальному законодавстві Англії відсутня систематизованість щодо кримінально-правової охорони моральності від впливу продукції порнографічного характеру. Такого роду охорона здійснюється різними законами, присвяченими переважно захисту громадського порядку, свободи слова, володіння особи, расової та статевій рівності тощо. Так, кримінально-правовий захист суспільної моральності здійснюється в межах: Закону про непристойні публікації 1959 р., який дає змогу заборонити матеріали, що сприяють розбещенню та розпусті; Закону про театри 1968 р., який контролює діяльність театрів; Закону про кіно 1985 р. і Закону про відеозаписи 1986 р., де йдеться про цензуру фільмів і попередніх записів відеоматеріалів; Закону про теле- і радіомовлення 1990 р., який регулює роботу телебачення [10, с. 179–195].

Завершуючи огляд кримінального законодавства зарубіжних країн, слід наголосити, що окремі кодекси держав-репрезентантів мусульманської правової сім'ї також спеціально виділяють кримінальні правопорушення, пов'язані з продукцією порнографічного характеру. Так, у Законі про ісламські кримінальні покарання Ісламської Республіки Іран (КК Ірану) в межах розділу 18 «Злочини проти суспільної моралі та моральності» частини V «Судові догани та стримуючі заходи» йдеться про заборонені дії щодо продукції, що зашкоджує суспільній моралі та моральності (ст. 640). В ній, зокрема, ретельно регламентовані кола заборонених дій щодо продукції, що зашкоджує суспільній моралі та моральності, якими іранський законодавець визнає: виготовлення; зберігання; публічний показ для розповсюдження; продаж; ввезення та вивезення з країни особисто чи за допомогою інших осіб; укладання будь-яких угод чи посередництва при їх укладанні; надання у тимчасове використання за винагороду; розповсюдження будь-яким способом; залучення до укладання угод через їх рекламування будь-яким способом; встановлення зв'язків із особами, які займаються розповсюдженням забороненої продукції; повідомлення про розташування місць їх збуту [11, с. 301].

Отже, вищенаведені положення кримінального законодавства зарубіжних країн, на відміну від КК України, свідчать про більш лояльні кримінально-правові норми щодо продукції порнографічного характеру, адже не забороняють її обіг при дотриманні встановлених правил. В цьому слушною є думка В. Бойченко, який висловився в подальшому звернути увагу на необхідність часткової декриміналізації ст.301, 302, 303 КК України в контексті зосередження відповідальності лише на діяннях, спрямованих проти неповнолітніх, що відповідає тенденціям законодавчого процесу сьогодення [12, с. 177].

Висновки. Звернення до зарубіжного досвіду щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з продукцією порнографічного характеру дозволяє констатувати, що вони є типовим для більшості зарубіжних країн, а наявність даних кримінально-правових норм свідчить про їх необхідність в суспільстві. Зміни, які відбулися у 2021 році в національному кримінальному законодавстві щодо встановлення відповідальності за дитячу порнографію та видовищні заходи сексуального характеру за участю неповнолітньої особи, суттєво виділили його серед законодавства колишніх країн СРСР, а також вдосконалили вже існуючий механізм протидії кримінальним правопорушенням вказаної категорії. Водночас, кримінальним законодавством більшості європейських країн діяння, пов'язані з продукцією порнографічного характеру, не заборонені при дотримання певних правил, за винятком дитячої порнографії та продукції порнографічного характеру за участю

неповнолітніх осіб. Наведене положення потребує переосмислення та відповідного використання й у національному кримінальному законодавстві.

Список використаних джерел

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Генеральна прокуратура України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 09.05.2022).
2. Кримінальний кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 09.05.2022).
3. Кримінальний кодекс Республіки Вірменія. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show#25> (дата звернення 14.05.2022).
4. Уголовный кодекс Литовской республики / науч. ред. В. Павилониса. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. 470 с.
5. Кримінальний кодекс Латвійської Республіки. URL: https://likumi-lv.translate.google.com/ta/en/en/id/88966-the-criminal-law?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення 14.05.2022).
6. Пенітенціарний (Кримінальний) кодекс Естонської республіки. URL: <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2008.05.2022.pdf> (дата звернення 15.05.2022).
7. Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред. А. И. Лукашов, Н. Ф. Кузнецова ; пер. с польск. Д. А. Барилевич. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 234 с.
8. Уголовный кодекс Турции / науч. ред. и пер. с турец. Н. Сафарова, Х. Бабаева. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 374 с.
9. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / науч. ред. и вступ. статья д.ю.н., проф. Д. А. Шестакова ; предисл. док. права Г.-Г. Йешека ; перевод с нем. Н. С. Рачковой. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 524 с.
10. Лейленд П. Кримінальне право: злочин, покарання, судочинство (Англ. підхід) / Пер. з англ. П. Тарашук. Київ: Основи, 1996. 207 с.
11. Закон об исламских уголовных наказаниях Исламской Республики Иран / науч. ред. А. И. Ахани ; Пер. с персид. М. С. Пелевина. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2008. 343 с.
12. Бойченко В. П. Кримінально-правова охорона суспільної моралі в Україні: антропологічний вимір: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2021. 211 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14641/%D0%91%D0%BE%D0%B8%CC%86%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%92.%D0%9F.pdf?sequence=5&isAllowed=y> (дата звернення 19.05.2022).

References

1. About registered criminal offenses and results of their pretrial investigation. General Prosecutor of Ukraine. Retrived from: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni->

pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (accessed 09 may 2022). (in Ukrainian)

2. Criminal Code of Ukraine. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (accessed 09 may 2022). (in Ukrainian)

3. Criminal Code of the Republic of Armenian. Retrived from: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show#25> (accessed 14 may 2022). (in Russian)

4. Pavylonysa, V. (2003). *Uholovnyi kodeks Lytovskoi respublyky* [Criminal Code of the Republic of Lithuanian]. SPb.: Yuryd. tsentr Press. (in Russian) Sankt-Peterburh : Yurydycheskyi tsentr Press 470 p. (in Russian)

5. Criminal Code of the Republic of Latvia. Retrived from: https://likumi-lv.translate.google.com/ta/en/en/id/88966-the-criminal-law?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (accessed 15 may 2022). (in Ukrainian)

6. Penitentiary (Criminal) Code of the Republic of Estonia. Retrived from: <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2008.05.2022.pdf> (accessed 15 may 2022). (in Russian)

7. Lukashov, A. Y., Kuznetsova, N. F. (2001). *Uholovnyi kodeks Respublyky Polsha* [Criminal Code of the Republic of Poland]. SPb.: Yuryd. tsentr Press, 234 p. (in Russian)

8. Babaeva, Kh. (2003). *Uholovnyi kodeks Turtsyy* [Turkish Criminal Code]. SPb. : Yurydycheskyi tsentr Press, 374 p. (in Russian)

9. Shestakov, D. A. (2003). *Ugolovnyi kodeks Federativnoj Respubliki Germanii* [Criminal Code of the Federal Republic of Germany]. SPb.: Yzd-vo Yurydycheskyi tsentr Press, 524 p. (in Russian)

10. Leilend, P. (1996). *Kryminalne pravo: zlochyn, pokarannia, sudochynstvo* [Criminal law: crime, punishment, justice]. Kyiv : Osnovy, 207 p. (in Ukrainian)

11. Akhany, A. (Ed.). (2008). *Zakon ob yslamskykh uholovnykh nakazanyakh Yslamskoi Respublyky Yran* [Criminal Code of the Republic of Iran]. SPb.: Yuryd. tsentr Press, 343 p. (in Russian)

12. Boichenko, V. (2021) *Kryminalno-pravova okhorona suspilnoi morali v Ukraini: antropolohichni vymir*: PhD diss. Odessa: ONTU, 211 p. Retrived from: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14641/%D0%91%D0%BE%D0%B8%CC%86%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%92.%D0%9F.pdf?sequence=5&isAllowed=y> (accessed 19 may 2022) (in Ukrainian).

Стаття: надійшла до редакції 28.04.2022
прийнята до друку 12.05.2022
The article: is received 28.04.2022
is accepted 12.05.2022

Бібліографія: Репецький С. П. Кримінальні правопорушення, пов'язані з продукцією порнографічного характеру в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 205-212. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.205-212.

УДК 343.2

DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.213-218

REHABILITATION INSTITUTION IN THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Veaceslav Ursu

PhD of Law, univ. prof., chief commissioner, Dean of Faculty of Law,

Public Order and Civil security of the Academy «Stefan cel Mare»,

Str. Gheorghe Asachi, 21, 2009, Chisinau, Moldova

e-mail: academia@mai.gov.md

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0696-4391>

Purpose. The purpose of the article is to analyze the norms of the Criminal Procedure Code of the Republic of Moldova, which regulate the establishment and operation of rehabilitation institutions for persons who are suspected, accused or convicted of criminal offenses. **Method.** The research methodology is based on the principles of systematicity and objectivity. The content of the studied problem led to the use of a range of general scientific, philosophical and special legal methods. **Results.** The definition of rehabilitation is given. The ways of its application in accordance with the norms of the current legislation are established. the criminal procedure law does not contain exact provisions that would regulate a concrete procedure for the rehabilitation separate persons. It is established that by its legal nature rehabilitation is a form of state responsibility to the citizen. This interpretation is based on the idea of the content of legal-criminal relations between the state and the person, according to which the person (as the subject of this report) is not only obliged to comply with criminal prohibitions, but also has the right to ask the state to respect its repressive power. It is argued that the state not only has the right to punish a person for violating legal / criminal prohibitions, but is also obliged to respect the limits of its repressive power. **Scientific novelty.** It is established that given the need to ensure and protect the rights and freedoms of the individual is a top priority in the development of the rule of law, it is important to address issues related to rehabilitation of persons in contact with the law, namely: define rehabilitation bodies of the Register of Judicial and Criminal Information of the Republic of Moldova (there are cases when the information in the register is not true and citizens are forced to personally collect information in courts, prosecutors, etc.), on the grounds that rehabilitation / disappearance of criminal history cancels all incapacities and decadence of rights related to criminal history, and is a state duty to citizens. **Practical significance.** The results of the study can be used in further research and improvement of criminal procedure legislation.

Key words: rehabilitation, legal rehabilitation, judicial rehabilitation, criminal record, removal from criminal prosecution, criminal prosecution dismissal.

Formulation of the problem. The criminal legislation in force in the Republic of Moldova serves as a basis to observe the institution of rehabilitation as a legal phenomenon.

At the same time, the process of applying legal provisions in the above issue and their detailed analysis show that it is time to determine the legal essence of the rehabilitation institution, its branch membership, i.e. it is necessary to clarify theoretically a number of basic legal questions, on which will depend not only the development of the legal doctrine but also the development and improvement of the legislation on rehabilitation, as well as its application, including solving issues related to the procedural aspects and partially reflected in the judicial-penal legislation of the Republic of Moldova.

Analysis of basic research and publications. The methodological basis of our study was the work Barbaneagra A., Boroi A., Gorunescu M., Popescu M. and others.

Setting objectives. The purpose of the article is to analyze the norms of the Criminal Procedure Code of the Republic of Moldova, which regulate the establishment and operation of rehabilitation institutions for persons who are suspected, accused or convicted of criminal offenses.

Presentation of the main material of the study. According to the Romanian dictionary DEX «rehabilitation» is «the act or process of rehabilitating and its results; legal act

whereby a person restores his former rights (following a conviction); to restore his rights to which he was deprived; to reestablish esteem for».

The Criminal Law Dictionary defines «rehabilitation» as «the general cause to dismiss the legal consequences (revocations, prohibitions, incapacities) stemming from a conviction and giving the opportunity to former convicts to legally integrate in the society» [6, p. 340].

The author of the commentary on the Criminal Code of the Republic of Moldova defines similarly the notion of «rehabilitation», which by «rehabilitation of a former convict» means his complete social integration decided by a judicial body of removing all the future incapacities and prohibitions and generally restoring him, morally and socially, to the situation he had before being convicted or released from criminal liability» [7, p. 232].

According to the paragraph 2 of article 112 CC [2] of the Republic of Moldova rehabilitation cancels all restrictions and deprivations of rights associated with criminal history. And in accordance with article 110 CC of the Republic of Moldova, a criminal record is the legal state of a person that appears at the moment when a conviction sentence becomes final, generating unfavorable legal consequences for the convicted person until the termination of criminal history or the rehabilitation of the person.

Rehabilitation can therefore be legal and judicial.

Legal rehabilitation – rehabilitation that operates automatically, ope legis, or extinction of the criminal record, by law, when the conditions provided by it are met (art. 111 CC of the Republic of Moldova). According to para. (3) art.111 of the Criminal Code of the Republic of Moldova, the extinction of the criminal antecedents cancels all incapacities and dispositions of rights related to them, a provision similar to the one stated in para. 112 CC of the Republic of Moldova invoked by us in the previous text.

Judicial rehabilitation – is the rehabilitation given by the court at the request of the interested party, in cases where the legal rehabilitation does not work. And in this case, the criminal law provides a series of conditions that must be met by the rehabilitation applicant.

By analyzing the provisions of the criminal law of the Republic of Moldova (article 110-112 Criminal Code of the Republic of Moldova), dedicated to the institution of rehabilitation, we conclude that it concerns only persons who have committed offenses covered by the CC of the RM, who have been recognized guilty of the crimes charged, have been held liable for criminal charges, and subsequently they were subjected to a criminal penalty, by a final judgment, and in the case of judicial rehabilitation - which served the sentence imposed (art. 64, 66 CPC of RM).

However, starting from the essence and content of the term «rehabilitation», the list of subjects that would benefit from this right can be completed.

Here we refer to other participants in the criminal trial who in one or other of the cases have come into contact with the law enforcement bodies (for example: innocent people who have been knowingly held liable for criminal offenses (article 306), have been apprehended or arrested illegally (article 308 CC of RM), persons who suffered of false denunciation (article 311), false statements, false conclusions, etc. (article 312), , disclosure of data on security measures applied to participants in criminal proceedings, to actions which caused serious consequences (articles 315, 316 CC of RM) and so on.

In this context, it is also necessary to mention RM Law No 1225 – XII of 08.12.1992 on the rehabilitation of victims of political repression [4]. The aim of this law is to reintegrate into the political, social, civil and property rights the victims of political repression.

The Code of Criminal Procedure of the Republic of Moldova [3] contains a series of provisions concerning the legal institution that we submit to the analysis in this communication. Thus, art. 64 CPC paragraph (2) p.23 – the suspect has the right to be rehabilitated in case the

suspicion has not been confirmed, art. 66 CPC paragraph 3 - if the accusation has not been confirmed, the defendant has the right to rehabilitation.

Article 284, para.(1) CPC of RM provides that the removal of the person from criminal prosecution is the act of rehabilitation and the completion of any criminal prosecution in relation to the person previously charged, para, (2) provides that the removal of the person from criminal proceedings shall take place when he is suspected or accused and it is found that:

- 1) the offence was not committed by the suspect or accused;
- 2) there are any of the circumstances set out in articles 275, para. (1) to (3), including whether the deed is an offense;
- 3) there is at least one of the cases provided in art. 35 CC of RM.

According to the provisions of para. (3), article 284 CPC of the RM, the prosecutor who operates this act is the one who has the competence to remove the person from prosecution, either on the proposal of the prosecution body or ex officio. At the end of the penal prosecution, according to article 291 CPC of the RM, the prosecutor orders by a reasoned resolution the termination of the criminal prosecution, the classification of the criminal case or the removal of the person from prosecution, in the latter case the rehabilitation of the person is carried out.

At the same time, the suspected or accused under the article 313 CC of the RM has the right to appeal to the investigating judge the ordinance on the removal of the person from penal prosecution within 10 days.

Article 320, para. (5) CC of RM stipulates that if, in the trial of the case, the whole of the evidence investigated by the court does not confirm the accusation against the defendant, the prosecutor is obliged to dismiss partially or all of the accusation.

This will be done by means of a reasoned court sentence of acquittal or of ending the criminal trial. The procedural documents on the case will be the basis for the rehabilitation of the person (art. 390, 391 CC of the RM).

According to art. 332 CPC of the Republic of Moldova, the criminal proceedings may be terminated in the court hearing, stating the grounds provided in art. 275 p. 5) – 9), 285 para. (1) p. 1), 2), 4), 5), as well as in the cases provided in art. 53-60 CC of the RM.

The rehabilitation of the defendant is also possible by ordinary means such as appeal and recourse.

And in accordance with the provisions of article 469 CCP of RM, the courts deal with several issues, including judicial rehabilitation (art. 469, para. (1), p.5) CPC). The issues concerning judicial rehabilitation shall be settled by the local court from the residence of the person seeking rehabilitation (art. 470, para. (2) CPC of RM), by the judges of common law (art. 471, para. (1) CCP of the RM). The reason for this will be the request of the convict (article 112, para. (1) CC of the RM, article 471, para. (2) CPC of the RM).

We easily notice that the beneficiaries of rehabilitation can be not only convicted by a final sentence but also other participants in the criminal trial. As previously mentioned, the criminal procedure law does not contain exact provisions that would regulate a concrete procedure for the rehabilitation of the mentioned persons.

Therefore, the following may be listed as features of the rehabilitation institution:

- a) cancellation of all incapacities and deprivation of rights, as adverse legal consequences related to the person's conviction or criminal liability;
- b) recovery of the person's former status and reputation.

Regardless of the type or form of rehabilitation, the institution in question is of a legal-criminal nature because it results from the content of the legal-criminal report.

According to its legal nature, rehabilitation is a form of state responsibility to the citizen. This interpretation is based on the idea of the content of the legal-criminal relationship between the state and the individual, according to which the individual (as the subject of this report) is not only obliged to respect criminal prohibitions, but also has the right to ask the state to respect the limits of its repressive power.

In accordance with this, the state not only has the right to punish the person for breaking legal/criminal bans, but also has the obligation to respect the limits of his repressive power. The obligation in question is specifically followed by means of rehabilitation. In this context, we would even propose to include in the text of the Constitution of the Republic of Moldova [1] provisions on rehabilitation as a form of state responsibility for the citizen who has been convicted and subjected to repression.

And the concept of rehabilitation in the forms it takes would be included in the text of the Criminal Code of the Republic of Moldova.

By analyzing the provisions of criminal and procedural-criminal law relating to the institution of rehabilitation, both of the law and the judicial one, we can identify a number of problems, the solution of which it seems to us current and timely. In particular, the issue concerning the notion and content of criminal history has not been resolved so far.

The Criminal Code of the RM defines the concept of criminal history in article 110, which states that the criminal history represents the legal status of the person, which causes adverse legal consequences for the convict. It seems to us that the criminal history is a consequence of the conviction, and its content would consist of the decadence from rights, limitations and incapacities imposed on the convict.

Another problem that would need to be addressed would be the role and location of the adverse legal consequences of criminal history. The criminal law indicates in the article 34 CC of the RM that recidivism is considered the intentional commission of one or more crimes by a person with a criminal record for an intentional crime.

At the same time, criminal history produces legal effects in the case of criminal punishment. For example, the article 82 CC of the RM establishes the rules for the application of the punishment for recidivism, and according to article 77, para. (1), let. a), the commission of the crime by a person previously convicted of crimes constitutes an aggravating circumstance which is taken into account in the process of individualization of the penalty (article 75 CC of the RM).

A series of articles of the special part of the CC of the RM provide as an aggravating circumstance the commission of the crime charged by a person who has previously committed a similar crime (e.g. article 145, para. (2), let. o) CC of the RM).

Nor is there any answer to the question of the theoretical and practical reasoning for the provisions of article 111, par. (1) of CC of the RM, which considers that the persons mentioned in let. a), b), c), d) have no criminal record.

These, as well as other issues related to the institution of criminal history, have a negative impact on judicial practice, which may lead to violations of criminal law. Errors committed in judicial practice are connected to the application of the provisions relating to the institution of the criminal history. Among the most common ones can be invoked, for example, the record (recognition) of the criminal history extinguished or removed in case of recidivism, the application of the sentence for recidivism, the miscalculation of the time limits for invalidation of criminal history, etc.

The legal framework regarding this domain, defines amply the notion of «criminal history records» and «criminal records certificate». Thus, criminal history records means the official

document, registering the entries recorded in the Register of Forensic and Criminal information, regarding the extinction of the criminal record and/or the prosecution of the person, but the criminal records certificate is an official document registering the entries recorded in the Register of Forensic and Criminal information regarding criminal prosecution and the results of the examination of criminal cases, information on a person's extinguished and unkept criminal history, as well as information on the persons' search announcement.

In the process of the examination and decision adoption to issue the listed acts, are taken into account the data about the person held by the relevant organs both in the territory of the Republic of Moldova and in other states. The information about the persons requesting the issue of criminal records certificate and criminal history records is contained in the Register of Forensic and Criminal information of the Republic of Moldova.

Criminal history as an institution of criminal law is of great importance to the practice of law enforcement. In particular, their presence or absence shall be taken into account in:

(A) individualization of the penalty (article 75, par. 1 CC of the RM);

(B) committing a criminal offense by a person who has previously been convicted of a criminal offense is recognized as an aggravating circumstance when determining the penalty (paragraph 1, letter a), article 77 CC of the RM, article 78 CC of the RM).

(C) application of penalty (article 79 paragraph 4 CC of the RM) – the provisions of paragraph 1 shall not apply to persons in case of recidivism; article 81, article 82 CC of the RM;

(D) the release from criminal penalties (article 90, para. (4) CC of the RM), in the event of recidivism, conditionally suspended sentence does not apply.

At the same time, paragraph (8) of article 90 Criminal Code of the Republic of Moldova provides that if after the expiry of at least half of the probation period or, where appropriate, the trial period, the convict with a conditionally suspended sentence had a fair and exemplary behavior and fully repaired the damage, the court, at the request of the probation service, may declare conviction annulment and criminal history extinction.

The plenum of the SCJ in its decision no. 8 of 11.11.2013 [5] mentions that recidivism generates an increased degree of criminal liability and punishment, namely:

- in case of recidivism of crimes during the execution of the sentence for the previously committed crime, special rules apply to establish the penalty for cumulation of sentences (art.85 CC);

- in case of recidivism, the person cannot be released from criminal liability (art. 55, 57, 58, 59 CC).

The determination of the extent of the penalty depending on danger degree of recidivism (para. (2) and (3) of article 34 Criminal Code) obliges the courts to determine the type of recidivism, with the wording of relative conclusions in the descriptive part of the sentence (article 394 para. (1) point 6) CPC). In the correct resolution of the issue of the determination of the penalty in case of recidivism (article 82 CC), the courts shall investigate the circumstances confirming the existence of the recidivism, taking into account the criminal history that has not been extinguished or canceled for the intentionally committed crimes. In this case, the rules on the extinction of criminal history and rehabilitation, provided in articles 111 and 112 CC, must be applied.

In accordance with Article 34, para (5) of the Criminal Code, the establishment of recidivism shall not take into account the criminal history of: (a) juvenile crimes; (b) reckless crimes; (c) extinguished or in case of rehabilitation in accordance with articles 111 and 112 CC.

According to article 296, para. (2) CPC, the contents of the indictment necessarily include, inter alia, circumstances which mitigate or aggravate the liability of the accused and data

relating to the accused person, including the presence of criminal records. The prosecutor participating in the trial of the criminal case, with the obligation to maintain an active role in supporting the charge throughout the criminal trial, must take effective measures to verify the data on the defendant's person (presentation of copies of sentences, if necessary, by which the defendant was previously convicted, etc.).

When establishing the identity of the defendant in the preparatory part of the trial session (art. 358 CPC), the court concretizes the defendant's criminal history. The verification of aggravating circumstances held by the defendant by the indictment is carried out during the examination of the case, regardless of the prosecutor position.

Conclusions. Once the enforcement and protection of the rights and freedoms of the individual is the basic priority in a state of law, it is essential to resolve the issues related to the rehabilitation of persons in contact with the law, namely: to define the notion of rehabilitation, to establish a clear mechanism for the competent authorities to supplement the Register of Forensic and Criminal information of the Republic of Moldova (there are cases where the information in the register is not true and citizens have to collect personally the information from courts, prosecution bodies, etc.), on the grounds that the rehabilitation/extinction of criminal history cancels all incapacities and decadences from rights related to the criminal history, and constitutes a state obligation vis-à-vis citizens.

References

1. Constitution of the Republic of Moldova (1994, July 29). *Official Monitor of the Republic of Moldova* No.1 from 08. 12.1994.
2. Criminal Code of the Republic of Moldova (2002, April 18). *Republished: Official Monitor of the Republic of Moldova*, No.72-74/195 from 14.04.2009.
3. Criminal Procedure Code of the Republic of Moldova (2003, March 14). *Official Monitor of the Republic of Moldova*. No.104-110/447 from 07.06.2003.
4. Law of the Republic of Moldova No. 1225 – XII from 08.12.1992 on the rehabilitation of victims of political repression.
5. Decision of the plenum of the Supreme Court of Justice no. 8 (2013, November 11.).
6. Boroi, A., Gorunescu, M., Popescu, M. (2004). *Criminal Law Dictionary* / ed. All Beck Bucharest.
7. Barbaneagra, A. (2009). *Criminal Code of the Republic of Moldova*. Comment, Chisinau.

*Стаття: надійшла до редакції 19.05.2022
прийнята до друку 30.05.2022
The article: is received 19.05.2022
is accepted 30.05.2022*

Бібліографія: Ursu V. Rehabilitation institution in the legislation of the Republic of Moldova. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 2136-218. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.213-218.

Наукове видання

**Науково-інформаційний вісник Університету Короля Данила: Журнал.
Серія Право. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО
«Університет Короля Данила», 2022. Вип. 13 (25). 219 с.**

Головний редактор – **А. І. Луцький**
Відповідальні редактори – **С. О. Короед**
М. І. Луцький

Відповідальна за випуск – **Л. Б. Федик**
Дизайн – **І. В. Гребенюк**
Комп'ютерна верстка – **І. Г. Петрів**
Коректор – **І. В. Варварук**

Підписано до друку 30.06.2022 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний. Віддруковано на ризографі
Ум. друк. арк. 18. Тираж 150. Зам. № 57

Редакційно-видавничий відділ
ЗВО «Університет Короля Данила»

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35
Тел.: (0342) 77-18-45
E-mail: redakcijaifup@gmail.com
Сторінка в Інтернеті: <http://visnyk.iful.edu.ua/>